n. iorga

ISBN 973-21-0473-2
ISBN 973-21-0474-0

1452

Vol. I-II Lei 8000

editura minerva

Nici cu petrecătorii cari o duc bine astăzi, nici cu criticii uşori cari nu văd bărna din ochiul lor şi au uitat păcatele lor proprii ... nu cu aceştia se va drege România, ci se va drege cu oameni tineri sau bătrâni, bărbaţi sau femei, cari ştiu ce e neamul lor, cari ştiu ce e ţara lor şi cari înţeleg că meritul unei societăţi nu stă în a vegeta în împrejurări bune, ci în a birui vremurile rele care ni siă u împotrivă.

N. IORGA (*Optimism moral*, mai 1932)

1452

fondată în 1895 bpt serie nouă

n. iorga

sfaturi pe întunerec ★

n. iorga

CLUBUL CĂRȚII DIGITALE
BIBLIOTECA ALEPH

Ilustrația copertei: DUMITRU VERDEȘ

De același autor în Biblioteca pentru toți (serie nouă):

Nr. 368–369. *Oameni cari au fost*, două volume, ediție îngrijită și prefațată de Ion Roman, 1967;

Nr. 685. *Sinteza bizantină*, texte alese și prefață de Dan Zamfirescu, 1972;

Nr. 717–718. *România cum era până la 1918*, două volume, ediție îngrijită și prefațată de Lucian Cursaru, 1972;

Nr. 915–916. *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal și Banat*, două volume, ediție îngrijită și prefațată de Lucian Cursaru, 1977;

Nr. 965. *Istoria lui Ștefan cel Mare*, două volume, ediție îngrijită de Victor Iova, prefață de Manole Neagoe, 1978;

Nr. 1013–1014. *Istoria lui Mihai Viteazul*, două volume, ediție îngrijită de Niculae Gheran și Victor Iova, prefață de Manole Neagoe, 1979;

Nr. 1053–1054. *Călătorii peste hotare*, două volume, ediție îngrijită și prefațată de Lucian Cursaru, 1980;

Nr. 1080–1083. *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, patru volume, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, prefață de Valeriu Râpeanu, 1981;

Nr. 1390–1391. *Istoria românilor pentru poporul românesc*, două volume, ediție îngrijită și prefațată de Georgeta Penelea-Filitti, 1993.

n. iorga

sfaturi pe întunerec

Conferințe la Radio

★

(1931–1936)

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI NOTE
DE VALERIU ȘI SANDA RĂPEANU

PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC
DE VALERIU RĂPEANU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1996
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru această ediție toate drepturile rezervate
Editurii Minerva (B. P. T.)

I.S.B.N. 973-21-0473-2
I.S.B.N. 973-21-0474-0

Tipărit: *Semne*

PREFAȚĂ

Pompiliu Constantinescu – cel mai inclement și, de ce n-am spune-o, cel mai exclusivist critic al lui Nicolae Iorga, – spunea la un moment dat că, dacă autorul *Sfaturilor pe întunerec* n-a fost un scriitor citit, a fost în schimb un „vorbitor ascultat".[1]

Cât îl privește pe Iorga, el era extrem de sensibil deopotrivă la ecoul activității sale materializate pe planul scrisului ca și pe tărâmul oratoriei. De accea a și avut pe măsura trecerii timpului sentimentul indiferenței cu care marele public privea o parte din scrierile sale, multe din ele rămase – cum spunea chiar el – în depozitele vaste ale unei edituri, neconsemnate de presă (când nu erau supuse unui examen critic ce avea în vedere detaliile sau unor atacuri ironice, persiflante) și necitite. După cum nu uita în însemnările sale zilnice să noteze de fiecare dată nu numai cât de mult a fost „cercetată" o conferință sau un curs universitar, ci și modul în care expunerile lui erau ascultate, gradul de interes și de receptivitate al publicului din țară sau din străinătate. Erau, din toate acestea, expresii ale vanității sale, ale unui orgoliu exacerbat? Fără a putea nega existența acestei dimensiuni a caracterului său, explicația atenției deosebite pe care o dădea *ecoului* operei sale, indiferent de forma ei de manifestare, nu poate fi pusă numai pe seama unor înclinări teperamentale. Iorga nu și-a conceput opera în chip abstract fără tangențe cu necesitățile sociale, morale și spirituale ale societății și ale poporului său. La el un articol despre cutare piesă sau carte, o culegere de documente sau o sinteză

[1] Vezi *Scrieri* III, Ed. Minerva, 1969, p. 256, articol scris în 1943.

de istorie, o ediție dintr-un autor uitat, o conferință la un cerc cultural, o monografie despre o personalitate istorică sau o lecție la universitate urmăreau nu numai să *comunice* cunoștințe, ci să *spună* ceva contemporanilor în sensul extragerii unor învățăminte actuale, a unor direcții de viață, a unor îndreptări de conștiință pentru cei ce îl ascultau sau îl citeau. Această personalitate enciclopedică ieșită din comun, care a uimit prin cantitatea uriașă a cunoștințelor sale, nu și-a înțeles menirea numai din perspectiva transmiterii unui uriaș tezaur de date, fapte, întâmplări. El a avut în vedere funcționalitatea socială și morală a ceea ce a scris și a spus, de-a lungul a peste o jumătate de veac. Se adresa publicului nu pentru a trezi încântarea de o clipă, reveria trecătoare, nu pentru a-l epata cu virtuozitatea verbului său, ci pentru a crea o stare de spirit, a convinge și a determina o acțiune sau a demonstra dreptatea unei cauze, pentru a preveni un pericol și a denunța o nedreptate, un rău comis sau unul iminent, pentru a oferi un exemplu de conduită civică, de jertfă pentru obște sau numai de muncă modestă și încordată în slujba celor mulți, a țării. L-a preocupat audiența operei lui, pentru că, indiferent de forma manifestării ei, Iorga o concepea din perspectiva unei *finalități sociale*. Și când n-a fost citit sau n-a fost ascultat, a avut francheța să recunoască aceasta, cu infinitatea de nuanțe ale stărilor sufletești pe care le trezea o atare situație: de la umor la indignare și chiar la revoltă.

De aceea Pompiliu Constantinescu nu făcea altceva în 1943 decât să constate o stare de fapt de care cel dintâi fusese conștient N. Iorga cu orgoliul dar și cu simțul său lucid. Constatarea criticului nu oferea însă un diagnostic cu privire la *situația* lui Iorga, ci mai degrabă ne așeza în fața unei dileme, deoarece Pompiliu Constantinescu n-a vrut să disocieze ceea ce va rămâne de ceea ce este caduc în opera savantului nici după moartea acestuia. Dilema ține de o împrejurare specifică: Iorga oratorul a fost într-adevăr ascultat de-a lungul unei jumătăți de secol și a fascinat un număr incalculabil de oameni, dacă ținem seama de prezența lui vertiginoasă în toate domeniile vieții, de la catedră la tribuna politică și timp de mai bine de un deceniu la radio. Și oricât de mare a fost numărul cărților sale, multe dintre ele aprținând strictei specialități, raportul numeric s-a aflat totuși în favoarea celor ce l-au *ascultat*. Dar pentru generațiile care s-au întâlnit cu Iorga doar pe calea paginii de carte, de ziar, de revistă, pentru cei ce n-au trăit sub impresia prezenței lui și spre care omul venea

înnobilat de moartea ce-l așeza alături de martirii panteonului național, pare ciudată această aversiune pentru *scrisul* lui Iorga manifestată de Pompiliu Constantinescu. E drept, noi selectăm și trimitem spre publicul care numără din ce în ce mai puțini oameni care l-au ascultat pe Iorga și din ce în ce mai mulți dintre care au trăit revelația scrisului său, operele sale reprezentative, ceea ce a înfruntat timpul. Deci numai o parte din ceea ce a publicat Iorga. Dar nici nu mai purtăm resentimentele contemporanilor, nu mai suntem sensibilizați de erorile omului, de slăbiciunile ființei sale, de izbucnirile temperamentului său irascibil.

Dacă oratorul e pentru noi o abstracțiune, pentru contemporani a fost una dintre cele mai fascinante apariții. Așa se explică și faptul că cele mai semnificative pagini despre Iorga, pun în prim plan portretul oratorului care a dominat epoca într-o vreme în care oratoria cunoaștea la noi reprezentanți de mare clasă, maeștri ai geniului fiind prezenți în parlament sau la catedră. Iorga nu l-a mai ascultat pe Kogălniceanu, ale cărui discursuri i-au servit drept model și a căror tehnică o regăsim câteodată în structura discursurilor lui, dar a fost contemporan, a putut fi comparat cu colegi de universitate, cu oratori parlamentari, alături de care sau împotriva cărora a fost. Să amintim că N. Iorga a fost orator în același timp cu câteva generații de mari oratori ai catedrei, ai parlamentului, ai întrunirii publice: Titu Maiorescu, Nicolae Filipescu, C. C. Arion, P. P. Carp, Gh. Panu, Alexandru Lahovary, Take Ionescu, Delavrancea, Alexandru Djuvara, Al. Marghiloman, iar după primul război mondial cu Nicolae Titulescu, Grigore Iunian, Vasile Pârvan, Simion Mehedinți, Constantin Stere, Armand Călinescu, Virgil Madgearu, Octavian Goga, Ion Petrovici, I. G. Duca, Victor Iamandi, Petre Andrei, Ion Mihalache, Nichifor Crainic, Nae Ionescu ș.a. Cu toți a fost comparat, cu cei mai mulți s-a înfruntat, deoarece a fost adversarul unora dintre ei. Și era un adversar de temut. Pentru că, spre deosebire de cei mai mulți amintiți, N. Iorga avea și darul de a fascina, de a ține sub puterea magnetică a cuvântului său auditoriul, de a-l face să participe. Iorga întrunea înzestrările oratorului care capta auditorul pentru o idee, îl însuflețea putând chiar să declanșeze mișcări colective. Dar nu în sensul facil al unui Nicolae Fleva „tribunalul poporului", unul dintre acei care, după cum spunea Caragiale, instauraseră la noi „tirania vorbei". Oratorul N. Iorga reușea să creeze acea stare de spirit despre care am vorbit prin ceea ce se

credea atunci a fi puțin „popular", adică prin caracterul primordial savant al cuvântărilor sale, încărcate de acea erudiție ramificată pe toate meridianele gândului, ale cunoașterii, ale sensibilității, mereu învolburată, deoarece răscolea straturile cele mai adânci ale trecutului și aducea la lumină *fața acoperită* pe care o releva cu forța unui mag. A fost oratorul popular prin excelență, servindu-se de darurile unei erudiții neobișnuite. Aici, la confluența elocvenței, a plasticității și a erudiției copleșitoare, toate retopite într-un farmec aparte ce făcea din apariția lui la tribună *un spectacol* în sensul superior al cuvântului, s-a născut acest fenomen: *oratorul Iorga.*

Este ceea ce remarca în 1940 Șerban Cioculescu „... cele câteva sute de lecții, conferințe și cuvântări, ale prof. N. Iorga pe care le-am «urmărit», sub *fascinația cuvântului* (s.n.) și a științei d-sale, mi-au lăsat impresia unui spectacol intelectual unic"[1]. Și, în același timp, portretul datorat lui Șerban Cioculescu ne explică și cauzele acestui sentiment – „spectacolul" nu avea ca finalitate doar construirea unor frumuseți în sine: „N. Iorga mi-a apărut de pe atunci ca un vrăjitor al insondabilului, al cauzalității și al finalității dincolo de documente și de date certe, care știe să smulgă necunoscutului secretul, prin darul unei clarviziuni ce depășește «metoda științifică»". Iorga îi lăsa chiar în comparație cu Vasile Pârvan și Ovid Densusianu „impresia genuină a clarviziunii, a divinației, a intuiției transștiințifice pe un material documentar în întregime dominat".

Cum în unele articole (Pompiliu Constantinescu) oratorul era opus scriitorului printr-o antiteză ce pulveriza însușirile artistului, cum unii dintre exegeții săi (G. Călinescu) au realizat pagini de mare anvergură, în primul rând despre orator, am fi poate tentați să credem că a recunoaște statutul unic al oratorului reprezenta un subterfugiu, un mod politicos de a nu nega cu totul pe cel considerat de câțiva din exegeții lui fie un antiartist, fie autorul celor mai eronate judecăți asupra literaturii române contemporane. Un fapt e evident: și cei ce îl admirau și cei ce îl negau erau cu toții uniți în necondiționata stimă față de orator. Fie că îl priveau cu o uimire respectuoasă până la dăruire de sine, precum Dimitrie Anghel, fie că trăiau o stare de fascinație intelectuală, precum Șerban Cioculescu,

[1] Șerban Cioculescu, *Aspecte literare contemporane*, Ed. Minerva, 1972, p. 632–635.

fie că le stârnea momente de evidentă anxietate, în care inaderența era spulberată de un farmec tiranic, cum se întâmpla cu George Călinescu.

Dimitrie Anghel avea să fie primul care a creionat un portret al lui N. Iorga[1], trecând peste media comună a adjectivelor de circumstanță obișnuite în epoca de glorie a sămănătorismului: „am fost fermecat și am visat citind multe pagini scrise de acest mare scriitor, nu mai puțin am fost zguduit de elocvența lui tumultuoasă". Dar pagina care va rămâne din acest portret mai presus de recunoștința mărturisită de un discipol și aderent al curentului sămănătorist, este cea în care „poetul florilor" și-l amintește cu prilejul manifestației din 1906 îndreptată împotriva aristocrației cosmopolite: „Un cap de mag, înfășurat în barbă, apăru și un glas în care vibrau toate emoțiile, o precipitare de cuvinte, o goană de propoziții, o fantezie de fraze se dezlănțui în aer. O putere elementară de uragan trecea în glasul acela, omul transfigurat ca un ancoret, ca un rătăcit din altă lume, vorbea făcând procesul boierilor de astăzi, în comparație cu boierimea veche. Cuvintele lui biciuiau, arzătoare, ironia își arăta dinții sclipitori, duioșia găsea culori de o frăgezime minunată, cugetarea aprindea licăriri fantastice, și masa ceea de capete tinere, grămada aceea de energii peste care trecea marele vânt al elocvenței, se pleca asemeni unui lan de spice, se îngemăna pierzându-și propria conștiință și făcându-se una. Un gest să fi schițat atunci dominătorul, un singur gest de răzvrătire și toată masa aceea docilă l-ar fi urmat oriunde și pretutindeni."

Iar la distanță de trei decenii G. Călinescu, care nu s-a format spiritual în epoca marei dominații iorghiste, adică în primul deceniu al secolului, avea să compună un alt portret care se apropie din multe puncte de vedere de cel al lui Dimitrie Anghel. Pentru că, așa cum spuneam, capitolul cel mai substanțial pe care G. Călinescu îl dedică lui Iorga în *Istoria literaturii române* rămâne tot portretul oratorului, întâlnit de astă dată la catedră – așa cum l-a văzut și Șerban Cioculescu – și nu la tribuna din sala publică adresându-se maselor tălăzuite, ci tinerilor din amfiteatre, uimiți, intimidați, copleșiți, trăind în fața acestui fenomen stări extreme și contradictorii, de la admirație până la spaimă. Celelalte considerații ale lui G. Călinescu se înscriu în curentul general al criticii interbelice care s-a aflat mereu în ofensivă împotriva gravelor erori de

[1] Vezi *Nicolae Iorga*, în D. Anghel, *Proză*, ediție de Mihai Dragomirescu, Ed. Minerva, 1975, p. 142–147; portretul a fost publicat în 1911.

apreciere artistică ale lui Iorga. Portretul lui Călinescu, asemenea celui al lui Dimitrie Anghel, nu reprezintă doar descrierea unui fenomen, ci urmăreşte modul în care el se resfânge asupra celor ce îl receptează. Dacă Dimitrie Anghel mărturisea că, deşi în 1906 era „un om încercat de întâmplările vieţii" totuşi a fost subjugat până într-atât încât l-ar fi urmat fără să stea „un moment la îndoială", George Călinescu retrăieşte anii studenţiei când Iorga îi părea să aibă „multe afinităţi cu zmeul din poveste". Pentru el, ca şi pentru Pompiliu Constantinescu, „numai cine-şi reevocă inefabila voce graseiată, tărăgănată, cicălitoare, conspirativă ori înfuriată a marelui polemist poate gusta toată seva frazelor scrise". Rememorarea însă nu însemna – aşa cum spuneam – o acceptare fără rezerve a acestui spectacol de dimensiuni mitice. Fiind ieşit din comun, oratorul Iorga nu putea să stârnească doar admiraţie! În faţa lui Iorga atitudinea contemplativă era o imposibilitate. Pentru că – şi aici stă frumuseţea portretului datorat lui George Călinescu – oratorul era tot timpul în ofensivă, se afla pe baricadele unei lupte care n-a cunoscut de-a lungul unei vieţi nici o clipă de răgaz. La începutul lecţiei: „se aprindea, vocifera, decapita cu degetul prin aer un duşman nevăzut", câteodată, „privea cu îngrijorare spre uşi şi ferestre, ca spre a se sustrage unor spioni ascunşi". Ca urmare, „vocea sa se cobora, se prefăcea într-o şoaptă prudentă, cu aerul de a face auditorului destăinuiri grave. Respiraţia tuturor rămânea tăiată de curiozitate şi teamă, o linişte încordată apăsa pretutindeni, iar toamna ai fi putut auzi ritmul lent al ploaei lovind pe acoperişuri sau bolboroseala monotonă a străşinilor." Ceea ce rezultă din portretul lui George Călinescu este un fapt esenţial pentru a înţelege de ce *oratorul* Iorga a obsedat atât de puternic pe contemporanii săi până a face pe unii din ei să-i nege însuşirile de scriitor. Acceptându-l sau refuzându-l, iubindu-l sau urându-l, nu lăsa indiferent pe nimeni, transmitea starea sa sufletească tuturor, îi făcea părtaşii marilor sale curbe sufleteşti, stărilor sale de spirit. Chiar atunci când angaja un dialog imaginar cu unul dintre studenţii surprinşi în sfera de iradiaţie a privirilor sale „restul publicului asista respectuos la o întrevedere ce s-ar fi părut că nu-l priveşte". Dacă George Călinescu prezintă doar reacţia unui ins abstract, acel „biet ascultător terorizat", în magistralul său portret Şerban Cioculescu mărturisea chiar modul său de a reacţiona într-o asemenea întâlnire între oratorul de la catedră şi cel asupra căruia privirea lui „se fixa magnetic".

Cel dintâi rezultat era „un fel de efect hipnotic". „Ameţit de privirea necruţătoare, îmi trebuia un efort de descătuşare să mă recâştig şi să urmăresc toate şerpuirile sau frânturile vorbirii, toate asociaţiile, mai strânse ori mai libere, ale celui mai neprevăzut improvizator dintre câţi mi-a fost dat să ascult, în ţară sau în străinătate." Iar în final, după atâtea treceri de la magia colectivă până la fixarea doar a unui individ, N. Iorga căpăta dimensiunile neobişnuite ale începutului. Dacă atunci apărea ca „zmeul din poveste", acum dispărea din amfiteatru, cum spunea tot George Călinescu, „întocmai ca Moise, spărgând tablele legii (...) tunând asupra sălii profeţii grozave".

„Aplauzele ropotitoare ale auditorului" constituie o formă de defulare a unor oameni apăsaţi timp de un ceas de un fenomen spiritual copleşitor sau mărturiseau aceeaşi stare de entuziasm sufletesc ca şi a colegilor aflaţi în Piaţa Teatrului Naţional în 1906? Şi atunci nu e cazul să ne întrebăm dacă şi cei ce îl însoţeau doar cu „aplauze ropotitoare" nu ar fi făcut pasul următor ca şi colegii de altădată, dacă şi ei nu „l-ar fi urmat oriunde şi pretutindeni?" G. Călinescu se opreşte aici, dar nimic din rândurile sale nu contrazice această supoziţie, deoarece chiar el vorbeşte de momentele în care fuziunea dintre Iorga şi auditoriul său nu cunoştea nici o fisură. Dar – aşa cum a spus-o chiar el – Iorga nu avea veleităţi de agitator deşi nu o dată contemporanii l-au văzut în fruntea cortegiilor şi a demonstraţiilor. Oratorul se prezenta înaintea publicului nu pentru a stârni stări de spirit paroxistice cum darurile sale creau ci pentru a transmite un sens moral, pentru a contribui la îndreptarea răului, la propagarea unor valori străvechi şi a unor idei organice de structurare a societăţii.

Dacă până acum am determinat modalităţile specifice şi calitatea influenţei lui Iorga asupra auditorului să căutăm a vedea cât de largă a fost aria influenţei sale. Oratorul a fost receptat mai întâi ca profesor şi cei amintiţi: Călinescu, Şerban Cioculescu, Tudor Vianu (esteticianul vorbea în 1931 despre „marele său talent oratoric", care „adună şi grupează cu gesturi largi clase întregi de fapte apropiindu-se energic de inima ascultătorilor săi") au fost impresionaţi de omul de la catedră. Dar aceştia constituiau generaţia studenţilor săi de după primul război mondial. Or influenţa lui asupra tineretului universitar începuse mai devreme şi anume încă din ultimul deceniu al secolului trecut şi a durat aproape o jumătate de veac. Nu performanţa duratei ne interesează aici, ci faptul că,

așa cum spune Șerban Cioculescu, N. Iorga „a fost profesorul prin excelență". Profesoratul a fost permanența și rostul vieții lui. Așa se și explică de ce în paginile cărții de față învățământul văzut ca o misiune socială constituie un adevărat leit-motiv. De la catedră N. Iorga a *comunicat* un număr uriaș de cunoștințe, multe, foarte multe dintre ele inedite, despre istoria națională și universală, a relevat existența tradițiilor îndelungi a unor domenii ale vieții noastre sociale a căror istorie el pentru prima dată a trasat-o și, mai ales, a vrut să facă din catedră o școală de educație morală și cetățenească. De aici atitudinea sa ofensivă, pusă în evidență de G. Călinescu, de aici nemulțumirea sa mai ales după primul război mondial – exprimată nu o dată prin patetice imprecații și mânioase preziceri împotriva unor drumuri false cu adevărat sau numai de el considerate greșite. Nu vom face aici nici istoricul, nici definirea activității sale profesorale al cărei caracter exemplar nu poate fi de nimeni contestat. Ceea ce ne interesează e faptul că oratoria sa de la catedră a fost la antipodul *cuvântului sterp* în a cărui mânuire virtuoasă el vedea drama vieții istoricului Nicolae Ionescu[1]. Dar a fost deopotrivă și inamicul erudiției strivitoare prin bogăția informației neîncălzită de sufletul reînvietor al imaginației creatoare, lipsită de o finalitate educativă. Să mai adăugăm și faptul că aria prezenței sale ca profesor a fost nu numai continuă în timp, dar a cuprins multe instituții, precum Academia Comercială, Școala de Război ca și, bineînțeles, Universitatea, și instituțiile de la Vălenii de Munte.

Odată cu omul de la bibliotecă și arhivă ce ajungea în dorința sa de a afla urme românești și corelații ale faptelor istoriei noastre cu cea universală până în îndepărtate țări nordice, scotocind prin depozite publice sau de familie cu o voință de explorator și uitare de sine de sihastru, în ființa lui Iorga prindea viață din ce în ce mai tiranic și omul care vroia să comunice și altfel decât prin articolul de ziar și de revistă sau prin carte. De aceea, învingându-și timiditatea de a apărea în public, urmare a multor complexe[2] prezente încă din copilărie, începe în primul deceniu al secolului seria conferințelor sale publice, care se vor înmulți și ramifica în timp constituind una dintre cele mai sesizante aspecte ale activității lui.

---

[1] Portretul, adevărată culme a genului, în N. Iorga, *Oameni cari au fost*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 73–77.

[2] A se vedea N. Iorga, *Opera, Omul, Prietenii*, Editura Artemis, București, 1992, studiile lui Gabriel Țepelea (p. 31–34) și al subsemnatului (p. 35–37).

Dacă a fost profesorul prin excelență, a fost și conferențiarul care a ilustrat în cel mai înalt grad această artă. S-a integrat la începutul seriei de conferințe ținute la o instituție cu atât de veche tradiție în acest domeniu, și anume Ateneul Român, ca apoi să se adreseze unui public din în ce mai divers, cu conștiința că avea ceva de spus și, mai ales, că ceea ce spune – ca și în cazul lecțiilor de la Universitate – poate înrâuri conștiințele. Ca în orice domeniu pe care l-a ilustrat vom întâlni aici cele două dimensiuni permanente: cea dintâi, *pasiunea* de animator, neodihna în acțiunea pe care și-a propus să o slujească, ce a de a doua era *calitatea* ieșită din comun a prezenței lui. I s-a reproșat tentația ubicuității, faptul de a fi vorbit oriunde, de a fi folosit orice prilej și de a se fi rostit asupra oricărui subiect. Așa este: dar cine studiază mecanismul psihologic al personalității lui Iorga își dă seama că o pasiune odată declanșată era însușită ca o rațiune a vieții, ca o posibilitate de a împlini o misiune socială. Din acel moment ea nu mai era supusă unor drămuiri de natură să economisească timp sau energie, unor calcule conjuncturale. N. Iorga a vrut să se adreseze unui public cât mai numeros, să aibă în jurul său „cât mai mulți în același timp", cu credința că ceea ce spune el se înscrie într-o acțiune mai largă: aceea de a contribui la statornicirea unor valori sociale și morale, de a lovi răul și formele lipsite de organicitate oriunde s-ar manifesta ele. Și *conferința* era atunci una dintre posibilitățile sale de a desfășura o largă acțiune în slujba acestor idei pe care el le slujea simultan prin cărți, articole de ziar și de revistă. Când a pornit la începutul secolului pe acest drum pe care l-a urmat aproape patru decenii a avut în vedere nu numai finalitatea intelectuală și etică a conferințelor sale dar și modalitățile specifice ale acestui gen: „Aceasta însă impunea în același timp cui își dădea samă de împrejurări și o anume atitudine, anume mijloace de formă, care trebuie animată de poezie ca să afle astfel drumul la inimi deschise, cum am văzut-o îndată, și celor mai nobile sentimente"[1]. Solidaritatea publicului îl încălzea și îl încuraja nu pentru că satisfăcea vanitatea vorbitorului – ci pentru faptul că ideile sale puteau să se răsfrângă asupra tuturor straturilor societății: „Îmi dădeam sama la fiecare nou contact cu acest auditoriu că lucrurile pe care le spun mișcă și că, din ideile exprimate, cele de căpetenie rămân. Obiceiul românesc de a veni la început cu foarte

[1] *O viață de om*, Editura Minerva, 1976, p. 348–349.

mult entuziasm, pentru ca încetul cu încetul participarea așa de călduroasă să se retragă, nu se verifică data aceasta, și-și poate închipui oricine care putea fi satisfacția cuiva care nu căuta în aceste prilejuri o simplă transmisune de cunoștințe istorice"[1].

Cum cele mai multe din conferințele sale s-au constituit în cicluri și apoi au văzut lumina tiparului, cum altele, nu mai puțin numeroase, au fost tipărite în broșuri și au intrat astfel în conștiința publicului, ne putem da seama de particularitățile lor stilistice. Și vom observa că N. Iorga avea un stil unic de exprimare: cel oral. Chiar atunci când scria anumite opere o comparație între acestea și cele *vorbite* ne demonstrează că N. Iorga nu *elabora*, el *dialoga*. Am putea spune că oralitatea era trăsătura fundamentală a scrisului său, deoarece N. Iorga chiar în singurătatea camerei de lucru avea în vedere un auditoriu aflat într-un amfiteatru nemărginit și unde cuvintele scrise de el căpătau rezonanța celor rostite la Epidaur. Tudor Vianu spunea în acest sens în *Arta prozatorilor români*[2]. „S-a vorbit uneori despre N. Iorga ca despre un talent prin excelență retoric. Și, fără îndoială, atitudinea sa luptătoare, apelul direct la ascultător, mulțimea digresiunilor pe care, fără șovăire, le primește, în scrisul său, sunt tot atâtea modalități de manifestare ale unui temperament literar retoric. Dar dacă tehnica esențială a retoricii este amplificarea, dezvoltarea prin varierea aceluiași motiv, sunt multe cuvinte pentru a situa arta lui N. Iorga în alt sector decât al retoricii tradiționale. Căci ceea ce pare preocuparea statornică a acestui scriitor este mai mult tendința de a sili impresiile să intre într-un spațiu relativ restrâns, decât aceea de a dezvolta." Într-adevăr, fraza lui N. Iorga este numai aparent despletită. „Dificultățile" frazei lui Iorga rezultă – așa cum arăta și Tudor Vianu – de la densitatea ei, din concentrarea unui număr mare de idei, fapte, date, imagini, care nu rămân singure ci mereu solicită alte și alte comparații și disociații. Dar oralitatea stilului său nu vine de la tendința de a dezvolta, ci de la postura de om care stă de vorbă în permanență cu cineva, indiferent dacă acesta e prezent sau numai prezumat. Comparația textelor ar duce la constatarea nu numai a unor interferențe între cele vorbite și scrise, dar chiar a ștergerii oricăror deosebiri, astfel încât nu s-ar putea trage un hotar net între cele două direcții ale manifestării personalității sale.

[1] *Ibidem.*, p. 349.

[2] T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, Editura Contemporană, București, 1941, p. 196.

Mai ales că totdeauna Iorga a afirmat și a demonstrat o anume idee, o atitudine umană, a apărat și a promovat un adevăr istoric și n-a redat o epocă, o împrejurare, n-a creionat doar un portret. Nu numai oratorul a predicat și a fost în ofensivă, ci și omul de știință care nu și-a elaborat marile sinteze într-o totală abstragere de contingent, fie extrăgând din trecut o învățătură pentru ziua de astăzi, fie restabilind un adevăr, totul reînviat la flacăra pasiunii și la temperatura marei arte. Să urmărim un citat din *Istoria Românilor*: „Ar fi de discutat asupra sensului însuși al cuvântului *provinciales*. Dacii din sate, încă incomplect romanizați, erau ei cuprinși în această democrație? Să nu uităm apoi pe dacii de peste hotar, așa de vioii și temuții carpi, a căror coborâre a trebuit să urmeze îndată după părăsirea oficială a provinciei. Cu dreptate întreabă un cercetător german mai recent ce s-a făcut cu ciobanii, cari nu sunt pomeniți nici de Eutropiu. Și e de observat că acești transhumanți nu puteau trece la ordin pe o nouă hartă. Iernarea ciobanilor mocani în țara românească e astfel cea mai bună dovadă de permanență"[1]. Și acum un extras din unul din primele cicluri de conferințe care au format mai apoi cartea *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*: „Pentru a înțelege bine pe Alexandru cel Mare se cere să se lepede cineva de la început de anumite păreri obișnuite, dar care, despre aceasta, nu sunt mai puțin false. Este o părere că Alexandru și tatăl său sunt oameni străini de greci. Și este și altă părere, tot așa de falsă, după care Alexandru și Filip au fost tocmai greci, reprezentând interesele «națiunii» grecești. Adevărul se găsește la mijloc."[2]

Deci dacă o critică culturală va fi interesantă – și pe bună dreptate – de permanența acestei direcții copleșitoare prin diversitatea și varietatea subiectelor (o neobosită activitate de raportor la Academie se include tot aici), dacă istoria ideilor va reține accentuata lor finalitate morală legată în special de cultul muncii, al dăruirii față de societate, al valorilor naționale, al abnegației pentru popor, al inaderenței la formele moderne de viață, din punct de vedere estetic conferințele sale atestă nu numai un uriaș dar al improvizației, nu numai arborescența ideilor sale – de o limpiditate cristalină sub aparențele ei stufoase – nu numai pe

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. II, *Oamenii pământului*, București, 1936, p. 8–9.

[2] N. Iorga, *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice*. Lecții făcute la Cercul femeiesc de înaintare culturală, București, 1916, p. 138–139.

constructorul marilor fresce ci și pe cel care reușea să transforme toate trăsăturile stilului oral într-un stil scris, care abolea granițele dintre speciile genului oratoric și le transforma într-o expresie unică, originală și incomparabilă.[1]

Celor două ipostaze ale oratorului Iorga li se adaugă aceea a oratorului politic: a fost deputat, senator, ministru, prim-ministru, șef de partid, care a acționat uneori în cadrul unor coaliții, blocuri și carteluri. A susținut campanii electorale în cele mai diferite medii (unele de-a dreptul imunde), a participat în această calitate la întruniri politice unde avea rolul principal, a fost raportor în parlament, a interpelat sau a ripostat la interpelările altora, a rostit răspunsuri la mesajul tronului. A parcurs mai ales după primul război mondial toate ipostazele activității omului politic. Ideile vehiculate cu acest prilej sunt bineînțeles discutabile, cele mai puțin perene din câte a susținut Iorga, deoarece ele plătesc tribut conjuncturii, promovării sau respingerii unor opinii efemere, răspunsuri unor atacuri personale. Dar și aici însă întâlnim „marile ore" ale oratoriei lui N. Iorga, anume atunci când el așeza toate uriașele sale daruri în slujba acelor idealuri pe care le-a slujit cu o consecvență exemplară toată viața: iubirea de popor, dragostea nețărmurită față de tradiția românească, neclintirea în apărarea independenței și suveranității naționale[2]. Fără îndoială, oratorul politic a fost unul dintre cei mai mari ai acestei țări din punctul de vedere al plasticității literare, al elevației intelectuale.

Și aici, și la Academie, în senate universitare Iorga nu a fost numai oratorul comunicărilor, interpelărilor, rapoartelor îndelung elaborate ci și al intervențiilor spontane, al sublinierilor instantanee. Acestea au rămas deopotrivă memorabile ca și articolele sau portretele sale de numai câteva

[1] O mărturie a sa către sfârșitul vieții este cât se poate de prețioasă pentru a înțelege structura conferințelor sale sau mai bine-zis a stilului oral: „Toată viața mea m-am trudit să vorbesc așa fel încât să mă înțeleagă oricine. La Academia Română, la congrese, oriunde, n-am un limbaj special pentru anumite categorii de oameni. Vorbesc omenește, așa încât fiecare să poată înțelege, într-un limbaj care este familiar și la care eu țin mai mult decât la oricare altul" (*Lupta științifică împotriva dreptului românesc*, conferință rostită la adunarea „Astrei" la Abrud, 1 sept. 1938, București, 1938, p. 3–4).

[2] Discursul său ținut la deschiderea „parlamentului de la Iași", decembrie 1916, este considerat piscul cel mai înalt al oratoriei parlamentare românești.

rânduri sau multe din scrisorile sale care într-o paranteză caracterizează o stare de spirit sau o fizionomie morală. Era ca orator un om al genialelor spontaneități, al definițiilor săpate în marmură dintr-o lovitură de daltă.

Odată cu apariția mijoacelor moderne de comunicare în masă – mai precis a radioului – N. Iorga nu a întârziat să-și anexeze și acest mod „de a sta de vorbă", cum spunea el, cu publicul larg. Și în scurt timp el a devenit *primus inter pares* dintre cei mulți care au ilustrat această artă a oratoriei radiofonice la noi. Când și le-a adunat în volum, le-a intitulat *Sfaturi pe întunerec* și de aici trebuie să pornim în definirea particularităților lor. Conferințele încep cu acelea de pe vremea în care Iorga era prim-ministru și deținea portofoliul Ministerului Învățământului, calitate în care a încercat câteva reforme.

Ca formulă oratorică, ca procedeu îl recunoaștem pe Iorga vorbitorul cu lungile sale perioade, cu digresiunile sale inimitabile, cu darul de povestitor care pare că înfățișează cu o aparentă neutralitate faptele „așa cum au fost", pentru ca brusc să îndrepte un gând de recunoștință față de înaintași sau unul de mânie față de contemporani. Nu lipsesc frazele grele de erudiție, încărcate de fapte și date. Ele sunt precumpănitoare ca și polemicile de idei. Răspunde dârz, hotărât printr-o canonadă de argumente și de deducții logice. Nu lipseau, în concluzie, ironia în fața neștiinței sau a relei credințe și nici răspicarea atitudinii care nu admitea echivocuri sau dubii în fața unor mari primejdii naționale sau sociale. Și nu o dată conferințele se încheiau cu patetice și solemne chemări. Sfatul nu este disimulat ci exprimat direct, deschis, mai ales atunci când o amenințare devine iminentă, fără ca ascultătorii să-și dea seama de toate implicațiile ei: „Păziți-vă fetele, părinți cari voiți să le dați o carieră onestă! Păziți-le, căci vă asigur că unde le trimiteți e prea puțină lume să le respecte." Vroia să stabilească o legătură între el și ascultători nemaiavându-i acum în față, nemaiputând să-și fixeze atenția asupra unuia sau altuia din cei despre care vorbea George Călinescu sau Șerban Cioculescu, nemaiavând deci puncte de reper concrete spre care să se îndrepte privirea sa sfredelitoare și fascinantă. Simțea totuși necesitatea acestui dialog și nu a unei comunicări impersonale. Îi numea „ascultătorii mei cei nevăzuți, la cari țin fără să-i cunosc", îi asigura că, chiar dacă nu-i

vede, „îi simte"[1]. Ceea ce denotă că și această formă a oratoriei lui Iorga pornea din aceeași dorință de comunicare cu un public anume pe care dacă nu-l avea în fața ochilor, dacă nu-i simțea reacțiile, dacă nu putea stabili cu el o fuziune directă, îl chema cu prietenie, îl asigura de bunele lui sentimente, de afecțiunea sa. Procedeele sunt aceleași și pentru că oratorul Iorga urmărea o operă de îndreptare morală, credea în adevărurile susținute de el și mai ales în viabilitatea experienței lui („Aș dori ca aceste sfaturi ale unui om de experiență să nu se fi risipit în vânt", spunea într-o conferință din 1935), le susținea cu toată armătura procedeelor sale.

Cum se înscriu aceste conferințe în contextul vieții și operei lui N. Iorga? Câteva repere ne vor ajuta să le înțelegem mai bine: în 1931 N. Iorga împlinea șaizeci de ani, prilej cu care a fost omagiat de câțiva cărturari dintre care aș aminti pe Tudor Vianu și Ion Petrovici. Tot în acest an, începând de la 18 aprilie devine prim-ministru al țării, demnitate pe care a dorit-o, dar guvernarea lui s-a confruntat timp de un an și trei luni cu mari dificultăți economice și sociale ce n-au putut fi rezolvate și care s-au agravat. Continuă cu aceeași vitalitate activitatea sa de profesor, conferențiar, parlamentar, de membru al Academiei, de animator al unor instituții culturale. Ajuns la apogeu, își reeditează cărțile mai vechi sau își adună unele din producțiile care nu au fost strânse sub coperte, printre care portretele grupate sub titlul *Oameni cari au fost*; sunt retipărite și unele

[1] Publicistul Tudor Teodorescu-Braniștene-a lăsat o mărturie prețioasă privitoare la conferințele radiofonice ale lui Iorga: „Mi s-a întâmplat de câteva ori să mă aflu la Radio când era programat N. Iorga. Copleșit de munca lui de fiecare zi, venea grăbit, în ultimul moment, dar totdeauna la timp. Strângea mâinile celor care îl întâmpinau, arunca pe un scaun pălăria și servieta și intra în cabină. Se așeza pe scaun și scoțând din buzunarul vestei un petic de hârtie de dimensiunile unei cărți de vizită, pe care erau însemnate cu slova lui foarte mărunță trei-patru cuvinte ca puncte de reper, începea să vorbească; întâi cuvintele veneau cu oarecare pauze între ele. Îndată ce se încălzea, frazele se alcătuiau tot mai repezi, tot mai înaripate. Nu ridica însă niciodată glasul, ca la tribună. Păstra tonul unei discuții amicale cu ascultătorii nevăzuți. (...) E foarte greu să improvizezi, fără să ai în față, dacă nu un auditoriu mai redus, mai numeros sau mai restrâns, cel puțin un singur auditor cu care să poți face acea legătură imperios necesară oricărei improvizații. De aceea oratori cu îndelungată experiență a tribunei, profesori cu zeci de ani de deprindere a catedrei, veneau la Radio cu textul scris. N. Iorga era singurul care-și permitea luxul «să vorbească de unul singur», cum zicea cu drept cuvânt V. Voiculescu".

din notele de drum apărute în primul deceniu al secolului. Este deceniul când i se joacă cele mai multe piese de teatru – dar ele sunt primite cu o condescenţă uneori ironică, iar producţia lui pe acest tărîm se desfăşoară paralel cu aceea a teatrului nostru care urmărea alte filoane estetice şi alte direcţii ideologice. Aceşti ultimi zece ani vor aduce ca lucrări fundamentale *O viaţă de om* şi *Istoria Românilor*[1], fiecare ilustrând un alt gen, prima fiind considerată o adevărată capodoperă, deşi ecoul ei n-a fost în epocă cel meritat iar a doua a fost întîmpinată cu indiferenţă, deoarece noua generaţie de istorici nu mai recunoşteau autoritatea savantului. Marea istorie a lumii a rămas din păcate în stadiul de proiect! Fără îndoială, este dificil să rezumăm un deceniu din activitatea lui Iorga şi tocmai acela când el accede la suprema funcţie în stat, aceea de preşedinte al Consiliului de Miniştri. Caracteristice i-au rămas în continuare ramificarea, dispersarea, prezenţa continuă şi pretutindeni.

Să mai adăugăm la tot acest belşug de fapte şi călătoriile în străinătate, care însemnau participări la congrese, cicluri şi lecţii de conferinţe, cele mai multe înfăţişând legăturile românilor cu fapte semnificative de istorie universală, dar şi cercetări asupra valorilor păstrate de monumente şi muzee, asupra psihologiei popoarelor văzute în modul lor de viaţă. Lipsa de adâncime cu care a fost judecată opera lui Iorga a făcut ca aceste călătorii în străinătate să fie privite doar din perspectiva unei suite de festivităţi menite să încununeze cu titluri academice şi universitare o notorietate europeană. O cercetare din perspectiva criticii psihologice ar releva însă o trăsătură ce trebuie reţinută: inalterabila sa curiozitate intelectuală, o bucurie de a descoperi textura civilizaţilor privite în devenirea lor istorică, de a descifra psihologiile de grup şi colective, de a pătrunde în structura morală a popoarelor şi de a urmări viaţa de fiecare zi a oamenilor. Bineînţeles, *viziunea istoricului* era cea care declanşa o observaţie, explica o atitudine, o stare de fapt. Dar nici un monument, nici o operă de artă nu era admirată în sine şi pentru sine, nu era contemplată numai pentru frumuseţea ei, ci pentru sporul de cunoaştere pe care îl aducea la definirea unei civilizaţii, a structurii spirituale şi morale a popoarelor.

[1] *Istoria literaturii române* e o carte contestată şi care nu se ridică integral la valoarea celor două.

Din ce în ce mai mult – și conferințele de față sunt elocvente pentru această metamorfoză – N. Iorga este omul care ia cunoștință de civilizații noi sau adâncește cunoașterea celor știute încă din tinerețe, le cercetează și le explică în primul rând prin monumentele, muzeele, obiectele uzuale sau de artă, urbanistica și nu în ultimul rând prin obiceiurile și filozofia de viață a mulțimilor. Se produce o mutație evidentă de la *cetit* la *văzut*. Deplasarea centrului de greutate al curiozității sale intelectuale se explică și prin inaderența lui la știința istorică, la literatura și în general la manifestările spirituale care marcau direcțiile caracteristice ale secolului al XX-lea. Și atunci își căuta punctul de reazim al concepției sale filozofice și estetice nu în trecutul imediat ci acolo unde se aflau permanențele inalterabile, în concepția populară. De aceea, în perioada amintită, el căuta să definească modul în care categorii estetice și filozofice cum ar fi *frumusețe, minte, cuminte, drept* și *dreptate, familie*, s-au conturat în filozofia nescrisă a poporului. Sunt schițate în aceste conferințe metamorfozele prin care a trecut fiecare noțiune, subliniindu-se caracterul lor peren, faptul că fiecare dintre ele s-au constituit dintr-o experiență colectivă îndelungată, s-au validat în timp ca principii inalterabile în viață. În același timp N. Iorga a căutat să demonstreze că toate categoriile morale și estetice nu au în structura intelectuală a poporului român nimic fluctuant și aleatoriu, nu prezintă discontinuități și distorsiuni, ci dimpotrivă conturează un univers armonios, coerent, fiecare noțiune aflându-și corespondentul într-o atitudine de viață care a definit istoria poprului român. O adevărată schiță de filozofie românească, rezultată din psihologia poporului român, se desprinde din aceste conferințe. Nu este o filozofie speculativă, ci una de natură practică, pentru că N. Iorga a avut orgoliul să afirme, chiar într-una din aceste conferințe, că el nu se vrea unul dintre filozofii, economiștii, deci unul din teoreticienii acestei țări, ci un om care împărtășește o experiență. Această idee revine din ce în ce mai des în conferințele lui și în tot ceea ce scrie în ultimul deceniu, aceasta pentru că aspectele teoretice ale gândirii moderne umane îi erau tot mai străine. Și atunci el aducea în disputele cu adversarii săi, în polemici, nu argumente extrase din ultimele cărți, nu puncte de sprijin din noile curente filozofice, ci experiența sa în multiplele domenii ale vieții sociale și spirituale și – mai ales – ceea ce istoricul extrăsese ca experiență viabilă din istoria omenirii. De aceea dialogul său cu contemporanii nu mai aparținea unui om, ci istoriei întregi. Din ce în ce mai mult omul Iorga vorbea ca un exponent al istoriei și nu numai ca un interpret al ei, cele

două planuri ale experienței – cel al istoriei universale și cel personal – confundându-se adesea. Aici aflăm unicitatea timbrului său cărturăresc din această perioadă, exprimat nu numai în lucrări de sinteză, ci și în articole sau conferințe, deoarece Iorga nu a fost un ziarist în sensul comun al cuvântului: el era în chip primordial un istoric și în tot ceea ce a scris viziunea istoricului și-a pus amprenta.

Sfaturi pe întunerec reprezintă integral concepția lui Iorga așa cum s-a definit ea de-a lungul unei „vieți de om", constituind cvintesența gândirii și acțiunii sale din ultimul deceniu al vieții, dintr-un deceniu frământat, agitat, zguduit de mari seisme, la capătul căruia avea să se prăbușească și el. Care a fost atunci atitudinea lui Iorga? În primul rând cititorul de astăzi al *Sfaturilor pe întunerec* reține consecvența lui N. Iorga în ceea ce privește liniile directoare ale ideologiei sale. Sistemul său nu era, așa cum cum am spus, un sistem filozofic abstract, ci așeza la temelia oricărei judecăți *omul social*, individul văzut nu ca o entitate izolată ci ca o componentă a vieții naționale și sociale față de care se justifică existența lui. De aceea el considera că fiecare are de făcut un singur lucru, „datoria lui, datoria lui întreagă". Un sistem în care accentul nu cade asupra întrebării: *la ce îmi folosește aceasta*? ci *ce este de făcut și ce pot face în ceea ce este de făcut*. Validarea datoriei față de societatea se exprimă prin muncă, Iorga subliniind un fapt esențial, că „omul care e creatorul muncii, trebuie să fie și stăpânul ei". Iar datoria față de țară se exprimă prin jertfă. Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul deceniului, revine din ce în ce mai mult exprimat cu francheța sa caracteristică acest gând: țara aflată în pericol trebuie apărată cu prețul vieții. Dacă din punct de vedere al receptării curentelor de idei s-a dovedit inaderent, în surprinderea problemelor esențiale ale țări sale din momentul istoric extrem de frământat al deceniului patru din acest veac el a vădit o deosebită acuitate. Țara era o realitate organică, alcătuită în timp, apărându-și ființa, năzuind la realizarea unității naționale în cadrul unor hotare delimitate prin drepturi legitimate de istorie și consfințite de tratatele care au urmat primului război mondial. De aceea multe dintre conferințele lui Iorga la radio au în vedere apărarea și explicarea, cu argumente de o înaltă erudiție științifică, a drepturilor noastre istorice asupra teritoriilor locuite atunci de români, împotriva campaniei de „revizuire a tratatelor" dusă de exponenții puterilor fasciste sau fascizante. Iorga nu scrie pamflete, ci articole în care patetismul dragostei lui de țară nu capătă nici forme grandilocvente, nici expresia unui limbaj gratuit. Articolele sunt

ale unui istoric care aduce argumentul temeinic, al unui spirit logic care nu se lasă prins de vâltoarea polemicii. Dimpotrivă, tonul este calm, deși străfulgerat de ironie și mânie în fața unor pretenții absurde. Vorbitorul are siguranța celui ce posedă dintr-o îndelungată frecventare a surselor istoriei adevăruri incontestabile. Apăra nu numai drepturile poporului său, ci și drepturile statelor înrobite sau amenințate, fiind un adversar al tendințelor de dictat și de impunere prin forță a voinței marilor puteri, al cărui simbol era pentru el tratatul de la München împotriva căruia a protestat cu vehemență.

Parcurgând *Sfaturile pe întunerec* cititorul nu va parcurge doar itinerariul spiritual al unui mare cărturar, ci pagini de istorie la definirea cărora N. Iorga a participat și acum în mod pozitiv. Trebuie să prevenim o confuzie: dacă esteticianul, criticul, gânditorul a rostit pe acest tărâm și idei care nu țineau seama de evoluția artei și filozofiei universale, omul de acțiune s-a aflat în consens cu direcțiile de afirmare ale drepturilor poporului și țării sale. Pentru conturarea ideologiei lui N. Iorga mi se par deosebit de importante delimitările pe care el le face între ideea națională înțeleasă ca o afirmare armonioasă a virtuților și drepturilor fiecărui popor, prin respingerea cosmopolitismului și între trufia și megalomania naționalistă. El arăta astfel că popoare, „oricât ar fi de puternice, nu pot să înrâurească asupra sentimentelor de care am fost totdeauna stăpâniți și să ne transmită idei care sunt contrare omeniei noastre îndătinate". În formula sa de exprimare care îngemăna în aceeași frază faptul petrecut în imediata contemporaneitate și meditația asupra sensurilor istoriei universale, N. Iorga supune unei riguroase judecăți politica de dictat și de expansiune arătându-i netemeinicia istorică. Din acest punct de vedere el se referea la „viitorul statelor mici" ale căror drepturi se sprijineau pe un „principiu național". De aceea vorbea în 1938 despre „conștiința care se desface pentru dânsele din cunoașterea rosturilor lor, din convingerea că aceste rosturi sunt suficiente pentru ca să pretindă a li se menține libertatea". Istoricul care a urmărit, mai ales către sfârșitul carierei sale, „elementele de unitate și de sinteză" în viața popoarelor, demonstra în același timp persistența „ideii naționale în decursul istoriei universale", subliniind în noiembrie 1938 că „niciodată nu s-a simțit mai mult nevoia de a defini ideea națională decât acum".

Dar pentru afirmarea și definirea ei în anii în care această idee era negată în numele unui naționalism exacerbat, agresiv, cotropitor, N. Iorga îi căuta temeiurile istorice, afirmând un fapt esențial, că „la originea

alcătuirilor noastre de stat se găsește un concept național, chiar dacă pe vremea aceea nu trăia nimeni care să fi fost în stare a-i da o rostire bine definită".

Țara nu era niciodată pentru N. Iorga un concept abstract, ea avea un trecut care nu era evocat doar cu nostalgică înduioșare, ci în primul rând pentru valorile conținute de această tradiție. De aceea – așa cum am văzut – el întreprinde una dintre cele mai interesante și mai sugestive sinteze ale operei sale: cele legate de câteva noțiuni morale și estetice fundamentale în gândirea poporului român.

Alături de valorile morale stau valorile estetice ale artei populare. Pentru el poporul român era un creator de frumuseți autentice, care nu aveau numai însușiri documentare, așa cum chiar el le înțelesese la începutul călătoriilor sale prin țară în primele două decenii ale secolului nostru. Dacă din punctul de vedere al receptării fenomenului literar modern în acest deceniu Iorga vădește opacitatea cunoscută, în ceea ce privește valorile artei populare și medievale contribuția sa este una de primă însemnătate și aceasta din două puncte de vedere: pentru că acum el a relevat totalitatea manifestărilor artistice ale țărănimii noastre și pentru că a știut să pună în lumină frumusețea lor artistică. Conferințele sale, cum e și firesc, nu cuprind analize detaliate și speciale asupra cutărui sau cutărui aspect particular. Acestea se realizează cu subtilitate și strălucire în numeroasele cărți publicate în ultimele două decenii ale secolului[1]. Având din ce în ce mai mult sentimentul valorii lor estetice, a faptului că ele reprezintă o inestimabilă bogăție spirituală și un îndreptar, N. Iorga a pledat patetic pentru o mai judicioasă cercetare și valorificare a lor. De aceea conferințele sale se opresc asupra unor probleme practice, cum ar fi organizarea muzeelor, arhivelor, teatrelor în aer liber etc. Ele nu-și au însă un interes limitat la aria de preocupări a momentului, ci privesc destinul unor valori văzute în mediul creării lor dar percepute pe dimensiunea perenității lor spirituale și artistice.

Ceea ce am putea reține ca o trăsătură esențială a modului de gândire a lui Iorga, este îngemănarea între aspectul *practic* și *teoretic* al fiecărei probleme abordate. Sistemul său de gândire era caracterizat de osmoza dintre aceste două direcții pe care el nu le-a disociat niciodată

[1] A se vedea în acest sens, N. Iorga: *Scrieri despre artă*, Editura Meridiane, București, 1968, antologie și prefață de Barbu Theodorescu, precum și numeroasele conferințe dintre care citâm: *Miniaturile românești*, 16 p., 1933; *Argintăriile românești*, 19 p., 1933; *Catapetesme*, 12 p., 1932.

și o analiză a modului său de a înțelege lumea ne-ar demonstra că el nu percepe aceste două dimensiuni ale unui fenomen decât simultan. Și *Sfaturile* sale *pe întunerec* reprezintă una dintre cele mai grăitoare expresii ale specificității gândirii lui N. Iorga, ale mobilității sale intelectuale, ale unei vivacități spirituale care nu a diminuat, în ciuda anilor.

Volumele de față contribuie esențial la definirea portretului moral al lui Iorga din ultimul deceniu al vieții sale. Ceea ce cred că nu s-a subliniat încă este faptul că omul și-a păstrat intacte toate trăsăturile morale și intelectuale. Credințele și structura sa sufletească au rămas aceleași. Nu în sensul unei pietrificări, ci al consecvenței spirituale. Aceeași pasiune a descoperitorului, același entuziasm înaintea unor revelații și aceeași dorință de a comunica imediat noutatea, faptul sau relația inedită – așa cum se întâmplă acum mai ales cu arta populară românească – de a o împărtăși într-un cerc cât mai larg cu putință. Același temperament de luptător pe care vârsta nu l-a diminuat, așa cum n-a diminuat puterea sa de vibrație în fața a tot ce ceea ce îi vorbea despre țara sa și oamenii ei. *Sfaturile pe întunerec* rămân astfel carte definitorie nu numai pentru personalitatea lui Iorga, ci și pentru spiritul public românesc în permanentă ofensivă împotriva injustiției sociale, a dictatului internațional.

Fiecare conferință tratând un subiect istoric sau unul de strictă actualitate aducea în prim-plan o *atitudine* pentru că Iorga nu a expus niciodată în chip impersonal, impasibil și neutru. Oricare ar fi distanțele în timp către care coboară N. Iorga, conferințele din aceste volume reprezintă una dintre cele mai pasionante dezbateri asupra câtorva din întrebările care au străbătut deceniul al patrulea al acestui secol. Reapariția integrală a *Sfaturilor pe întunerec* oferă în același timp un prilej de a pătrunde mai adânc, odată cu Iorga și datorită lui, în universul valorilor filozofice, morale, spirituale și artistice românești, de a cunoaște o epocă frământată din istoria poporului nostru, dar și de a aduce o nouă mărturie cu privire la intransigența celor mai aleși reprezentanți ai gândului și slovei acestui pământ, pentru care demnitatea națională, apărarea principiilor umanismului, ale dreptului, ale libertăților cucerite prin jertfe colective au însemnat principii mai presus chiar decât propria lor viață.

VALERIU RÂPEANU

TABEL CRONOLOGIC

1871 În noaptea de 5/17 iunie se naște Nicolae Iorga, în orașul Botoșani. Era fiul avocatului N. Iorga, în vârstă de 33 de ani și al Zulniei Iorga, în vârstă de 29 de ani. Tatăl său moare în ziua de 20 martie 1876, pe când copilul nu împlinea cinci ani. Pentru șocul produs asupra copilului a se vedea capitolul „Traumele copilăriei", din volumul nostru *Nicolae Iorga*, Editura Demiurg, 1994, p. 27–32. Mama lui va fi longevivă încetând din viață la vârsta de nouăzeci și trei de ani, în ziua de 6 aprilie 1934 (cf. N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 159).

1878 *aprilie.* N. Iorga începe cursurile școlii primare în orașul natal, pe care le termină în anul 1881.

1881 Începe liceul tot la Botoșani (liceul „August Treboniu Laurian").

1886 Se mută la Iași; urmează, începând din clasa a VI-a, cursurile Liceului Național din localitate.

1888 Trece examenul de bacalaureat. În luna septembrie se înscrie la Facultatea de Litere din același oraș.

1889 *decembrie.* Trece examenul de licență cu calificativul „magna cum laude". Această perioadă a vieții sale este înfățișată în capodopera: *O viață de om – așa cum a fost*, capitolele I–IX. Dintre amintirile foștilor săi colegi de liceu vezi însemnările juristului și omului politic G. G. Mironescu: „Amintiri despre Nicolae Iorga", în volumul: N. Iorga, *Opera. Omul. Prietenii*, Editura Artemis, București, 1992, p. 101–105.

1890 18 februarie. Strălucitul debut publicistic al lui N. Iorga în ziarul „Lupta" condus de Gheorghe Panu, cu o cronică asupra dramei *Năpasta* de I. L. Caragiale, situându-se de partea dramaturgului violent atacat pentru această nouă creație a sa. De acum încolo, în paginile unor reviste științifice și literare („Arhiva literară și științifică", „Revista nouă", „Literatură și artă română", „Contemporanul" etc.), dar și în paginile unor cotidiene („Lupta", „Drapelul" ș.a.), N. Iorga va desfășura o amplă activitate publicistică, de critic și istoric al literaturii române, scriind studii și articole despre literatura română și universală. Cea mai mare parte a scrierilor sale din această perioadă, care îl situează ca pe unul din criticii români cu cel mai larg orizont din secolul al XIX-lea, au fost strânse în ediția *Pagini din tinerețe*, vol. I–II, Editura pentru

literatură, 1968. Tot în aceste volume se află şi o selecţie din opera sa beletristică: versuri şi note de drum din perioada începuturilor sale.

25 martie. Se căsătoreşte cu Maria Tasu, fiica magistratului Vasile Tasu.

15 aprilie. Întreprinde prima sa călătorie în străinătate, şi anume în Italia. În toamnă, primind bursa „Iosif Nicolaescu", începe călătoriile sale de studii în Franţa, Germania, Anglia. Pentru această perioadă, a se vedea autobiografia citată, capitolele XI–XIV. Călătoria în străinătate va deschide un capitol nou în viaţa lui N. Iorga, prin acumulările intelectuale datorate frecventării cursurilor unor mari profesori ai vremii, unii rămânându-i prieteni, solicitându-i studii în reviste de specialitate, cărţi despre Istoria Românici, invitându-l la congrese sau pentru lecţii şi conferinţe. În acelaşi timp, începând cu volumul *Amintiri din Italia* (1895), Iorga va scrie, practic, despre toate călătoriile sale în străinătate, care se vor desfăşura până în 1939, mai bine de patru decenii, volume, însemnări în reviste şi ziare, constituind una din biruinţele sale literare, ce îl situează printre cei mai de seamă scriitori români ai genului. Toate notele sale de drum din străinătate au fost reunite în ediţia *Pe drumuri depărtate*, trei volume, Editura Minerva, 1987.

1895 În urma unui concurs viu disputat obţine catedra de istorie universală a Universităţii din Bucureşti. Lecţia de deschidere, ţinută în luna noiembrie, s-a

intitulat „Despre utilitatea studiilor istorice". Lecțiile de deschidere ale cursurilor universitare, discursul de recepție la Academia Română și alte contribuții teoretice legate de știința istoriei au fost adunate în volumul *Generalități cu privire la studiile istorice*, apărut în două ediții antume (1911 și 1933), a treia, cea mai completă, apărând postum, în 1944.

1897 Este ales, în unanimitate, membru corespondent al Academiei Române.

1901 *4 februarie.* Se căsătorește, la Brașov, cu Ecaterina Bogdan, sora istoricului Ioan Bogdan și a criticului G. Bogdan-Duică. În prealabil divorțase de prima lui soție, Maria Tassu. Cu privire la viața personală a lui N. Iorga și a familiei sale, a se vedea ediția fundamentală de scrisori, documente, fragmente de jurnal: *Scrisori către Catinca*, Editura Minerva, 1991.
Cu *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, tipărită în două volume: I. *Epoca lui Dimitrie Cantemir – Epoca lui Chesarie de Râmnic*, II. *Epoca lui Petre Maior – Excursuri*, N. Iorga inaugurează o serie de istorii ale literaturii române: vor apărea: *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* (trei volume); *Istoria literaturii românești contemporane*: I. *Crearea formei, 1867–1890*, II. *Crearea fondului.* A mai publicat *Istoria literaturii românești, Introducerea sintetică.* N. Iorga a scris și *Istoria literaturilor romanice*, în

dezvoltarea și legăturile lor, în trei volume, primul din 1920.

2 decembrie. Apare revista „Sămănătorul", sub direcția lui Alexandru Vlahuță și G. Coșbuc. N. Iorga își începe colaborarea în ziua de 4 mai 1903. Articolul program care marchează direcția ideologică imprimată de el acestei publicații și nașterea curentului al cărui întemeietor și mentor a fost – sămănătorismul – apare în numărul din 18 mai 1903. O selecție din articolele, cronicile și notele sale a apărut în două volume, cu titlul *O luptă literară* (1914, 1916). În anul 1979, la Editura Minerva, a apărut, cu același titlu, în două volume, cel dintâi reunind paginile selectate de N. Iorga în ediția din timpul vieții sale, cel de al doilea paginile rămase în periodic, cea mai complectă culegere din textele semnate de N. Iorga în „Sămănătorul", cu titlul *O luptă literară* (vol. I–II).

1906 *13 martie.* Numele lui N. Iorga este pronunțat ca inițiatorul mișcării de protest a tineretului studios împotriva unei reprezentații cu o piesă franceză, jucată în limba franceză de artiști amatori din rândurile aristocrației românești, pe scena Teatrului Național din București. Au loc manifestații și incidente între studenți și armată. La acțiunea lui N. Iorga s-au raliat numeroși intelectuali români. Istoricul acestui moment al vieții lui N. Iorga, în volumul *Lupta pentru limba românească.*

Părăsește conducerea revistei „Sămănătorul", conform unui anunț publicat în numărul din 22 octombrie.

10 mai. Apare primul număr al publicației „Neamul Românesc" care, cu o periodicitate diferită, este principala tribună prin care se exprimă atitudinea lui N. Iorga față de fenomenele sociale, politice, culturale, din țară și străinătate.

1907 După răscoalele țărănești (N. Iorga fusese considerat unul dintre „instigatori"), candidează la alegerile pentru Camera Deputaților și este ales la Iași. Începe o lungă carieră de parlamentar, fiind socotit unul din marii noștrii oratori. În 1939–1940 va apărea, în trei volume, o selecție din *Discursurile parlamentare* ale lui N. Iorga.

1908 *2 iunie.* Se inaugurează cursurile Universității Populare de vară de la Vălenii de Munte care, cu o pauză de câțiva ani, datorată primului război mondial, vor dura mai bine de trei decenii. Ultima ediție organizată de savant și cu participarea lui are loc în vara anului 1940. Cursurile vor fi reluate, cu intermitență, după moartea savantului, până în ziele noastre.

1911 Ține discursul de recepție ca membru titular al Academiei Române. Discursul se intitulează *Două concepții istorice*. Răspunsul a aparținut fostului său profesor, A. D. Xenopol.

1916 În urma înfrângerilor suferite de armata română se refugiază la Iași, unde tipărește, cu o frecvență coti-

diană, „Neamul Românesc". În ziua de 14 decembrie 1916 rostește un discurs în Parlamentul refugiat la Iași, considerat unul din cele mai înalte expresii ale artei oratorice românești, care a stârnit un ecou ieșit din comun.

1919–1940 Cei douăzeci și unu de ani ai perioadei dintre cele două războaie mondiale sunt marcați printr-o activitate febrilă de profesor, conferențiar, orator parlamentar, autor de sinteze istorice și culturale. De asemeni, pe scena Teatrului Național din București, în special, dar și pe aceea a Teatrului Popular, înființat și condus de el, i se joacă un număr important de piese de teatru. Cu o frecvență anuală sau, uneori, mai des, întreprinde călătorii în străinătate, în special, pentru cursurile sale de la Sorbona. Pentru a avea o imagine a călătoriilor lui N. Iorga peste hotare, din 1890 până în 1939, vom spune că țările cele mai des vizitate au fost: Italia, Franța, Elveția, Belgia, Olanda, Jugoslavia, Austria, de două ori Spania, o singură dată Norvegia, Turcia, Grecia, Portugalia, Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia. Nu a călătorit în Rusia și în Finlanda. O situație specială are Germania, unde și-a făcut cea mai mare parte a studiilor, în ultimul deceniu al secolului trecut. Revine în 1913, în drum spre Anglia și în 1927, în drum spre Norvegia. După venirea lui Adolf Hitler la putere, nu a mai călătorit în Germania.

1930 27 ianuarie–20 martie. Întreprinde o călătorie în Statele Unite ale Americii, singura lui călătorie în afara Europei (vezi *Pe drumuri depărtate*, ed. cit. vol. III).

1931 17 aprilie–31 mai *1932*. Este președintele Consiliului de Miniștri al României, în fruntea unui cabinet de „tehnicieni". Guvernarea sa a făcut obiectul unor opinii controversate, din pricina faptului că N. Iorga a luat puterea într-o perioadă economică neprielnică, momentul maximei desfășurări în țara noastră a crizei economice mondiale.

Apar primele două volume din *Memorii*. Prin memorii N. Iorga înțelegea notele sale zilnice, evenimentele fiind însemnate, după propria sa mărturie, în seara fiecărei zile. Vor apărea șapte volume, prima însemnare fiind din ziua de 17 mai 1917, ultima din 24 februarie 1938. Însemnările dinainte de 17 mai 1917 se află în arhiva N. Iorga, evacuată odată cu tezaurul național la Moscova, în timpul primului război mondial.

1932 Apare *Supt trei regi*, cu supratitlul *România contemporană de la 1904 la 1930* și subtitlul *Istoric a luptei pentru un ideal moral și național.*

1934 Un an deosebit de bogat în tipăritură de referință: *Byzance après Byzance*; *Histoire de la vie byzantine*, *O viață de om – așa cum a fost*, vol. I–III, monumentală autobiografie, considerată o capodoperă a literaturii române; *Oameni cari au fost*, primul volum reunind într-o serie de patru volume portretele sale publicate începând din 1904, culme a artei noastre portretistice.

1936 Apare primul volum din *Sfaturi pe întunerec*, o selecție din conferințele sale radiofonice, rostite începând din 1929. Următorul volum va apărea în 1940 și va cuprinde conferințele ținute la Radio până la sfârșitul anului 1938.
Apar primele două volume din *Istoria românilor*, urmând ca până în 1940 să fie tipărite toate cele zece tomuri ale acestei lucrări care sintetizează gândirea și cercetările savantului.

1939 Apare *România cum era până la 1918*, vol. I. *România „Munteană"*, vol. II. *Moldova și Dobrogea* și *Neamul Românesc în Ardeal și Țara ungurească la 1906*, cuprinzând notele sale de drum prin țară, începând din anul 1903, când tipărește volumul *Drumuri și oraș*e. Apar, în două volume, *Toate poeziile lui N. Iorga*, vol. I – 1917, vol. II – 1940.

1940 Apare, în două volume, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, ediția a II-a.
Deși în 1936 parlamentul României îl numise profesor pe viață – împreună cu doctorul Gheorghe Marinescu – imediat după 6 septembrie 1940 este pensionat. Una după alta, publicațiile conduse de el, „Neamul Românesc", „Cuget clar" („Noul Sămănător") încetează să mai apară.
În noaptea de 27/28 noiembrie este asasinat în pădurea Strejnicul. Fusese ridicat, cu câteva ore mai înainte, de la vila sa de la Sinaia, de către o echipă a „Gărzii de fier" condusă de Traian Boieru.

V.R.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Sfaturi pe întunerec este titlul pe care N. Iorga l-a dat celor două volume în care și-a strâns conferințele ținute la Radio, în deceniul al patrulea al secolului nostru. Primul volum a apărut în anul 1936, în colecția „Scriitori români contemporani", Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 432 p. Volumul se deschidea cu conferința *Noua direcție a învățământului românesc* și se încheia cu *Fundamentele dreptății naționale*, conferința difuzată în seara zilei de 6 noiembrie 1936.

Volumul al doilea a apărut în aceeași editură și în aceeași colecție, tot cu subtitlul *Conferințe la Radio, 1936–1938*, 364 p., 1940. Prima conferință inclusă în volum era *Solidaritatea națională*, 24 noiembrie 1936 iar ultima *Dreptul rechemării la națiune*, 9 decembrie 1938.

N. Iorga nu a inclus în sumarul celor două volume *toate* conferințele rostite la Radio. Înainte de prima sa conferință inserată în volum, aflăm în *Memorii* (însemnări zilnice *n.n.*) și alte mențiuni despre prezența sa la postul nostru de Radio. Astfel, în ziua de 10 noiembrie 1929 (*Memorii*, V, p. 368): „Seara vorbesc la Radio pentru armistițiu". Despre această conferință avem o mărturie în „Rampa", 15 noiembrie 1925 (an. XIV, nr. 3547, p. 1–2) cu titlul *Ascultându-l pe d. prof. N. Iorga la Radio*. În articolul, nesemnat, se spune: „În timp ce, în cabina studioului, în fața aparatului, d. prof. Iorga vorbea unor ascultători nevăzuți, dincoace de geamul de cristal priveau figura luminoasă a rectorului Universității d-nii: general Mărdărescu, cu d-na, d. Cârnu-Munteanu, directorul general al Societății de Radio, Perpessicius, cunoscutul literat și d. H. Blazian, directorul programelor stației de Radio și subscrisul. În încăperea

încorsetată de pereții dubli, draperii groase și uși capitonate e liniște. Prin haut-parleur glasul d-lui Iorga se aude vibrant. D. Iorga a isprăvit. Deschidea ușa cabinei râzând.

– M-am bâlbâit numai o dată. Ce vrei, vorbesc pentru a treia oară la Radio. Mi-era foarte greu să vorbesc unor nevăzuți. Eu sunt obișnuit să am oamenii în față. Și fiindcă, la Stockholm, nu vroiam să mă hazardez să mă așez în fața măsuței aceleia, am rugat vreo douăzeci de persoane să vină în cabină, să mă asculte... Lor le-am vorbit și nu m-am făcut de râs.

Acolo e însă altfel încăperea unde se vorbește. E mai mare și mai complicată decât aici. Vedeți, cei de la Stockholm au controlul ascultătorilor. Sunt lămpi mici roșii cari se aprind și indică pe cei ce ascultă radio... Când am vorbit eu, ni s-a spus că ascultau vreo zece mii de oameni. Un sfert din abonații postului aceluia."

Cercetând colecția „Neamul Românesc" nu am întâlnit textul conferinței. Ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că ideea tipăririi lor în ziar nu s-a născut de la bun început ci mai târziu. În afara conferinței despre încheierea armistițiului din anul 1918, N. Iorga menționează și alte conferințe, care nu apar în cele două volume: „Apoi, la Radio, despre Eminescu" (10 martie 1931, *Memorii*, VI, p. 63), „La Radio, despre Goethe" (21 martie 1932, *Memorii*, VI, p. 353), „Seara la Radio" (11 februarie 1932, *Memorii*, VI, p. 312). În orice caz, între conferința despre Eminescu, 10 martie 1931, și prima conferință publicată în volum, a trecut un timp apreciabil, deoarece conferința debutează astfel: „Este multă vreme de când n-am avut prilejul să vorbesc cu dumneavoastră". Așa cum am arătat în nota la respectiva conferință, N. Iorga vorbea în calitate de ministru ad-interim al învățământului public: „La șase, întâia conferință la Radio despre reforma școlară" (*Memorii*, VI, p. 181, 14 septembrie 1931). Chiar pe parcursul anilor 1931–1938 unele conferințe rostite la Radio și tipărite în „Neamul Românesc" n-au mai fost preluate în volum, precum *Așezămintele mele*, 31 iulie 1934, *Datoria morală a împrumutului*, joi 8 noiembrie 1934, *Rolul bibliotecilor*, 1 ianuarie 1935, *Ce este o națiune*, 19 aprilie 1936, *Legăturile cu străinii în tradiția poporului românesc* (24 decembrie 1937). Au rămas, de asemenea, nestrânse în volum, conferințele rostite în anul 1939 și o parte a nului 1940, până la interzicerea accesului lui N. Iorga la postul național de Radio. Toate vor

forma un al treilea volum al ediției noastre, deoarece ele depășesc limitele unei *addende* la volumul al doilea.

Ca și seria în patru volume al galeriei de portrete *Oameni cari au fost*, tipărită de Editura Fundației Regele Carol II, și cele două volume din *Sfaturi pe întunerec* nu se înfățișează ca o ediție unitară din punct de vedere filologic, al formelor de limbă. Și de data aceasta împărtășim opinia istoricului literar Ion Roman, editorul selecției *Oameni cari au fost*, „Biblioteca pentru toți", 1967, că mai mulți colaboratori ai lui N. Iorga au lucrat la editarea acestor volume, fără să colaboreze și să se consulte. Se mai adaugă și distanța relativ mare – patru ani – dintre cele două volume, care a contribuit la unele neconcordanțe evidente. Indicațiile privitoare la apariție, aflate la sfârșitul fiecărei conferințe conțin, în primul volum, numele periodicului „Neamul Românesc", ziua, luna și anul, cu unele omisiuni și inadvertențe. În volumul al doilea nu se mai indică periodicul, ci numai data difuzării la Radio (fără să se specifice acest fapt). În consecință, am uniformizat trimiterea bibliografică după cum urmează: numele periodicului, ziua, luna, anul apariției. Am procedat astfel urmând structura indicațiilor din primul volum, pe de o parte și, pe de alta, pentru că N. Iorga și-a rostit conferințele la Radio fără a avea un text scris, textul de bază al conferinței este cel publicat în „Neamul Românesc". Dat fiind că între difuzarea la Radio și publicarea în „Neamul Românesc" trecea un interval mai mare sau mai mic de timp, am reprodus în note indicația completă, atât privind publicarea în periodic cât și data prezentării la Radio.

Textul conferințelor publicate în volum au fost confruntate cu cele din „Neamul Românesc", evidențiindu-se unele deosebiri de mai multe feluri:

– greșelile de tipar din volum, care au fost îndreptate tacit;

– îmbunătățiri și precizări de natură stilistică, efectuate de autor, care au fost semnalate în notele de subsol;

– omisiuni sau greșeli în volum care schimbau sensul frazei. În fiecare caz am semnalat în notă aceste omisiuni sau greșeli;

– paragrafe mai mari sau mai mici eliminate, pe care le-am reprodus în note.

Cele două volume nu se prezintă unitar, apar, de pildă, forme alternante precum: *sub, supt, subt; viața-vieața; țară-țeară, vârstă-vrâstă:*

mărginit-mărgenit; repede-răpede etc. În consecință, am procedat la unificarea formelor de limbă, având și experiența ediților noastre precedente din opera lui N. Iorga și analizând care din acestea sunt folosite cu mai multă consecvență de autor. S-au păstrat *supt* (ținând seama și de faptul că N. Iorga a folosit această formă și în titlul unei cărți, *Supt trei regi*), *cari* (persoana a treia plural – nume de ființe, prezent de asemenea în titlu unei cărți, *Oameni cari au fost*), *mulțămesc, sară, vieață, samă, răpede, despreț, zădar, vrâstă*. Am optat pentru formele *țară, țărani*, folosite cu consecvență în aceste volume. A fost eliminat *u* final care n-avea o valoare fonetică. S-a păstrat forma *meu* nu *mieu*. Formele cu *s* (de*s*voltare) au fost transcrise conform normelor ortografice în vigoare (*dezvoltare*).

Notele de subsol indică variantele filologice, semnalarea erorilor, date despre anumite personaje și împrejurări istorice din textul lui N. Iorga. Notele finale cuprind indicații bibliografice complete și anumite precizări legate de ecoul în epocă al acestor conferințe, semnificația lor.

Precizăm că ordinea conferințelor este aceea din ediția de bază, care, uneori, nu respectă strict cronologia.

Editorii

I

NOUA DIRECȚIE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC

1

Este multă vreme de când n-am avut prilejul să vorbesc cu dumneavoastră.

Astăzi, când acest prilej se înfățișează, cred că este folositor, mai mult decât atât, cred că este o datorie să intru din nou în legătură cu ascultătorii mei cei nevăzuți, la cari țin fără să-i cunosc.

Nu mai este vorba de lămuriri cu privire la un subiect istoric sau literar.

Profesorul nu vorbește în această sară despre ceea ce i-a fost mai scump în viață.

În această sară și, la aceeași oră, lunea viitoare, vorbește Ministrul Instrucțiunii Publice către dumneavoastră, pe cari nu vă vede, dar vă simte, cari sunteți învățători, profesori de toate gradele, cari sunteți părinți de copii, având grija învățăturii care se dă copiilor dumneavoastră și scopului pentru care copiii dumneavoastră sunt pregătiți în viață. Ministrul Instrucțiunii vă vorbește pentru a înlătura zvonurile răuvoitoare și interesate, pentru a face să iasă, așa cum i-a fost intenția și așa cum s-a făcut potrivit cu această intenție, realizarea bine chibzuită și cuminte, care

este marea schimbare pe care a ţinut s-o introducă în învăţământul nostru. Şi, anume, astăzi va vorbi despre schimbările în învăţământul primar.

Vor urma alte comunicări cu privire la învăţământul secundar, la învăţământul profesional şi la învăţământul superior. În patru conferinţe veţi avea, miile acestea de oameni, cari mă ascultă fără a mă vedea şi pe cari îi presupun, pe toţi, oneşti, de bună credinţă, cu dragoste pentru învăţământ, cu respect faţă de autoritate şi cu oarecare recunoaştere faţă de lungii ani pe cari i-am consacrat binelui şcolii româneşti, o întreagă concepţie de reforme.

Am dreptul să aştept de la dumneavoastră nu numai o înţelegere, dar acea înţelegere simpatică fără care nimeni nu poate să înţeleagă în adevăr nimic.

Iubiţi ascultători, dacă priveşte cineva societatea românească de astăzi, o va vedea împărţită în două, în mare parte din vina învăţământului – pe nouă zecimi din vina acestui învăţământ, întemeiat cu gânduri bune, dar cu desăvârşire greşite şi fără rezultat. Va vedea de o parte ţărani, cari, ori dacă au trecut prin şcoli, ori dacă, din nenorocire, nu s-au apropiat de şcoală, pe cari şcoala nu i-a ştiut atrage – căci şcoala trebuie să atragă, nu să silească – sunt şi astăzi în aceeaşi stare în care erau acum câteva decenii.

Dar o ţară nu se întemeiază cu câţiva aleşi, cari au primit o învăţătură mai înaltă, ci se întemeiază prin faptul că partea cea mai mare a locuitorilor ei se împărtăşeşte de o cultură naţională, patriotică, umană, de caracter practic, în stare să facă din nişte oameni cu mult mai mult decât ceea ce ar fi fost fără această învăţătură.

Avem o masă imensă de țărani, cari chiar dacă s-au apropiat de școală, nu au folosit nimic dintr-însa în ceea ce privește rostul lor. Adevărata învățătură este aceea care ajută pe om la rostul lui, nu la rostul străin de dânsul. Și un țăran care, după ce a mântuit școala primară, lucrează pământul lui tot așa de rău, un țăran care alături de agricultura lui nu știe să găsească alt izvor de venit, care și agricultura aceasta o face pe linia strămoșească, fără nici o îndreptare și fără nici un fel de adaos, un țăran a cărui știință de a ceti îl ajută numai să priceapă gazetele proaste, care învenințează sufletul, și a cărui știință de a scrie îl ajută numai să facă denunțuri și petiții, țăranul acesta mai bine nu ar fi învățat la școală.

Iar, deasupra acestor țărani, rămași ca în vremurile vechi, se întinde o clasă ieșită din școli mai înalte, care, cel puțin pe jumătate, vede în stat izvorul nesecat al unor venituri căpătate cu cât se poate mai puțină muncă, o clasă care are de zece ori mai multe pretenții decât munca pe care o cheltuiește, o clasă care aparține altei culturi decât cultura tradițională a țăranului, o clasă care trăiește din ordinea de lucruri actuală.

Dacă mâne s-ar schimba această ordine de lucruri, clasa aceasta ar rămânea muritoare de foame, fiindcă, prin inițiativa ei și prin munca mânilor ei, acea nu poate să-și câștige pânea.

Patruzeci de ani am văzut acest spectacol, patruzeci de ani cu mânile legate am văzut această operă de ruină, fără s-o pot îndrepta.

De câte ori a fost un prilej, de atâtea ori am spus că primul lucru care trebuie schimbat este școala: veți schimba școala, veți schimba sufletul.

În afară de aceasta puteți introduce, în orice domeniu, orice schimbări. Dacă școala nu va ridica mai sus sufletul cinstit al țăranului și dacă școala va continua să creeze sufletul fals al orășenilor, țara aceasta nu poate merge.

Eu nu am venit la Ministeriu – când a sosit așa de târziu pentru mine ceasul în care pot înfăptui ceva, atunci când atâția alții cari nu pot înfăptui nimic s-au găsit în locul unde astăzi, cu trudă și în fața unor dușmănii neleale și nemeritate, caut să aduc schimbări de lucruri pe care foarte multă vreme le-am avut în conștiința mea – eu nu am venit la Ministeriu cu improvizații de pe o zi pe alta; este gândul de patruzeci de ani al unuia din oamenii cei mai strâns legați de școală, și, pot zice, al omului care în această țară a fost mai strâns legat de școală și de cultură decât oricare altul.

Am început cu o operă de legislație care nu a atins învățământul primar; dar ceea ce n-am putut face prin legi și ceea ce, poate, dacă nu voi fi silit, nu voi face prin legi, am făcut prin regulamente de îndrumare pentru acest învățământ primar. În foarte puține cuvinte caut să vă lămuresc aici, tuturor, oricării categorii din societate ați aparținea, aceia cari nu aveți cultură sau aceia cari o primesc greșit, caut să vă lămuresc care este sensul în care am început să refac învățământul primar, în care cred că, ajutând Dumnezeu și sprijinul regelui iubit al acestei Țări și cu înțelegerea imensei majorități de oameni onești și neinteresați, voi putea duce la capăt osteneala mea pentru folosul României.

Școala primară a fost atâta vreme aceeași, și la oraș și la țară, deși nevoile de la oraș sunt unele, nevoile de la țară altele. Școala primară de la țară, ca să spunem adevărul, nu

a fost decât o preparație pentru ca elevul să fugă de la țară, să vină la oraș, unde trebuie să răzbată numai aceia cari sunt potriviți pentru a ajunge mai târziu în rangurile cele mai înalte ale societății. O îmbulzeală de săteni declasați, acesta a fost în mare parte rezultatul confuziei dintre școala de oraș și dintre școala de sat. Veți crede poate că gândul meu este să fac un tip de școală de sat. Nu: sunt atâtea feluri de orașe, sunt atâtea clase în fiecare oraș și, mai ales, sunt atâtea feluri de sate.

Prin urmare, va trebui pentru acest învățământ fundamental, pentru singurul învățământ pe care statul este dator să-l ajute cu jertfele sale, va trebui ca pretutindeni să se găsească școala potrivită cu locul unde se găsește, pentru ca nouă zecimi dintre elevii acestei școli să rămână acolo, să-și îndeplinească datoria economică mai bine decât fără școală, sau cum, cu o școală mai proastă, o îndeplineau părinții lor. Școala primară nu este o fabrică de coconași, cum, de altfel, nu numai la sate, dar și la orașe fabrica aceasta de coconași, nenorocirea acestei țări, trebuie să înceteze. Trebuie să se facă, dacă se poate, din coconași oameni de muncă, și nu din oameni de muncă tot felul de coconași netrebnici, cari, când îi satisfaci, te laudă și, când nu-i poți satisface din bugetul acestei țări stoarse, calomniază și insultă. Caut, în noua alcătuire a școlii primare, la care lucrez cu ajutorul devotaților funcționari ai Ministeriului Instrucției Publice, în cari am găsit de la început atâta înțelegere și atâta sprijin, caut să fac din această școală organismul de căpetenie al fiecărui sat. Nu satul de o parte și școala de altă parte, fără nici un fel de legătură decât că domnul învățător face cutare politică și duce la alegeri pe alegător ca să voteze buletinul partidului său.

Mie îmi trebuie satul care să primească din inimă pe învățător și învățătoare, și să fie însuși sufletul întrupat al acelui sat, dintre învățători, acela la care mă gândesc în rândul întâi: directorul.

Eu știu ce a fost până acum în ceea ce privește direcțiile. Poate o pătrime să fi fost direcții acordate de ministru sau de organele Ministeriului după vrednicie; în cele mai multe cazuri au fost o răsplată pentru servicii politice. Eu nu fac nici o politică la Ministeriu. Eu n-am primit locul pe care îl ocup pentru a face politica nimănui, nici pentru a schimba politica nimănui. Eu nu sufăr în fruntea învățământului oameni cari sunt acolo pentru rosturi politice și cari sunt capabili să introducă numai turburare în țară prin tot felul de adunări anarhice, care sapă autoritatea necesară, și în învățământ și pretutindeni. Prin urmare, vreau ca directorul, în fruntea acelor învățători cari trebuie să înțeleagă satul, să-l întrupeze, să-l călăuzească, vreau ca acest director să fie ales de colegii săi, ca și în învățământul secundar; se vor aduna învățătorii fiecării școli și vor înfățișa ministrului trei nume de oameni în cari își pun încrederea, iar ministrul va cerceta titlurile acestor oameni și va alege pe cel mai vrednic. Îl va alege nu ca să rămână până la o schimbare de guvern, pe care am toate motivele să o cred foarte îndepărtată, ci ca să rămână acolo sprijinit pe încrederea colegilor săi și pe iubirea sătenilor, dacă se poate, o viață întreagă, cum erau vechii învățători, înainte ca satele să fie otrăvite de politica de club.

Acești directori vor căuta să dea o școală pe care eu o doresc mai puțin tristă, mai puțin rece, mai puțin urâtă

decât şcoala de acum. Eu doresc o şcoală cu cerdac de jur-împrejur, în care copiii să poată alerga şi în recile zile de iarnă; doresc o şcoală împodobită cu scoarţe, cu covoare, cu tot ceea ce produce lucrul de mână, aşa de ales, al femeilor din sat; o doresc împodobită cu tablouri, cu icoane, cu portrete, nu ale ministrului, care se schimbă, ci ale oamenilor de ispravă de acolo, din sat, ale bătrânilor satului, ale binefăcătorilor satului. O şcoală luminoasă, care să fie deschisă de dimineaţa până sara sătenilor. Iar, când sătenii au nevoie să se adune undeva, şcoala să fie deschisă pentru dânşii sara – s-a şi dat ordin şi se vor face sara şezători; vor veni copiii şi vor ceti pentru alţi copii şi pentru părinţii lor. Şcoala va fi vie, de dimineaţa până sara, nu o şcoală urâtă, goală, care numai în anumite ceasuri se umple de zgomot şi în care vine fiecare copil aşa cum l-a lăsat de acasă, neîmbrăcat, neîncălţat – şi unii oameni spirituali au crezut că este mai bine să vină copilul cu picioa.·le îngheţate sau pline de noroi decât să se facă şi la noi ceea ce se face într-o bună jumătate din Europa: să se încalţe cu galoşi de lemn, cari se cheamă saboţi, şi au dezlănţuit o întreagă campanie, care nu este de saboţi, ci de sabotaj. Copiii aceştia să fie primiţi cu un zâmbet de învăţători, pieptănaţi când nu i-a pieptănat cineva acasă, învăţaţi să-şi coase hainele de pe dânşii; să fie aşezaţi frumos, mulţămiţi, în băncile lor, hrăniţi din ce se poate, şi din pomana celor bogaţi, în loc să vină unii îmbuibaţi, iar ceilalţi lihniţi şi să li se dea aceleaşi note şi acelora cari nu au mâncat şi acelora cari au mâncat mai mult, ceea ce este o nedreptate.

În această şcoală să nu se predea teorie. Murim de teorie. Gazetele sunt pline de teorie. Cu cât ştie cineva mai

puţină carte, cu atât face mai multă teorie. Să se înveţe, înainte de toate, lucruri care trebuiesc unui om cult şi, mai ales, unui om cult de acolo, din locul unde se găseşte, pentru că altfel se pregăteşte un englez sau un american şi altfel se pregăteşte fiul lui badea Ioan.

Dacă fiul lui badea Ioan va fi învăţat aşa cum este învăţat fiul lui mister John, apoi fiul lui badea Ioan este incult, fiindcă el are cultura unei ţări unde nu va trăi niciodată, şi nu are cultura ţării în care trăieşte.

Mai puţină teorie, mai puţine manuale învăţate pe de rost, mai puţine vânzări de cărţi pentru profilul domnului învăţător, mai puţină tarabă!

Cum Isus a gonit pe învăţători din templu, statul român trebuie să gonească din şcoli politica şi negoţul.

Nici tarabă, nici club.

De o parte şcoala, de altă parte biserica sfântă, cu slujbă la fiecare sărbătoare, la fiecare duminică, pentru că una se leagă cu alta.

Ştiu că lucrul acesta în sufletele seci nu pătrunde, dar eu n-am trăit pentru sufletele seci, eu am trăit ca să înviez sufletul omenesc, chiar atunci când nu era într-însul izvorul de vieaţă.

Să se înveţe în şcoala aceea de sat meşteşuguri, şi şcoala de sat să producă prin aceste meşteşuguri.

Să nu fie, cum văd de la un capăt al ţării la altul, curtea şcolii uscată în zile de vară şi acoperită de noroi sau de zăpadă în lunile cele rele ale anului.

Când voi intra în sat, să văd şcoala în mijlocul celor mai frumoase grădini.

Mânuşiţele copiilor să înveţe de acasă a face un rai în jurul şcolii şi şcoala însăşi să fie împodobită de fiecare cu ce poate.

Mama, sora să aducă lucruri frumoase de mână. Cum se duce la icoane câte un ştergar, să se aducă la şcoală lucruri frumoase de mână, din munca întregii familii.

Şi eu doresc încă un lucru: anume, ceea ce se lucrează în şcoli să se poată vinde; să fie bazarul şcolii: să ajungă şcoala a se întreţinea în parte din ceea ce lucrează copiii, şi absolvenţii sau absolventele şcolii acesteia să vină să lucreze cu elevii, în loc să stea cu mâinile încrucişate şi în loc să văd ceea ce se vede în satele noastre: atâtea femei care se aşază în pragul porţii, în zile care se pierd şi care reprezintă deficitul cel mare al naţiei româneşti.

Lumea de la oraşe, care se plimbă prin mijlocul străzii şi lumea de la sate, care se aşază pe pragul porţii, această lume pierde vlaga Ţării Româneşti; este sângele care curge din vinele deschise ale acestei naţii.

Şcoala să fie oglinda satului, şcoala să fie mândria satului, şcoala să fie iubirea satului, şcoala să fie marele atelier al satului; în loc să se strângă satele întregi în jurul agitatorului politic, care este primejdia cea mai mare a acestei ţări în momentul de faţă, trezind dureri şi unde nu sunt şi aţâţând durerile până la răscoală, de multe ori fără conştiinţa crimei pe care o săvârşeşte, în loc de aceasta, viaţa satului, înălţat, înnobilat, să se strângă în jurul luminoasei şcoli, peste care inima largă a învăţătorului vrednic să stăpânească aşa cum stăpânea Mântuitorul în mijlocul ucenicilor săi.

Cine crede ca mine să mă ajute!

Cine nu crede ca mine, poate să ridice piatra împotriva acestei concepţii. Pietrele ieşite din asemenea mâni nu lovesc niciodată.

„Neamul Românesc", 16 septembrie 1931.

2

În a doua conferință despre ceea ce este pentru mine, în interesul tuturor, în interesul acestei societăți românești, care trebuie pusă odată pe baze sănătoase și vrednice, reforma învățământului românesc, va fi vorba despre acea parte din reformă, strâns legată de părțile celelalte, fiindcă nu este vorba de un lucru alcătuit din bucăți, ci este vorba de realizarea unei singure concepții întrupată în deosebite școli, va fi vorba despre reforma învățământului secundar.

Și aici, de la început, țin să spun un lucru: pentru mine învățământul secundar nu este numai acela care se dă în gimnazii și în licee, același pentru cele patru clase care formează gimnaziul, același pentru cele patru ale liceului, ci și învățământul normal și cel comercial, și, să nu se supere Biserica noastră, pe care am servit-o și eu cu ceea ce am putut, și înțeleg o a servi pe aceeași linie, și pentru învățământul seminarial.

Nu pot înțelege cum cei dintâi patru ani să fie deosebiți pentru acela care învață la gimnaziu și pentru acela care a intrat în seminar sau se pregătește, dar nu în acești ani, ci mai târziu, pentru o carieră de învățător. Nu înțeleg cum poate să fie în învățământul de cultură generală, cum se va vedea, al acestor patru clase deosebiri esențiale între învățământul gimnazial, între învățământul normal și între învățământul seminarial. Ar trebui să existe trei concepții deosebite ale învățământului, ar trebui să existe trei culturi generale, ar trebui să existe trei feluri deosebite de minți omenești, copilărești, pe care să le aibă în vedere fiecare din aceste categorii ale învățământului secundar. Și preotul se va forma după ce va termina cele patru clase de cultură

generală, învățătorul va căpăta pregătirea lui particulară, fie cu șase clase, fie cu șapte clase – și niciodată nu am înțeles de ce în învățământul normal să fie o clasă mai puțin decât în liceu – după ce va avea aceleași baze, și nu într-un fel pentru învățător și într-un fel pentru acela care nu va fi nici preot, nici învățător. Omul acela, acel luminat român de ispravă, pe care trebuie să se sprijine tot viitorul nostru, așa de amenințat din mai multe părți, și de invidia din afară și de păcătoasele intrigi dinăuntru, acest om trebuie să se sprijine, oricare ar fi cariera lui viitoare, pe aceleași idei sănătoase, limpezi și luminoase ale culturii generale.

Știți că, în legile care s-au votat în luna iunie, nu sunt prevăzute clauzele care privesc învățământul seminarial și normal. Se va face mai târziu, în cursul sesiunii care se va deschide în curând, și în felul acesta – fiindcă noi avem superstiția legalității și nouă ne trebuie totdeauna o legalitate pe care s-o călcăm, în loc să avem în sufletul nostru ceea ce poate înlocui orice legalitate – ei bine, în felul acesta, ca să mulțămim anumiți critici, firește perfect legali în toată viața lor, se va avea și o bază legală pentru această unificare a învățământului secundar pregătitor de cariere.

Și acum vin la sensul învățământului gimnazial și la sensul, cu totul deosebit, împotriva tradiției de până acum, al învățământului liceal. Noi făcusem din învățământul secundar ceva care, în esența sa, nu era unitar, ci dublu. Gimnaziul este gimnaziu și liceul, liceu, dar noi am făcut din acestea două, așa de deosebite în ființa lor adâncă, în rostul lor de învățătură și în rostul lor social, o îmbinare fără nici un fel de folos. Cei ce au făcut legile pe care s-a sprijinit tot trecutul învățământului liceal au adoptat

îmbinarea gimnaziului celui adevărat cu cele trei sau patru clase, care formau ceea ce se numea învățământul superior secundar, clasele superioare ale acestui învățământ. Dar, de fapt, nu poate să fie vorba de un singur învățământ, ci învățământul acesta este îndoit în esența sa adâncă și în folosul pe care îl poate aduce societății. Și acest învățământ nu este un element de tranziție de la școala primară la Universitate, ci un organism de sine stătător în fiecare din cele două părți din care el se alcătuiește.

Știți că în istorie până mai deunăzi se vorbea de un vag ev mediu, care se așeza între istoria veche și între istoria modernă și contemporană, și se spunea despre acel ev mediu, ale cărui margeni au fost fixate în chip deosebit de deosebiții istorici, ca de o epocă neavând un caracter al ei, o epocă luând ceva din antichitate, continuând ceea ce fusese antichitatea, tinzând de la o vreme, din ce în ce mai clar, către ceea ce va fi societatea modernă. Istoricii n-au socotit că mia de ani, aproximativ, a evului mediu, are o ființă vie, este un adevărat organism. Ei bine, același lucru, care s-a crezut fără dreptate despre evul mediu, mia de ani presupusă, nu numai întunecată, dar lipsită de orice contur și coloare, același lucru se poate spune despre vechea concepție a învățământului secundar. Adecă el n-ar trebui să corespundă unei nevoi pe care numai acest fel de învățământ o poate servi, ci ar fi plecat cineva de la școala primară, ar fi trecut la gimnaziu și liceu, ca pe scara care duce la învățământul superior. Așa încât orice băiețaș, de la oraș sau de la țară, care intră în clasa întâi a gimnaziului ar fi fost destinat să se înscrie la Universitate, pentru ca, acolo, să urmeze cei patru, cinci, șase ani ai învățământului

superior şi să se aşeze în rândurile prime ale societăţii, adecă în rândurile prime ale pretenţioşilor cari se cer satisfăcuţi în mare parte din bugetul statului. Şi, din această cauză, a fost o necontenită sorbire de elemente muncitoare, harnice de la rosturile câmpurilor, atelierelor, prăvăliilor, de la rosturile serviciilor pe care fără dreptate le considerăm inferioare – fiindcă nu există serviciu inferior decât acela pe care nu-l faci din toată inima, acela pe care-l faci fără onestitate, acela în care înşeli lumea, şi servicii înalte sunt toate acelea în care se vede o adevărată inimă de om încălzită pentru opera pe care o îndeplineşte, un adevărat spirit omenesc care are totdeauna conştiinţa demnităţii lucrului de îndeplinit.

Dar gimnaziul, în care intră copilul care şi-a terminat învăţământul lui primar, cu sau fără şcoală complimentară – şi am introdus anumite avantagii pentru acela care pe lângă şcoala primară a urmat şi un învăţământ primar superior – trebuie să fie în cei patru ani ai săi un organism şcolar deosebit, destinat culturii generale, dând nu numai cunoştinţile de care cineva are nevoie neapărat în vieaţă – desigur şi acelea trebuie să fie, dar, înainte de toate, domnilor profesori, şi aceia cari socotiţi că trebuie atacat şeful vostru în gazete, care nu vă servesc pentru folosul învăţământului, ci pentru alte scopuri, aceia ce trebuie ca să formeze omul dinăuntru, omul armonios, omul sănătos, omul cu iubire pentru lucruri vrednice şi folositoare, omul capabil de a da de la dânsul, fără a cere prea mult, ceea ce este necesar pentru dezvoltarea unei societăţi. Omul de ispravă, românul întreg, de care avem nevoie. Nu fabricaţiile acestea de până ieri, în care era ceva specialitate şi supt

specialitatea aceea nimic. Căci nici o specialitate nu poate să fie în adevăr folositoare pentru oameni, şi nu numai pentru o anumită ocupaţie umană, abstractă, decât când îşi înfige rădăcinile într-o cultură generală, ea însăşi legată de instinctele cele mai vechi şi cele mai sănătoase ale unui popor.

Din cele patru clase, după reforma de care, orice ar zice oricine, voi rămânea mândru că am înfăptuit-o, şi nu cred că vreodată un om cuminte şi luminat s-ar putea atinge de moştenirea mea în acest domeniu, din cele patru clase ale gimnaziului, pe care l-am întemeiat, trebuie să iasă, prin învăţăturile lucrurilor folositoare, minţi raţionale, cu cunoştinţile de folos pentru ocupaţia practică a fiecăruia.

Să se predea înainte de toate lucrurile care curăţă sufletul, care-l înalţă, care-l împodobesc, care sunt capabile a face din copilul acela, când îşi va avea o carieră, unul care să nu râvnească nici la înalte situaţii oficiale, nici la ceea ce poate să fie mai strălucitor în domeniul ştiinţii sau literaturii. Anumite excepţii da, dar eu vorbesc de generalitate.

Să facem înainte de toate un bun cetăţean, un cetăţean care să dea societăţii româneşti ceea ce nici unul la mie dintre românii de astăzi nu-i dă în adevăr.

În aceşti patru ani să înveţe matematici, să înveţe limbi străine – mai ales să înveţe foarte bine o limbă străină, dar să aibă oarecare cunoştinţe şi despre alte limbi moderne, fiindcă altfel nu le înţelege literatura, şi un copil între zece şi patrusprezece ani învaţă uimitor de răpede limbile străine. Dar, pe lângă ceva noţiuni de literatură – limba greacă este prea grea şi trebuie trimeasă, cu toate imensele

ei avantagii, de care are nevoie orice suflet omenesc, la liceu – se vor învăța ceva matematici, științi naturale. Iar înainte de toate partea care-i trebuie sufletului omenesc: planta nu va fi pentru elev un prilej de descriere a elementelor din care se compune și al învățării pe de rost a clasificației lui Linné, cum nici geologia nu-i va împodobi mintea cu tot felul de termeni, greu de reținut, pe cari îi învață cineva, cum mi s-a întâmplat și mie de câteva ori în viață, dar aceasta nu împiedecă pe nimeni a-i uita de a doua zi. În toate științile acestea se va avea în vedere partea educativă și umană.

De aici necesitatea schimbării programului și de aici înlăturarea manualelor neînsuflețite, care nu transmit nimic direct de la profesorul-părinte la elevul său, de aici toate lucrurile pe care sufletele astupate nu le vor înțelege niciodată.

Pe lângă acestea, cât mai multă lectură literară, care formează nu numai stilul, dar însuși sufletul omenesc. Sufletul acesta să devină accesibil prin lecturi bune la înțelegerea oricării literaturi, chiar și la acela care, mai târziu, va fi meșteșugar, va fi țăran cult, ca țăranii aceia danezi, ale căror case cuprind tot ceea ce este necesar pentru prima treaptă a culturii. În rosturile acestea modeste ale lor, sprijinitori de căpetenie ai statului, care se încrede în această clasă mijlocie, sprijinitori conștienți, pe când ceilalți sunt foarte deseori sprijinitori printr-un admirabil instinct.

Elevul să ajungă în stare a aprecia tot ce este frumos și tot ce este bun, și pentru aceasta se vor face lecțiile altfel decât astăzi. Va fi pus, ca în Polonia, în fața tablourilor și

celorlalte opere de artă din muzee. Să vedem și noi ceea ce am văzut eu de atâtea ori în școlile acestei țări vecine, în care pulsează așa de puternic sufletul unui mare popor trecut prin toate durerile: să vedem copiii atenți, când profesorul sau profesoara le destăinuiește tainele trecutului sau face să se simtă elementele frumuseții unui tablou sau unei opere de sculptură. Să-i vedem și pe ai noștri, cum am văzut de atâtea ori în America, nu uitându-se cu ochii asupra ilustrațiilor proaste dintr-un manual rău tipărit, în care în orice caz nu se pot da colorile, ci, cu carnetele în mână, alegând obiectele care le plac, copiindu-le, ducându-se cu o sfântă bucurie copilărească spre învățătorul sau învățătoarea lor și arătându-le isprava pe care au făcut-o.

De aceea nu gimnaziul ca primă scară către pretenția de gradul al doilea, care e liceul, și către scara cealaltă, care duce la pretenția de gradul al treilea, învățământul superior. În ceea ce privește liceul, acest liceu cu cele trei clase ale lui este pregătirea pentru cultura generală la un nivel mai ridicat.

El trebuie să dea lucruri care mai târziu se vor învăța fundamental în Universitate.

Deosebirea dintre liceu și Universitate e numai aceasta. În liceu se primesc deci cunoștințile superioare de bază, dar fără ca aceste cunoștințe să fie înfățișate în feluri deosebite, fără a i se cere elevului ca el să aleagă și să creeze. Pe când rostul Universității este, înainte de toate, să asculte toate părerile, să judece cu mintea ascuțită toate problemele, să-și găsească fiecare direcția corespunzătoare sufletului său și să dea societății cunoștințe care să fie trecute în sufletul creator al tânărului.

Acelora cari critică, n-am pretenția de a le închide gura, căci gura omului numai pământul o astupă, ci am numai intenția de a le deschide puțin mintea. Fiindcă răutatea este pe trei pătrimi neînțelegere și numai pe o pătrime în adevăr răutate. O anume inocentă prostie ascuțită se numește răutate.

De aici bacalaureatul reformat, o școală de judecată și de exprimare, și nu de reconstituire a cunoștinților, cum a fost până acum. Nu talantul care ruginește, ci acela din Evanghelie, pe care omul de ispravă îl redă stăpânitorului mai bogat și mai de preț. De aici bacalaureatul de judecată și de bună rostire, încredințat înainte de toate profesorului universitar care prezidează, fiindcă bacalaureatul nu este pentru profesorul secundar, ci pentru profesorul universitar, care își primește atunci viitorul ucenic. Căci nu se va mai întoarce tânărul înapoi acolo unde a învățat, ci va porni pe drumurile unde călăuza trebuie să știe dacă duc către ținta pe care și-au ales-o oameni în adevăr capabili să le urmeze.

Concepută astfel autonomia științifică, culturală și didactică, a gimnaziului și autonomia, supt aceleași raporturi, a liceului, vom izbuti să dăm ceea ce n-am avut până acum: o direcție potrivită cu tradiția unui popor chibzuit și cuminte, care nu ia din afară ceea ce nu se potrivește cu sufletul său și care are curajul de a vădi înaintea tuturor ceea ce bogăția acestui suflet, format în multe veacuri de cultură, este în stare să dea în civilizația generală a omenirii.

„Neamul Românesc", 24 septembrie 1931.

3

În această a treia conferință vreau să încerc a arăta, pe scurt, care sunt intențiile, fiindcă până acum nu s-au votat legi trebuitoare, intențiile privitoare la două alte ramuri de învățământ, învățământul comercial și învățământul industrial.

Începem întâi cu învățământul comercial, pe care-l avem de o mulțime de vreme și care produce foarte înzestrați candidați la deosebitele funcțiuni de stat, dar care a dat un număr foarte mic de negustori și mai ales a dat un număr foarte mic de negustori mici. Fiindcă noi avem nevoie mai ales de acești negustori mici, cari să poseadă o cultură mai ridicată, dar înainte de toate să-și aibă rosturile lor negustorești, putând începe de la foarte puțin ca să se ridice prin vrednicie și prin economie la situațiile cele mai înalte în viața economică a țării.

Școlile comerciale, cum se știe, acestea, care produc în mare parte funcționari și în așa de mică măsură negustorii de cari avem nevoie, sunt de două feluri, sunt școli comerciale inferioare și școli comerciale de grad mai înalt, care se chiamă superioare.

Aceia cari au binevoit să urmărească aceste conferințe știu că un învățământ comercial superior, care se începe de la clasa întâi, ca învățământ pur comercial, mi se pare greșit. Trebuie ca primele patru clase să fie ale gimnaziului, iar, după ce s-au terminat aceste clase și după ce s-a căpătat acea cultură generală de care oricine, în orice situație, are nevoie, după aceea vin anii de specializare, și, cum vin cei trei ani de specializare pentru preot, cum vin pentru învă-

țător, tot așa vin și pentru acela care se leagă de cariera comercială. Însă învățământul comercial care începe de la clasa întâi și merge până la clasa a VII-a pe linii comerciale îmi pare neinteligibil și imposibil de admis. După ce s-a ajuns la însușirea culturii generale, trebuitoare oricărui om care face parte dintr-o societate civilizată, numai după aceea vin anii de pregătire pentru cariera de negustor mare sau de funcționar de bancă.

Dar mărturisesc că grija mea pentru școlile comerciale superioare este mult mai mică decât cea pentru școlile comerciale inferioare. Greșeala noastră cea mai mare, de când am trecut la cultura europeană și am părăsit tradiția noastră, este că am vrut de la început să facem lucrurile cele mai mari, cu mijloace puține supt toate raporturile, și ca mijloace bănești, și ca mijloace intelectuale, fără concursul societății. Noi am vrut să facem o săritură de pe urma căreia, dacă nu ne-am frânt picioarele, este că aceste picioare erau solide, dar am ieșit cu oarecare pagubă dintr-o așa de îndrăzneață încercare.

Pentru a recăpăta clasa de mici negustori și unele părți ale țării, unde au fost negustori români și acum nu mai sunt, ori, cum este cazul pentru Ardeal, în care nu a fost o clasă de negustori români, afară de Compania grecească, în care erau înscriși și români, ba, după o bucată de vreme, a fost alcătuită mai mult din români, pentru a crea deci clasa de mici negustori, fără a atinge drepturile nimănui, fără a îngusta pe sas, pe ungur, în rosturi pe care și le-au câștigat, ci numai să așezăm și pe ai noștri acolo, ca să nu se mai vadă orașe în Ardeal în care îți umblă ochii pe firme și este foarte rar să întâlnești una românească, în același timp

când la Bucureşti unii oameni de acolo se îngrămădesc după slujbe la uşile Ministeriilor, pentru aceasta trebuie să dăm o atenţie deosebită şcolilor de comerţ inferioare. Şi, iarăşi, lucrul de căpetenie în aceste şcoli de comerţ inferioare este reducerea teoriei la rostul pe care îl poate avea. Viitorul negustor nu trebuie să fie lipsit de cultură generală, nu trebuie să fie un om incapabil de a înţelege o reprezentaţie de teatru, de a deosebi un tablou frumos de un tablou urât, ci să aibă ca învăţătură a lui măcar atâta cât aveau înaintaşii lui, când la zugrăvirea unei biserici alergau la un meşter bun şi ştiau ce sfaturi să dea meşterului bun pentru ca biserica să fie o biserică bine zugrăvită. Desigur că acest negustor mic trebuie să aibă oarecare experienţă de literatură, pentru ca să nu fie clientul celei mai păcătoase literaturi din lume, literatură care se răsfaţă la vitrina multor librării din provincie, întreţinută fiind de inexperienţa unor astfel de oameni. Dar el, înainte de toate, trebuie să fie negustor.

Aceste şcoli comerciale inferioare trebuie să dea cunoştinţe, desigur, care se asamănă cu cunoştinţile de la gimnaziu. Dacă ar fi cu putinţă să se dea toate cele de la gimnaziu, ar fi foarte bine, dar trebuie să se mai taie ceva din ele pentru ca omul să aibă pregătirea lui specială.

Dar, mai ales, şi nu ştiu cum să subliniez mai bine lucrul acesta, ar trebui ca în şcoala comercială inferioară să se creeze spiritul negustoresc, precum în seminar trebuie să se creeze spiritul preoţesc, precum în şcoala normală, care dă pe învăţător, trebuie să se creeze un spirit anume, care este spiritul acestui învăţător.

Din cunoştinţe nu iese spiritul, dar din spiritul însuşi, din aplecarea sufletească, din dispoziţia aceasta particulară, se nasc, prin silinţi, prin străduinţe, cunoştinţile. Adevăratul negustor este acela care aduce acest spirit: un fel de vitejie, de curaj în a înfrunta riscul, de[1] echilibru sufletesc. Se cere omul care să fie în stare a se împotrivi unui an rău, care să fie destul de dibaci ca să se potrivească după împrejurări, să nu pretindă a impune clientului ceea ce vrea să vândă, ci să găsească[2] mărfurile potrivite pentru gustul şi pentru nevoile clientului, să facă, adecă, aceea ce făcea comerciantul german înainte de război şi desigur că, într-o măsură mai mică, face şi acum: să cerceteze piaţa cu nevoile ei, să întrebuinţeze cele mai mari silinţi pentru a crea legătura aceasta dintre negustor şi client.

În programul – nu de caracter foarte precis, fiindcă de astfel de programe mă tem şi nu cred că un profesor bun are nevoie de ele – dar în schiţa de program, mai curând în îndreptarul care ţine loc de program, vom căuta, eu şi ajutătorii mei de la Ministeriul Instrucţiei, să facem această mare prefacere. Să scoatem din şcoala comercială inferioară, care este mult mai necesară, încă o dată o spun, decât cea superioară, tot ceea ce este învăţătură pentru notă, învăţătură pentru examen – care din fericire, acum, nu mai există, căci am desfiinţat examenul de sfârşit de an, spre bucuria, nu numai a elevilor, dar şi a profesorilor – să scoatem orice învăţătură care stă prin ea însăşi şi în locul aceleia să punem învăţătura care serveşte un anume scop. Să miroase a comerţ în şcolile comerciale, cum să miroase a smirnă şi a tămâie în seminarii. Să fie trudă multă într-un

[1] În „Neamul Românesc": *un.*

[2] În „Neamul Românesc": *să ghicească.*

cadru smerit, iar nu pretenţii nesfârşite fără multă muncă, într-un cadru pretenţios. Ori facem altfel de şcoli comerciale, ori mai bine ne lipsim de dânsele, şi să lăsăm pe aceia cari doresc să fie negustori a întra la un negustor, după datina cea veche. La început era greu, dar, dacă băiatul era de ispravă, ajungea şi el la ceva, ba până şi la mâna fetei jupânului, pe când de la şcoala comercială nu se alegea la urmă nici măcar cu o căsătorie cu una din fetele profesorilor, care, de obicei, nici nu aduc zestre. Ori avem a face cu o şcoală care să păstreze tot ceea ce era mai bun în tradiţia cea veche, ori, atunci, ne întoarcem la tradiţia cea veche şi să nu mai întreţinem în zădar şcoli care, supt formă comercială, nu pregătesc altceva decât funcţionari. Dar eu cred că vom ajunge să biruim spiritul cel rău de acum şi să atingem ceea ce este în adevăr folositor societăţii.

Vin acum la a doua parte a acestei conferinţe, la şcoala de meserii, aceea care pregăteşte pe industriaşi. Aici sunt multe lucruri de spus, şi mai ales sunt multe prejudecăţi de înfruntat. Sunt şi multe păcate de trecut, pe care, cu durerea acelora cari folosesc de pe urma acestor păcate, trebuie să le înlăturăm.

Toată critica ridicată împotriva concepţiilor mele vine din deslocuirea unor oameni cari stau foarte comod într-o situaţie din care societatea nu folosea nimic. Îmi pare foarte rău că i-am deranjat, dar îmi este imposibil să fac ceva decât deranjându-i. Nu este vorba de cultivarea mai departe a unei anumite categorii de paraziţi, ci este vorba de deparazitarea întregii vieţi publice, pentru ca această viaţă publică să nu înfăţişeze altceva decât oameni cari muncesc şi folosesc de pe urma muncii lor în proporţia în care muncesc.

În ceea ce privește școlile de meserii, le avem și mai modeste și de un caracter mai înalt. Școlile acestea de meserii se țin puțintel într-o lume deosebită de lumea școlilor de teorie: de o parte, gimnaziul și liceul în vechea concepție și, de altă parte, școala de meserii, gimnaziul și liceul uitându-se cam de sus la școala de meserii. Acolo se creează calfele, care vor deveni pe urmă patroni, dacă vor avea noroc, pe când, dincoace, este lumea suptire. Foarte mare greșeală, și, prin reforma învățământului secundar, care este cuprinsă în legea pe care au primit-o mai toți foștii miniștri de Instrucție și care a trecut în Corpurile Legiuitoare cu aprobarea aproape generală, am introdus în oarele de după-masă lucrul manual în toate gimnaziile și chiar, într-o anumită formă, în licee.

Știu foarte bine că până acum foarte puțini au pus în practică această cerință a legii. Dar eu sunt om răbdător, și peste câtăva vreme o să am inspectorii mei, iar inspectorii aceștia vor căuta să execute ceea ce prescrie legea. Natural, într-o formă la o școală, în altă formă la altă școală, după necesitățile și după posibilitățile de acolo. N-o să punem să lucreze lemnul într-o regiune în care nu este lemn, și n-o să punem tot temeiul, la școlile de fete, pe o anume fabricațiune industrială în legătură cu portul popular, într-o regiune în care nu este o tradiție în acest sens. Directorii vor avea toată libertatea să aleagă care este învățământul manual de dat în oarele de după-amiază. Ei își pot alege colaboratori, pe cari eu îi văd foarte modești și foarte puțin plătiți. Pot chiar să fie, nu numaidecât maeștri, ci tocmai elevii de la școala de meserii superioare, elevele de la școala de țesătorie, și astfel se pot înlocui și cheltuielile cele mari, banii risipiți fără gospodărie, până acum. Să se

facă în anul întâi puţină croitorie: să nu vină elevii cu coatele găurite şi genunchii rupţi; în al doilea an să se facă puţină cizmărie – a-şi face cineva ghete va fi poate o nevoie în societatea viitoare, după ce multe lucruri pe care nu le prevedeam noi se vor fi produs, şi să fiu iertat să nu spun ceea ce prevăd în acest viitor – iar, în al treilea an, se poate face ceva lemnărie, şi, în anul al patrulea, lucruri de metal, cum se face în America. În felul acesta ar fi puţină şcoală de meserie şi în şcoala care nu este de meserie: în gimnaziu şi liceu, şi aş dori chiar ca în cea de meserii să nu se mai facă lucruri de lux ca pentru expoziţia de sfârşit de an, foarte lăudată. Este mult mai sănătos să se facă lucruri mai modeste, chiar dacă nu atrag privirea. Prea suntem, în toate domeniile, de expoziţie. Să ne deprindem a fi modeşti, cum au fost înaintaşii noştri, cari nu aveau vitrina plină, dar din casa lor nu lipsea nimic.

Şi aş vrea ca acest învăţământ manual să producă şi lucruri de folos, care să se poată schimba, să se poată vinde, ajungând o şcoală să facă băncile şi catedra, să lucreze uniforme, unele şcoli de fete furnizând anumite lucruri pentru dânsele şi pentru alte şcoli, chiar şcolile de băieţi.

Şcoala de meserii trebuie să fie ca un roi de albine harnice. În loc să se audă cum se recită lecţiile înaintea profesorului sau cum scârţâie condeiul pe hârtie pentru a face o temă frumoasă, să se audă necontenit, în fiecare moment, ciocanul care loveşte pe nicovală, uneltele care taie lemnul. În rândul întâi să fie acestea.

Şi se poate întâmpla ca teoria să treacă în ceasurile de lucru. În acest sens vom căuta să îndreptăm programul acestei şcoli. Cum, în mânăstirile de odinioară, călugărilor nu li se făceau lecţii de teologie, dar, când se adunau la

trapezărie pentru prânzul lor, ieșea cineva în amvon, și acolo cetea din scrierile Sfinților Părinți, de se săturau călugării de pânea trupului și în același timp le intra pe urechi și hrana sufletului.

În felul acesta dorim practica: în rândul întâi, practica aceea care cere cele mai mari silințe și dă cele mai puține răsplătiri. Astfel se va ajunge a face din școlile care ne costă atâta pentru a crea oameni netrebnici, școli care ar costa statul foarte puțin, fiindcă în cea mai mare parte s-ar întreține cum, în anumite penitenciare, se fac lucruri de cea mai bună vânzare, care ușurează sarcinile statului (de exemplu, tipografia, ceramica de la Văcărești).

Astfel, la școlile de meserii, maeștrii ar avea să treacă în primul rând, iar domnii profesori de teorie ar fi numai niște modești auxiliari. O răsturnare a scării valorilor. Acela care corespunde mai mult cu scopul școlii, acela primează acolo; celalt, teoreticianul, are alt domeniu, în care își poate manifesta aptitudinile.

În sfârșit, vreau să mai adaog încă un lucru: vechii maeștri de la noi se formau ca ucenici și calfe supt conducerea maestrului lor, mâncau împreună cu dânsul, participau la viața lui supt toate raporturile, își dădeau sama, în felul acesta, cum nu-și dă samă elevul de la școala de meserii, de greutățile vieții, și atunci se oțeleau înaintea ei și nu se dădeau înapoi înaintea greutăților pe care le întâmpină oricine la început. Cât de dulce este să biruie cineva aceste greutăți! Eu, care de vreo douăzeci-treizeci de ani fac și tipografie, am lucrat în odăi fără foc ani întregi de zile, alergând în fiecare moment să controlez lucrul și materialul, să văd cum lucrează tovarășii mei, muncitorii, acolo înăuntru, și în felul acesta am învățat lucruri pe care

nu le-aș fi învățat numai din cărțile despre istoric sau alt subiect. Și mi-au prins bine și această osteneală și acest frig. Să se deprindă și viitorii maeștri în contact necontenit cu învățătorii lor. Între o școală de meserii și între atelierul din localitate să fie o legătură. Să fie chemat din când în când și un fost elev al școlii, care este acum un maestru, ca să lucreze împreună cu ceilalți, și ceilalți să se ducă din școlile lor bine încălzite, bine luminate și bine mobilate în sărăcia și în modestia maestrului.

Eu voi căuta, potrivit cu posibilitățile unui buget mai bine ordonat decât cele de risipă prostească de până acum, să fac un lucru: să subvenționez atelierele care sunt în stare să primească și să furnizeze maeștri. Și aș adăogi că, așa cum suntem noi obișnuiți să răsplătim după un număr de ani pe profesori, înaintându-i, dându-le gradații, să schimbăm baza gradațiilor: ele să nu fie numai gradații de timp, ci, de la un capăt până la altul, gradații de merit, fiind plătit mai mult acel director de școală de meserii, împreună cu profesorii cari stau în jurul lui, care a izbutit să dea un număr mai mare de maeștri adevărați, iar acela care creează funcționari să se aleagă cu satisfacția că va avea pe pragurile Ministerelor un mare număr de persoane cărora le va fi stricat, printr-o direcție greșită, viața întreagă.

„Neamul Românesc", 30 septembrie 1931.

4

Această din urmă conferință se va ocupa de învățământul superior, învățământ superior care însemna înainte numai Universitatea și care, după reforma votată în iunie,

cuprinde, pe aceeași linie și în același grad, și alte așezăminte, care erau considerate înainte de votarea legii ca niște așezăminte de specialitate, fără a li se recunoaște caracterul acesta universitar [1]. Adecă, de acum înainte, între alături cu Universitatea și Școala de Arte Frumoase și Școala de Muzică, devenită acum o Academie de Muzică, și chiar, la ministerele lor, Academia de Comerț și Școala de Silvicultură, care și ele pot fi considerate în ramura lor ca reprezintând învățământul universitar.

Desigur că, în ceea ce privește acest învățământ universitar, care prin lege este lăsat acum cu desăvârșire liber, fără nici un fel de amestec al ministeriului, ceea ce înseamnă, în împrejurări obișnuite, fără nici un fel de amestec al politicii care a așezat pe ministru și care stăpânește pe ministru, și cere ministrului, atunci când nu samănă cu mine, anumite concesii, pe care ministrul se crede obligat să le facă, această autonomie, care lipsea cu desăvârșire Universităților, mă va împiedica pe mine, și tot așa pe succesorii mei, de a ne amesteca și mai departe în această școală înaltă. Într-aceasta este fără îndoială realizarea unei foarte vechi dorinți, pe care membrii învățământului superior au arătat-o mai mult decât o dată, cerând ca acest amestec dăunător învățământului superior să înceteze, și acest învățământ superior, prin profesorii săi, în alcătuirea specială pe care i-o vor da-o necesitățile recunoscute prin lege, să-și caute singur, fără nici un fel de amestec, de nevoile sale. De aici înainte, rectorul, împreună cu Senatul universitar, împreună cu decanii, împreună cu Consiliul de Facultate, vor căuta să dea învățământului superior direcția care se potrivește mai mult cu

[1] În „Neamul Românesc": *caracterul acesta de așezăminte universitare.*

chemarea Universităţilor şi cu nevoile societăţii în mijlocul căreia Universitatea este aşezată nu pentru a trăi ca o cetăţuie de sine stătătoare, ci pentru a se împărtăşi de toate curentele care vin din societate şi pentru a trimite acestei societăţi toate acele sugestiuni şi pentru a exercita asupra ei toate acele influenţe de care societatea are nevoie.

Universitatea aceasta cu desăvârşire liberă în scurtă vreme îşi va avea statutul său. Rectorii Universităţilor se vor aduna – vor trebui s-o facă în această lună octombrie, şi cel mult în cele dintâi zile ale lunii noiemvrie – pentru a elabora un statut. Iar regulamentele, care, acestea, pot să fie deosebite, pe când statutul se cere a fi unul singur pentru toate Universităţile, aceste regulamente se pot elabora şi pe urmă. Statutul însă, terminat până la deschiderea Corpurilor Legiuitoare, va fi supus Camerelor, pentru ca el să capete valoare de lege.

Fiindcă legea care s-a votat în luna lui iunie nu prevede altceva decât libertatea Universităţilor, rămânând ca Universităţile să alcătuiască acest statut, care trebuie să fie acelaşi pentru toate Universităţile, pe când, cum spuneam înainte, în materie de regulamente, Universităţile pot să fixeze deosebirile pe care le cere locul unde se găsesc şi îndatoririle la care ele sunt supuse faţă de o societate care se schimbă dintr-un loc în altul. Dar, bineînţeles, în ceea ce priveşte regulamentele – şi acesta este un vechi vis al meu– studenţii trebuie să poată trece, la un curs sau la altul, de la o Universitate la altă Universitate.

Ascultătorii mei, pe cari nu-i văd şi cari mă ascultă în acest moment, sunt rugaţi a-mi îngădui să dau explicaţii cu privire la această dorinţă.

Universitățile au materii care sunt mai mult sau mai puțin aceleași, dar, dacă materiile sunt aceleași, dacă adevărul științific se poate vedea într-un singur fel, predările sunt și trebuie să fie deosebite. Ideea aceea că este o știință obiectivă, aceeași pentru toată lumea, în care nimeni nu are voie să pună ceva din sufletul său pentru a însufleți materia, ideea aceea o las în sama oamenilor cu inima veștejită și cu spiritul strâmt. Pentru mine orice disciplină omenească are o valoare prin ea însăși, dar are o valoare de două ori, de trei ori, de zece ori mai mare prin omul care este acolo pentru a o preda. Orice știință este rezultatul unei trude omenești și ea este gata să primească rezultatul altor osteneli, ale altor oameni, și, în fiecare moment, pe lângă ceea ce s-a câștigat, este un câmp larg lăsat ipotezelor și interpretărilor personale. Istoria universală predată de unul, la o Universitate, va fi într-un fel și în alt fel va fi Istoria universală predată de un altul, în alt loc. Este imposibil ca în jurul aceluiași adevăr științific, totdeauna incomplet, totdeauna pe cale de revizuire, pe cale de întregire, să nu se grămădească elementele acelea colaterale, venind din sufletul omenesc, care fac valoarea adevărată a învățământului. Cu cât se închide mai mult un suflet de om într-un lucru, cu atât este mai mare valoarea lui. Așa încât e de mare interes pentru studenți – fără îndoială în ceea ce privește cultura, iar, în ce privește așezarea, numai întru cât o permit mijloacele Universității și mijloacele de trai, așa de restrânse, ale statului –, este de mare interes, zic, pentru studenți să asculte aceleași materii predate de un alt profesor. Nu se va găsi niciodată un profesor care să întreacă pe colegii lui în așa fel încât să facă fără valoare ascultarea altora.

Ceea ce ne trebuie nouă în momentul de față sunt, desigur, Universitățile pe care le avem. Să ne ferească Dumnezeu să mai întemeiem altele! Erau unii cari vroiau o Universitate la Chișinău și alții o altă Universitate la Craiova. De ce nu o Universitate la Timișoara și poate una la Sighet și, știu eu dacă Universitatea de la Constanța nu ar fi o necesitate? Dacă avem nevoie de Universitățile care sunt, dar avem nevoie, înainte de toate, de Universitatea unitară, care să-și aibă aceleași strânse legături. De la aceea din București la aceea din Iași, de la aceea din Cluj la aceea din Cernăuți, același spirit pretutindeni; o colaborare, o bună înțelegere, un respect de ideile altora, în locul insultelor care pleacă prea deseori de la sufletele acelea strâmte, de care vorbeam înainte, și de la acea invidie oarbă a mentalităților inferioare. Și ar trebui, împotriva necontenitelor cârâieli și sâcâieli între profesori, care coboară pe unii dintre dânșii la nivelul unor anumite ziare și unor anumite conversații de suburbie, în loc de acestea ar trebuie o adevărată frăție, și profesorii, cari exercită asupra elevilor lor o influență enormă, ar fi factorii principali pentru formarea morală a acestor tineri, cari nu pot privi decât cu spaimă, uneori și cu dezgust, la luptele acestea dintre profesori, cari, părând că urmăresc adevărul, de fapt au ținta de a face să iasă la iveală o personalitate – și dacă măcar ar fi vorba de o adevărată personalitate! – în dauna altei personalități.

O Universitate liberă, conducându-se de sine, Universitate reprezintată prin mai multe formațiuni universitare, care se găsesc în locuri deosebite, să poată urmări o țintă deosebită, dar să formeze un singur mare așezământ moral, un singur imens laborator de adevăr, un singur izvor de veșnică însuflețire pentru oamenii cei mai luminați din

societatea românească, iată ce ne trebuie. Şi cred că legea care s-a votat în iunie, tot aşa de solidar ca şi legile celelalte, nu prin veşnice ciocniri de pe vremuri, ci toţi reprezentanţii deosebitelor partide învoindu-se pentru a satisface această dorinţă a Universităţilor, va ajuta fără îndoială scopul pe care mi l-am pus înainte.

Daţi-mi voie ca, în a doua parte a acestor explicaţii, să ating şi altceva: originea însăşi a Universităţilor, ca să vedem din această origine, şi la noi, care sunt îndrumările pe care acum Ministeriul nu le mai poate nici măcar sugerea Universităţilor, fiindcă Universităţile sunt libere să facă de acum înainte, pe răspunderea lor, ceea ce vor şi, pe de altă parte, alături de arătarea acestor origini, pline de învăţăminte, ale Universităţilor, şi altceva: din câte lucruri deosebite se cuprind într-o Universitate, aşa cum sunt Universităţile acum, care este lucrul de căpetenie? Cercetarea adevărului este aceea ce nu li se poate lua niciodată, fiindcă nici un alt aşezământ nu poate face acelaşi lucru, o Academie chiar nefiind decât un loc unde se pregătesc lucrări personale, dar unde contactul cu tineretul, prin însuşi caracterul Academiilor, nu se poate întâlni. Dar, alături de această misiune neapărată a Universităţilor, care nu li se poate lua de nimeni, mai sunt alte misiuni încredinţate Universităţilor, în convingerea că ele pot în adevăr să răspundă la alte cerinţi şi, dacă s-ar întâmpla cumva ca Universităţile, fără voia lor poate, să nu răspundă la aceste cereri societăţii, atunci fără îndoială că societatea, reprezentată prin guvernul ei, nu ar putea împiedica Universităţile de a face şi mai departe acele lucruri care s-au văzut că sunt fără spor, dar, alături de ele, societatea, reprezentată prin guvernul ei, trebuie să creeze alte aşezăminte.

Unii își închipuie că totdeauna au existat astfel de Universități și că aceste Universități au dat totdeauna avocați, medici, profesori. În această privință este o foarte mare înșelare la aceia cari nu au cunoștințe istorice ori au aceste cunoștințe istorice numai într-o formă cu totul superficială și falsă, fără voia lor, fiindcă așa a fost învățământul pe care l-au primit. Universitățile de odinioară, cele vechi, erau numai Universități de religie, de teologie, și, pe alături, de atâta filosofie, câtă era în serviciul discuțiilor teologice. Universitatea, alcătuită și din profesori și din studenți, care forma un singur suflet de colaboratori și de camarazi, Universitatea aceasta nu era legată de un loc; se putea ca un profesor într-un moment să părăsească Parisul, să se ducă la Orléans, și, dacă profesorul era iubit de elevi, cari căutau de la dânsul adevărul și nu cunoștințile pentru întrebuințarea practică, atunci plecau de la Paris și mergeau împreună cu profesorul lor la Orléans. Era acea admirabilă legătură între studenți și între profesori care din nenorocire astăzi nu se mai poate întâlni. Studenții au ocupațiile lor practice, care acestea îi leagă de multe ori de un profesor mediocru, a cărui notă este utilă, și îi fac să părăsească pe un alt profesor, cu mult superior, a cărui notă nu este numaidecât utilă sau este de o utilitate mai mică. Mai târziu s-au creat școli de limbă veche, cum a fost Collège de France, unde se învăța, într-un spirit laic, nu bisericesc, latina, greaca și ebraica, aceasta din urmă necesară pentru interpretarea cărților sfinte. Și, cu aceste așezăminte: cu vechea Universitate de Teologie, cu Colegiul acesta Regal, Collège de France, care era pentru trei limbi vechi, nu se acopereau toate nevoile învățământului superior. Pentru

științile naturale, pentru matematici, nu era nimic. Acum, alături de aceste două așezăminte de caracter universitar, erau două școli considerate ca școli practice: era Școala de Drept și Școala de Medicină, care acestea sunt de origine foarte veche, Școala de Medicină de origine arabă sau mai bine bizantino-arabă, iar Școala de Drept, o școală de drept roman, plecată din Italia, și în special din Bologna.

Prin urmare, nu Facultăți de același fel, patru sau cinci Facultăți pe aceeași linie, ci formațiuni de origine deosebită, care nu alcătuiesc o Universitate. Și nimănui nu i-ar fi trecut prin minte, până în timpul Revoluției franceze, ideea aceasta că Universitatea ar avea două chemări, pe care cea de astăzi le are și le îndeplinește mai bine sau mai rău, și de aici posibilitatea ca într-un viitor mai depărtat să se creeze și alte tipuri de Universitate, cum s-a încercat ici și colo.

Ar fi râs cineva în evul mediu când s-ar fi spus că la Facultatea de Teologie se pregătesc preoți și și-ar fi bătut joc la Collège de France dacă i s-ar fi spus că de acolo iese profesorii de limbi vechi. De fapt, învățământul secundar era în mâna clericilor iezuiți, în Franța, a clericilor protestanți, în Germania, iar în celelalte țări cam același lucru, și aceștia aveau Colegii în care era cineva intern. În felul acesta se făcea învățământul secundar.

Toată legătura de azi, recentă și artificială, tot sistemul acesta de stat napoleonian, tot spiritul acesta de cazarmă, cu creșterea galoanelor de la un grad de învățământ la altul, acestea sunt lucruri abia înrădăcinate, și numai în unele țări.

În momentul de față, Universitatea, așa cum rezultă din Revoluția franceză, din sistemul napoleonian și din

creaţia germană de după anul 1800, Universitatea aceasta are trei misiuni deosebite, care pentru moment sunt încredinţate, toate trei, Universităţii absolut libere, rămânând să se vadă în ce fel această întreită misiune poate fi îndeplinită de către Universitate fără alt control de stat decât acela al bunei ordini şi, în acelaşi timp, al unor anumite principii sociale şi politice, care sunt în legătură cu statul, aşa cum îl avem astăzi.

Universitatea cultivă ştiinţa. Am spus că nimeni nu s-ar gândi vreodată ca, în ceea ce priveşte această cultivare a ştiinţei pentru tineret, să răpească Universităţii ceva. Am arătat care este rolul Academiilor, care, pe aceeaşi treaptă sau pe o treaptă mai înaltă, se ocupă de problemele ştiinţei. Dar Univesitatea dă, în acelaşi timp, profesori, dă preoţi, dă avocaţi, dă medici. Aici să mi se permită să găsesc că în dublul rol al Universităţilor, cultivatoare de adevăr şi pregătitoare de practicieni, este un conflict de fiecare ceas. Cine apasă prea mult pe nevoile acestei practici se gândeşte să dea un bun medic la clinică, un bun avocat la procese, un bun preot la biserică, un bun profesor la catedră, şi se poate întâmpla să neglijeze acel cult al adevărului absolut care cere mai toate momentele în studiul universitar. Se poate întâmpla iarăşi ca acel profesor care se gândeşte înainte de toate la adevăr, care, la medicină, cercetează înainte de toate marile probleme de caracter general, care pune probleme ce-şi vor găsi rezolvirea numai în viitor, acela care, la drept, nu se gândeşte deloc ce vor face viitorii săi ucenici, intraţi în societate, ci se preocupă înainte de toate de marile întrebări ale Dreptului, atât de atrăgătoare mai ales în epoca

noastră de revizuire generală și, în general, acela care, în știință se va ține în domeniul pur teoretic, poate să fie întrebat: dar ce facem noi cu oamenii de practică, pe cari societatea îi cere?

A face o împăcare a acestor două cerințe este un lucru de mare dibăcie și de un tact foarte subtil. Noi urăm Universităților să ajungă a da și una și alta, și societatea va fi mândră de cultivatorii adevărului, cari își vor crea elevi, însă societatea va fi foarte mulțămită și dacă va căpăta de la Universitate oameni cari să-i poată servi în domeniul practicei. Dar, dacă s-ar întâmpla să nu-i poată servi în domeniul practicei, atunci, desigur, pe lângă Universitate, societatea va trebui să se gândească la altceva, și Universitatea nu va trebui să se supere, fiindcă menirea ei de căpetenie, aceea a cultivării și răspândirii adevărului, nu va fi atinsă.

Dar mai este ceva, Universitatea nu trebuie să fie numai pentru unii; ea trebuie să fie pentru toată lumea: să-și deschidă larg porțile, să biruie concurența pe care i-o fac întreprinderile particulare, unele serioase, altele de o seriozitate discutabilă. Toată lumea în timpurile noastre are nu numai dreptul, ci[1] datoria absolută de a învăța. Când toate problemele societății le dai în mâna celui din urmă dintre oameni, când cel din urmă vagabond, prin votul lui, influențează în aceeași măsură ca și mintea cea mai luminată asupra soartei țării, vă puteți închipui cât de mare este rolul pe care trebuie să-l joace învățământul superior în pregătirea acestor oameni. Pregătire nu de știință înaltă, ci potrivită pentru mințile lor smerite, introducând în

[1] În „Neamul Românesc": *dar.*

întunerecul permițător de greșeli care pot să fie fatale la acești oameni, raza necesară pentru a-i face să aleagă între ceea ce este binc și între ceea ce este rău pentru dânșii și pentru societate.

Și nu numai atât. Nu este vorba numai de aceia cari n-au făcut studii universitare, dar cari treuie să ajungă la o strecurare din lumina care își are focarele strălucitoare în Universitate; este vorba de aceia cari au învățat și cari deseori nu-și dau sama că știința se schimbă, de aceia cari sunt răspânditori ai unor neadevăruri care erau, pe vremea lor, adevăruri recunoscute și proclamate. Societatea trebuie să-și revizuiască necontenit cunoștințile, și Universitatea va avea ceva de făcut în această direcție. Trebuie să recunoaștem că până acum nu a făcut aproape nimic, și, dacă Universitatea va ajunge, prin sporul de puteri pe care i-l va da tocmai conștiința responsabilității rolului mare la care este chemată, dacă Universitatea va ajunge să răspândească această căldură, absolut necesară pentru a însufleți viața noastră într-o societate căreia îi lipsește orice unitate de vedere și orice bază serioasă de judecată, lucruri de plâns cu lacrimi de sânge, fiindcă este vorba de însuși viitorul acestei țări și al acestui neam, dacă Universitatea va reuși, bine; dacă nu, vom lăsa ca templul acesta de marmură să săvârșească tainele sale cele mai înalte și cele mai sacre în domeniul științei, iar, alături, fiindcă aceasta este o necesitate neapărată, societatea, reprezentată prin guvernele ei, pe care să le sperăm de acum înainte mai puțin infuențate de pasiunile cele mai urâte și de interesele personale cele mai obraznice, societatea aceasta românească ea însăși va trebui să creeze Universitatea populară

pe care Universitatea nu ar fi în stare a o reuni în chip armonios cu preocupațiile ei superioare.

Așa vede ministrul care acum câteva luni a dat Universităților deplină libertate și grea răspundere; așa vede el viitorul studiilor superioare în România și crede că se vor găsi în mijlocul colegilor cu cari a colaborat iubitor o viață întreagă destule minți prevăzătoare pentru ca din această reformă să iasă tot folosul pe care el l-a avut în gând, în momentul când porțile Universităților până atunci controlate s-au deschis pentru libertatea deplină.

„Neamul Românesc", 8 octombrie 1931.

II

SEMNIFICAȚIA ZILEI DE 24 IANUARIE

La 1859, un număr de oameni ai gândului și ai cărții, cari nu făcuseră politică și nu știau măcar ce e aceea, poeți, istorici, tineri boieri în contact cu nobila Europă romantică și națională, profesori de toate gradele, școlari chiar, au izbutit să se folosească de războiul Crimeii și, înfrângând, în privințe esențiale, voința Marilor Puteri ale Europei, au dat românilor dintre Carpați și Dunăre, din două state, dintre care unul de două ori ciuntit, de Austria și de Rusia, o singură țară.

Ei au mers până la capătul marii lor opere politice. Nu s-au mulțămit cu alcătuirea statului nou, așa cum îl voiau nevoile noastre înseși, cu părerile din străinătate, ci i-au dat și un Domn nou, l-au încunjurat de o clasă de conducători noi, și aceștia au alcătuit o Constituțic nouă și legi noi, au schimbat, prin înlăturarea stăpânirii de pământ a călugărilor greci și printr-un început, cel mai greu, de împroprietărire a țăranilor, și o bază nouă pentru ceea ce era să fie.

Până și școala poporului a fost înnoită prin legea de la 1864, și o literatură nouă, înfățișată de boieri cu sufletul

cald și curat, a început a pregăti sufletele pentru viața mai largă și mai sigură care se deschidea astfel.

Puțini mai sunt aceia cari au apucat pe oamenii de atunci: un Kogălniceanu, un Alecsandri, din Moldova, Brătienii din Muntenia, ori măcar pe un Dimitrie Sturdza. Cine i-a văzut la față și le-a ascultat cuvântul știe că din fapta lor cea mare le rămăsese, peste tot ce stricaseră luptele de interese personale și de partid și păcate legate de orice ființă omenească, o încredere oarbă, dar sfântă, în menirea poporului lor, în puterea lui de a sta în rând cu cele mai nobile seminții ale lumii. Toți au isprăvit, peste greșelile pe care le-au putut face, ca Sturdza, în chibzuirea împrejurărilor, cu o iubire nesfârșită pentru țara și nația lor, cu dorința ca, după dânșii, oameni vrednici să le ieie moștenirea.

Cine a avut prilejul să vadă la douăzeci și cinci de ani[1] de la Unire pe văduva lui Alexandru Ioan I Cuza, detronatul, care a refuzat să se sprijine pe străini ca să tulbure domnia succesorului său, știe că și la femeile lor rămăsese până în ultima clipă o stare de spirit pe care o au numai făptașii fără interes pentru ei ai lucrurilor mari prin care se întemeiează, se țin și se dezvoltă statele. Bătrâna micuță care vorbea cu evlavie, peste suferințile ei de soție, despre „Măria Sa", era icoana însăși a sufletelor femeiești alese, vrednice de a sta lângă astfel de oameni.

Aceiași oameni, a doua zi după o Unire din care nici unul n-a înțeles să tragă foloase materiale sau de carieră, n-au mai văzut altceva decât România, singura, unica, sacra Românie.

---

[1] N. Iorga a întâlnit-o pe Elena Cuza în martie 1909, când se împlineau cincizeci de ani de la Unire.

Ieşenii ruinaţi s-au mângâiat de paguba lor şi de răpedea decădere a unui frumos oraş de veche glorie. Când se ridicau la Bucureşti măreţele clădiri nouă ale instituţiilor de stat, ei priveau cu tristeţă, dar fără revoltă, iarba crescând pe străzile unde trecuseră oştile biruitoare ale lui Ştefan cel Mare şi triumfătoarele alaiuri ale lui Vasile Lupu. Mai mult decât atâta: cărturarii moldoveni, pe ideile cărora s-a clădit ţara şi la 1859 şi la 1918, au consimţit să se vadă scăzuţi la rostul de mărimi locale şi spiritul lor onest de mândră afirmaţie aristocratică nu s-a revoltat când politica ţării a fost făcută şi cu glumele proaste şi ironiile de chelneri ale reprezentanţilor de o anume categorie ai unei capitale meridionale, cu spiritul mai uşor, lesne sedus de strălucirea aparenţelor. Ei au fost marturi la umbrirea treptată, ca popularitate, a marilor lor scriitori, şi n-au protestat, din eleganţa discreţiei lor.

Ei [au] făcut toate acestea fiindcă ştiau un lucru: că nimic nu poate înlocui adevărata valoare omenească. Modeşti, despreţuind fastul, scârbiţi de vorbele mari şi răspingători ai gesturilor de teatru şi de tarabă, adânc credincioşi, după tradiţia vechii lor patrii mai mici, ei s-au mulţămit să arăte, fără a se impune nimănui, ce sunt în stare să dea şi patriei celei mari. Tuturor pretenţiilor şi sfidărilor venite din locul unde se aşezase norocul, ei le-au răspuns prin sacrificiul lui Negri, prin subordonarea mărinimos oferită a genialului Kogălniceanu.

Iar literaturii de copie şi de aparenţă de aiurea a răspuns formidabila creaţiune onestă, gravă, religioasă a lui Mihai Eminescu.

Orice constatare are însă într-însa și o învățătură. Cine o poate găsi el singur n-are nevoie de nici un sfat. Acelora cari după o nouă Unire săvârșită prin minunea minunilor, din cele care au loc o dată la două mii de ani, își închipuie că actul de la 1918 înseamnă crearea unei societăți pe acțiuni în care oricine are dreptul după cât a subscris sau după cât pretinde că a făcut-o, conștiința încă sănătoasă a unui popor, care are nevoie de cu totul altfel de oameni, le opune exemplul de la 1859, care scrie, în fața generației de azi, impresionată de toate insolențele și stropită de toate obrăzniciile, ca un nou: „În acest semn vei învinge": solidaritate, abnegație, sacrificiu.

„Neamul Românesc", 27 ianuarie 1932.

III

10 MAI

Nimic nu e mai conrupător decât sărbătorile în care nu se încununâ o muncă şi nu se cuprinde o credinţă, sărbătorile zadarnice şi moarte, care învaţă pe oameni cu formule care ucid înţelesul.

Nu e aşa cu sărbătoarea care uneşte două mari amintiri. Amintirea aşezării dinastiei româneşti, prin care s-a pus capăt luptelor pentru domnie care au otrăvit trecutul ţărilor noastre, punând pe tronul Moldovei şi Ţării Româneşti domni de trei ani, de doi ani şi chiar de câteva luni de zile şi împiedecând astfel orice dezvoltare normală, orice înaintare spornică, şi cealaltă amintire: a zilei când ne-am desfăcut prin însăşi a noastră voinţă, şi nu din mila unui mai puternic, din acele legături cu împărăţia otomană, moştenitoare a Romei bizantine supt care ne adăpostisem ca un drumeţ în clipa furtunii de copacul de al cărui trunchi nu înţelege să rămâie legat până la istovire.

Amintirea cea dintâi se întrupează în persoana văzută a Suveranului. Astăzi în Regele Carol al II-lea, român ca noi, prin naştere, grai şi suflet, întrupător al întregii noastre mândrii naţionale şi principalul factor activ în conducerea

statului român. A-l vedea înaintea minunatei noastre oştiri, de care îl leagă o nesfârşită iubire şi o muncă de fiecare ceas, ostaş născut dintr-un neam de mari ostaşi, de vechi şi străluciţi cavaleri, ale căror porniri luptătoare le simte până în adâncul fiinţei sale, a prinde lacrima care-i răsare în ochi când flutură înaintea-i steagurile noastre aducătoare de biruinţă, a descoperi lângă dânsul dulcele chip al copilului cuminte [1] carc îşi stăpâneşte cu un sentiment de putere şi de bucurie căluţul alături de părintele său, învăţându-se încă de acum să se străbată de fiorul marilor spectacole militare, aceasta înseamnă a trezi în mintea tuturora, a miilor de oameni atenţi şi înduioşaţi sentimentul a tot ceea ce datorim înţelepciunii şi iubirii de ţară a acestei dinastii complet şi adânc confundate cu noi.

Aceste steaguri care flutură în vânt, aceste oţele care scânteie la soare, aceste uniforme legate de toate gloriile şi suferinţile noastre sunt, la fiecare întoarcere a sărbătorii naţionale, nu numai amintirea lui Zece Mai 1877, a Independenţii, a întoarcerii la o independenţă absolută de care nu ne-am depărtat decât pentru un anume timp şi supt anume condiţii, ci încă şi ceva mai mult:

Hotărârea noastră de a păstra cu orice preţ această independenţă întreagă şi definitivă, chiar dacă pentru aceasta, pe lângă hotărârea oştirii, încunjurată de sprijinul unei ţări întregi, de a intra în foc oricând pentru a o păstra în hotare pe care, cu orice preţ, până la ultimul om, suntem gata să le apărăm, ar trebui aceea de a suferi orice îngustare în vieaţa noastră de toate zilele, în scăderea veniturilor

[1] Marele Voievod Mihai de Alba Iulia, viitorul rege Mihai I al României.

noastre, în micşorarea felului nostru de a trăi, numai să rămânem ai noştri pentru noi, cu ajutorul oricui ne înţelege că nu putem fi altfel, săraci din veac în veac, prădaţi până ieri din generaţie în generaţie, ridicând casă nouă pe ruinele celei distruse de duşmani, îndărătnici în a ne întoarce şi a ne reface ca iarba cu adânci rădăcini în ţărâna românească, nestrămutat decişi, azi ca şi la 1396, la 1475, la 1595, să ne apărăm „sărăcia şi nevoile şi neamul". E de ajuns să fi auzit din nou trâmbiţile acestei zile de primăvară a sufletelor noastre pentru ca sălbatecul instinct de autoconservare să zbucnească în sufletele noastre de dacică energie şi de romană conştiinţă a dreptului nostru.

Aşa fiind, o morală se desface din ziua de Zece Mai.

Aceea de a nu privi statul român ca o operă artificială, sprijinită pe un contract, în care ambele părţi, cetăţenii şi statul însuşi, s-au învoit pe o bază de servicii şi de plată ca să ne fie bine, iar când nu-i e bine cetăţeanului, să se arunce cu o păgână furie împotriva autorităţii pe care cine are onoarea de a o servi ca funcţionar trebuie să fie cel dintâi ca s-o respecte. Ci morala de azi e alta: aceea de a suferi orice, cum mult mai rău au suferit înaintaşii noştri prin foc şi sabie duşmană, numai să se păstreze această comoară nepreţuită, această floare sfântă ieşită din sângele morţilor căzuţi pentru patrie, care e România unită şi liberă; aceea de a da puterii legiuite tot ceea ce-i trebuie pentru ca, solidă înăuntru, să poată reprezenta în afară interesele intangibile ale societăţii româneşti.

Glasurilor de ură, chiar dacă o nedreptate trecătoare le-a putut provoca, le opun, în numele acestui stat român pe care-l servesc din încrederea Suveranului, acest

categoric imperativ de suferință eroic îndurată și de sprijin dat organelor statului, neslăbite în raza lor, pentru ca ele să poată birui greutățile vremurilor.

Uniți cu toții în jurul Domnului românesc, care simte tot ceea ce se zbate azi în sufletele chinuite de vitregia unui timp așa de aspru, dar nu poate decât să întrebuințeze toate puterile sfetnicilor săi cari nu sunt cei din urmă din oamenii acestei țări, spre a ajunge la îndreptările dorite, să ne inspirăm din priveliștea de mândrie pe care ne-a dat-o azi-dimineață, mai strălucit decât oricând, oastea României și să ne altoim sufletește cu virtuțile ei de ascultare, de supunere, de ordine, de disciplină și de nestrămutată încredere în viitor, în ciuda celui mai mare dușman al țării: demonul cârtirii din noi.

„Neamul Românesc", 12 mai 1932.

IV

OPTIMISM MORAL

Când, acum mai bine de un an de zile, după un guvern care, cu toată bunăvoința, nu putuse realiza stabilizarea monetară, și după un altul, care mă înștiințase că, toate fondurile fiind epuizate, s-ar putea întâmpla ca funcționarii să nu poată fi plătiți, am avut curajul de a primi răspunderea de a guverna, am făcut-o dintr-un singur și atotehotărâtor motiv: din încrederea nezguduită pe care o am în însușirile poporului românesc. Însușirile acestea, și nu sprijinul oricât de binevoitor de aiurea și nici hazardul împrejurărilor, formează baza de siguranță a prezentului și viitorului nostru, însușiri pe care le cunosc din tot trecutul acestui popor și din viața lui actuală, văzută de la un capăt la celalt al pământului românesc, pot zice de la Tisa până la Nistru, într-un timp în care a face această călătorie, supt două stăpâniri străine, nu era chiar lucrul cel mai ușor și cel mai lipsit de riscuri.

Această încredere în virtuțile poporului nostru, dovedite, cum am spus, în toată istoria lui și în toată viața lui actuală, nu poate face pe cineva nici optimist, nici pesimist. În ceea ce privește cuvântul acesta chiar de optimist sau

pesimist trebuie de făcut o deosebire: eu cred că este mult mai bine decât a fi un optimist plin de pianuri, care, planurile acestea, cad, şi de a se găsi înaintea unei triste realităţi pe care nu a prevăzut-o, este mult mai bine să fie cineva un bătrân pesimist ca mine, care nu face nici un fel de planuri, care în viitor se aşteaptă la lucrurile cele mai grele şi cele mai triste, care se pregăteşte pentru astfel de vremi şi care, când vremile sunt bune, se bucură, fiindcă nu le-a aşteptat aşa, iar când sunt rele, le înfruntă, pentru că s-a aşteptat la şi mai rău. Optimism şi pesimism sunt vorbe cu care se joacă filosofii. Eu nici n-am fost, nici nu sunt şi nici n-am de gând să fiu unul din mulţii filosofi, economişti şi financiari ai poporului român. Eu ştiu un lucru, sau, pentru a vorbi româneşte, ştiu una şi bună:

Fiecare, în afară de optimismul sau pesimismul obişnuit, are de făcut un singur lucru: datoria lui, datoria lui întreagă, orice s-ar alege de dânsul după ce şi-a făcut datoria, pentru că nu interesează acel care-şi face datoria ci interesează datoria care s-a făcut.

Acest lucru, aşa de dulce şi de greu, carc este datoria, nu se capătă prin formule filosofice, prin idei abstracte, printr-o pregătire şcolară. Se nasc oameni pentru a îndeplini o datorie, precum sunt alţi oameni cari n-au fost născuţi pentru a îndeplini o datorie şi cari, de câte ori este vorba de făcut un lucru, se întreabă: dar lucrul acesta unde mă duce? Şi: lucrul acesta la ce-mi foloseşte?

Din fericire, poporul românesc nu-şi pune această întrebare, iar cine are într-adevăr suflet românesc nestricat prin şcoală străină, nestricat prin legăturile prea strânse cu gândul, cu simţirea, oricât de nobile şi interesante, care nu

sunt ale noastre, știe că în orice situație trebuie să-și puie cineva – dacă e cuminte în sensul românesc – o singură întrebare: ce e de făcut, și ce pot face eu în ceea ce este de făcut? Restul e indiferent: poate să fie foarte înalt în ceea ce privește cugetarea, poate să fie foarte frumos în ceea ce privește forma, dar n-are interes atunci când datoria de neînlăturat, inexorabilă, se pune înaintea cuiva care este obligat, prin toate mijloacele sale – și mijloacele nu se împrumută – să îndeplinească această datorie.

De ce cred eu în poporul acesta, capabil de a birui toate crizele? Este ușor de spus: *întâi fiindcă nu trebuie să desperezi ușor de o națiune.* Și înțeleg pe cei cari desperă sincer; căci sunt desperați nesinceri cari, mâne, venind la putere, ar fi cei mai optimiști, iar astăzi sunt așa de pesimiști fiindcă nu sunt la putere. E foarte vulgar, dar e foarte adevărat: sunt om bătrân și cunosc lumea. Dar, vă rog, în ceea ce privește puterea poporului românesc de a înfrunta orice criză, de a trece peste desperările interesate, peste desperații de modă, nu fiindcă sunt desperați ei, dar pentru că au citit o gazetă desperată, și Dumnezeu știe câte avem foarte desperate în momentul de față, și eu știu de ce – și mulți din dumneavoastră o știu ca și mine – dar pentru a despera adevărat, fundamental, pentru a-și pune cineva cenușă pe cap, a rosti un „*Finis Romaniae*" ca acel „*Finis Poloniae*" care s-a atribuit unui luptător care, ori n-a spus niciodată acel cuvânt pe un câmp de bătălie, ori n-a crezut într-adevăr că Polonia s-a sfârșit, pentru aceasta ar trebui, supt raportul moral, două lucruri: ori ar trebui să fie stors pământul românesc de toate bogățiile pe care le cuprinde

și care sunt legate de dânsul, ori ar trebui să fie stoarsă națiunea românească.

Pesimismul este îndreptățit numai în acest caz, când pământul a dat tot ceea ce era într-însul și omul a făcut toate silințile sale și totuși societatea nu merge. Societatea, nu statul. Statul poate să nu meargă, dacă, el cerând prea mult, nu poate să dea ceea ce corespunde acestei cereri. Dacă statul s-o amesteca în orice și nu s-o îngriji de sănătatea morală a unei societăți care să fie dispusă să-i dea cele de nevoie, atunci e criză de stat, cum este la noi acum. Statul, dădacă universală – și nimeni nu i-a cerut să fie dădacă – statul care a luat școala, care a luat biserica – și Dumnezeu știe ce n-a luat! – dar care nu s-a îngrijit să crească o societate devotată față de stat, statul se găsește în mare încurcătură. Încurcătura aceasta se va înlătura prin aceea că va trebui să retragem statul de unde n-are ce căuta și să înviorăm societatea ca să facă ea, cea vie, ceea ce nu poate face statul abstract, care s-a amestecat în rosturi care nu-l privesc pe dânsul.

Dar se poate vorbi, cu privire la societatea românească și la pământul românesc, de stoarcere?

D-apoi pământul acesta așteaptă de o mulțime de vreme o altă muncă. Trebuie să spunem că, din nenorocire, această muncă nu vine. Posibilitățile țării noastre sunt nesfârșite. Să ne coborâm în domeniul exemplelor, care pot fi vulgare: la doi pași de Dunăre și de lacul Greaca, Bucureștii nu mănâncă pește; la doi pași de Brateș, și lângă Dunăre, Galațul jinduiește după același aliment. Iazurile de odinioară, din care se hrănea lumea în posturile cele

lungi, care formau cam a patra parte din an, au fost secate şi date unei agriculturi proaste.

Dar ce nu ascunde pământul nostru? Doar în Ardeal se risipeşte în fiecare zi acel preţios gaz care ar putea da lumină şi căldură oraşelor şi chiar satelor noastre. Bogăţiile noastre răsar ca o mustrare înaintea lipsei noastre de iniţiativă şi de muncă. Preferăm să fim clienţi nedreptăţiţi ai unui stat sărăcit, în loc să clădim pentru noi şi pentru ţara însăşi o nouă vieaţă prin puterea noastră de întreprindere şi prin stăruinţa noastră de muncă.

Spunea cineva glumind, acum o bucată de vreme, că un francez, glumeţ şi el, întreba: de ce nu consimţiţi dumneavoastră să treceţi unui consorţiu Ţara Românească împreună cu tot ceea ce are, pentru ca acest consorţiu să lucreze cum trebuie şi să vă asigure o pensiune fiecăruia din dumneavoastră?

E un trist adevăr în această îndoită glumă.

În ceea ce priveşte puterea rasei, ce am făcut noi? Am zgândărit ceva la suprafaţă, şi atât. Printr-o şcoală abstractă, formală, proastă, paralizantă, noi am făcut tot felul de coconaşi şi coconiţe, cari nu reprezintă o forţă vie în vieaţa poporului românesc. Dar, de câte ori vine un om şi se adresează la dânşii, nu ca unor elevi ieşiţi din şcoală şi purtători de diplome, ori ca unor funcţionari de cutare grad, dar când se adresează la dânşii ca oameni, rămâne într-adevăr uimit de ce se ascunde necercetat în adâncul sufletelor lor şi în valoarea, neîntrebuinţată, a unor energii de o putere instinctivă care uimeşte.

Am o şcoală la ţară. Iau biete normaliste asfixiate de învăţământ. Incapabile la început de a scrie o jumătate de

pagină sau de a gândi personal asupra unui subiect, distruse fizicește, fără nici o încredere într-însele, splendide rezultate ale școlii noastre, după câteva luni de zile, făcând apel la izvoarele de vitalitate care încă n-au fost tâșnit niciodată prin lovitura cu toiagul misterios al încrederii care trezește încredere, eu ajung la rezultate de acelea care pentru mine sunt cea mai puternică încurajare de a persevera în acest domeniu școlar, acolo și oriunde aiurea.

S-a întâmplat că am înfățișat lucrări de ale acestor învățătoare unor profesori de universitate, zicându-le: „iată ce mi s-a dat ca teză pentru un doctorat universitar. Ce zici?" Răspunsul a fost: „foarte bună lucrare, într-adevăr. O poți admite la doctorat pe cine a făcut-o."

Dar, în orice domeniu, oricine a avut contact cu țara știe că, dacă am fi făcut un adevărat apel la forțele ei, dacă forțele acestea nu le-am fi slăbit prin această neîncredere de care suferim în rândul întâi, noi am fi astăzi cu totul altă societate.

Dar oare, în afară de stat, rasa noastră nu s-a ținut, apărându-și cu înverșunare toate drepturile, zdrobind orice încercare de deznaționalizare din partea străinului, pretutindeni în părțile pământului românesc nelibere încă atunci? Dar poate fi o mai bună dovadă decât permanența de două mii de ani supt jugul străin a energiilor naționale românești în Ardeal, care, împotriva tuturor vicisitudinilor vremurilor, împotriva barbariei năvălirilor și împotriva sistemelor perfide ale epocelor de civilizație, au rămas nu români numai, dar din cele mai bune elemente ale poporului românesc? – Le stricăm noi astăzi printr-o școală nesocotită și printr-o politică de căpătuială și de ură.

Acesta este adevărul. Pământul pe trei sferturi nefolosit; rasa abia întrebuințată la opera pozitivă prin care se ridică o societate. Și să ne plângem noi pentru că, la capătul unei operațiuni financiare grăbite și stângace și cu un sistem de impozite împrumutat, cu mijloace de încasare primitive, fanariotice, pe care însă nu le poți schimba într-un an, vă rog, ne găsim înaintea unei încurcături momentane în ceea ce privește salariile față de o societate care n-o fi vânzând cum vindea odinioară produsele sale, dar are atâtea din produsele sale ca să trăiască din ele și să mențină intacte energiile care vor porni din nou, mâne, la o luptă menită să fie învingătoare.

Știu, pe de altă parte, cât e de rău acum să știe cineva puțină carte. Aceasta este o scădere a omului care face politică. Dacă știe ceva, trebuie să uite; dacă e deprins a fi sincer, trebuie să puie masca ipocriziei. A face altfel înseamnă a fi taxat de intrus în domeniul politicii, unde nesinceritatea încununa adeseori ignoranța. Dar nu mă pot împiedica de a ști, în ciuda unei guvernări de un an și a unui amestec de vreo douăzeci de ani în viața politică, ceea ce știu.

Îmi dau foarte bine sama de faptul că trei șferturi din corifeii vieței politice n-ar putea să treacă, în ceea ce privește istoria românilor, un examen de patru clase secundare, și am experimentat eu însumi că atâția nou-veniți în viața liberă a poporului românesc n-au pus niciodată mâna pe o carte de istorie a neamului lor și mai ales a părții totdeauna libere din neamul lor, dar eu am practicat istoria și continuu a o face cu toată supărarea persoanelor care mă întreabă de la înălțimea lipsei de profesiune – o

mare înălțime! – de ce eu continuu la Academie și în toate școlile să practic profesiunea mea. Pentru că numai profesiunea garantează onestitatea. Onestitatea fără profesiune, o fi; dar eu n-am întâlnit-o până acum.

În această calitate de istoric, eu știu un lucru:

Greutățile statului român de astăzi, prețurile mici ale produselor noastre, reclamațiunile îndreptățite ale creditorilor noștri străini – cari au dreptul de a-și apăra banul și cari ne fac favoarea de a ne da sfaturi pe care le vom urma întrucât ne îngăduie realitatea vieții noastre naționale – toate acestea la un loc sunt floare la ureche pe lângă ceea ce a fost trecutul acestui popor. Veacuri întregi, începând cineva munca sa în primăvară, n-a fost sigur că va culege recolta: ce năvălire de barbari, ce trecere de oști străine! A ridicat românul o locuință, n-a fost sigur că la sfârșitul anului ea nu va fi o grămadă de cenușă. A trebuit să ascundă omul nostru în adâncul pământului bogăția lui prefăcută în câteva giuvaieruri, ca să scape în felul acesta de prăpădul care putea veni și venea așa de deseori asupră țării. Dar să zicem noi, ăștia, delicații de acum, cari ne văicărim prin articole de gazete și împărțim tot felul de blăstăme împotriva cui nu e vinovat pentru ultimele rezultate ale unor guvernări greșite? Toată această suferință de astăzi nu e nimic pe lângă ceea ce am răbdat. Și, fiindcă vorbeam de delicații de astăzi, dar delicații aceștia de astăzi nu sunt ei urmașii mucenicilor generațiilor de generații prin care s-a ținut acest neam?

Și, atunci, când se putea aștepta cineva la năvălirea în orice clipă a oricărui vecin, ce am făcut noi? Ne-am pus cu fața la pământ, ne-am zmuls părul, ne-am zgâriat obrajii,

am încetat munca noastră? N-a mai scris nimeni, n-a mai muncit pământul nimeni? N-am mai lucrat cineva pentru operele de artă care sunt mândria noastră? Ba da! Şi datorim înaintaşilor noştri, prin cari trăim ca popor liber, să imităm măcar în parte virtuţile lor de resemnare, de răbdare şi de ascultare faţă de acei pe cari soarta i-a pus, îndurerându-i, să înfrunte greutăţile vremurilor.

Soluţia greutăţilor de astăzi să o căutăm cu mâna întinsă în toate părţile de unde nu se mai poate da nimic? Cu mâna de cerşetor care se poate întoarce înapoi pleznită până la sânge, – aşa să se caute soluţia crizei de care sufere acest popor?

Este un singur loc în care această soluţie se poate căuta, fiindcă numai acolo este succesul asigurat, cel mai nobil succes şi asigurat în chipul cel mai desăvârşit: în sufletul nostru însuşi. În sufletul nostru creator, din care pleacă încrederea în muncă, prin care toate cele rele se pot face bune, precum prin stricăciunea acestui suflet, prin lipsa de hotărâre, prin lipsa de solidaritate s-a ajuns acolo unde suntem acuma.

Nici cu petrecătorii cari o duc bine astăzi, nici cu criticii uşori cari nu văd bârna din ochiul lor şi au uitat păcatele lor proprii de unde pleacă, nu păcatele, dar suferinţele acelor cari guvernează astăzi, nu cu aceştia se va drege România, ci se va drege cu oameni tineri sau bătrâni, bărbaţi sau femei, cari ştiu ce e neamul lor, cari ştiu ce e ţara lor şi cari înţeleg că meritul unei societăţi nu stă în a vegeta în împrejurări bune, ci în a birui vremurile rele care ne stau împotrivă.

„Neamul Românesc", 31 mai 1932.

V

DISCURS DE ZIUA EROILOR

Ziua aceasta e consacrată Eroilor.

Eroismul pe care-l sărbătorim azi e înainte de toate amintirea celor cari au căzut pe câmpul de luptă pentru dreptatea neamului şi întregirea patriei sfâşiate. Nu se pot cinsti îndeajuns aceia cari cu mândrie şi-au dat vieaţa pentru ca să trăim în margenile pământului locuit, muncit şi apărat de neamul nostru şi ale căror nume ar trebui păstrate recunoscător din generaţie în generaţie. Familiile lor, lăsate uneori în sărăcie, vor tresări de singura mângâiere pe care le-o putem da, la pomenirea numelor acelora cari au rămas vii în inimile lor pentru totdeauna rănite. Iar copiii lor, văzând cum nu se uită jertfa cea mai mare pentru patrie, vor creşte cu aceeaşi aplecare spre sacrificiu în folosul celor de un sânge cu dânşii.

Capitala ţării n-are un monument al morţilor, la care să mai lăsăm deoparte duşmăniile sălbatece, pricina din care s-au tras totdeauna nenorocirile unui neam menit prin însuşirile sale cele mari la o soartă mai bună. Alţii au făcut-o şi pentru cei cari au murit în mijlocul unei înfrângeri pe care n-a putut-o împiedeca vitejia lor; noi nu avem acest

semn văzut de gratitudinea națională nici pentru aceia asupra cărora, la capătul silinților lor dureroase, a zburat îngerul victorios al pedepselor și răsplătirilor.

Aceeași dovadă de nesimțire au dat-o și alte orașe, generația de azi neavând aceeași simțire ca aceea de la 1877–78, care n-a lipsit, măcar pe alocuri, ca la Ploiești, de la această datorie morală. Dar satele, rezervorii nesecate de muncă, de cinste și de jertfă, s-au întrecut, până la cel din urmă, să ridice din bănuțul lor ruginit de sudoare monumentul ostașului în care fiecine poate să vadă pe al său ori ai săi, cari niciodată nu s-au mai întors acasă și o lacrimă vine și în ochiul trecătorului străin când la serbările naționale, care au acolo un răsunet în sufletele tăcute, un tricolor improvizat se așează în mânile aceluia care amintește pe cei morți cu ochii la colorile sfinte ale țării.

Veșnica lor pomenire, a tuturora, până la recrutul trimes de-a dreptul în foc, până la bătrânul rezervist căzut alăturea de feciorul lui, care și el face parte astăzi din pomelnicul național. Fiecare gând la dânșii este o curățire morală pentru acela cari, astăzi, se lasă ispitiți de zădarnice mulțămiri ale vanității, ori de patima banului căpătat fără acea muncă prin care singură se îndreptățește o avere.

Dar nu e vorba astăzi numai de acești eroi. Erou e – și ce rău îmi pare că ne servim de un nume de împrumut la un popor care nu are cuvânt pentru eroism, fiindcă eroismul a fost, veacuri întregi, felul de a fi al unui popor întreg, bătut din veac în veac de toate furtunile! – erou e oricine, fără gând la el însuși, a dat tot ce avea României; cu atât mai erou, cu cât a jertfit mai mult și cu cât a cerut mai puțin, cu cât i-a fost mai puțin recomandat sau poruncit să fie așa, cu cât a tras mai puțin din cărți și din exemple străi-

ne şi cu cât mai mult i-a venit să facă aşa din adâncul, neîntrebat şi necercetat de nimeni, al firii moştenite din strămoşi.

Eroi, săracii lăsaţi fără pânc la vatră, eroi cei ce au răbdat şi au plâns, au aşteptat şi au sperat, eroi cei ce au crezut în minunea care şi prin rugăciunile lor s-a căpătat. Eroism a fost acela al medicilor cari şi-au dat ultima suflare lângă agonia răniţilor, al femeilor, şi cu numele cele mai mari, care, fără scârbă, s-au aplecat asupra tuturor mizeriilor umane şi şi-au pus tinereţa şi frumuseţa lor prinos pentru pământul năvălit al naşterii lor, eroism, acela, al sătencelor, „mironosiţele femei", cum le-a spus unul din cei mai de frunte poeţi ai noştri[1], care au înfrânt suspinele lor la patul celui stropit de sânge şi au aprins în sătuţul lor lumânări, ca pentru cel veşnic pierdut; eroism al tuturor, al celor cari s-au împărtăşit de marea hărăzire de dureri pentru naţie, şi mai mare eroism al celor nevăzuţi, iar cel mai mare: al acelora cari nici n-au ştiut ce lucru sublim au făcut în ceasul supremei lor suferinţe.

Azi, să nu-i insultăm cu pompe vane! De aşa ceva n-au nevoie sufletele celor cari nu mai sunt şi ale celor cari, vii, nu cer altceva decât să fie lăsaţi în pacea amintirilor sfinte. Azi, când, prin ceaţa altor necazuri, şi mai ales a lipsurilor morale în care e adevărata noastră nenorocire, trec umbrele îndurerate că nu suntem fericiţi cum au vrut ei murind, să-i onorăm numai cu clipa de adâncă tăcere a reculegerii noastre, şi, prezintând sufleteşte arma acelora cari străbat văzduhul românesc, să şoptim în fundul conştiinţii noastre: Morţilor, pentru omor!

„Neamul Românesc", 11 iunie 1932.

---

[1] Domnul Nichifor Crainic (*n.a.*).

VI[1]

INTANGIBILITATEA TRATATELOR

Contele Bethlen vrea să dovedească opiniei publice engleze, căreia i-a smuls o sută şaizeci şi nouă iscălituri parlamentare, absolut incompetente, pentru revizuirea, în favoarea alor săi, a tratatului din Trianon şi urmăreşte chiar, prin această demonstraţie între studenţii englezi, simpatia lumii întregi, că românii din Ardeal sunt nişte venitùri, că au fost primiţi un moment de generozitatea naţiei maghiare, că au abuzat de această generozitate, că şi-au permis să crească şi să se înmulţească după învăţăturile Domnului, şi că au dus această obrăznicie până la a pune mâna pe o ţară ai cării primi ocupanţi au fost ungurii.

În concluzie: în loc de-a propune să li se ia ce-au uzurpat şi să-i facă să plece cu femeile şi poate cu averea lor, fostul preşedinte al Consiliului ungar consimte să-i lase să trăiască, însă cu două condiţii: să părăsească ce este unguresc şi pentru rest să se mulţămească numai cu ce le-ar servi într-o viitoare Sviţeră transilvăneană, aparţinând tuturor locuitorilor săi.

[1] Numerele VI şi VII sunt traduse din limba franceză (n.a.).

Să examinăm fără pasiune și după datele istoriei, reunite printr-o operațiune logică normală, aserțiunile întâi, propunerile pe urmă.

Întâi, dacă românii ar fi venit din Peninsula Balcanică, ar trebui să se poată constata lipsa lor subită în vechea patrie. Dar, chiar în această epocă, regii Serbiei le acordă o situație privilegiată. Și astăzi chiar, descendenții lor formează o parte foarte importantă din populația Tesaliei, Macedoniei, Albaniei, Serbiei și de-a lungul întregului curs inferior al Dunării. Ar fi trebuit, apoi, ca ei să nu se oprească în drum spre Carpați și Dunăre, pe când ei au format două state puternice în chiar epoca din veacul XII–XIV în care ar fi avut loc intrusiunea lor în Ardeal.

Ortodocși, îngrijiți de toate dominațiunile balcanice, având drepturi și spațiu, și, mai ales, legați în mare parte de ocupația lor de păstori transhumanți, care îi ducea din Pind în Tesalia, ocupație care nu poate fi transportată aiurea, ei nu puteau să treacă de bunăvoia lor într-o țară catolică, care persecuta ritul oriental, între orașe săsești care erau preocupate de a păzi recoltele lor contra turmelor, supt Domni de pământ cari mențineau ca șerbi pe orice țărani fără privilegiu. Ei n-ar fi putut să inventeze o nouă transhumanță, care există, pentru că datează de la cele mai vechi populații preistorice ale regiunii.

Regii Ungariei colonizaseră pe rând pe sașii de pe Mosela, pe Cavalerii Teutoni, cari au fost apoi izgoniți, și pe grănicerii secui; ei erau acuma capabili să apere țara contra barbarilor din stepă. Ce profit ar fi avut ei din acest nou val de locuitori, cari ar fi adus feluri de-a trăi opuse concepțiilor Angevinilor?

Apoi de ce populația românească se găsește în masă mare în Ardeal, ocupând regiuni întregi, văile principalelor râuri și versantele Carpaților, pe când ungurii apar împrăștiați, afară de zona din granița secuilor, în mici pachete în jurul cetăților de defensivă militară și a minelor de sare?

VI[1]

INTANGIBILITATEA TRATATELOR

Contele Bethlen vrea să dovedească opiniei publice engleze, căreia i-a smuls o sută şaizeci şi nouă iscălituri parlamentare, absolut incompetente, pentru revizuirea, în favoarea alor săi, a tratatului din Trianon şi urmăreşte chiar, prin această demonstraţie între studenţii englezi, simpatia lumii întregi, că românii din Ardeal sunt nişte venitùri, că au fost primiţi un moment de generozitatea naţiei maghiare, că au abuzat de această generozitate, că şi-au permis să crească şi să se înmulţească după învăţăturile Domnului, şi că au dus această obrăznicie până la a pune mâna pe o ţară ai cării primi ocupanţi au fost ungurii.

În concluzie: în loc de-a propune să li se ia ce-au uzurpat şi să-i facă să plece cu femeile şi poate cu averea lor, fostul preşedinte al Consiliului ungar consimte să-i lase să trăiască, însă cu două condiţii: să părăsească ce este unguresc şi pentru rest să se mulţămească numai cu ce le-ar servi într-o viitoare Sviţeră transilvăneană, aparţinând tuturor locuitorilor săi.

[1] Numerele VI şi VII sunt traduse din limba franceză (n.a.).

Să examinăm fără pasiune și după datele istoriei, reunite printr-o operațiune logică normală, aserțiunile întâi, propunerile pe urmă.

Întâi, dacă românii ar fi venit din Peninsula Balcanică, ar trebui să se poată constata lipsa lor subită în vechea patrie. Dar, chiar în această epocă, regii Serbiei le acordă o situație privilegiată. Și astăzi chiar, descendenții lor formează o parte foarte importantă din populația Tesaliei, Macedoniei, Albaniei, Serbiei și de-a lungul întregului curs inferior al Dunării. Ar fi trebuit, apoi, ca ei să nu se oprească în drum spre Carpați și Dunăre, pe când ei au format două state puternice în chiar epoca din veacul XII–XIV în care ar fi avut loc intrusiunea lor în Ardeal.

Ortodocși, îngrijiți de toate dominațiunile balcanice, având drepturi și spațiu, și, mai ales, legați în mare parte de ocupația lor de păstori transhumanți, care îi ducea din Pind în Tesalia, ocupație care nu poate fi transportată aiurea, ei nu puteau să treacă de bunăvoia lor într-o țară catolică, care persecuta ritul oriental, între orașe săsești care erau preocupate de a păzi recoltele lor contra turmelor, supt Domni de pământ cari mențineau ca șerbi pe orice țărani fără privilegiu. Ei n-ar fi putut să inventeze o nouă transhumanță, care există, pentru că datează de la cele mai vechi populații preistorice ale regiunii.

Regii Ungariei colonizaseră pe rând pe sașii de pe Mosela, pe Cavalerii Teutoni, cari au fost apoi izgoniți, și pe grănicerii secui; ei erau acuma capabili să apere țara contra barbarilor din stepă. Ce profit ar fi avut ei din acest nou val de locuitori, cari ar fi adus feluri de-a trăi opuse concepțiilor Angevinilor?

Apoi de ce populația românească se găsește în masă mare în Ardeal, ocupând regiuni întregi, văile principalelor râuri și versantele Carpaților, pe când ungurii apar împrăștiați, afară de zona din granița secuilor, în mici pachete în jurul cetăților de defensivă militară și a minelor de sare?

VII

UN NOU RĂSPUNS CONTELUI BETHLEN

Încercând să „dovedească", în conferinţile sale de la Oxford, că românii n-au în Transilvania decât un drept de simplă majoritate pe lângă celelalte drepturi naţionale existând în provincia care va trebui să fie transformată într-un fel de Elveţie multinaţională, contele Bethlen a uitat un argument pe care l-ar fi putut invoca înaintea unui auditoriu care nu cunoştea nici chiar elementele a ceea ce din fericire nu mai este – şi nu va mai putea să fie – „chestiunea transilvăneană".

El ar fi putut să facă să se observe că Transilvania n-a fost numai o provincie a vechiului regat al Ungariei, dar, mai mult decât atâta, refugiul vieţii naţionale ungureşti în timpul unui întreg secol şi jumătate între catastrofa de la Mohács, cu moartea ultimului rege „apostolic", medieval, căruia Habsburgii i-au moştenit numai titlul, şi cucerirea de către Imperialii austriaci a moştenirii prinţilor maghiari din Transilvania.

Înainte de a arăta cât de superficială a fost dominaţia acestora din urmă, să amintim că vechii regi ai Ungariei, de

descendentă arpadiană, au străbătut defileurile Carpaților Ardealului printr-o lentă împingere și, puțintel, printr-un act de cucerire numai în al XII-lea secol.

Înaintea acestei epoce se găsea în această regiune o organizație a vechilor locuitori români și câțiva slavi, de multă vreme romanizați, cari aveau în fruntea lor un duce, un voievod.

Însă ungurii, cari și ei intitulaseră așa pe șeful lor înainte ca Papa să-i fi acordat lui Vajk Ștefan coroana, cu misiune de cruciată, a regalității apostolice, au păstrat această formă voievodală, singura care există în limitele statului lor, – și Voievodul a avut multă vreme toate drepturile de judecată, de stabilire a impozitelor, care se țin de autoritatea deplină a unui prinț independent.

Un sentiment neted separatist n-a dispărut niciodată din acest Ardeal ai cărui locuitori privilegiați, și ceilalți, adecă marea masă românească, trăiau după vechile lor obiceiuri, neinfluențate de statul cu care se uniseră fără a fi abdicat de la un lung trecut de viață cu totul osebită. Când rasa lui Arpad s-a sfârșit, pe când ungurii s-au raliat la Carol Robert de Neapole, primul Angevin, sașii din Ardeal au susținut pe candidatul bavarez, care, de altfel, a găsit un aliat dincolo de Carpați, în Domnul românesc care rezista încă în munte. Contra noului rege a fost apoi o mare revoltă, care a putut abia să fie potolită.

Această atitudine a fost reluată apoi supt regele Mateiaș Corvinul. Din nou orașele săsești s-au răsculat, și au trebuit să fie supuse cu forța. Revolta a fost susținută, data aceasta, de Domnul Moldovei, Ștefan cel Mare, una din figurile care, mai ales pentru apărarea contra turcilor,

domină tot acest secol al XV-lea. Mateiaş, învingător, a încercat să-l pedepsească pentru aceasta, dar surprinderea norocoasă a armatei sale, acum aproape desfăcută, l-a silit a părăsi ca fugar această ţară românească năvălită.

Dar, îndată, acela care visa de imperiu şi care trebuia să moară la Viena, a lăsat în sama acestui războinic neobosit grija, plină de riscuri şi de primejdii, de a păzi Dunărea contra Islamului. Ceea ce odată îndeplinise, până la sfârşitul zilelor sale, tatăl regelui Mateiaş, Ioan Hunyadi, a fost de acum înainte misiunea lui Ştefan. Păstrăm scrisoarea prin care unul din oraşele săseşti îl recunoaşte ca pe adevăratul şi singurul lor apărător. Şi în armata care a învins pe turci la 1475 pe pământul moldovenesc erau şi secui cari ascultau de Domnul Moldovei ca de stăpânul lor, pe deasupra autorităţii unui rege totdeauna absent şi urmărind alte scopuri.

În bătălia catastrofală de la Mohács, Ardealul n-a luat nici o parte. Voievodul lui, Ioan Zápolya, va fi rege, cel puţin rege de partid, contra austriecilor celuilalt rege, Ferdinand de Habsburg. Dar ocupaţia turcească l-a restrâns la provincia pe care o guvernase până atunci, împreună cu anexele ei, fortăreţele din Apus, de la Timişoara la Oradea, care fac parte şi ele din regatul de astăzi al României.

După dânsul şi după fiul său, nobili ardeleni au fost voievozii, fără acest titlu regal, aşa de trecător, şi printre concurenţi e şi un român, de viţă nobilă, Gaşpar Becheş; se pare chiar că şi cancelarul Báthoreştilor, Iojica, român şi el, visa de a avea căciula de voievod. În veacul al XVII-lea, prinţul Acaţiu Barcsai, era incontestabil de sânge românesc.

Dar toți acești cârmuitori ai unei țări căreia nici vechea regalitate nu-i dăduse nici un monument de artă afară de catedrala de la Alba-Iulia și de mânăstirea cisterciană de la Cârța, opere ale unor artiști occidentali, alături de măreața înflorire artistică a sașilor singuri și de vechea artă populară a românilor desprețuiți, n-au avut de fapt decât simpla prezidare a unor corpuri privilegiate după felul evului mediu.

N-au avut nici o capitală, căci ei rătăceau dintr-un castel la altul, sașii refuzând să-i primească împotriva dreptului între zidurile cetăților lor. Nici o Curte în jurul sărăciei lor. Aproape nici o trupă permanentă, fiind siliți în caz de război, să recurgă la chemarea nobililor maghiari și la contingentul acelor orașe germanice. Abia o meschină vistierie. Nici o adevărată creațiune, care să le aparție.

De la sfârșitul secolului al XVII-lea, ordinea imperială austriacă a fost stabilită, aproape imparțială, între deosebitele națiuni, sprijinindu-se totuși pe sași, pentru motive de rasă. Tentativa maghiarilor de a obține în 1848 reunirea cu Ungaria a micii lor patrii ardelene, a căzut. Numai prin actul de grație al dualismului, stabilit în 1867, această reunire, urâtă de români, cu greu primită de sași, a avut loc.

Încheierea e ușoară de tras: n-a fost în Ardeal dominație directă a regatului Ungariei decât între 1867 și ocupațiile românești din 1916 și 1918, urmate de actul european al tratatului din Trianon.

„Neamul Românesc", 29 decembrie 1933.

VIII

CATALONIA ŞI REVOLUŢIA CATALANĂ

De curând Catalonia, devenită o parte autonomă din republica spaniolă, şi-a ales un nou preşedinte în locul meritosului colonel Macia, care a avut o parte aşa de mare, prin riscul şi jertfa sa, în dezvoltarea conştiinţii catalane.

Catalonia, care se numeşte aşa după goţi şi alani, popoare germane care au stăpânit o bucată de vreme pământul acesta, ca şi alte regiuni din Spania, e partea de lângă Marea Mediterană a peninsulei iberice. Pământul roşietic e potrivit pentru orice fel de cultură şi el se acopere în fiecare an de sămănături; nu lipsesc livezile, deşi ele n-au bogăţia şi frumuseţa celor din Andalusia. Apa se găseşte, şi Ebrul e râul care udă mai bogat această margene de Mare. Cadrul de natură e vesel, vioi, îndemnător la vieaţă şi la muncă. O climă blândă, pe care o îndulceşte vecinătatea luciului de apă, în mijlocul căruia sunt împlântate frumoasele insule Baleare: Ivica, Maiorca şi Minorca, unde străinii îşi află însănătoşirea şi fericirea, face ca, o mare parte din an, vegetaţia să se păstreze destul de vie.

Oraşele Cataloniei sunt vechi, ridicate pe ruinele aşezărilor feniciene din vremea cea mai depărtată, a celor

elenice, peste care a trecut influența romană întâi, cucerirea Cartaginezilor apoi, iar mai târziu aceea a Noii Rome bizantine, stăpână peste un veac pe acel mal catalan. Splendidul oraș Barcelona, care păstrează probabil în numele lui pe acela al familiei Barca, din care făcea parte Hanibal, e capitala, care a cuprins multă viață istorică la deosebite epoce, a provinciei. Taragona-și înalță catedrala în mijlocul străduțelor înguste în margenea unei așezări medievale cu pecetea Bizanțului. Și alte centre orășenești împodobesc această fâșie de pământ între munte și valuri.

Interesantă e rasa, una din părțile alcătuitoare ale latinității. Nicăiri în toată peninsula n-a fost mai intensă opera de prefacere a romanilor. Ca și în Dalmația, pe coasta de apus a Balcanilor, cetățenii romani s-au așezat și au prosperat aici, contopindu-și între dânșii elementele anterioare până la pătura iberică primitivă. Din acest amestec au ieșit oameni deștepți, iuți, gata să creeze și tot așa de gata să și dărâme, suflete cutezătoare care au dat pe cuceritorii Neapolei și ai Siciliei, pe năvălitorii Greciei, pe stăpânitorii Atenei în evul mediu, dar și pe prădătorii pe la 1200, supt străinul Roger de Flor, ai tuturor regiunilor europene din Imperiul de Răsărit, pe care-l priveau ca o pradă lăsată de Dumnezeu pentru câștigul și plăcerea lor: până în Asia au pătruns acești Almogavari, ale căror fapte de necrezut le pomenește și cronica lor proprie și analele Imperiului bizantin.

Același spirit de cutezanță l-au adus catalanii și în gânduri ca și în scrisul lor. Din aceste părți a fost pe la 1300 misticul Ramon Lull, care a înviat o filosofie nouă și, un veac mai înainte, isprava din „Grecia" a găsit în Ramon

Muntaner, tovarăș și țiitor de socoteli al războinicilor din neamul său, un povestitor care vădit simte plăcere în a pune în scris actele de vitejie pe care le-a îndeplinit faimoasa Companie catalană.

Prin aceste campanii latinii din depărtatul Apus au ajuns, desigur, în părțile „Valahiilor" grecești, și în legătură cu elemente din rasa latinilor de Răsărit cari suntem noi. Atâta atingere putea să aibă loc la distanțe așa de mari și în așa de deosebite împrejurări!

Catalanii erau mai legați de provențalii de la sudul Galiei decât de spaniolii aspri din Aragonul nobiliar, decât de cei săraci, și de aceia desprețuiți, din Castilia stearpă. Bogații negustori de la Barcelona se socoteau – cum și astăzi se socot – cu mult mai presus decât aceștia. În schimb, în formațiunile feudale din veacuri de mijloc, aceiași conți erau Domni de o parte și de alta a Pirineilor, rasa catalană trăind și până astăzi, fără a-și uita cu totul limba, în vechile provincii, cedate regilor francezi numai la sfârșitul secolului al XV-lea, Cerdagne (Saldanha) și Roussillon (Roussillò).

Limba catalană, ușoară și dulce în același timp, foarte potrivită, prin maiestatea ca și prin duioșia ei, pentru poezie, a dat o întreagă literatură de cântece de iubire și de luptă, cu care se mândresc urmașii de astăzi ai catalanilor medievali. Unii trubaduri, cântăreți lirici, sunt reclamați în același timp și de Provența și de Catalonia.

Apoi, supt exploatatoarea stăpânire a regilor Spaniei, legați de Italia, de Imperiu, țara decăzând, și literatura s-a oprit pe multă vreme.

Ea a înviat numai în veacul al XIX-lea, când a dat un mare poet epic, câțiva lirici și un număr de prozatori de valoarea unui Verdaguer, tradus, acuma câțiva ani, și în românește.

Această operă de refacere a trecutului, de îmbinare cu nevoile prezentului, de sinteză între ce a fost și între ce mișcă astăzi pe urmașii negustorilor și cuceritorilor de pe vremuri e una din cele mai extraordinare dovezi de credință, muncă și stăruință pe care, oriunde și oricând, nu se poate să nu le încunune succesul. Și-au făcut o Academie, o societate de conferințe, unde am avut și eu onoarea să vorbesc, o fundație care, într-o admirabilă execuție tipografică, a dat cărți din toate domeniile, până la o colecție de autori clasici de o exemplară îngrijire; arta lor, ale cării mărturii se păstrează în bogatul muzeu episcopal din Vix, a format obiectul cercetărilor unui învățat ca d-l Puig Cadafalch, care a fost și la noi, cu prilejul unui congres de studii bizantine, a cercetat mânăstirile și bisericile moldovenești, găsind și într-însele elemente care deosebesc toată arta preromanică bine reprezintată în Catalonia.

Orice operă de cultură formează însă baza unei mișcări politice, cum nici o creațiune politică nu se poate lipsi de baza culturii. Deci catalanii și-au cerut dreptul de a trăi pentru ei. Încetul pe încetul și-au smuls drepturi foarte largi. Așa-numita *mancomunitad*, dispunând de fonduri proprii, a construit șosele perfecte, s-a îngrijit de învățământ, a purtat grija tuturor nevoilor micii patrii.

Când a fost suprimată violent, avântul național s-a înviersunat și mai mult. Marea și frumoasa expoziție generală

spaniolă de la Barcelona a fost boicotată de militanții catalani. Deși se credea că idealul lor stă prea sus ca să poată fi ajuns, vremea când orice e cu putință a venit, și astăzi catalanul se simte domn în țara ostenelilor sale.

Supt raportul solidarității în sforțări, a vitejiei în urmărirea scopului, a vioiciunii mișcărilor, ca și, mai ales, al iubirii tuturor pentru literatura câtă o au, mica țară latină din Apus ne poate da prețioase învățături.

„Neamul Românesc", 20 ianuarie 1934.

IX

CONDIȚIUNILE MORALE ALE PĂCII

Dorința de pace străbate astăzi omenirea întreagă, numai cât mijloacele care se întrebuințează pentru a o asigura nu vor putea să deie roadele pe care le așteaptă o lume îngrozită de descoperirile unei științi criminale, capabile de a stârpi elementele cele mai prețioase ale rasei noastre și de a distruge în același timp moștenirea cea mai strălucită a atâtor veacuri de civilizație.

De aceea, și trebuie s-o spunem cu durere, *numai* de aceea se dorește cu atâta patimă menținerea situațiilor de acuma așa cum sunt: ca să nu se înceapă otrăvirea aerului însuși în care trăim și secerarea prin mijloacele mecanicei celei mai perfecționate a milioanelor de oameni de toate vrâstele, cari vor sângera pe front, pe când ai lor de acasă se vor înăbuși de răspândirea gazelor ucigașe.

Acel strigăt către pace nu se răspândește însă împrejur în societatea însăși, ci se înalță ca o plângătoare dorință către acei cari conduc lumea de astăzi, către acei, bineînțeles, cari o conduc în ordinea materială.

Odată, un astfel de apel avea însă alt sens decât astăzi. Atunci statul aparținea monarhilor cari nu erau îngrădiți

de instituții și cari nu erau legați de vicisitudinile electorale. Acești monarhi aveau o înaltă cunoștință de datoria lor, ca unii cari se credeau în adevăr din grația lui Dumnezeu, și Dumnezeu, cu toate amintirile de lupte cumplite și de triumfuri crude din Vechiul Testament, era bunul Dumnezeu creștin, care privește pe toți oamenii ca pe fiii săi și le cere să fie frați unii cu alții. Iar, pe de altă parte, un puternic simț dinastic făcea pe fiecare stăpânitor să aibă oricând înaintea ochilor opera săvârșită de înaintași și pe care se ferea a o primejdui, înțelegând în același timp ce greu apasă asupra conștiinții lui și obligația de a lăsa această moștenire intactă, dacă nu sporită, urmașilor.

Oameni aleși pentru meritele lor și păstrați pentru sporul continuu al muncii lor stăteau la îndemâna acestor suverani. Acei cărora li se dădeau în samă legăturile cu alte state, erau deprinși, printr-o lungă inițiere și o ridicare treptată, cu delicatețea nesfârșită a acestui contact și ei își simțeau neîncetat o grea răspundere către monarhul atotputernic de care atârnau desăvârșit, și numai de dânsul, iar nu de opinia publică, și a ultimului gălăgios de pe stradă și a ultimilor autori de articole, cari se aruncă atât de ușor, aţâțând în jurul lor, la problemele de a căror dezlegare atârnă fericirea și viața milioanelor de oameni. În general, războaiele erau pentru necesități de stat care nu puteau fi servite altfel. Statele moderne se formau și hotarele lor naturale trebuiau atinse. Nimeni nu s-ar fi gândit la înlocuirea printr-o națiune a oricării alte națiuni, nimeni n-ar fi săvârșit actul de sălbatecă nebunie de a căuta să strivească orice altă formă de activitate omenească, pentru că aceasta ar cere-o puterea la care a ajuns propriul său popor. Trăiau și formațiuni politice mai mici fără să fi îndrăznit cineva să spuie că numai grupele cele

mari au dreptul la existență, celelalte putând fi suprimate îndată ce stau în calea unuia mai mare. Și, în sfârșit, aceste războaie se purtau de profesioniști, și de pe urma lor sufereau regiuni mărginite, traiul celorlalți urmând ca și mai înainte, alături de locurile unde se dădeau lupte având caracter cu totul local.

Azi, curentele de jos sau capriciile unei politici nestatornice încredințează soarta globului unui număr restrâns de persoane, cari nu servesc ele politica generală, ci sunt ispitite a se servi de politica generală pentru dânsele.

Garanțiile de pace sprijinite pe o bază atât de șubredă și de un patent formalism neînsuflețit nu pot da ceea ce se cere prin desperatele rugăciuni ale atâtor suflete adânc îngrijorate.

Urmează de aici că aceste suflete, cărora nu li se poate da decât aparențe nestatornice, iluzii menite a se împrăștia de la o zi la alta, trebuie să se îndrepte la ele însele.

Pacea nu poate veni numai de la dorința de pace, ci de la suprimarea instinctelor de război, de război pentru plăcerea, pentru voluptatea războiului.

Pentru aceasta, în afară de ce strecoară o școală care toată nu face decât să cultive forța și să încurajeze violența și de ce se poate culege dintr-o publicistică de continuă iritare, se cere o atentă și răbdătoare operă de autoeducare a generației actuale, cari apoi să facă tot posibilul pentru ca urmașii să fie crescuți în acest spirit.

Este viața o luptă? Desigur. Dar esența însăși a umanității, câștigată prin milenii de dezvoltare, stă în aceea că această luptă e îngrădită de anume îngustări și renunțări, din ce în ce mai numeroase, care, dacă există în ordinea unui stat, trebuie să se introducă și în ordinea generală a statelor.

Din faptul că e cineva mai puternic fizicește, mai inteligent și mai îndrăzneț, nu urmează că are dreptul să răpească pe femeia care-i place, să se instaleze în casa pe care o vrea, să-și însușească averea de care simte nevoie. Cine face așa e pedepsit. Dar tot așa un grup de oameni nu trebuie să-și aroge dreptul de a ajunge prin silă contra oricui acolo unde-l pot duce puterile sale în nestăpânita lor desfășurare.

Pentru a nu ataca pe altul trebuie, însă, întâi să te sileşti a nu râvni ce nu ți se cade. Dar în fundul sufletului acelora cari nu vor războiul este adesea dorința ascunsă, râvna tenace de a căpăta ceea ce deține cu un drept sfânt vecinul. Cei mai mulți pacifici nu sunt decât amânătorii loviturii pe care știu bine că n-o pot da azi sau de ale cării șanse au motiv să se teamă.

Dar, chiar în înfrânarea de acasă a patimilor, ceea ce hotărăște, din nenorocire, e prea mult frica de statul care pedepsește, și nu o nobilă hotărâre, care ar face din singura bunătate, din iubirea și mila de oameni ceea ce puterea publică n-ar fi la un anume moment în stare să oprească.

Și între margenile unei singure societăți avem numai morala de constrângere.

Morala de bunăvoie, aceea singură, consolidată, acasă, se poate întinde asupra lumii întregi.

Și această morală, străină de răsplătirile și pedepsele divine peste viață, care odată aveau atâta putere, poate găsi cel mai puternic sprijin în ce ar putea să devie o nouă religie a viitorului: cultul a tot ce e frumos și nu admite nici o stridență și nici o silă.

„Neamul Românesc", 6 februarie 1934.

X

LIGA CULTURALĂ, CE A FOST, CE ESTE, LA CE FOLOSEȘTE

Tot ce se face astăzi la noi pentru a aduce liniște, bună rânduială, respect pentru puterea legiuită nu poate să aducă folos dacă nu se unește cu o adevărată și adâncă înrăurire asupra sufletelor omenești. Căci nu e vorba să legi numai mâinile acelui care a făcut sau e bănuit că are de gând să facă răul, ci trebuie ca sămânța răului s-o nimicești în locul chiar unde ea încolțește. Și, mai mult încă, nu ajunge să împiedeci pe cineva de a săvârși ceva dăunător societății, lăsându-l bleg, fără nici o pornire, și biată mașină omenească așteptând să fie împinsă pentru a merge înainte unde vrei și cât vrei, ci trebuie să înlocuiești îndemnul către fapte stricătoare prin necontenita dorință de a săvârși pe aceea care poate fi de folos altora, fraților tăi oameni, tuturora dacă se poate.

Această parte din prefacerea dorită a unei națiii de ispravă n-o poate lua însă asupră-și statul cu funcționarii săi, cari au alte sarcini și au fost aleși după cum sunt potriviți pentru aceste sarcini. Dintr-un bun țiitor de registre, dintr-un încasator de impozite, căruia nu-i scapă nici o fărâmiță din averea contribuabilului, dintr-un agent

poliţienesc în stare să-ţi găsească pungaşul şi în gaură de şarpe, nu vei face un predicator de adevăruri morale, un călător printre mizeriile omeneşti, un răspânditor de lumină în adâncurile întunecate ale neştiinţii, un călăuz pe drumurile aşa de întortochiate cu care ne ispiteşte şi ne înşală vieaţa.

Şi, chiar dacă ar fi cu putinţă ca statul să fie marele sfătuitor şi orânduitor şi în ordinea morală, el n-are, în mijlocul luptelor politice cu dese înlocuiri, acea statornicie de fier care se cere pentru a săvârşi asemenea lucruri.

De aici nevoia neapărată a unor societăţi, a unor întovărăşiri libere pentru ca prin ele să se facă aceea ce e neapărat acestor societăţi omeneşti, mâncate, roase de atâtea elemente dizolvante, ca să mai poată dăinui altfel decât în bătaia tunului şi supt ameninţarea bombelor din aeroplane.

Noi n-avem, din nenorocire, multe societăţi adevărate, deşi sunt atâtea acelea care vreau să facă binele, dar n-ajung niciodată să-i definească firea şi să găsească mijloacele potrivite pentru a-l atinge, ba chiar şi mai des societăţile în care e vorba numai ca unul şi altul să aibă rosturi de preşedinţi, vicepreşedinţi, secretari şi membri în comitetul de direcţie.

Altfel de societăţi, vrednice de a fi bine înţelese şi ajutate de fapt sunt acelea care vin de la sine, dintr-o mare necesitate naţională, socială ori morală care-şi caută neapărat şi imediat un organ. Aşa a fost când statul românesc, format din unirea celor două Principate, era închis şi strâmbat între Carpaţi şi Dunăre, iar dincolo de îngustele lui hotare se chinuiau vreo cinci milioane de români cari n-aveau, în

Basarabia, nici o şcoală în limba lor, aveau în Bucovina un învăţământ fără suflet, iar în Ardeal, în Banat aşezămintele de învăţătură ale celor două Biserici se luptau cu greu ca să ţie un învăţător flămând şi amărît între zidurile umede ale unei căsuţe sărace. Iar, în ce priveşte scrisul românesc, el nu putea trece graniţa Prutului, şi dincolo de Carpaţi ochii veghetori ai stăpânului străin cercetau cuvânt de cuvânt ca să găsească motiv de oprelişte.

Dar, de la un timp, peste tirania asupra sufletelor s-a adaus aceea care prindea trupurile înseşi şi pentru orice afirmaţie îndrăzneaţă a unităţii naţionale le închidea, după o judecată de batjocură, între pereţii închisorilor de stat.

Atunci, în tineretul de la Universitate s-a format, la Bucureşti, o Ligă, al cării scop era să sprijine lupta aşa de grea, lovită în fiecare moment, dându-i, pe de o parte, îndemnul moral care poate ieşi din sentimentul că aceşti luptători nu sunt singuri în sforţările şi suferinţile lor, iar, pe de altă parte, strângând sumele trebuitoare pentru a ajuta biserici, şcoli, ziare, pentru a se plăti amenzile grele prin care statul duşman căuta să strivească împotrivirea.

În scurtă vreme un curent puternic a sprijinit pe aceşti studenţi. Oameni în vrâstă s-au smuls de la preocupările politice curente, cari veştejeau sufletele, şi prin cuvântul şi autoritatea lor au crescut însemnătatea noii societăţi. De la statul însuşi, care nu putea să se amestece de-a dreptul, oprit fiind nu numai prin consideraţii de drept internaţional, care pe vremea aceea se ţineau în samă, dar şi prin legătura de alianţă cu Austro-Ungaria – căci de românii din monarhie era vorba, aproape exclusiv – pe care ne-o impusese la toţi teama de o cotropire din partea Rusiei,

veneau subsidii în bani ce nu se puteau împărți decât printr-un asemenea mijlocitor cum era Liga. Și, în sfârșit, un om de o credință tare, Grigore Brătianu, prea răpede dispărut din nenorocire, și-a făcut din conducerea Ligii un scop al vieții sale.

Într-o lungă activitate, al cării spor nu se cunoaște îndeajuns, căci nu s-au ținut arhive și puținul ce era în cancelarie a fost distrus pe vremea ocupației austro-germane, Liga n-a recurs niciodată la acele arme care stau mai mult la îndemână și uneori folosesc mai mult, dar pe care le răspinge o conștiință ca aceea a poporului nostru: ea n-are a-și imputa nici un îndemn la violență, nici un amestec la vreun complot, nici o atâtare de ură. Chiar atunci când loviturile atingeau mai greu pe frații neliberi și se auzeau la întrunirile ei strigătele pătimașe, desigur îndreptățite, de „Jos Austro-Ungaria", răspunsul nostru a fost totdeauna: „Trăiască poporul românesc!".

Așa cum era și atunci lumea la noi, nu s-a putut ca Liga să nu treacă și prin momente de grea criză, înainte de a ajunge secretarul și apoi președintele ei acela care vă vorbește, dar și după aceea. Partidele în luptă nu scapă din vedere orice mijloc le-ar putea folosi, și astfel s-a încercat, și nu o dată, a se face din Ligă, fluturându-se tricolorul ei, inteițitoarea la o răsturnare de guvern, și în fruntea ei s-au pus oameni cari aveau misiunea de a o câștiga pentru o grupare politică; au trebuit mulți ani de împotrivire statornică pentru a deprinde pe oricine cu ideea că asemenea încercări sunt și trebuie să rămâie zădarnice. Au fost și oameni cari fără Liga Culturală ar fi fost mai puțin decât cu dânsa și cari căutau astfel mijlocul de a se servi pe sine.

Când s-au pus anume chestii grele, care nu se hotărăsc în pripă, prin câteva broşuri şi prin câteva strigăte, s-a încercat îndreptarea acestei societăţi în direcţii care n-o privesc. Ba chiar, în preajma Marelui Război, au fost şi de aceia cari au cutezat să folosească Liga contra scopurilor firești ale poporului nostru.

De la un timp însă în programul de la început s-a introdus o schimbare, care ni s-a părut că e cerută de noile împrejurări. Pentru ca să lupţi dincolo de hotare în vederea păstrării şi întăririi „unităţii culturale", cum scrie pe steagul nostru, trebuie ca o cultură românească puternică să fie în chiar vatra de libertate a naţiei, în statul român. De aici o îndoită datorie: a curăţi cultura românească de tiraniile modei străine, şi pentru aceasta s-a lucrat la revista „Sămănătorul" şi, al doilea, a face ca această cultură să nu fie numai o podoabă a celor de sus, a cărturarilor, ci să se coboare, izvorâtoare de puteri, în păturile cele mai adânci ale acestui neam.

De atunci „Liga" a fost o prietenă de fiecare zi a culturii populare.

Azi, când ajutoare peste graniţă se pot trimete numai în Banatul iugoslav, în ceva sate maramureşene, care nu sunt ale noastre, în Macedonia şi, când se va îngădui aceasta, la sutele de mii de peste Nistru, Liga are ca întâie îndatorire să cheme la lumină acele mulţimi din România unită şi prin silinţile ei, cari au azi prin votul universal menirea de a conduce statul.

Dacă opera aceasta mare n-a putut fi întreprinsă mai spornic, aceasta vine din faptul că n-am înţeles să cerem vreodată ca statul să ne dea un budget, ceea ce ar fi mai

periculos pentru libertatea noastră. Pe de altă parte, alături de atâta lume care a sărăcit material, e și aceea care ar putea să ajute, dar e săracă de mult, și la cap și la inimă; trântorimea națională, ca și falsa aristocrație înstrăinată, ne-a acoperit totdeauna cu un dispreț care ne onorează.

Dar, ca buni gospodari, ne-am creat cu greu o avere întrupată în Palatul care e una din marile clădiri ale capitalei României. O grea sarcină, de zece milioane aproape, apasă încă asupra ei, deși statul promisese să ia asupră-și datoria noastră la Casa de Depuneri. Ea ne leagă mânile. Când se va ridica de deasupra noastră, Liga, asigurată azi prin statutele ei cele noi contra cui ar voi s-o cucerească pentru a o robi sau a o stoarce, va arăta ce este în stare să facă, pe drumul bun care s-a tras, pentru sufletul smeriților acestui neam, cari și azi sânt chemați, frățește, la adunările ei.

„Neamul Românesc", 23 februarie 1934.

XI

CÂTEVA SFATURI PENTRU MUNCITORI

Mă îndrept către muncitori, către lucrători, aș zice mai curând, căci, după a mea părere, lucrul e viață și bucurie, nu muncă, cu un drept pe care nu cred să mi-l poată cineva tăgădui: acela pe care mi-l dă o muncă neîntreruptă, pornită din anii copilăriei aproape și dusă până la aceea a unei bătrâneți destul de înaintate.

O muncă pe care n-o prețuiesc mai mult decât a lor, fiindcă fiecare face ce poate în locul unde l-a așezat soarta și asigur pe oricine că aș căuta să mătur o stradă cu tot atâta devotament și cinste cu care pregătesc și fac o lecție la o Universitate sau scriu o cercetare, dar, adaug, nici n-o prețuiesc mai puțin decât a lor.

Pentru că este o greșeală, care se face prea adeseori, să se creadă că e muncă grea și este muncă ușoară. Pentru un om slab sau bolnav e greu desigur să miște o sapă sau să clintească o grindă, dar un om sănătos și voinic se joacă bucuros cu așa ceva. Tot așa, dacă, după multe învățături, un cărturar nu se obosește învârtind gândurile, cine n-are această pregătire se trudește asupra celei dintâi operații de cugetare de-l trec toate sfârșelile. Este numai deosebirea,

aceea în adevăr foarte mare și după care singură se judecă oamenii, între munca pe care o primești cu plăcere, fiindcă numai ea îți dă dreptul de a trăi și de a mânca o pâne, și între munca pe care o faci în silă gemând și blăstămând. Cea dintâi întărește trupul și sufletul împreună, cealaltă e o adevărată otravă, în stare să distrugă și naturile cele mai puternice și mai bine înzestrate.

Cum s-a ajuns însă la credința, așa de răspândită, care face omenirii atâta rău, în zilele noastre, că există două feluri de oameni; aceia cari, muncind cu brațele, răsuflă greu și sunt prea puțin răsplătiți pentru ostenelile lor și alții, cari, nelucrând cu brațele, se bucură de o stare mult mai bună, și cari nu sunt vrednici de atâta răsplată, așa încât ceea ce se cheamă dreptatea socială ar cere să fie izgoniți cu bici de foc, ca în Rusia, din locurile unde cu obrăznicie s-au cocoțat?

În Vechiul Testament, care a fost întâia carte a evreilor, se spune că Adam și Eva, copii iubiți și fericiți ai Domnului din Cer, trăiau fără nici un fel de silință și cheltuială de puteri prin raiul care le întindea poamele sale în cântecul de toate zilele al păsărilor, făcute anume ca să-i bucure. Dar, când s-a făcut păcatul, atunci, numai atunci s-a pus sapa în mânile bărbatului și în mânile femeii furca.

Dar de jur-împrejurul nostru, natura, care e fără păcate, nu face decât se mișcă, se luptă, muncește.[1] Pe munca oricui înfățișează vieața cea mare a lumii se sprijină tot ce există. Din muncă se face tot sporul, și munca înflorește în toate felurile de frumuseță care sunt. Odihna veșnică e mai rea decât cea mai rea dintre morți.

[1] În „Neamul Românesc", *muncește* este cules cu litere aldine.

Pentru a simți însă binele muncii se cer unele condiții pe care orice om le poate îndeplini în viața sa.

Se poate să o faci pentru altul, și atunci e firesc să-ți zici: ce păcat că ostenelile mele sunt închinate interesului cuiva căruia poate nu i se cuvin și care nu are față de dumneavoastră nici recunoștința, nici adevărata prietenie care se cer! Nu eu voi tăgădui că, precum sunt atâția trântori, atâția oameni se bucură de munca altora mult mai buni și mai de ispravă decât dânșii.

Dar nu e serviciu pe care să-l fi făcut și celui mai rău dintre aceștia și despre care, gândindu-te ceva mai adânc, să nu-ți dai sama că folosește peste capul lui atâtor altora, și după ce viața lui de simplă stoarcere se va fi isprăvit. Robii cari au lucrat la drumurile, la porturile de care se servesc și astăzi atâția, și-au blăstămat ceasul când sfărâmau pietrele cele grele, dar după dânșii mii și milioane de oameni au fost ajutați astfel în rosturile lor.

Apoi, orice muncă bine făcută, nu pentru cine ți-o cere, ci pentru ea însăși, este o plăcere, cea mai mare dintre plăceri.

Te simți om, numai atuncea când ai adaus ceva la ceea ce era înainte de a te apuca de lucru. Când ți-ai pus brațul sau gândul în ceea ce ai făcut, ești în ele tu însuți, și, pe când, după câteva luni sau câțiva ani, tu te vei duce în neființă, ceea ce ai făcut rămâne și te înlocuiește pentru atâta vreme.

Pentru a căpăta însă o mulțămire sigură în lucrul pe care îl faci este și alt mijloc. Să dai de la tine ce nu ți s-a cerut[1]. Sunt multe milostenii pe lume, și de pe urma fiecăreia e mai bucuros cine a dăruit decât cine a primit numai. Dar între ele este și această milostenie, dovadă de iubire a

[1] În „Neamul Românesc" propoziția este culeasă cu litere cursive.

oamenilor, dar şi mulţămită pentru tine însuţi, că te-ai ridicat mai presus de cel care ţi-a pus jugul de gât prin aceea că ai întrecut tot ceea ce se putea cere de la tine.

Şi lucrul poţi să-l faci în două feluri: sau ca toată lumea, fără să te cobori într-însul, şi atunci eşti un om cinstit căruia tot cinstit trebuie să ţi se plătească. Sau îl faci aşa cum inima ta o cere şi atunci isprava este altfel: o frumuseţă pe care nu au cerut-o alţii şi tu însuţi n-ai aşteptat-o vine atuncea de la sine. Şi nu e mai mare fericire decât să te găseşti deodată înaintea acestei vădiri de frumuseţă.

De obicei oamenii cântăresc munca lor pe ceasuri. Ba chiar, în timpurile acestea rele şi aspre în care trăim, cântărirea se face cu cea mai mare scumpătate, şi muncitorul îşi cere neapărat socoteala deplină a îndatoririi sale. Stăm cu ochii la ceasornic ca să se sfârşească odată şi binecuvântăm clopotul care înseamnă închiderea. Aceasta nu înseamnă însă că lucrul a fost rău pentru noi, ci numai că noi n-am lucrat bine, căci lucrul bun e totdeauna cu dragoste.

Nu ne place să se uite cineva în calitatea lucrului nostru, şi sunt muncitori cari nu îngăduie ca alături de dânşii alţii să facă mai bine şi să merite astfel o mai mare răsplată. Nu poate fi un mai sigur mijloc de nedreptate, care isprăveşte cu demoralizarea, decât acesta. În orice se face trebuie să fie ranguri câştigate, şi e o nenorocire să se oprească mijloacele mai mari, voia bună mai hotărâtă de a ajunge mai sus. În toată natura dincolo de oameni aşa este, şi de aceea e bogată şi frumoasă. Pe cine izbuteşte mai mult, să nu-l urăşti, ci să aibi de dânsul admiraţia cuvenită şi să-ţi dai silinţa pentru a te apropia tu de dânsul, în loc ca pe el să-l împiedeci.

Cu apucături de acestea s-a ajuns însă astăzi la tovărăşia nemulţămiţilor, din care pleacă războaiele din lăuntru, nedrepte şi făcătoare de atâta rău, ale societăţilor. Se

adună oamenii pe bresle după singurul interes material și pentru a da loviturile vrăjmășiei contra oricui le stă în cale. Dar tovărășiile omenești cele bune sunt numai între sufletele care-și samănă.

Iar sufletele acestea au valoarea lor, oricare ar fi îndeletnicirea, averea și situația, oricare ar fi chiar inteligența.

Cei dintâi creștini, de la cari, din nenorocire, nu ne-au rămas decât cărți și forme, așa făceau. Puteau sta alături, mărturisindu-și cele mai adânc din lucrurile din lăuntru, și sclavul ca și sfătuitorul Cezarului. Și nu e recomandație mai de folos cui munceşte și simte o amărăciune; care, cum s-a văzut, poate fi totuși înlăturată, decât a-și spăla cineva sufletul, până atunci înnegrit de fumul muncii, în apele vii ale gândului, prin care orice om poate zbura sus deasupra tuturor blăstămurilor care apasă asupra noastră a tuturora.

Suntem, cum suntem, mult supt înaintașii noștri, pentru că munca a încălecat pe om – felul de muncă, forma muncii, zgura pe care o lasă asupra noastră focul ei cel tare. Omul însă, care e creatorul muncii, trebuie să fie și stăpânul ei, să fie peste dânsa și, oricând vrea, și dincolo de acest fel mărginit al ei. Între noi să se facă legături peste semnul cu fier roșu pe care ni l-a pus specialitatea noastră în frunte. Să căutăm prietenul nostru unde e suflet ca al nostru și înseninarea noastră până unde, tot ridicându-ne, ne pot duce aripile. Să nu ținem ochii în jos, la ce ne-a fost durerea, ci să avem hotărârea de a ni-i îndrepta spre zările unde sunt totdeauna mângâieri pentru cine le știe căuta.

Din cele mai vechi vremuri cântecul întovărășește munca: ritmul armoniei întărește sforțările. Un cântec înăuntrul inimii ajunge ca și în munca socotită mai răspingătoare să fie mângâiere și îndemn.

„Neamul Românesc", 8 martie 1934.

XII

LA FRAŢII DIN APUS. CREATORI ŞI CREAŢIUNI

Condiţiile noi ale vieţii fac ca în Apusul pe care l-am vizitat din nou acum câteva săptămâni să se încerce creaţiuni de alte drumuri şi de alte locuinţi decât acele care ni s-au păstrat dintr-un trecut mai apropiat de noi sau mai depărtat şi decât acelea care s-au făcut în grabă, fără nici un fel de teorie abstractă, dar şi fără nici un fel de potrivire practică în veacul trecut şi în ce a trecut din acela în care ne găsim.

În împrejurimile Parisului, mergând la Orléans, frumosul oraş în care, ici şi colo, se conservă câte ceva din cetatea medievală plină de amintirea Ioanei d'Arc, şi în Italia, atât pe locurile întinse, de pustiu şi de boală, din vecinătatea Romei, cât şi la Veneţia, acum în urmă de tot, am putut observa felul cum oameni plini de iubire faţă de ţara şi de neamul lor, harnici şi chemând la o hărnicie care totdeauna îşi află răsplata şi pe alţii, au înţeles să facă faţă acestor nevoi ale timpului.

A vorbi despre aceste înfăptuiri e mai de folos astăzi decât oricând. Pentru că, îndată ce am trecut graniţa acestei dragi Românii a noastre, n-am putut să nu observ cu o adâncă

durere că Munca, de toate felurile, nu mai privește în viitor cu acea încredere pe care se cuvine s-o avem, să ni-o impunem cu toții, fiindcă numai dintr-însa vine dorința de viață și de muncă și ea nu se trudește să întrebuințeze puteri care sunt, și încă așa de mari, pentru a face ca zi de zi aspectul patriei să fie mai bogat și mai frumos, ca unii ce avem și noi datoria de a arăta urmașilor că prin ostenelile noastre am adus spor locului în care ne-am născut și față de care n-avem ca oameni nici un drept, ci numai toate datoriile.

Apusenii de aceeași rasă cu noi se feresc să facă lucruri de amestec și de zăpăceală ca în București, unde fiecare clădește cum îl taie capul, punând cea mai ciudată casă-corabie, fără coperiș, fără adevărate uși și ferești, ci numai cu niște fâșii sparte cu deschizături care n-au nici un cadru și nici o simetrie lângă bisericuța armonioasă a veacurilor isprăvite și lângă câte o curte boierească pe care am iertat-o de distrugerea furioasă cu care ne aruncăm asupra tuturor rămășițelor zilelor de ieri. Ci, ca la Siena, în Italia, unde două orașe, cu totul deosebite, stau unul lângă altul: unul tocmai ca în veacul de mijloc – și e o frumuseță să rătăcești printr-însul – iar altul după toate cerințile igienei de astăzi. Lângă bătrânele ziduri se ridică pereții în care e să se întrupeze gândul vremii noastre.

Parisul, cu toate largile lui bulevarde, așa de îngrijite, cu toată refacerea, prin geniul baronului Haussman, pus în serviciul ambițiilor nobile ale lui Napoleon al III-lea, a secularei împleticiri de străduțe strâmte, întunecoase și mucede, cu toate frumoasele lui grădini și parcuri ținute necontenit în curent cu schimbarea anotimpurilor de grădinari cari,

după ai arabilor de pe vremuri , sunt cei mai meşteri din lume, cu toată deschizătura largii Sene, care-l ventilează de la un capăt la altul, cu tot curentul viu care vine de la Ocean prin arterele larg deschise şi cu toată nesfârşita iubire şi grijă pe care i-o poartă locuitorii, de orice origine, ai lui, nu poate fi socotit ca oraşul cel mai sănătos din lume. Milioanele grămădite acolo, cu mizeriile lor, adună ceas de ceas aburii străzilor lor, şi trebuie o nesfârşită muncă pentru ca bolile să fie relativ destul de rare.

Idealul nu este să stai acolo pe piatră şi între pietre, închis şi întemniţat, ci să te afli supt cerul larg deschis şi în mijlocul unei bogate naturi pe care omul să n-o fi ciocârtit şi artificializat cu foarfecele lui.

Deci oraşul de muncă, atelierul, laboratorul, fierberea minţilor şi zbuciumul braţelor de o parte, loc trudnic şi serios, aspru şi purtând tristeţa încordărilor sale. Dar, odată închise uşile fabricilor, prăvăliilor, şcolilor, bibliotecilor, e colţul de retragere senin şi vesel. Uşurinţa comunicaţiilor îngăduie să se ajungă, nu peste măsură de târziu, acolo. Şi, oricum, dacă muncitorul care nu şi-a putut face din economiile sale o mică vilă, o «cutie» de vreo şaizeci de mii de lei în suburbia Parisului, nu are decât rareori putinţă de a ieşi dintre negrii pereţi ai culcuşului său, care poate aici e mai puţin îngrijit decât în Germania, în Scandinavia, în Austria, măcar intelectualii şi, alături de dânşii, oamenii cari şi-au dat societăţii anii de vlagă să aibă o retragere de care visează, în mijlocul ostenelilor sale, orice fiinţă omenească.

În margenea multor oraşe sunt căsuţe care adăpostesc bătrâneţile, care permit reculegerea necesară cugetătorului, scriitorului, artistului. Dar noi suntem oameni nărăviţi

ai unei civilizații pretențioase, care și-a înmulțit nevoile, făcându-le cât mai multe, mai felurite și mai gingașe. Deci lăcașul retras al fiecăruia se potrivește mai puțin pentru aceste cerințe, de care nu ne putem dezvăța, decât marea casă comună, cu apă, cu electricitate, cu săli comune, cu putința de a găsi în colaborație prin cât mai puțină osteneală ce-i trebuie fiecăruia.

Din toate aceste considerații a ieșit ideea orașelor-grădini, cu care poate gustul nostru de a trăi fiecare pentru sine nu s-ar împăca ușor, dar care reprezintă o formă caracteristică a culturii contemporane.

Astfel s-a ajuns la forma caselor pentru mai multe, pentru foarte multe familii – cari se vor înțelege cum vor putea și, dacă ar fi multe obiceiuri ca la noi, apoi nu s-ar putea înțelege deloc, fiindcă fiecare s-ar crede stăpân pe toată uriașa casă – case cu tot confortul modern, dar șirurile acestea de odăi să fie despărțite prin linii de arbori, iar de jur-împrejur pacea, aerul bun, mireasma unei naturi în mijlocul căreia n-ar fi să se clădească mai mult.

Am văzut, astfel, la Fonteney-aux-Roses, orășelul din margenea Parisului unde avem școala noastră pentru absolvenții Universităților din România cari caută acolo ușurinți de lucru pe care nu le avem și mai ales atingerea folositoare cu vieața franceză, un întreg front uriaș de clădire nouă în care se pot așeza atâtea familii de intelectuali, departe de fumul, de freamătul și de vuietul imensului oraș care i-a obosit atâta vreme.

Dar și mai departe, pe acel drum depre Orléans, dealurile de lut se spintecă și aceleași grămezi de locuințe nouă se oferă tuturor celor cari au ajuns a dori altă vieață decât

a metropolelor gigantice în care e desigur prea multă lume îngrămădită fără măsură și fără socoteală.

Adecă se face acuma acolo în Franța altceva decât ce se petrece de o bucată de vreme, din nenorocire, la noi, unde se părăsesc plăcutele orășele sănătoase din apropierea capitalei și, de altfel, și atâtea altele până la capătul țării, pentru ca lumea să alerge în București, socotit locul unde sunt cele mai multe distracții și plăceri, ba chiar – ciudată închipuire! – unde s-ar găsi mai ușor de lucru, fără să se ție în samă că, și dacă ar fi în adevăr ocupații pentru noii veniți, viața e cu mult mai îngustată și cu mult mai scumpă decât acolo de unde au venit acești nesocotiți, a căror sănătate va fi în curând zguduită de noile împrejurări. E o jale să vezi prin astfel de târgușoare casele părăsite care pe încetul se dărâmă, prăvăliile deșertate, de unde nu se vor mai ridica lacătele de deasupra umezelii distrugătoare din năuntru, livezile sălbătăcite, gardurile căzute sau furate, pentru ca într-un fund bucureștean, cu o singură curte pentru multe gospodării, să descoperi, grămădit cu nevastă și copii, supus igrasiei din zidurile de mahala în pripă înjghebate, omul care odinioară era domn în cuprinsul larg al unor case albe, înflorite, în jurul cărora se ridicau pomii sădiți de mai multe generații. E o mare prostie și un mare păcat, de care necunoștința noastră de igienă, ignorarea lucrurilor din țări mai cuminți sau ajunse la o mai mare cuminție, n-are habar. Când vor veni neapăratele păreri de rău, va fi prea târziu.

Și, adaug, greșeala e cu atât mai mare, cu cât în București nu s-a făcut nimic, absolut nimic pentru a primi valul acesta de oaspeți cari s-au îndrăgit, molipsindu-se

unii de la alţii, de dânsul. Îi aşteaptă aceleaşi mahalale ţigăneşti, aceleaşi cotețe pentru oameni năcăjiţi, în loc ca şi aici, ca în margenile încântătoare ale Berlinului, în cartierele muncitoreşti ale Vienei, unde s-au ridicat adevărate palate colective, spiritul de întreprindere, care ar avea la îndemână şi material ieftin şi muncitori cari, în lipsa de acuma, cată aşa de puţin să se ridice, să fie, şi nu numai pentru marii bogătaşi ai Parcului Filipescu, o adevărată capitală a celor mulţi şi mărunţi cari ne ţin cu munca lor.

Să nu se vorbească de criză şi de lipsă de bani. Materialele de construcţie sunt mai la îndemână aici decât aiurea, iar România e plină de oameni cari, de văietat, se vaietă, dar stau cu mânile încrucişate şi cu gândul la tot felul de lovituri, în loc să se puie pe muncă sănătoasă şi răsplătitoare. Dacă nu vor ei, acest stat al nostru, care prea stă cu mânile legate, el să-i silească!

Aceasta a înţeles-o în Italia, cu desăvârşire înnoită, omul care nu e un dictator de trufie şi paradă, cum şi-l închipuie vânătorii de putere, aşa de nevolnici la lucrul adevărat, de la noi, ci conducătorul, nespus de harnic el însuşi, al hărniciei, scoasă la muncă, a întregului său popor, domnul Mussolini.

În pustiul bântuit de boală din vecinătatea Romei glorioase el a secat bălţile, a redat pământul culturii, l-a împodobit cu aşezări omeneşti făcute după un plan bine socotit şi a aşezat acolo foşti luptători pentru ţară, legiuni ca ale lui Marius, Sulla şi Cesar, şi nu cine ştie ce leneşi cari pângăresc locurile frumoase în care-i lasă cineva să-şi facă sălaşul; poftesc pe oricine să vadă ruşinea naţională de

neîngăduit, pe care eu ca ministru aveam de gând s-o înlătur, a ţigănimii care se târşeşte prin case de lut acoperite cu stuh fără o floare, fără o despărţire măcar de şoseaua asfaltată suedez, ca o batjocură, la doi paşi de Ploieşti, sau noile bordeie sămănate nu departe de Bucureşti de toate părţile sau, în sfârşit, cele ce se aciuează de un timp şi în apropierea acelei păduri de lângă Ploieşti care ar putea deveni o minune de parc pentru oraşul împuţit de gazele nesuferite şi, totuşi, suferite ale rafinăriilor străine.

Astfel, pe când în Roma trecutul marilor strămoşi se scoate la iveală, chiar dacă ar fi să piară sute de cocioabe, iar aici clădiri grosolane acopăr obraznic ce a mai rămas din vieaţa noastră istorică menită peirii în murdărie şi părăsire (vezi Biserica Doamnei, la doi paşi de Poliţie), dincolo de cuprinsul ei răsare o nouă, zdravănă şi mândră vieaţă naţională, clădită pe amintirea unei jertfe pentru patrie.

Dar grija omului cu suflet mare, plin de încredere în poporul său, nu se opreşte aici.

De atâtea secole, la Veneţia, spre marea încântare a străinilor căutători de pitoresc, dar spre nenorocirea locuitorilor trăind în mlaştini, vecinătatea ei era un deşert de lagune şi se putea ajunge la cetatea fără pereche numai cu trenul sau cu vaporul.

Domnul Mussolini a voit astfel. Nu să modernizeze, cum fac atâţia prosteşte, fără nici un respect faţă de sfinţenia trecutului. Veneţia va rămâne ce este: nici o piatră consacrată de secole nu se va clinti, şi drumul vremii noastre nu va merge pe ruinele atâtor construcţii respectabile, pe care le-a sărutat soarele atâtor glorii. Dar, acum, peste lagune secate, unul din cele mai frumoase drumuri

ale lumii suie, încălecând adâncul: frumosul pod, de o linie antică așa de pură, care duce până în margenea Veneției, unde se oprește cu datoritul respect față de ce nu se poate atinge decât de un barbar.

Întrebați: cu ce mijloace? Cu mijloacele care erau. Cu acelea pe care le reprezintă atâtea brațe care stăteau fără îndeletnicire și care au putut hrăni astfel gurile flămânde, iar, în ce privește materialul, s-a luat acela care era la îndemână și pe care admirabila tehnică italiană din timpurile noastre l-a știut preface și întrebuința. Cu gândul la construcțiile de cărămidă ale romanilor, s-a revenit – și cu ce succes! – la practica lor pe nedrept părăsită.

Azi, această cale e un triumf pentru geniul italian. Și, continuând o asemenea operă înalt civilizatoare, pe povârnișurile sterpe ale Istriei pietroase, adăugită prin război la Italia-mamă, cazmaua lucrează zi de zi, culegând și orânduind bolovanii care lasă deschise pentru cultură câmpiile de hrană ale anilor ce vin.

E ușor, vă asigur; numai să încercăm. E ceva mai ușor decât o politică proastă [1]...

„Neamul Românesc", 27 aprilie 1934.

[1] Călătoria la care se referă în aceste pagini N. Iorga a avut loc între 10 martie–31 martie 1934. N. Iorga a ținut multe conferințe în Franța, vizita în Italia fiind întreruptă din pricina agoniei mamei sale, care încetează din viață în ziua de 6 aprilie 1934 (vezi N. Iorga, *Pe drumuri depărtate,* 1987, vol. III, p. 374–377).

XIII

VALOAREA NAŢIONALĂ A LUI CONSTANTIN VODĂ BRÂNCOVEANUL

Aşezarea din nou în mormântul de la Sfântul Gheorghe Nou, unde o candelă pioasă pusă de Doamna Maria arăta singură locul în care se odihnesc oasele soţului tăiat la Constantinopol, a oaselor lui Constantin Vodă Brâncoveanu, dă prilej să ne îndreptăm un gând de recunoştinţă către acela care, acum mai bine de două sute de ani, a fost un măreţ stăpânitor al Ţării Româneşti şi un binefăcător al neamului său, în toate domeniile culturii, ba, mai mult decât atâta, un milostiv sprijinitor şi dăruitor al întregii lumi din Răsăritul creştin până în ţările arabilor.

Multe se pot preţui la mucenicul jertfit, cu toţi copiii lui, de sălbătăcia unui mare-vizir nebun, în anul 1714, dar, dintre toate însuşirile lui, una mai ales ni se impune azi, când cultura ocrotită, aşa de puternic de dânsul, e orientată, fără îndreptăţire şi fără folos, către curente care n-au a face nimic cu vieaţa noastră însăşi: partea din sufletul nostru pe care el a întrupat-o, expresia de românism care se înfăţişează printr-însul.

Înainte de lunga lui domnie, oameni destoinici lucraseră în direcţii străine care-i ispitiseră. Unii, oricare ar fi

fost sângele lor, oricât de sigură coborârea din stăpânitorii cari fuseseră odinioară, veneau din Constantinopole, unde își petrecuseră toată tinerețea și de a cărui puternică înrâurire nu se mai puteau desface. Ei erau întovărășiți adesea de oameni cari se țineau de același mediu și cari, uneori cu Doamna însăși în frunte, îi încunjurau de îndemnurile și de sfaturile lor. Limba românească o știau mai mult sau mai puțin, dar ei nu s-ar fi gândit să cheme pe cineva la o operă de înfățișare literară. Țara o înțelegeau prin ceea ce până atunci văzuseră și admiraseră în capitala sultanilor, care nu putuse să nu farmece tinerețele lor. Ca scop mai înalt al cârmuirii lor ei își puneau ținte care erau alături de noi sau ne întreceau cu mult. Cutare, Mihnea Radu, un om curios și interesant, bănuit că a trecut la legea turcească și de aceea căutând să dea cele mai mari dovezi de alipire la cea creștină, înțelegea să deie în grecește norme pentru toată Biserica Ortodoxă și, pricepând greșit titlul de duce de Făgăraș și Amlaș al înaintașilor săi, se intitula „arhiduce" și-și punea ca stemă o pajure cu două capete care nu era a Bizanțului. Iar Cantacuzinul Șerban, mândru de coborârea sa din Împărații Răsăritului, se gândea cu tot dinadinsul la putința ca, ajutat de împăratul Apusului, să ajungă la moștenirea sa bizantină.

Boierimea, firește, se lua după stăpân, iar orașele erau locuite de o lume pestriță în care grecii și vorbitorii de grecește erau în număr foarte mare.

Ridicarea în scaun a Brâncoveanului a fost în gândul acelora cari l-au voit și l-au susținut o întoarcere către lucrurile cele adevărate și cele vechi ale țării, oricât în această înălțare a modestului boier ar fi fost marea mândrie, în

sensul Constantinopolului şi în acela al Renaşterii, pe care o reprezinta unchiul după mamă al celui ales, Constantin Cantacuzino Stolnicul.

Întâi are însemnătate felul cum noul Constantin Vodă a căpătat cea mai înaltă putere.

Alţii fuseseră trimişi de la Ţarigrad unde stătuseră trainic sau, ca Şerban Cantacuzino, alergaseră ca pribegi ca să-şi afle acolo bani şi patroni. De mult nu mai venise cineva din străinătatea cealaltă apuseană, unde să-şi fi adăpostit suferinţele şi visurile. De mult ţara însăşi nu-şi arătase dorinţile în ce priveşte omul menit s-o cârmuiască. Afară de şubreda improvizaţie a bietului moşier sărăcuţ, Antonie Vodă din Popeşti, care amintea originea lui din vechea dinastie, nu mai fusesc Domn ales de la acel Constantin Basarab poreclit Cârnul, care-şi căpătase locul la moartea lui Matei Basarab, de pe urma unui pronunciament al soldaţilor, dorobanţi şi mercenari, cari, prin anarhia pe care au provocat-o, au făcut să li se plătească scump ajutorul pe care-l dăduseră candidatului de care fuseseră câştigaţi prin ispita banilor.

Alegerea Brâncoveanului s-a făcut însă altfel. L-a proclamat „ţara" şi cu oştenii, dar nu aceştia fiind în frunte pentru că ar fi fost atraşi prin făgăduielile de favoruri. Nu mai era, după zdrobirea celuilalt Constantin de către trupele ardelene ale lui Gheorghe Rakóczy al II-lea nici o adevărată oaste. Slujitorii de atunci nu făceau decât să se adauge mulţimii, al cării glas domina. Pe când pe Basarabul de la 1654 îl voiseră numai unii dintre boieri, contra candidaturii lui Brâncoveanu nu s-a ridicat nimeni. O adevărată unanimitate naţională, răsărită spontaneu şi manifestată prin zgomotoase aclamaţii.

N-a mai fost, ca altădată, la întronarea lui Vodă Matei, o adevărată solie care să ceară turcilor iertare pentru ce s-a făcut şi să le ceară umil întărirea. Noul simţ naţional, pornit şi din sufletul hrănit cu atâta cultură al Stolnicului, admitea atâta: răscumpărarea de la turcii prinşi într-un greu război cu Imperialii austrieci, necontenit învingători de la despresurarea Vienei încoace, a unui act naţional îndeplinit în conştiinţa drepturilor, de atâta timp părăsite, ale unei ţări în fond libere.

Şi titlul luat de ales e caracteristic şi plin de înţeles.

Radu Vodă Şerban, străbunul lui Brâncoveanu prin Elina, mama Cantacuzinilor şi a maicii lui însuşi, Stanca, ţinuse a-şi îndreptăţi Domnia luând, pe o bază pe care nu prea încercăm a o desluşi, numele de urmaş, de „nepot", al lui Basarab, deci de membru al dinastiei în care nu totdeauna de atâta vreme se căutaseră Domnii. Constantin Cârnul s-a numit Basarab din cauza acestui Radu al cărui copil din flori era. Dar Brâncoveanu nu avea legături strânse şi netăgăduite cu seminţia acelui Băsărabă din Argeş, al cărui trup s-a găsit, aşa de bine păstrat, în zilele noastre. Şi totuşi el şi-a zis tot Basarab; mai târziu numai, scurtând acest dintâi titlu până la singura literă de la început, şi-a adaus numele, în sine fără un deosebit înţeles – dar poate cu gândul la Brancovici, despoţii Serbiei, de a cării înviere se vorbea acuma când Imperiul Otoman pârâia din toate încheieturile sale – al moşiei de pe Olt a familiei, Brâncovenii.

Cei ce strigau bucuroşi pentru Vodă cel nou s-au gândit desigur şi la îndoita jertfă de sânge pe care o adusese această familie.

Tatăl, Papa din Brâncoveni, pomenit până azi de crucea de piatră în josul dealului Mitropoliei, pierise de mâna anarhiei pretoriene, stârnită de slăbiciunea Cârnului. Bunicul, Preda, fusese ucis de Constantinopolitanul vanitos și de turburea minte care fuscse „arhiducele" Mihnea Radu. Mucenicia trebuia să fie – și Vodă Brâncoveanu n-o gâcea – de altfel, o grea și sfântă moștenire a acestei seminții, de o fatală ursită.

Constantin Brâncoveanu era un tânăr binecrescut. Scrisoarea lui e supțire, meșteșugită; fraza plină și elegantă. Dar nu fusese ucenic al unor dascăli greci pe cari, când s-a format el, pe la 1650, nici nu i-am putea găsi. Drumul în străinătate nu l-a făcut. Tânărul era în curentul acelei mișcări curat românești pe care o înfățișează, afară de o ușoară modă rusească, mai târzie, epoca patriarhală, smerit indigenă, cald tradiționalistă, a lui Matei.

De la gustul acelei epoci vine și înțelegerea Brâncoveanului pentru artă. Creațiunea lui, așa de bogată, nu e decât reeditarea largii risipe de ctitorie a rivalului lui Vasile Lupu. Aceleași norme de construcție, aceeași împodobire, afară de nota mai veselă a unei fresce influențate de Italia și de cea, pompoasă, a unei sculpturi de stâlpi care vine, pe o cale ușoară de recunoscut, din Veneția lui Constantin Stolnicul. Doar marelui ctitor artistic i-a plăcut să semene lângă lăcașurile dăruite lui Dumnezeu propriile sale palate, de o strălucire fără exemplu.

Pentru Șerban Cantacuzino, Moldova fusese altă țară, Ardealul îi era indiferent, – un lucru al împăratului căruia i se închinase. Brâncoveanu a avut mintea necontenit îndreptată spre această Românie de Nord moldovenească,

unde fiica lui, Maria, a fost Doamna lui Constantin Duca, numit prin aurul muntean, iar ochii Domnului din București s-au întors la orice prilej ce i se părea favorabil spre Carpații de către Transilvania unde s-a visat stăpân, ca odată Mihai Viteazul, al cărui nume, dar și al vechiului Mihail Șaitanoglu, îl purta unul din unchii lui.

Așa fiind, Constantin Vodă nu are să ceară de la Imperialii austrieci nimic mai mult decât ce avuse ca titlu, creșterea situației lui viindu-i apoi, se pare, de la sine. Oricum, el nu se vede domnind sau căpătând mai mult decât Domnia sa din partea patronilor de la Viena. O politică de continuă observație nu vrea să se lase robită de nimeni. De aceea și neîncrederea în ruși, așteptarea, la 1711, a biruinții acestora, care din fericire nu s-a produs, că să se ia o atitudine față de dânșii.

Dacă Brâncoveanu ar fi fost al cuiva, poate că intrigile rudelor sale cantacuzinești și ferocea poftă de bani a Vizirului Gin-Ali nu l-ar fi putut duce până la locul execuției. Om al țării sale, el a căzut mai ușor, dar a rămas în amintirea acestei țări, cu o duioșie deosebită, mai adânc.

„Neamul Românesc", 31 mai 1934.

XIV

DATORIA NOASTRĂ FAŢĂ DE DINASTIE

Datoria noastră faţă de Dinastia României e hotărâtă, deopotrivă, de simţul pe care acest popor l-a avut totdeauna faţă de cârmuitorii săi şi, pe de altă parte, de condiţiile în care a fost aşezată actuala seminţie domnitoare.

Un vechi instinct roman a făcut pe români să dorească ordinea sprijinită pe continuarea puterii în acelaşi neam, pregătit din generaţie în generaţie pentru chemarea gingaşă a conducerii. Acea ordine care e una din părţile cele mai de preţ ale moştenirii celei mai nobile a acestui neam. Ordine care să nu poată fi călcată de toate poftele nebune ale oricui, pe merite adevărate chiar sau pe închipuiri despre sine, îşi închipuie că are misiunea de a se sui în capul celorlalţi şi a-i îndrepta după ce-i trece prin minte în fiecare zi.

De cum s-a început vieaţa de stat la noi, întâi în Muntenia, apoi în Moldova, înaintaşii noştri au socotit că aşa trebuie să treacă puterea: din tată în fiu. Nu, ca aiurea, la ruda cea mai de vrâstă, ci la odrasla acelui care până la moartea sa a stat în frunte. Nu se ţinea în samă cine era mama şi nici legăturile ei cu Domnul: ajungea coborârea din cel ce fusese uns pe frunte cu mirul stăpânirii.

Urmaşii lui Basarab din Argeş au purtat astfel coroana fără tăgăduire din partea nimănui, luptele pentru tron urmându-se numai între membrii, legitimi sau nelegitimi, recunoscuţi de ţară sau impuşi din străinătate, ai aceleiaşi familii.

În Moldova, de la cel dintâi dezrobitor maramureşean care s-a socotit fără legături cu Ungaria şi a stat de sine în Scaun s-a tras şirul voievozilor până la Ştefan cel Mare şi de la Ştefan înainte până la cel din urmă vlăstar a urmaşilor vechiului Bogdan Vodă.

Aşa de necesară era această rânduială dinastică, încât străinii cari se lăcomeau la Domnia pământului nostru îşi căutau şi ei o descendenţă de la întemeietori, de la ctitorii patriei. Fanarioţii ei înşii, coborâtori prin femei în ce priveşte pe Mavrocordaţi – şi de la ei spre ceilalţi – din Alexandru Vodă Ilieş, erau mândri că pot să înfăţişeze, şi în fruntea cronicilor scrise sau legate, potrivite din porunca lor, că se trag de la vechii stăpâni, a căror operă se credeau chemaţi s-o urmeze.

Era ca un caracter sacru în ideea dinastică. Aceia cari ca boieri purtaseră numele botezului lor îl schimbau atunci când se aşezau pe jeţul domnesc, şi astfel ei ajungeau, în Muntenia, Basarabi, Razi, Vlazi, iar în Moldova le plăcea să poarte numele de Alexandru şi acela de Ştefan. Întocmai cum cardinalul care e ales Papă îşi schimbă numele, luând pe al aceluia dintre predecesori a cărui tradiţie înţelege a o urma. Ajungând Domn, erai alt om şi te legai de cine a fost Domn înainte.

Se amesteca în acest fel de a înţelege şi de a simţi concepţia românească despre moştenire. Precum un sat e făcut

de moşul de la care pleacă sătenii următori şi în acel sat nimeni nu e cu drept decât cine are sângele acelui moş, iar îndreptările vin de la bătrânii cari sunt mai aproape cu trupul şi timpul de acel întemeietor, tot aşa cei din viţa descălecătorului se ţin laolaltă, păzitori ai unui drept care nu se împrumută şi nu se poate fura, iar din mijlocul acelora răsare ca să prindă frânele cine e pe linia transmisiunii îndătinate: *Drept din drept, Domn din Domn.*

Pentru orice locuitor el e părintele, şi în faţa lui şi cel mai umil dintre ţărani poate sta drept şi sigur de plângerea sa. Nici un regim monarhic n-a cunoscut o mai strânsă legătură patriarhală decât aceea care unea cu acest Suveran îndătinat al nostru obştea toată a fiilor ţării. Nici eticheta de Bizanţ, nici moda de Stambul n-au putut rupe cu totul aceste legături dintre tată şi copii.

De aceea Domnul se lăuda dacă era bun ca om, dar această bunătate era un dar al lui. Nu era o datorie decât numai pentru creştinul din el faţă de Dumnezeu, în mânile căruia îşi simţea soarta. Încolo, de la dânsul se cerea atâta: ca în război să fie viteaz, în pace drept, şi să lucreze cu sfetnici buni, cât mai siguri şi mai îndelung dăinuitori. Nimeni nu era îndrituit a-i lua zi de zi socoteala de ce vrea şi de ce face: nu era un tribunal de opinie publică necontenit deschis pentru cercetarea lui. Ajungea că în rostul de Domn să fie în adevăr Domn. Iar, dacă în acest rost el scăpăta, numai în acest rost, atunci, da, lucrul se înfăţişa altfel. Petru Şchiopul poate fi lăudat că a fost „ca o matcă fără ac", dar nu aceasta se cerea de la dânsul. N-avem un Suetoniu, nici un Tacit între cronicarii noştri, fiindcă de aşa ceva nu era nevoie, nu trebuia să fie vorba.

Fiecare popor își are rosturile sale: în ce privește Domnia, ale poporului român, bune ori rele față de alte criterii, acestea erau.

Când, la ieșirea din epoca Fanarioților, am avut voie a ne hotărî prin alegere domnitorii, principiul dinastic a ieșit la iveală de la sine, potrivit cu același secular instinct.

Boierii cari au fost chemați în 1822 la Constantinopole de sultan pentru alegerea noilor Domni de țară, s-ar fi putut opri asupra cuiva dintr-un neam care să nu fi domnit, ba chiar asupra unuia plin de merite, care să nu fi făcut parte nici din boierime. Și totuși muntenii au voit pe Grigore Ghica, nepot de frate al Domnului cu același nume, ucis de turci în reședința sa de la Iași, iar dacă moldovenii au scos înainte pe Ioan Sandu Sturdza, să nu uităm că înainte cu vreo două secole se oferise unuia dintre ai lui Scaunul Moldovei, pe care n-a vrut să-l primească. După introducerea Regulamentului Organic care prevedea prin dublul abuz, al suzeranului turc și al protectorului rus, că alegerea putea să cadă asupra oricărui membru al nobilimii din cele două principate, muntenii au avut pe încă un Ghica, Alexandru, fratele celui care domnise până la 1828, iar în Moldova a încăput ruda lui Ioan Sturdza, Mihai Vodă, a cărui bunică era o domniță fanariotă. Mai târziu, e drept, boierii munteni, având acum putința de a alege, care le fusese tăiată întâiași dată după schimbarea regimului, au făcut un Domn din fiul modestului boierinaș oltean Dimitrie Bibescu, care s-a învrednicit deci să fie pomenit în titlul domnesc al fiului său, Gheorghe Dimitrie Vodă. Cum a intervenit revoluția de la 1848 și iarăși s-a făcut deci o numire de Domni de la Constantinopol și Petersburg,

străinii cari-şi arogaseră dreptul de a ne da porunci au ţinut totuşi în samă principiul dinastic, şi astfel Muntenia a avut pe Barbu Ştirbei, fratele lui Gheorghe Bibescu, iar Moldova pe încă un Ghica, Grigore, ruda ultimului stăpânitor cu acest nume.

Să ne gândim chiar la faptul că, deşi ales pentru a face loc, când va fi momentul, Domnului străin, de mult dorit – şi el însuşi a recunoscut aceasta fără nici o părere de rău – Cuza Vodă a fost aplecat un moment să lase puterea unuia din fiii pe cari-i avuse cu Maria Catargiu, măritată Obrenovici, fii recunoscuţi public cu învoirea bolnavei Doamna Elena, şi în ţară a fost pentru această hotărâre o sinceră bucurie, cum se vede din manifestaţiile populare ce s-au produs cu acest prilej. Împrejurările însă s-au dezvoltat altfel, şi de la Alexandru Ioan I s-a trecut la Carol I, din familia de Hohenzollern de la Rin.

Cum a înţeles lumea politică de la noi această schimbare?

S-a spus, şi nu fără dreptate, că s-a voit astfel împiedecarea nenorocitelor lupte pentru Domnie. A fost deci o prefacere în deciziune politică solemnă a străvechiului proverb: „Schimbarea Domnilor, bucuria nebunilor".

Dar s-a înţeles că trecerea la dinastia adusă de peste hotare s-ar fi făcut contra voinţii acelora cari până atunci stăpâniseră şi ale căror familii ar fi putut avea pretenţii la tron.

De fapt însă nu e aşa. Bibescu însuşi, care, cândva – cum o dovedeşte scrisoarea pe care o publicam acum aproape treizeci de ani în revista mea „Floarea Darurilor" – ar fi voit să se întoarcă fără a preciza în ce calitate, dacă într-adevăr ţara l-ar fi dorit – şi el recunoaşte că nu a fost

așa – n-a făcut Domniei celei noi greutățile de care mai târziu, în alte circumstanțe, a fost învinuit viteazul și talentatul său fiu, o figură desigur respectabilă. Mihai Sturdza, care dorise la 1859 să se întoarcă în Domnie, a dus ani de zile, până la târziul sfârșit al său, o viață de absolută demnitate, fără nici o încercare de aventură. Barbu Știrbei a fost de o perfectă loialitate față de Carol I, în serviciul devotat al căruia a pus pe fiul său cel mai mare, Gheorghe, care dăduse dovezi de o distinsă inteligență și de talent, îndeplinind cu succes o misiune în Rusia, a cării descriere e plină de pătrundere și spirit.

Cuza Vodă însuși, detronatul printr-o mizerabilă conspirație de politicieni și de ofițeri sperjuri, a refuzat lui Napoleon al III-lea o întoarcere contra urmașului său de origine străină și, de grija liniștii patriei sale, n-a voit să calce măcar pământul țării care era să-l acopere în curând. Dar într-un prețios carnet al lui D. A. Sturdza găsesc o scrisoare a fostului Domn al Moldovei, Grigore Ghica, urmărit de infame calomnii în refugiul de lângă Melun, în Franța, unde era să cedeze unui moment de supremă indignare, sinucizându-se, scrisoare care fixează și mai limpede, și politica acestuia față de Unire și de Domnul străin, și felul cum acest suflet nobil concepea dinastia străină:

„Le Mée, 8 april 1857

Divanul ad-hoc trebuind să se adune în curând, e de datoria fiecărui bun patriot să se pătrundă de ideea că este în interesul țării sale ca principiile cele două ale Unirii și prințului străin să fie puse în același timp; și cred că prințul străin *ar trebuie să fie imediat ales, pentru ca Adunarea să poată proceda supt auspiciile lui.*

Unirea nu mai oferă greutăți astăzi, așa încât sperez că va fi unanimitatea asupra acestui punct. Cât despre celalt principiu, care nu e mai puțin important, s-ar putea desigur să se mai întâlnească vreo opunere din partea unor persoane care nu și-au dat samă încă bine de valoarea lui. În această memorabilă seziune care stă să se deschidă, Divanul va avea să specifice drepturile și scutirile țării, care sunt apărate și până acuma prin capitulații. Două Puteri vor încerca evident să le denatureze prin toate mijloacele cu putință. Dar cine altul decât prințul străin, pus în capul nației românești, va fi mai în stare să apere drepturile ei față de Comisiunea Internațională și de Puterile Europei? Poate un caimacam ori un Domn de țară? Nu, de o sută de ori nu! Atunci de ce nu s-ar stărui, încă de la deschiderea sesiunii, pentru alegerea imediată a unui prinț străin? *De ce ne-am lipsi de acest sprijin solid, care oferă toate garanțiile ce s-ar putea dori*? Pentru că Divanul are dreptul de a rosti dorințile nației, s-o facă în toată siguranța; Puterile nu vor putea decât s-o respecte.

Iată ce trebuie să insinuezi partidului național și să-l faci să înțeleagă și aceea că, dacă nu stăruim pentru alegerea imediată a prințului străin, drepturile noastre politice sunt în primejdie să fie compromise pentru totdeauna.

PRINȚUL GRIGORE GHICA"

Deci: stabilitatea, oprirea intrigilor pentru tron, poate chiar și pentru puterea ministerială cerută de partide și de fracțiuni. Dar și altceva: nu orice prinț străin, nu, desigur, un răsăritean, și mai ales un rus, nu un austriac din vecinătate, ci unul din Apus, care să ne poată reprezinta în locul său de plecare, deci să ne puie în contact continuu cu acea civilizație a Apusului de care eram așa de râvnitori.

Carol I a îndeplinit cu o mare strălucire acest rost care se defineşte aşa de limpede în scrisoarea de la 1857, doi ani înainte de alegerea lui Cuza, de Domnul moldovean martir al pasiunilor boiereşti. Când a avut să aleagă între occidentalii dezbinaţi, Ferdinand I a luat ca normă interesul ţării, chiar dacă-i cerea să lupte cu cei din sângele său. Şi el şi-a făcut această datorie.

Lui Carol al II-lea să-i dorim, nu numai să facă a birui meritul singur în conducerea ţării sfâşiate de pasiuni, dar şi a izbuti să înlăture, prin farmecul personalităţii sale, orice, astăzi – şi nu cu totul fără vina unora dintre noi – întunecă numele bun al iubitei noastre Românii.

„Neamul Românesc", 13 mai 1934.

XV

DOAMNA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA VODĂ

Acum câteva săptămâni, cu Suveranul în frunte, un grup de înțelegători și de pioși s-au adunat pentru actul de omagiu al dezvelirii în fața școlii întemeiate de dânsa, la Cotroceni, a bustului aceleia care, cu un rar sentiment de modestă demnitate, a fost de la 1859 la 1866 Doamna României.

Elena Rosetti, măritată după Domnul Unirii, merita fără îndoială acest omagiu.

Ea însăși – cândva, la împlinirea a cincizeci de ani de la crearea Patriei unite, când, cu două studente ale Universității din București, m-am dus s-o cercetez la Piatra Neamțului, unde stătea în casa pusă la dispoziție de familia Bacalu, după ce-și dăduse toată averea pentru scopuri de binefacere și se prefăcuse, cât o mai țineau puterile, într-o măicuță îngrijitoare de bolnavi la spitale – îmi vorbea de prefacerea minunată care se petrecuse în soțul ei, înfățișat și cu o oarecare dreptate ca un tânăr boier petrecător, din ceasul în care a fost chemat de o neprevăzută și extraordinară soartă să fie căpetenia poporului său. De a doua zi după această minune, pentru dânsul ca și pentru noi, el a

fost altul. Spiritul vechilor Domni întemeietori şi păstrători de ţară s-a coborît asupra lui. De acum înainte el a ascuns cât a putut mai mult pe omul care nu putea să dispară, dar care nu trebuia să se vadă şi a rămas numai, cu un uimitor simţ de maiestate, Domnul.

Ea, care-i păstra memoria cu o extraordinară devoţiune, neîngăduind să se rostească un singur cuvânt despre slăbiciuni pe care le cunoştea, le îngăduise şi – o spunea cu mândrie – le iertase, ca singura care pe lume putea să aibă acest drept, n-a căutat să explice acest miracol. Simţea însă desigur de unde vine: din surprinzătoarele adâncimi nestrăbătute ale acestui admirabil neam care, şi în rău, dar mai ales în bine, e capabil de lucrurile cele mai neaşteptate. Şi, simţind că la „Măria Sa" Domnul ei, acesta nu era un lucru de care să se mire cineva, ea se mulţămea să constate că aşa a fost, că, pe când prinţilor dintr-o dinastie le e mai uşor să recurgă în ceasurile mari şi grele la rezervele seculare pe care le-au grămădit strămoşii, acest simplu fiu de boieri moldoveni, şi nu dintr-un neam mare, a dovedit că şi fără acest sprijin poate, cineva care vine dintr-un neam nobil, să dovedească aceeaşi demnitate.

La dânsa nu s-a gândit ea însăşi, şi, din nenorocire, într-o societate pe care o atrag prea mult altfel de lucruri, şi chiar la cărturari, la cercetători ai trecutului, cari întrebuinţează prea mult cea mai grea trudă ca să lămurească lucruri din cel mai depărtat trecut, de fapt aproape indiferente, nimeni altul nu s-a gândit la vieaţa şi la sufletul ei, al celei care şi ea, fără a fi nevoie să biruie nici un fel de pornire spre greşeli, îngropând un trecut, a făcut aceeaşi minune de înălţare până la rangul cuvenit.

De fapt, noi nu ştim până acum nimic, absolut nimic despre aceea care cu cea mai mare simplicitate a fost dusă,

după încetarea dintr-o vieață care era numai o licărire, gata de mult să se stingă, la locul de odihnă al cimitirului de la Soleşti, nici măcar la Bistrița Neamțului unde o aştepta o mai cuvenită piatră de mormânt.

Roseteştii sunt mulți, şi din multe ramuri. Nici unul nu a crezut că trebuie să însemne desfăşurarea familiei, din acel veac al XVIII-lea, când o familie de Levantini iscusiți a părăsit Constantinopolul strămoşilor ca să împlânte în Moldova neamul încunjurat de multă prietenie devotată şi tot aşa de cumplită dușmănie, al acestor Ruseteşti. Pe lângă un Antonie, care a fost Domn, având după mamă sângele Cantacuzinilor imperiali, Cupăreştii, fiii Cuparului, ai Păharnicului, nepoții lui, au jucat un rol hotărâtor în istoria Moldovei. Numai istoricul Radu Rosetti, în interesantele lui amintiri, a vorbit pe scurt despre ce a însemnat în trecutul moldovenesc această energică şi pricepută familie, de mari tradiții.

Nu ştim nimic despre părinții aceleia care trebuia să fie Doamna țării. Roseteştii de la Soleşti în județul Vaslui sunt cunoscuți numai prin frații soției lui Cuza Vodă, ambii oameni de cea mai aleasă educație şi de o fereală deosebită de orice ar putea să pară zgomot şi pompă: unul, Dimitrie, pe care l-am văzut şi eu în copilăria mea, şi-a petrecut toată vieața la Iaşi, unde era o figură mai respectată decât simpatică; pe celalt, care, în puținul ce l-a scris, s-a vădit, la „Convorbirile Literare" un cugetător adânc şi curagios şi un scriitor de o formă clară şi stăpânită, împrejurările politice l-au făcut, desigur peste aşteptarea şi contra voinții lui, să fie, la 1888, în clipa când se prăbuşea cârmuirea, roasă de multe mizerii, a lui Ion Brătianu, preşedinte al

Consiliului de miniștri. Înțeleptului rege Carol i s-a părut că, în această clipă când se dezlănțuiau toate patimile, nimeni n-ar putea să le domine mai mult prin nepărtinirea sa decât înaltul magistrat care prezida Curtea de Casație. Astfel, Teodor Rosetti a stat în fruntea unui guvern de câteva luni, răspândind în dreapta și în stânga cuvinte de împăciuire și chiar de promisiuni, pe care nu le-a putut îndeplini pe toate, ceea ce i-a făcut un nume rău și i-a dat o poreclă pe care nu vreau s-o spun și pe care desigur omul onest și în ce privește valoarea cuvintelor sale n-o merita. Una din aceste făgăduieli știu însă că a îndeplinit-o: aceea pe care mi-a dat-o mie, slăbuț licențiat, pe care mulți îl credeau că nu va face zile bătrâne, cum, să mă iertați, am de gând să le continuu, în ciuda celor cari nu încap de mine; prin frumoșii bani de aur pe cari mi i-a dat am făcut la nouăsprezece ani neîmpliniți întâia călătorie în Italia.

Elena Rosetti a primit o creștere foarte îngrijită: aș crede nu numai în Moldova ei, ci și în străinătate, la Paris, căci nu numai vorbea, dar scria limba franceză cu acea puritate, de altfel obișnuită la generația ei, care făcea pe răposatul prieten al nostru, Émile Picot, să spuie că a cunoscut numai un om capabil de a vorbi franțuzește ca în epoca lui Voltaire, pe generalul Mavros, bunicul răposatului doctor Ioan Cantacuzino. Dar din cetiri alese ea își formase un suflet de o înălțare deosebită, de o finețâ duioasă, pe care puțini l-au cunoscut și pe care ni-l vădește admirabila scrisoare adresată prietenei sale, moldoveanca Hermiona Asachi, care, după moartea soțului român, se căsătorise cu însuși Edgar Quinet. Reproduc traducerea pe care am dat-o într-una din atât de multele mele cărți necunoscute, *Scrisori de femei*:

„Ai un suflet de înger, care se vădește adesea așa de bine în câte unele din frazele dumitale, așa încât mă cuprinde dorința să te sărut cetindu-le. Acesta e efectul pe care mi l-a produs ultima dumitale scrisoare. Ai despre fericire o idee foarte înaltă, Hermionă, și-ți mulțămesc că ai avut destulă bună părere despre mine ca să fi văzut inima mea în stare să meargă să-l caute în regiunile unde o pui. Mulțămesc: e din acele înțelegeri care mă fac aproape mândră, pe mine, biata femeie, mai puțin despărțită decât dumneata de meschinele vanități ale acestei lumi, al cărui unul din cele mai rele neajunsuri e că ne micșorează cugetările și ne astupă cerul unde strălucește soarele adevărului. Hermionă, acel loc din scrisoarea dumitale te-a făcut așa de mare încât aproape n-am curajul să-ți doresc fericirea cum o înțeleg de obicei oamenii. Și iarăși nu-mi simt puterea să-ți spun: singurătatea dumitale și virtuțile cu care o luminezi te fac așa de sfântă, încât cea mai bună dorință ce aș putea să formez pentru dumneata la începutul acestui an e să rămâi ce ești. Nu, chiar de ar suferi puțin prestigiul dumitale, îmi place mai bine să-ți doresc întoarcerea în patria așa de dorită, în această Franță, unde îmi lipsești mie.

Nu crezi niciodată în plăcerea ce am avea trăind una lângă alta? Ai fi sufletul micului nostru cerc; aceasta-ți revine de drept. Dar, Doamne, de ce să-ți vorbesc dumitale, biată exilată (Edgar Quinet era în exil)!? Pentru că ești nobilă și tare nu e un cuvânt să vin să-ți trezesc durerile. Iartă-mă?".

Sunt mulți oameni cari scriu frumos, dar nu totdeauna viața le este ca scrisul. La Doamna Elena nu era nici o deosebire între cuvântul pe care-l punea pe hârtie și traiul pe care-l ducea, pe o linie trasă odată pentru totdeauna.

În acei șapte ani de Domnie, din colțul de umbră în care se așezase, printr-o voință neînfrântă, soția stăpâni-

torului țării, n-au ieșit decât discrete milostenii și fapte de cultură, una din ele fiind chiar acea școală, românească pentru fete române, pe vremea când, și mai mult ca azi, numai ce era străin atrăgea snobismul unei societăți cu mințile ușoare și primitoare, acea școală maternă pentru orfanele care altfel ar fi fost menite mizeriei sau desfrâului: „Azilul Elena Doamna", către care trebuiau să se îndrepte în atâtea generații mii de suflete recunoscătoare.

Într-o lume unde se ascunde doar cine n-are nici o însușire, s-ar crede că această fereală a Doamnei era datorită lipsei de însușiri fizice sau intelectuale. E adevărat că micuța femeie slabă cu ochii mari negri are o înfățișare puțin simpatică, în marile portrete oficiale înfățișând-o ca Doamnă. Cunosc însă – și l-am reprodus – un alt portret, în care bandoanele care schimbă fața sunt înlocuite printr-o coafură care modelează liniile unei figuri în care adânca melancolie înțelegătoare nu înlătură farmecul privirii.

Și, dacă la adâncile ei bătrâneți nimic nu rămăsese decât umbra pierdută în imensul fotoliu, scrisoarea de mulțămire întovărășită de urările unei sfinte pentru copiii mei, arată că nici pe pragul spre „dincolo" flacăra din scrisoarea de la 1861 nu se stinsese.

„Neamul Românesc", 27–28 iunie 1934.

XIV

VALOAREA DE ARTĂ A BISERICILOR NOASTRE

Noi n-avem, din vitregia împrejurărilor, în fiecare colț de țară o bibliotecă de cărți și documente vechi, un muzeu, o veche clădire de artă, tablouri în care să trăiască o întreagă lume dispărută, cu oamenii cari au fost atunci și a căror înfățișare măcar să se păstreze. Locurile noastre, călcate de mulți dușmani și adeseori de cei mai sălbateci, pentru cari nu era cruțare și milă, n-au putut adăposti astfel de comori și, văzându-se ce trecător e tot ce ne învrednicim a face, gustul însuși de a lucra ca să rămâie pentru alte timpuri a dispărut. Nu e ca în Italia, unde la fiecare sat trebuie să te oprești pentru ca să găsești o urmă de frumuseță sau un semn de amintire, – țară binecuvântată între toate celelalte!

Din tot ce a cuprins ca îndeplinire de artă trecutul nostru, un singur sălaș al lucrurilor frumoase ne-a rămas: biserica.

N-o știm prețui îndeajuns. O vedem prin sate și chiar prin orașele noastre ajunse atât de trufașe, o vedem așa de mică și de săracă, așa de părăsită, afară de câțiva credincioși mai în vrâstă cari simt nevoie de învățătură și de mângâierea ei, așa de puțin socotită de aceia cari astăzi

stăpânesc lumea, încât paşii a foarte puţini numai se opresc, în afară de ceasurile menite rugăciunii, pentru a cerceta ceea ce a lăsat în ele meşteşugul vremurilor de întemeiere.

Şi cu toate acestea cea din urmă din vechile biserici, clădirea mărunţică de cărămidă care se macină, înjghebarea aplecată spre pământ a bârnelor care încep a putrezi, închide adesea mai multe lucruri vrednice de admiraţie decât palatele cele mai răsfăţate din ziua de astăzi, în ale căror linii fără noimă şi fără farmec proprietarul a grămădit ce i-a căzut supt mână, fără să fie în stare să facă deosebirile de nevoie.

Bisericuţa aceea pentru ţărani, pentru mahalagii asemenea cu dânşii, pentru câte un biet boier de la ţară, este, întâi, bine închegată. Ziditorii sau tâmplarii cari au făcut-o aveau în sufletul lor un canon al frumuseţii pe care nu-l înţeleg atâţia dintre absolvenţii celor mai vestite şcoli de arhitectură din timpurile noastre. Fiind din acelaşi neam cu săteanul care, alături, chibzuieşte din minte şi socoate din ochi ce n-ar putea să găsească pe hârtia lui arhitectul cu diplomă, aceşti meşteri de odinioară nu numai că nu pot face lucruri nepotrivite între ele şi care să nu şadă bine faţă de cadrul de natură de pe care se desfac, dar nu pot, chiar dacă le-ar fi voia, să repete modelul pe care l-au avut în minte mai mult ca un punct de plecare. Potrivită cu încunjurimea, potrivită cu locuinţile dinprejur, potrivită cu firea oamenilor din ele, potrivită cu scopul ce se urmăreşte, cu ceea ce se petrece într-însa, astfel e biserica românească, mare ori mică, fără deosebire.

Dar ea primeşte o zugrăveală. Nu una ca astăzi, când pictorul pune în ulei câteva tablouri mari asemenea cu

acelea care înfăţişează tipuri şi scene care n-au a face cu închinarea şi cheltuiesc din gros colorile cele mai tari, care împiedecă gândul omenesc de a se ridica spre sfintele lucruri nelămurite. Ci se înşiră, ca într-un strălucit covor, multe chipuri şi multe privelişti, luate după canonul care nu se poate călca decât doar de noi aceştia cari nu ne oprim la nici o poruncă, şi, în toate, ceea ce se caută este trezirea în adâncul credinciosului a unei simţiri potrivite cu cerinţile religiei de care se ţine. Lângă sfinţi, de o parte şi de alta a uşii, smeriţi, ctitori cari din banul lor au făcut să se ridice lăcaşul îşi strecoară sfios trăsăturile, şi astfel biserica, ea singură de cele mai multe ori, ne ajută să cunoaştem figuri din trecutul ţării care altfel s-ar fi şters pentru totdeauna.

Şi toate meşteşugurile şi-au adaus darurile lor. Stâlpii, cadrele uşilor şi ferestrelor, pietrele de mormânt arată ce s-a putut face atunci mai bine în domeniul sculpturii, în care ai noştri au ajuns să poată lucra tot aşa de gingaş ca veneţienii, dalmatinii, saşii din Ardeal, cehii, cari le-au fost învăţători. Şi, fără ucenicie la străini, săpătorii în lemn, urmând numai îndemnurile lor spre frumuseţă, au săpat catapetesme minunate ca o horbotă migăloasă, la care s-au trudit cu anii de zile până a veni stucatorul cu ipsosul lui şi poleetorul cu foile de aur supţiri, apoi cafasuri[1] pecetluite cu vulturul, străni, de la aceea a Domnului, a Doamnei, a episcopului, la cele, mai simple, ale credincioşilor, uneori şi un fel de fruntare deasupra despărţirilor de piatră între încăperile bisericii. Din partea lui, argintarul a îmbrăcat icoanele, nu topind după ce i se pune înainte, ci bătând răbdător cu ciocanul până ce metalul se sapă în dungi şi se

[1] Spaţiu în biserică închis cu grilaj de lemn.

ridică în reliefuri asemenea cu liniile icoanelor dedesupt sau şi după o altă socoteală care place mai mult artistului; de la el vin candelele cu flori şi frunzişuri, anafornițele, ripidele[1] care se duc în fruntea alaiurilor, cădelnițele uneori cu înfățişări de clădire, legăturile cărților sfinte, ale Evangheliilor cu icoana hramului la mijloc şi în cele patru colțuri chipurile celor patru evanghelişti. Să nu uităm pe țesătorii de perdele, de mătasă, de catifea, cari fac din fire de aur pe această urzeală stema țării, literele de la începutul titlului domnesc, figura chiar a celui sau celei ce zace, ca şi tot felul de podoabe, iar mai ales cei mai prețuiți dintre meşterii acului, aceia cari vrăjesc plângerea lui Isus coborât în mormânt cu sfintele femei şi îngerii veniți să se închine: aierele sau epitafele.

E o întreagă comoară, la care se adaugă a icoanelor înseşi, cu atât mai prețioase, cu cât sunt mai vechi, cele noi de tot, chiar româneşti, cu atât mai puțin cele ruseşti, făcute cu hurta[2], pentru vânzare, nefiind vrednice de vreo ținere în samă, şi colecția cărților.

Aceste daruri ale înaintaşilor, de la piatra zidirii până la opera lemnarului şi iscusirea – slavii zic la artă: *iscustvo* – femeilor pricepute a țese, sunt încredințate de cei ce nu mai sunt, dar au dorit să se păstreze nesfârşit ceea ce au închinat lui Dumnezeu şi sfinților lui, grijei şi a preoților şi a credincioşilor veniți după dânşii. Şi slujitorii altarului şi aceia cari se îndreaptă spre taina din el au anume datorii, foarte sigure şi aspre, pe care, din nenorocire, prea mulți le calcă, spre paguba zestrei de frumuseță pe care încă o mai avem.

[1] Obiect de metal în formă de serafim.

[2] Cu grămada.

Le calcă din răutate mai rareori, dar de cele mai multe ori din neştiinţă, o adâncă şi vrednică de plâns neştiinţă.

Prin cuvintele rostite aici în această sară vreau să ajut la înlăturarea ei, în credinţa că se vor găsi şi minţi deşteptate la acea datorie a lor care mă vor înţelege şi-mi vor mulţămi.

Un îndemn pentru parohii bisericilor.

Se poate întâmpla ca zidirea veche să înceapă a se clătina. Ei se simt îndatoraţi să adune bani din dreapta şi din stânga, cu cel mai bun cuget, ca să o repare. Arhitecţii se înfăţişează şi preotul uită să întrebe Comisiunea Monumentelor Istorice, a cării chemare este să judece şi ştiinţa acestui arhitect şi planul după care el înţelege a lucra. Se mai întâmplă şi aceea că satul s-a făcut mai mare, că oamenii cer să se mărească lăcaşul aşa ca să-i poată încăpea pe toţi la zilele mari sau la împrejurările din vieaţă când clădirea se umple de lume. Şi iată că părintele se simte ispitit să se adauge ctitor, mărind biserica, ori se gândeşte ca, dărâmând-o, să facă alta mai „frumoasă" tocmai pe locul ei.

Dar aceasta nu se îngăduie. Biserica trebuie păstrată cum e, fiind o icoană a vremii din care vine şi pe care noi nu trebuie să cutezăm a o schimba după gustul sau lipsa de gust din zilele noastre. Ea nu se poate mări după plac, iar s-o desfiinţezi fiindcă n-ai loc de o nouă clădire e un foarte mare păcat. Comisiunea de care am vorbit are după lege dreptul de a da în judecată pe cine face aşa, ca să înveţe şi alţii din pedeapsa care i se cuvine, oricât s-ar îndreptăţi prin aceea că n-a ştiut. Cu cât mai cuminte fac cei cari, ca în cutare sat din Argeş sau Prahova, au înălţat noul lăcaş lângă cel vechi rămas în picioare. Dar bineînţeles şi cel vechi trebuie îngrijit, iar nu lăsat să se dărâme. Cu câtă durere ne uităm azi la vechea biserică Visarion din Bucureşti ruinându-se lângă cea nouă, aşa de strălucitoare, şi ce rău

ne pare că nici comuna, nici statul nu ne poate ajuta să facem din ea, cum doreşte de mult Comisiunea, un muzeu pentru odăjdiile frumoase care putrezesc prin poduri le cu praful de câteva degete, alături cu icoane mucede şi cu obiecte de metal ruginite!

Aceasta în ce priveşte construcţia. E bine să se audă şi la Bucureşti, unde se fac zilnic atâtea greşeli.

Multor preoţi li se pare că e urâtă vechea pictură aşternută pe tencuiala proaspătă, de unde se şi cheamă frescă, de la cuvântul italian *fresco*, adică neuscat, proaspăt. Îi atrage pictura cu ulei, la care se pricepe multă lume care nu are însă nici simţul frumuseţii, nici al evlaviei. Unii cel puţin trec cu penelul peste fresca pe care o putem scoate din nou la iveală, spălând uşor cu leşie uleiul, cum am făcut noi, de la Comisiune, în multe locuri, aducând la lumină privelişti minunate, ca la biserica din Popăuţii Botoşanilor, la Episcopia din Roman, la mânăstirea din Râmnicul Sărat şi la cea din Vălenii de Munte, la Biserica Galbenă de la Urlaţi. Alţii, sălbateci, ciupesc zidul ca să se prindă astfel mai bine tencuiala cea nouă pe care o muruiesc cu ulei. Iar barbarii cei mai vinovaţi sunt cei cari rad cu totul întâia tencuială zugrăvită. Adaug că, atunci când se pune numai – şi aceea totuşi o greşeală – tencuială peste tencuială, putem răzbi la cea veche. Aşa s-a făcut la Biserica Domnească din Argeş, unde a trebuit să se treacă prin două straturi suprapuse ca să se ajungă la zugrăveala fără păreche în toată ţara a celor dintâi meşteri din veacul al XIV-lea, când se întemeia Domnia.

Peste stâlpii de piatră goală unii lipesc tot felul de îmbrăcăminte de ipsos care le strică tot rostul sau măcar îi dau cu colori de marmură falşă. Ba adesea, ca să nu mai fie osebite femeile după datină în tinda lor, se taie stâlpii care o despart de partea din mijloc a bisericii. Lucru de neiertat!

Nu mai vorbesc de lipsa oricării îngrijiri pentru pietrele de mormânt, şi ale Domnilor chiar, de pe care picioarele care se freacă ajung a şterge orice inscripţie, atunci când e aşa de uşor să se puie deasupra măcar o rogojină.

Câte icoane de mare preţ nu se aruncă prin poduri, câte nu se scot din cadrele catapitesmelor! Ba am văzut şi de acelea care erau cu totul răzăluite ca să se zugrăvească din nou de cine ştie ce nepriceput.

Obiecte de argint se dăruiesc cocoanelor care le caută pentru taina ietacurilor lor – scandal şi impietate – şi sunt preoţi cari desfac cu cuţitul discurile de teracotă de supt streşina bisericilor lui Ştefan cel Mare şi le îmbie persoanelor cu trecere. Câte un preot face schimb cu evreii din Galiţia, dând cele mai frumoase piese de argint săpat pentru urâciunile ce se trimet de acolo.

Şi câte cărţi vechi, câte manuscripte se hărăzesc amatorilor ori se lasă a putrezi prin dulapuri umede! Abia dacă vezi prin biserici o bibliotecă închisă într-un colţ uscat.

Dar şi credincioşii au o vină. Cu bună inimă dăruiesc bisericilor toate bălţăturile care se potrivesc ca nuca în părete: icoane de să urli văzându-le, perdele de altar cu numele dăruitoarei ţesut în ele, tablouri catolice cu inscripţii străine. Cutare preot din mijlocul Bucureştilor, care face slujbe de noapte, a adus acolo orice litografie i-a căzut în mână.

Suntem chemaţi, cucernici preoţi şi credincioşi plini de evlavie, a păstra, nu a strâmba şi a sluţi ceea ce ne-au lăsat oameni mai pricepuţi decât noi.

Vă rog să mă credeţi şi aşa să lucraţi, căci numai[1] aşa e bine.

„Neamul Românesc", 5 iulie 1934

[1] În „Neamul Românesc" este cules cu litere aldine.

XVII

CĂMINURI PENTRU STUDENȚI

Una din problemele cele mai importante și mai grele ale momentului de față e educația fetelor.

A tuturor fetelor, fiindcă – o spun părinților cari mă ascultă și au de ce să se ia pe gânduri, chiar fără să le-o spune eu – atât timp cât există mediul detestabil de astăzi, cu toată zădărnicia și chiar cu toată stricăciunea lui, silințile cheltuite în unele familii, prea puține, nu ajung decât rareori la rezultate cu totul fericite.

Iar a crede că se mai poate păstra alcătuirea de astăzi a societății cu femei care, în clasele de sus, de unde apoi se infectează și celelalte, nu sunt câtuși de puțin pregătite pentru muncă și economie, pentru sprijinirea și mângâierea bărbaților, pentru nașterea și creșterea copiilor, e o simplă iluzie. Ne ducem, ori de ne dăm sama, ori ba, ori de îndrăznim a privi adevărul, ori dacă ne măgulim cu minciuni iscodite de noi înșine, către ceva mult mai rău decât bolșevismul așa de criticat, care cel puțin are principiile sale și o etică de un caracter special: către completa desfacere anarhică a tuturor legăturilor care ne țin împreună, împiedecând bestia ascunsă în om de a face tot ce-i cere pofta, tot ce-i poruncește patima.

Intrarea fetelor în învățământul superior a fost salutată, acum vreo jumătate de veac, cu bucurie de toți cei cari înțelegeau cât mai avem de învățat ca să ne luăm rangul și în civilizația de astăzi, precum și în cea de odinioară, pe vremi cu mult mai grele, au știut a face înaintașii noștri.

Am apucat această apariție a celor dintâi studente. Era o vreme când un ideal însuflețea tineretul, care era să fie cucerit numai după aceea de idealul național, pentru care, în mijlocul ieftenelor ironii și „zeflemele" junimiste, a lucrat generația mea. Pe atunci nu în fața muncitorilor de la orașe, puțini încă și fără legături între ei, ci înaintea marii mizerii materiale și morale a poporului de la țară, cu totul uitat de cârmuitori cari se mărgeneau a copia pentru statul român forme apusene, potrivite sau nepotrivite, mila, iubirea de aproape, simțul de frăție ne făcea socialiști. Socialiști ca Marx, pe care cei mai mulți nu-l cetiseră, ca, între cei mai în vrâstă, frații Nădejde și generosul fecior de boier bucuros de frumoase cărți franceze, Vasile Morțun, care a ajuns un tot așa de bun liberal ca Ion Nădejde, dar, din cauza legăturilor sale sociale, mult mai norocos decât acesta.

Între colegele noastre, unele-și păstrau cosițele după care au bătut atâtea inimi, acum îmbătrânite, dar câte una, tăindu-și părul, ceea ce era atunci o pretențioasă inovație revoluționară – dar bărbații se puteau deosebi, ca unii cari aveau curajul, admirat chiar, al mustăților și bărbilor firești – se manifesta astfel ca o luptătoare pentru idealul de dezrobire socială.

Socialismul avea baze științifice foarte învechite, cu toată pretenția lui de a fi tot ce se poate mai nou, dar el

cuprindea ca morală multe elemente cari păcat că au pierit din sufletul generațiilor următoare.

El făcea pe om mai bun, mai dezinteresat, mai gata de ajutor pentru oricine, mai aplecat către jertfă. Și el impunea în relațiile dintre sexe o frăție curată, care a ajutat multe căsătorii între băieți muncitori, îndrăznind să întemeieze o familie, și fete cărora nu le era rușine nici de o casă săracă, nici de mulți copii urmându-se pe brațele lor iubitoare.

Naționalismul, care nu exclude sentimentele nobile cultivate de vechiul socialism, care el nu avea nimic din epileptica violență a bolșevismului de astăzi, este desigur un crez mai firesc – căci natura n-a creat *omul*, ci multe feluri de oameni, deși toate trebuie crescute pentru umanitatea întreagă – și el e de cea mai mare nevoie pentru o societate așa de puțin închegată și așa de amenințată din toate părțile ca a noastră. În prima lui perioadă, în care nu se dădea cu ciomagul la cap și nu se trăgea cu revolverul, șeful firesc fiind nu cel mai îndrăzneț călău, ci mintea cea mai mare și inima cea mai caldă, nimic nu se schimbase în lumea intelectuală cât privește viața împreună pe băncile Universității a băieților și a fetelor. Gluma, pe care am auzit-o cu urechile mele, a regelui Carol I, când arăta în vechea Universitate din Iași, la grupul studenților și la acela al studentelor, ca să exclame: „A, dumnealor sunt aici ca să nu învețe dumnealor", adecă noi, nu era întemeiată: admiram frumusețea colegelor noastre, le împrumutam cavalerește caietele de note, eram gata să le suflăm la examene, dar ne-am fi socotit, lipsind de respect acestor „surori" întru duhul sfânt al învățăturii, cei din urmă dintre rândași.

Şi mai era şi vechea familie patriarhală, cu adânca iubire pentru mamă, cu teama de tată, cu sfiala de opinia publică.

Astfel învăţământul pentru fete nu oferea nici o primejdie.

De altfel, cele care veneau de aiurea decât din însuşi centrul universitar erau găzduite pe la rude, uneori şi prin vreun pension care ţinea la reputaţia lui şi pe care un singur scandal petrecut în cuprinsul lui ar fi fost în stare să-l distrugă.

După război, totul s-a schimbat. Naţionalismul exclusiv, intolerant, de zvâcniri, a câştigat tineretul, şi toate silinţile noastre pentru a-l readuce la celalt au rămas aproape zădarnice, până la valul de cuminţenie, din fericire în creştere, care se observă, spre marea noastră mulţămire, de o bucată de vreme. Asămănătoare cu „fecioarele roşii" ale comunismului, de felul unei Louise Michel, ne-a fost dat să găsim studente care, plecând la manifestaţia unde se dorea vărsarea de sânge, luau cu ele praf de ardei roşu pe care să-l arunce în ochii agenţilor poliţiei şi ai soldaţilor.

În mijlocul multelor nevoi, familiile au pierdut ceea ce le ţinea odată aşa de strâns unite. Copiii încep prin a nu voi să se gândească la părinţi decât pentru a evita viaţa împreună cu dânşii; obosiţi de atâtea alte griji, învinşi în sforţările lor iubitoare de a-şi reţinea odraslele până în momentul când pot în adevăr, fără de riscuri şi primejdii, să-şi aibă o viaţă de sine stătătoare, mulţi părinţi isprăvesc părăsind soartei pe care şi-o vor nu numai pe băieţi, ci şi pe fete. Firește că acei cari fac aşa nu se gândesc în ce hal moral şi chiar fizic se întorc cele care au plecat mărturisindu-şi numai ambiţia de a şti mai mult decât cele fără studii înalte. Odată ce se speră la sfârşit o diplomă care ar putea să asigure fetei o leafă cu care să se întreţie şi chiar

să ajute pe cei din casa părăsită fără părere de rău, ce să-și mai bată capul părinții chinuiți și dezgustați!

Viitoarele profesoare, doctorițe, avocate, arhitecte, artiste și actrițe locuiesc în căminuri, și scopul de căpetenie al acestor cuvinte e să feresc pe oricine de ceea ce înseamnă, în cele mai multe cazuri, depozitele de umanitate tânără care sunt atâtea din aceste căminuri. Experiența pe care am făcut-o ca rector al Universității din București, comunicată astfel, ar putea să împiedice multe boli nelecuibile, multe tragedii grozave și atâta rușine, știută și neștiută, din ziua de astăzi.

Am apucat – și aiurea decât în București, cine știe? poate chiar în București, fiind și reluată după plecarea mea – acea confuzie morală, acea dobitocească promiscuitate, care se cheamă căminul mixt, întreținut de administrații județene care făceau demagogie cu tinerii sau își propuneau să ajute și astfel pe partizanii politici cu firească excludere a celorlalți. Nu e nevoie să adaug că însuși supraveghetorul sau supraveghetoarea, cu totul nechemați pentru așa ceva, simpli exploatatori cu ochii închiși la toate păcatele, dacă nu erau chiar dispuși să participe la dânsele, își datorau postul unor legături de aceeași natură.

Am găsit în aceste incalificabile amestecături de sexe o murdărie fără pereche, o părăsire a normelor igienei celei mai elementare, o lipsă a celor mai indispensabile condiții de viață, o uitare a oricării bune-cuviințe, afișarea nerușinată a celor mai brutale instincte, băieții mergând până a reclama dreptul de a avea cu dânșii tovarășe, de a căror obișnuință nu se puteau desface – și a trebuit să amenințe cu intervenția poliției, pentru a sfărâma aceste menajuri

universitare, după care a trebuit să învăţ adesea pe fetele aşezate în localuri îngrijite, ba chiar elegante, ca acelea din Aleea Regnault, din Strada Romană, să-şi îngrijească patul, să-şi pieptene cât păr îşi mai suportau pe bietul lor cap zăpăcit de o existenţă subomenească. Şi cât am avut de lucru cu intervenţii neaşteptate!

După ce le despărţisem de nobilii lor cavaleri, a trebuit să interzic intrarea cutării rude masculine – un tată – care, neavând locuinţă în Bucureşti, pretindea să locuiască în căminul pe care-l creasem fetelor scoase din mocirla cu care aşa de mult se deprinseseră.

Bibliotecile existau tot aşa de puţin ca şi grădinile de flori, ca şi curţile de plimbare şi de exerciţii. Pătucenele se îngrămădeau supt tavanurile joase într-o atmosferă de asfixie şi de infecţie. Încetul pe încetul şi fata cea mai binecrescută de acasă se părăsea cu desăvârşire: neîngrijirea trupească, indiferenţa morală le cucereau şi le copleşeau. La unele oboseala, la altele cinismul, care revolta casele cinstite din vecinătatea a ceea ce se numea un cămin. *Se defeminizau*, pierdeau acea drăgălăşie, acel farmec care deosebesc femeia şi o înalţă în ochii noştri, ai bărbaţilor, şi în conştiinţa ei de ea însăşi.

Unele căminuri private grămădeau şi în mansarde, prin poduri transformate superficial pentru acest scop pe candidatele la oftică şi la isterie.

Am vorbit ca de lucruri care au fost. Mă întreb dacă ele aparţin trecutului, dacă şi puţinul bine ce s-a putut face e în stare să reziste puhoiului de neglijenţă şi de imoralitate care degradează în aceste fete tinere ce poate să fie mai curat şi mai nobil în creaţiune.

Reorganizarea căminurilor, supravegherea gazdelor printr-o autoritate universitară dispunând de alte mijloace decât cele de azi sunt din principalele cerinți pentru curățirea societății de astăzi, care primește ca întemeietoare de familii victime istovite sau naturi pervertite de acele vulgare familiarități între sexe care tind să aducă omenirea la fazele primitive ale brutalităților goliciunii trupești și necunoașterii vreunui principiu moral.

Păziți-vă fetele, părinți cari voiți să le dați o carieră onestă! Păziți-le, căci vă asigur că unde le trimeteți e prea puțină lume dispusă să le respecte!

„Neamul Românesc", 21 august 1934.

XVIII

TRAGEDIA STUDENTULUI ROMÂN

Tragedia studentului român nu e în legătură numai cu condițiile grele în care trăiește acela care mai târziu va avea rostul său în viața țării.

Este astăzi o părere, pe care o cred greșită: aceea că, îndată ce un tânăr își arată dorința de a învăța dincolo de clasele liceului, societatea întreagă, din ce are, din ce n-are, trebuie să-i vie în ajutor numai pentru că e sărac și familia n-are cu ce să-l ție la studii, – aceasta indiferent de faptul că acel tânăr este sau ba în stare să ducă mai departe pregătirea lui prin școală.

Decât să se ajute mii de băieți și de fete cari vădit n-au nici un talent și, uneori, și nu numai din vina lor, nici o putere de muncă, ar fi cu mult mai bine să se sprijine locul modest din care s-au ridicat și în care trebuie să se întoarcă, pentru ca din munca tuturora să iasă bogăția și fericirea țării.

În zădar se tot vorbește de concurența cu neromânii din țară, cari, dacă nu vor fi mai mulți români cu atestate de studii înalte, s-ar așeza ei în locurile de sus. Și pentru dânșii ca și pentru ai noștri problema se pune tot așa: să nu se încurajeze neputințile pretențioase cari cred – ele și

părinții lor – că atestatele ce li se dau de profesori sunt o îndrituire pentru a nu munci din greu, căci, neputându-se da acestor tineri ceea ce cred că au dreptul de a cere, se creează armata periculoasă a celor cari-și închipuie că sunt prigoniți și cari se duc oriunde li se făgăduiește că prin turburări ar putea să capete ceea ce nu le dau vremurile liniștite și ordinea sprijinită pe legi.

Carte multă pentru capetele bune, sfaturi cuminți pentru ceilalți, cari trebuie îndemnați la ogor și la meșteșuguri, dreptate fără greș pentru toată lumea, iată singurul program prin care putem ieși din așa de periculoasele îmbulziri de astăzi.

Când într-o societate sunt mulți muncitori și nu de-ajuns cărturari, și fără școală, din cetiri folositoare se ridică acei călăuzi intelectuali de care se simte nevoie, dar e vai și amar de societatea în care oamenii cari n-au alt temei decât cartea se găsesc strivitor de mulți deasupra unui prea mic număr de brațe care lucrează.

Mai ales în ce privește învățământul superior, care nu e pentru oricine vrea, ci pentru puținii cari pot, mai mult folosesc școli puține și bune, frecventate de oameni cari au o adevărată iubire pentru știință, decât o grămadă de profesori pentru cari catedra e un mijloc de trai și o platformă socială, având supt[1] dânșii o plebe de studenți pe cari nu-i iubesc și cari, la rândul lor, nu-i respectă pe profesori și nu-i ascultă.

Dar, neputându-mă opri, la început, să dau aceste sfaturi ale unei experiențe de profesor care a început la 1894, prin urmare acum patruzeci de ani, ceea ce vreau să

[1] În ediția din 1936, evidentă greșeală: *sunt*.

deslușesc în această sară e altă tragedie decât a studentului care nu are cu ce să se întreție și a licențiatului care, cum era de așteptat, nu are unde să se plaseze.

E vorba de pregătirea sufletească a acelora cari intră în Universitățile noastre, și rămân, în condiții care nu pot decât să aducă adesea tristele rezultate pe care, în loc să le criticăm cu o asprime, de altfel meritată, ar fi mai bine să facem așa, prin schimbarea condițiilor, încât aceste rezultate să nu se producă.

Direcția învățământului secundar trebuie schimbată cu totul și în toate privințile, chiar dacă ar fi ca încă o dată, ca împotriva mea, împotriva ministrului care ar încerca-o, să se ridice, și cu anume întețiri politice, ceea ce rutina are mai lipsit de înțelegere și mai plin de dușmănie.

Dacă unii profesori în școala primară îți dau astăzi mulțămirea să vezi acolo copii vioi și veseli cari nu se sfiesc a-ți comunica părerile lor și a-ți pune tot felul de întrebări – când eram ministru, unul, la excelenta școală de la Șosea, nu s-a lăsat până nu m-a descusut de-a-fira-părul în ce privește casa pe care i-am spus că o am la Mangalia – în gimnazii, licee și în școlile de comerț și industrie corespunzătoare te lovește neplăcut, de la cel dintâi contact, lipsa de orice inițiativă și încredere în sine, absența originalității în fond și în formă, deficitul de experiență personală. Acești adolescenți – și la fete defectul e încă mai supărător, în dauna grației lor firești – nu știu decât ce li s-a predat și cum li s-a predat. Cetirea proprie e rară și se rătăcește uneori până la poezia de prefăcuți nebuni poetici și de romancieri cari nu știu povesti, iar spiritul critic e în majoritatea cazurilor interzis.

Bucherul, premiant sau ba – şi ce groaznici sunt unii din vânătorii printr-o pasivitate răbdătoare ai notei zece! – trece bacalaureatul, în care un profesor care nu-l cunoaşte şi de care el se sperie de obicei îi pune întrebări de specialitate, care cad la noroc şi adeseori au drept scop să arăte ce ştie examinatorul, care roteşte ochii încântaţi asupra spectatorilor pe cari vrea să-i uimească, şi se înscrie la Universitate.

La o facultate sau şi la două, ca să arăte că, precum în şcoala secundară a învăţat zece materii, e în stare acolo unde a ajuns acuma, să îmbrăţişeze mai mult decât un câmp de cercetări.

De la început studentul se găseşte complet dezarmat şi, în scurtă vreme, iremediabil zăpăcit înaintea unor profesori cari nu sunt uniţi prin acelaşi spirit, cari nu pleacă de la aceleaşi principii şi cari de atâtea ori nu reproduc măcar ce li s-a format în suflet, ci numai ce au putut culege de la ultima carte ieşită în streinătate – ce e la noi se priveşte prea adesea cu dispreţ – şi le serveşte de izvor al tuturor cunoştinţilor.

Aici nu mai e cartea care trebuie învăţată pe de rost – deşi din nenorocire mai sunt profesori cari, cerând aceasta, arată că nu erau făcuţi pentru misiunea lor. Critica e liberă: tânărul poate primi şi poate răspinge. Examenul, întrucât are o importanţă, trebuie să învedereze numai cunoaşterea câmpului de cercetat, iar nu ţinta avută în vedere şi drumul ce se alege către dânsa; alături sunt alte păreri, alte metode se înfăţişează şi ele.

Se produce atunci o uimire care ori dezgustă de orice alta decât urmarea mecanică a cursurilor în vederea carierei, ori duce la o cugetare personală care se pare cui şi-o descopere foarte îndrăzneaţă numai pentru că-i lipseşte o adevărată

bază şi pentru că nu vrea să ţie samă de nici o disciplină. Cazul din urmă e şi mai rău decât cel dîntâi, fiindcă introduce în societate încă un element de critică iresponsabilă, de stearpă negaţie sau de pretenţie obraznică, pregătind revoluţiile care ne ameninţă azi în toate ţările.

A preface pe ascultătorul pasiv, din banca şi cu cartea lui, cu ochii la catalogul în care i se trece nota de care atârnă aşa de mult cariera, în spiritul liber şi vioi, sigur de sine şi vesel, plin de toate curiozităţile, dar gata şi de toate recunoaşterile, aceasta e marea problemă care se deschide în faţa tragediei de astăzi a studentului român.

Ca să poată fi un cercetător pe sama lui, un judecător al părerilor ce i se prezintă, un apărător de convingeri gata totdeauna să fie verificate asupra realităţilor schimbătoare, îi trebuie întâi cultura generală pe care la ieşirea din liceu n-o are. N-o are fiindcă ea trebuie să reprezinte o unitate organică, iar nu o însirare de bucăţele răzleţe dintr-o ştiinţă a cării legătură intimă îi scapă elevului.

Trebuie, peste Facultăţi, cultura generală universitară. Cultură cu orizont, cultură cu însufleţire, cultură care să ţie cald şi inimii şi care să îndemne către acţiune – şi nu acţiunea violentă de zvâcniri, care „detrachează" la sfârşit, şi mintea, ci acţiunea cu scop, cu disciplină şi răspundere.

Tinerii o simt necesară. Când, ca rector, am creat asemenea cursuri peste Facultăţi, menite să facă şi pe jurist să înţeleagă ceva teologie şi pe filolog să-şi dea samă de ţesătura de instituţii a societăţii în care trăieşte, şi pe medic, care trebuie să fie simţitor, milos, bun, să ştie ce e mai frumos în poezie şi pe oricine să cunoască istoria lumii şi, în ea, în legătură cu ea, aceea a ţării şi a poporului său, vasta sală de la Drept era totdeauna plină. Din nenorocire nu s-a mers mai departe pe un drum care se deschidea aşa de larg.

În al doilea rând, pentru orientare, care e neapărată și fără care știința se preface într-un adevărat balamuc, trebuie să se permită, să se impuie discuția.

Discuție între studenți, fără patimă, fără îndărătnicie, fără trufie proastă, așa ca în cluburile engleze, care sunt de o mie de ori mai bune decât societățile și „centrele" studenților de la noi.

Discuție, nu în seminarii de știință pură, ci în jurul marilor probleme, cu profesorii înșii. Se poate ca în acestea să fie și învinși, și nu e nici o rușine: orice om are ceasul fericit în care e mai bine decât altul și ceasul, mai puțin norocos, în care gândul său se vede nevoit a ceda.

Și, mai ales, în al treilea rând, lectura. Lectura în toate sensurile și direcțiile. E bine ca tânărul care-și închipuie că în adevăr crede ceva, să cetească tocmai ce e mai opus credinții pe care socoate că o are. Numai printr-o astfel de verificare ea-și capătă o valoare permanentă.

Lectura aceasta în biblioteci alese cu cea mai mare îngrijire de toți profesorii, cari să aibă un suflet comun măcar față de studenții lor, face mai mult decât cele mai strălucite rezultate la examenele de simplă prezintare a unor cunoștinți care în mare parte se uită așa de răpede.

Minți clare și activități bine conduse – aceasta se cere mai mult decât orice, astăzi. Dacă Universitățile nu le dau, mai bine să rămâie atunci biblioteci deschise oricui și, pentru cine are nevoie de un om, cercetarea lui, în raport cu ceea ce acel om are de făcut. Învățaților cari nu se preocupă de aceste cerinți li se poate servi pentru a-și continua cercetările solitare o simplă pensie acasă, fără obligația de a face din știința lor un mijloc de educație de care, din nenorocire, sunt, oricât ar fi de iluștri ca descoperitori, incapabili.

„Neamul Românesc", 11 septembrie 1934.

XIX

INIȚIATIVA PRIVATĂ ȘI STATUL

Poate nu e țară de pe lume în care statul să fie înțeles mai puțin în ce este, în ce poate fi și în ce poate da și totuși să i se ceară mai mult decât România.

Nu România de pe vremuri. Aceea știa că în fruntea țării, moșie, „moștenire", a tuturor fiilor ei cei adevărați, este un Domn[1], o puternică ființă vie, care e datoare să fie vitează, bună și miloasă, și la care orice dreptate poate să pretindă, în formele de bună-cuviință de mult pierdute, tot ceea ce i se cuvine.

Fiind vorba de un om deasupra celorlalți oameni nu putea să fie vorba de o cerere fără motiv, și cu atât mai mult de una care, peste margenile dreptului și ale dreptății, să impuie satisfacții nepotrivite cu meritul și cu munca.

Îndată ce, de pe vremea lui Cuza Vodă, dar mai ales de la Constituția din 1866, s-a răspândit ideea statului care nu se cuprinde într-un om, a statului care nu se poate vedea, căruia nu i se poate vorbi, care nu e dator cu nici un element de moralitate publică și nu poartă nici o răspundere,

[1] În „Neamul Românesc" este cules cu litere aldine.

lumea nu şi-a mai căutat adesea nici de cele mai fireşti datorii ale ei, n-a mai crezut să-şi poată dobândi orice printr-o necontenită muncă bine ordonată, ci s-a gândit cum să poată căpăta tot ce-i trece prin gând, adresându-se acestui imens stat abstract, care face bani şi dă funcţii – fără sfârşit şi unii şi celălalt.

Faţă de dânsul, cel nesfârşit de bogat şi gata de toate darurile, izvorâtor de toate rosturile, nu mai e nevoie de nici un scrupul. I se poate cere orice şi oricum, iar, dacă nu dă, atunci nici cetăţeanul acesta rătăcit şi râzgâiat nu se mai crede îndatorat la nimic faţă de dânsul.

Nu voi uita pe tânărul învăţat pe care l-am întâlnit odată la Biblioteca Naţională din Paris şi care, întrebat de mine ce lucrează, mi-a declarat că se pregăteşte pentru cutare catedră din Bucureşti, şi, obiectându-i eu că nu poate fi aşa de sigur cum se arăta că poate s-o aibă, căci şi alţii au dreptul să se prezinte la un concurs, mi-a aruncat această frază indignată: „Dar bine, pentru asta am mers eu ca ofiţer în campania din Bulgaria?"... Din nenorocire, după Marele Război, s-a răspândit de sus, în chip necugetat, ideea că şi această jertfă, cea mai mare, dar şi cea mai firească, trebuie să fie răsplătită prin avantagii materiale.

De la o bucată de vreme, sărăcia generală de după acea uriaşă sforţare şi suferinţă naţională, neajunsul budgetelor, tot mai simţit din an în an, au făcut pe unii să înţeleagă în sfârşit că nu curge dintr-un necunoscut izvor apa de binecuvântare nesfârşită pentru orice cetăţean care n-a suferit doar vreo pedeapsă infamantă. Şi, cum, în aceste vremi de democraţie, reprezintanţii statului, până şi cei mai înalţi, nu mai stau deoparte, încunjuraţi de prestigiul ministeriului, ci se amestecă între oameni şi se frământă cu dânşii şi, cum,

lipsind talentele în aceeaşi măsură în care au crescut îndrăznelile, s-a putut vedea că înfăţişarea statului prin funcţionarii săi nu e aşa ca să le cadă de la sine lumea în genunchi, a început a se răspândi ideea, în sine aşa de fericită, că statul o fi unde o fi şi o fi cum o fi, dar întâia datorie a orişicui e să caute să se ajute el însuşi sau cu cei cari se găsesc mai aproape de dânsul.

S-a mai ajuns la o înţelegere. Statul e un mecanism care umblă greu, care nu prinde răpede schimbările ce se petrec în societate şi, chiar dacă ajunge la conştiinţa lor, nu se ştie îndrepta după dânsele, că el are o veche zestre, care-l ajută adesea, dar de care se şi împiedică uneori, că această tradiţie, uneori foarte veche şi deci cu prisosinţă învechită, stă în calea înnoirilor care i se cer şi de oameni şi de împrejurări şi că deci nu de la el se poate avea revoluţia paşnică prin care necontenit se înnoiesc popoarele. El n-o poate face şi pentru altceva: având să-şi apere un prestigiu aşa de preţios pentru societatea însuşi, el nu poate trece prin riscul de a se vedea că a încercat un lucru, că n-a izbutit şi că a fost silit deci să se întoarcă la ce folosise. Încercările e bine să le facă alţii, cari se pot ferici, dar şi nenoroci cu dânsele, iar el, la vremea lui, după ce experienţa s-a făcut pe deplin, vine şi-şi însuşeşte, sigur că nu e expus a greşi, ceea ce s-a învederat că poate să biruie şi să folosească.

Ceea ce numim „iniţiativă particulară", s-a oferit deci în multe şi felurite domenii. Un întreg tineret a cutezat să meargă pe căi până atunci necălcate. Forme neaşteptate au răsărit ici şi colo, după ideea aceor cari socoteau că trebuie părăsite cele vechi, fiindcă trec prin prea multe morminte şi sunt pline de cenuşa morţilor. Monstruosul şi absurdul s-au găsit alături de inovaţia înţeleaptă, bine chibzuită.

Ne găsim astfel în momentul de față între stat care, măcar pe alocuri, înțelege să nu mai poată ține pentru sine ceea ce luase într-o clipă de prea mare încredere în sine, și între această inițiativă care se aruncă în locuri și în domenii pe care nu le cunoaște deloc și în care, mai ales, nu aduce nimic din însușirile adevăraților binevoitori.

Nu e departe clipa în care asemenea aruncări în golul plin de fantasme ar putea duce la compromiterea chiar a acestei inițiative cetățenești de care de fapt avem așa de multă nevoie, statul rămânând iarăși la biurocrația, la formalismul și rutina lui, atacate câtăva vreme fără rezultat de toți acești bravi nepricepuți, încrezuți în sine și a doua zi după înfrângerile care se pot mai puțin tăgădui.

O definiție, o mărgenire mi se pare deci de folos.

Unde trebuie să ne amestecăm noi fiindcă statul nu poate veni de la sine, iar o petiție a noastră către dânsul ar putea să rămâie fără răspuns?

În multe domenii – acesta e răspunsul. Întâi, statul administrează mult, dar mai adesea în aparență, pe hârtie, raportul gol urmând ordinului naiv, iar lucrurile rămânând tot așa cum sunt, în ciuda laudelor pe care cel care a poruncit e dispus să și le deie, în discursuri sau în volume de autoproslăvire.

Deci noi înșine trebuie să-l ajutăm, uneori chiar să-l înlocuim cu totul.

Să nu se creadă, în această țară de maidane și străzi neîngrijite, de trotuare sparte și de șosele pe care nu se poate merge, că statul sau celelalte organe ale vieții publice pot ajunge pentru ceea ce dorim să fie aici, spre a ne păstra alături de națiile civilizate. Mă gândisem odată la un organ care să ajute în orașe administrația comunală, la un fel de

asociație a acelor cari locuiesc în aceeași stradă și au deci aceleași nevoi de higienă, de cuviință și frumuseță, murdăria de la unii trimețându-și praful la ceilalți și boala celui neglijent putând să treacă și la acela care îngrijește mai mult de cei și de cele ale lui, dar nu umblă cu gândul mai departe decât hotarele propriei gospodării.

Am rămas totdeauna mirat cum se poate ca oameni care-și împodobesc casa și înlătură din ea tot ce poate fi urât să sufere în fața lor un trotuar pătat și spart, cu copac care se ofilește fiindcă nimeni nu-l sapă și nu-l udă, o stradă care-i trimete praf și miazme. Dar cine ar încerca singur să o facă e în primejdie să fie luat în râs de acei cari cred că e bine cum sunt lucrurile acum, ba chiar să vadă munca sa făcută zădarnică de cel dintâi șoltic care, în treacăt, îi mâzgălește zidul cu cărbunele sau de cel dintâi om cu carul care, având nevoie de o vărguță, îi ucide pomul, rupându-i o șuviță de scoarță până la rădăcină.

Am văzut în Olanda femei, poate servitoare, dar poate și stăpâne, care, sâmbăta seara, se apucau să spele nu numai tot zidul de cărămizi aparente, dar și parte din stradă care se afla în fața locuinței lor. Și trebuie să spun că, nu în mândrele orașe, dar în sate umile, fără o silă ca aceea a ocupanților nemți în aceste orașe, am întâmpinat și la noi gospodine a căror mătură se întindea, harnică, și până la ulucile casei vecine.

Hotărât, nu vom avea alt aspect al țării decât atunci când, fără a mai aștepta de la organele de stat ce nu pot să deie – cum e, între altele, deszăpezirea străzilor, care e o problemă și pentru marile cetăți americane unde cade năprasna viscolelor neașteptate și uneori repetate tocmai când ai curățit pe urma lor – nu pot să deie, zic, ceea ce, cu

toate experienţele, ne tot înviersunăm să cerem de la dânsele, – numai de la dânsele. În ce priveşte curăţirea zăpezii, fiindcă am vorbit de dânsa, Primăriile, în loc să mai încerce pentru a mia oară cu circulări de care nu ţine samă nimeni – uneori chiar cei cari au iscălit ameninţătorul îndemn – ar face mai bine să ţie la dispoziţia celor cari nu pot munci cu mânile şi n-au rândaşi, echipe pe care atâţia am fi bucuroşi să le plătim.

Iniţiativa particulară ar putea fi de cel mai mare folos şi în ce priveşte o justiţie populară, spontanee, imediată, care e în stare a face lucruri de care nu e destoinică justiţia de stat cu paragrafele ei de zăbavă şi putinţile de veşnică amânare, fără a insista asupra faptului că ea, care trimete la închisoare pe femeia cu copiii plângând când a furat o pâne, n-are cum să pedepsească pe bărbatul grosolan cu soţia sa, pe tatăl crud cu propriile sale odrasle, pe mama care nu-şi caută de casă, pe prietenul care-şi înşeală prietenul, – miile de mii de cazuri în care neomenia cea mai ticăloasă nu poate fi atacată după nici un articol de lege.

Am văzut adesea la Paris publicul de pe stradă intervenind hotărâtor pentru lăptăreasa căreia o trăsură răpezită sălbatec îi vărsase marfa şi vinovatul căuta s-o şteargă cât mai răpede, şi, în câteva minute, până să vie sergentul de stradă, judecata era făcută şi paguba după dreptate împlinită. Societăţile americane merg până la vărsări de sânge în cazuri când o crimă odioasă nu şi-ar putea găsi decât o sancţionare târzie şi insuficientă. Dar la noi mi s-a întâmplat să găsesc în faţa unei nedreptăţi o lume întreagă care dă din umeri şi trece. Nu o dată am trecut peste orice consideraţii şi – n-am tăcut. Orice putea să mi se întâmple de la un mojic, judecător în procesul care nu mă atingea în

nici o privință pe mine. Ce mare lucru e când fiecare știe că în orice om de lângă dânsul poate fi un judecător și unul care nu se sfiește a și pedepsi!

Dar nicăiri inițiativa particulară nu e mai necesară decât în domeniul culturii, înțelegând nu numai școala, dar orice înălțare sufletească.

Să ne gândim că fiecare din noi, prin felul cum trăiește, curăță sau pângărește societatea din care face parte. Toți suntem, fără a ne da sama, și ucenicii și învățătorii altora, prin orice cuvânt, prin orice faptă, prin orice gest al nostru.

În afară de această continuă acțiune a tuturora asupra tuturor, ce nu putem face în ce privește grija frumuseții, care e atestatul cel mai nobil al unui grup uman! Statului, Comisiei Monumentelor Istorice, de pildă, li se aruncă adesea în obraz de câte ori se săvârșește din prostie sau din răutate cutare atentat față de zidirile legate de trecutul nostru. Dar cel ce pârăște public a făcut el ceva pentru ca păcatul să fie oprit, a înștiințat el măcar în chip cuviincios, înainte de a critica până la clevetire? Așa legal cum a fost, gestul unor tineri din Iași, cari n-au permis cotropirea și profanarea unei biserici, merită desigur laudă, chiar dacă ar fi fost expuși unei sentințe corecționale.

Fără a mai vorbi de faptul că niciodată școala, biata școală de stat, înfășurată în vechile ei pelinci, nu va putea fi de oarecare folos societății decât atunci când aceasta o ajută și la nevoie e în stare, cu profesorii ei cu tot, s-o și domine pentru a o îndrepta și înnoi.

Curajul cuminte al oamenilor cari știu ce pot e necesar statului. El va trage folosul, nefiind silit a se amesteca unde nu i se cuvine și nu poate, dar a lor rămâne lauda.

„Neamul Românesc", 25 septembrie 1934.

XX

CE E O HÂRTIE VECHE

În toate suferim de două mari neajunsuri; neglijența și disprețul.

Lăsăm să decadă, să se distrugă atâtea lucruri a căror importanță n-ar fi greu s-o înțelegem, dacă ne-am opri un singur moment asupra lor. Câte case strălucite nu s-au risipit, ajungând depozite de grâne, grajduri poate, locuințe rău îngrijite ale unor oameni cari nu sunt în stare să le prețuiască, după o expropriere care trebuia făcută nu în grabă, de o administrație nepregătită și cu preocupări demagogice, ci cu grija de a nu se strica nimic din gospodării, din care cele moldovenești, vechi de secole, meritau fără îndoială tot respectul și toată prețuirea. S-a repetat astfel vechea și enorma greșeală de la cealaltă expropriere, a călugărilor greci, în ale căror frumoase case egumenești s-a aciuat imediat cea mai desăvârșită ruină – noroc încă de acelea, din care, călcând în picioare voința ctitorilor, am făcut case de nebuni ori adăposturi de criminali cari-și primblă osânda și nenorocirea prin gingașele pridvoare cu stâlpii înfloriți în capitele și se strâng pentru noapte în cămările unde Nicolae Mavrocordat adunase, la Văcărești,

comoara cărților sale: în acest caz, se poate ca mai târziu oameni cu socoteală la cap și cu delicateță sufletească să restituie scopurilor de pietate și de cultură ceea ce așa de grosolan a fost uzurpat.

Alături de această neîngrijire este însă și ușurința cu care, fiecine crezându-se îndrituit la aceasta, pentru ceva studii sau o fărâmă de inteligență ori de talent, luăm în deșert oameni și lucruri.

De ce nu s-a râs în această țară, și de cine? Se crede că atitudinea aceasta de răzvrătire și răsturnare e ca un atestat de superioritate, și orice batjocoritor obraznic găsește îndată ceata, mai mare sau mai mică, a celor dispuși să-i admire obrăznicia.

Așa s-a procedat, și ca neglijență și ca despreț, față de hârtia veche, spre a cării valoare, uneori și sfințenie, vreau să chem atenția respectuoasă și iubitoare a celor cari mă ascultă.

De atâtea ori ea se aruncă. Obicei foarte vechi, datând de pe vremea când din pagini de neprețuite manuscripte, din care a rămas doar câte o filă, destul de frumoasă ca să regretăm restul, se făcea căptușirea legăturilor unui volum nou, de multe ori fără nici o însemnătate. Trebuie să dezlipim astăzi cu grijă acea filă care poate veni din vremile în care scrisul nostru era mai rar: cu câtă bucurie o vedem, în baia de apă caldă, desfăcându-se de pe tartaj![1] Alteori aceiași înaintași, asămănători cu noi și în defectele lor, neavând carton pentru scoarțele unei cărți de întrebuințare zilnică, lipeau împreună multe foi ale unei cărți sfâșiate pentru a găsi astfel o înlocuire.

[1] Scoarța de carte, fiecare din coperțile unei cărți.

Aruncăm orice nu putem recunoaşte, orice ne stă în cale şi ne încurcă. Sunt extrem de rare familiile care-şi formează o arhivă, din care urmaşii ar putea culege ce a fost şi în sufletul acelora, duşi de mult sau mai de curând, ale căror chipuri, mai mult sau mai puţin asămănătoare, se văd în urâte portrete pe pereţi sau în albumele cu legătură veche – uneori şi cu muzică! – în care se înşiră fotografiile îngălbenite, care dau mai adesea numai stângacea pretenţie sau timiditate a momentului în care au fost prinse victimele.

Nu se înţelege câtă vieaţă, cu grija, suferinţa şi puţina ei bucurie, se găseşte în aceste rânduri a căror scrisoare se îngălbeneşte cu vremea. Sunt acolo cântece de mulţămire şi sfâşietoare strigăte de durere. Biete suflete se mărturisesc [în] ce au avut mai intim şi mai sfânt. Uneori atâta simţire adevărată se ridică până la înălţimea unei literaturi, unei poeme, mai frumoase decât ceea ce scriitorul de profesie izvodeşte pentru a merge la tipar. Sunt şi afaceri al căror rost nu s-a isprăvit cu totul şi care pot servi în procese eventuale. Din ele se poate afla ceea ce se îndreptăţeşte o durere, ceea ce sprijină mândria unor sărăcii oneste, ceea ce ajută la reabilitarea unor prigoniţi şi calomniaţi de pe vremea lor, care din momentul unde i-a aruncat înainte de vreme răutatea oamenilor îşi cer asfel în zădar dreptatea.

Sunt însă şi taine. Nu e om care să nu le aibă, nu e om care să nu gândească uneori la ce grozav ar fi dacă s-ar şti sentimente şi suferinţi pe care le-a ascuns cu eroism, ţâşnind doar ele în clipe de desperare pe o hârtie care a plecat la alţii, cari aveau datoria de a distruge sau aceea de a păstra cea mai atentă discreţie. Şi cel care a primit mărturisirea, de care corespondentului i-a părut poate rău

a doua zi după ce a scris, dispare, iar, în graba grosolană și impie [1], a celor cari, lacomi, îi răscolesc moștenirea, se găsește și această vădire de conștiință, această revărsare de inimă și, împreună cu vechi registre de socoteli, cu hârtii oficiale netrebnice, ea merge la anticarul care nu poate ceti, și nu e în stare a-și da sama, iar de acolo la clientul care-și poate petrece cu descoperirea misterelor unui neam de care nu e legat prin nimic. De câte ori n-am găsit astfel lângă cărțile poștale ilustrate, cu salutările, glumele și povestirile naive ale copiilor, ale tinerilor, pagine de grave și triste spovedanii ca înaintea lui Dumnezeu!

Între hârtiile care se aruncă se află uneori și ce trebuie pentru a cunoaște viața unor oameni a căror amintire face parte din tezaurul istoric al neamului nostru. Din această oarbă risipă vine că trecutul nostru mai recent îl cunoaștem, calp și șters, după acte publice, după dezbateri parlamentare și articole de gazetă, interesate și nedrepte, și că istoria noastră literară e lipsită și de preciziune, dar mai ales de acea intimitate care nu poate veni decât de la aceste revelații intime care nu erau menite publicității. Ce săracă e astfel, în comparație cu ce au alte popoare, povestea oamenilor reprezentativi sau conducători ai românilor! Din ce a fost mai adânc în ei știm așa de puțin, încât înfățișarea ce le-o dăm după cunoștințe așa de sărace e ca aceea a unui daghereotip veșted de la începuturile artei fotografice.

Chiar când se păstrează ceva, trece o generație-două, până ce se apropie cineva de aceste hârtii. Merită toată lauda acei membri ai familiei, cari, cu un rar simț de solidaritate morală, scot la iveală ceea ce se ascundea

[1] Nelegiuită.

în saltarele cu iz de mucegai ale vechilor scrinuri. Cât de mult nu spun astfel scrisorile, de curând apărute, ale familiei lui Ion C. Brătianu ori ale fratelui său Dimitrie! Se poate face azi un act de dreptate recunoscând superioritatea intelectuală, nobilul idealism al fratelui mai mare, lăsat în umbră de strălucitul noroc al celuilalt, și acesta apare ca un modest gospodar, bun soț și bun părinte alături de o soție al cării stil cu mirezmă de tradiție întrece pe al omului politic deprins cu cetirea gazetelor.

Nu e om al cărui scris să nu poată fi interesant, pentru persoana lui ori pentru vremea căreia-i aparține. Răvașul familiar sau amical, cu aparentele lui nimicuri, poate să fie adesea de mult mai mare preț decât actele în care-și face rapoartele ori își dă poruncile oficialitatea unui timp. A păstra orice – eu nu arunc, de aproape jumătate de secol, nimic, ci adun, cos și leg, prezintând astfel oricui povestea fără ascunzișuri a vieții mele întregi – e o datorie pentru casnici și rude, dar, în același timp, când vine vremea și se prezintă ocazia, și un dar care se face pentru cunoștința unei societăți.

Unii cred că e de conservat numai impunătorul pergament domnesc cu pecetea atârnată sau apăsată cu roșu ori „cartea", înscrisul purtând dedesupt iscăliturile meșteșugite și pecețile, nu o dată așa de frumoase, ale boierilor; moșnenii, răzeșii strâng în traiste ori în saci de piele, ascund prin firide astfel de mărturii ale trecutului, pe care le comunică foarte greu chiar omului celui mai cinstit și mai de încredere, închipuindu-și fără rost că din prezența în casa lor a acestor acte, vechi uneori de mai multe veacuri, atârnă stăpânirea netulburată a bucății de pământ

pe care au moştenit-o. E o lungă şi grea trudă să ajungi până la o comoară pe care nu ai de gând să le-o răpeşti. Ei nu-şi dau samă că stăpânirea timp de un număr oarecare de ani este un titlu de drept, că s-au dus vremurile când înaintea altui Domn puteai să vii din nou cu pârile tale ori să te găseşti târât la judecată de un adversar neastâmpărat. O statistică a acestor documente care pot pieri în focurile aşa de dese prin satele noastre ori se pot distruge de umezeala care dăinuieşte în căsuţele aşa de rău construite ar trebui făcută cât mai repede, şi prefecţii, prin organele lor administrative, ca şi preoţii, învăţătorii, s-ar putea însărcina, aceştia din urmă prin influenţa lor locală, cu această adunare, aşa de utilă istoriei.

Unii, ajungând în stăpânirea unor asemenea documente, mai ales când ele sunt pe pergament, îşi închipuie că ele au o valoare enormă şi cer preţuri nebune, retrăgându-se jigniţi când le arăţi cât merită în adevăr ceea ce ei consideră ca o marfă deosebit de preţioasă, ca un mijloc de a-şi plăti datoriile – când se plăteau – ori de a face zestre unei fete.

Trebuie ştiut însă un lucru. Scrise în slavoneşte, actele cele mai vechi n-au nici un preţ în ce priveşte limba. Iar, cum forma e mai totdeauna aceeaşi, şi din neştiinţa scriitorului român, ele nu prezintă surprinderi. Doar ici şi colo se strecoară pomenirea unui fapt istoric sau un element de vieaţă pitorească. Încolo, ele au însemnătate doar pentru cronologie, pentru numele boierilor marturi, în afară de ce priveşte proprietatea de care se ocupă, şi unele legături de familie.

Se poate ca o hârtiuță de pe la 1820–30, înainte de a se crea prin Regulamentul Organic, statul cel nou, să fie mai binevenită decât un solemn act de proprietate de la Petru Rareș sau de la Mircea Ciobanul.

De aceea nimic nu trebuie aruncat, nici de particulari, nici, până la hârtilăritul de astăzi, de autorități. Dar despre crimele, care se continuă, ale acestora față de urmele scrise ale trecutului, în data viitoare.

„Neamul Românesc", 7 octombrie 1934.

XXI

CE S-A FĂCUT PENTRU ARHIVELE NOASTRE

Trecutul unei țări, parte integrantă din prezent, căci noi trăim prin „oameni cari au fost", în așezămintele lor, în bogăția adunată de dânșii prin munca lor, încunjurați de frumusețea pe care au realizat-o în monumente și alte opere de artă, ne hrănim cunoștințile din agonisita pe care ne-au lăsat-o și ne mângâiem, ne îndemnăm prin poezia rămasă de la dânșii, se cuprinde în cronici și istorii, dar și în scrisorile particulare pe care le uităm prin saltare sau le distrugem, și în actele publice, de multe feluri, de la un biet raport al celor ce s-au petrecut într-un sat până la actele cele solemne, iscălite și pecetluite pentru afaceri importante sau mari evenimente politice de înalți demnitari și de suverani.

De mult încă ele s-au păstrat, în vederea împrejurărilor care se pot produce sau în legătură cu interese care dăinuiau, în arhive, ceea ce înseamnă „depozit de lucruri vechi", ba unele din aceste documente chiar în tezaurul unei țări.

Cu schimbările dese ale Domnilor noștri, cu lipsa de legături între unul și altul, la noi se vor fi păstrat foarte

puține acte de stat în vremea mai veche. Oricum, nici o urmă nu ne-a rămas de asemenea așezăminte, pe când orice localitate, cât de măruntă, din Italia, poate să ne lămurească din vremile cele mai îndepărtate asupra vieții ei în toate privințile, prin hârtii și acte de socoteli care ni s-au păstrat.

Unele socoteli ca ale lui Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei la jumătatea secolului al XVII-lea, pe care le-am tipărit în volumul V din studiile și documentele privitoare la istoria românilor, arată că măcar la Vistierie era grija conservării unor însemnări.

Arhive în toată forma, și nu colecții particulare ale Domnilor, cari le luau la plecarea lor din Scaun, ajungând astfel a se risipi cu totul, le găsim în țările noastre spre sfârșitul secolului acestuia, al XVII-lea. Astfel, Constantin Brâncoveanu făcea să i se copieze în registre și notele cheltuielilor sale, din care se făcea ceea ce după moda turcească se chema un anatefter, și unele porunci și hotărâri privitoare la dăjdiile aruncate asupra supușilor săi. Le-am făcut loc și unora și altora în același volum. Și desigur că un Domn așa de învățat ca Dimitrie Cantemir din Moldova va fi făcut o regulă în ce privește scrisorile și socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-se acolo.

Primejdia era aceasta pe care am arătat-o de la început: în lipsa de legătură, de interese comune, de solidaritate între Domniile care se urmau. În felul acesta s-au adus cele mai mari pagube cunoștinții istoriei noastre. Doar când și când, dintr-o arhivă personală împrăștiată, dacă prindem câte o scrisoare cu caracter politic, cum e cazul, unic, al

hârtiilor luate în pribegia lui prin Apus, de la 1591 la 1594, de Domnul moldovean Petru Șchiopul: faptul că Imperialii austrieci, între cari a murit la Bolzano (Bozen), în Tirol, au pus mâna pe tot ce a rămas de la dânsul, ni le-a conservat în întregime.

Fanarioții ne-au adus în această privință, prin spiritul lor îngrijit biurocratic, cele mai mari servicii. Avem condica în care Vodă Constantin Mavrocordat punea să se însemne poruncile trimese dregătorilor săi, totdeauna în românește – i-am făcut loc în volumul VI din aceeași culegere a mea – așa încât cunoaștem toate resorturile unei administrații de la noi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Alți Domni, și anume în Muntenia, au făcut, îndată după aceasta, și mai mult: anume au ordonat condici de ordonanță, pe care le lăsau după dânșii, nefiind vorba de acte politice și mai ales secrete. Răposatul V.A. Urechiă a tipărit această adevărată comoară. Registre de socoteli se păstrau la Iași, deși între însemnările lor puteau să fie unele neplăcute pentru Domni și cei din jurul lor.

Pentru o astfel de operă culturală eu luasem, de altfel, însumi măsuri, printr-un articol din legea învățământului, secundar, articol care n-a fost abrogat, dar care nu s-a aplicat, cum s-a făcut, de altfel, cu acela pe care continuu a-l judeca foarte folositor, care silea pe orice profesor să facă un număr de oare la altă școală decât a sa, ca să se îndemne astfel cei învechiți și fără lectură, cei cari se lasă furați de alte ocupații și-și neglijează catedra.

Prevedeam că în orice localitate, din tot corpul didactic, de orice grad, de la rectorul de Universitate până la cel mai nou și mai modest institutor, să se formeze un

Consiliu Cultural în sama căruia să fie, în toate direcţiile, supravegherea şi îndemnul.

Nu s-a făcut nimic în acest sens.

S-ar mai putea face oriunde o societate a amicilor trecutului, ca aceea a amicilor Universităţii din Paris. Cum s-au întemeiat societăţi de amiciţic pentru ţările prietene, ba uneori şi pentru cele care n-au avut şi nu pot să aibă o prietenie cu noi, de ce nu s-ar încerca şi astfel de tovărăşii?

Numai în acest chip, cu oameni din partea locului, având ochii deschişi asupra ceea ce se petrece, se poate împiedeca pierderea unei informaţii fără care istoria e condamnată să rămâie pentru totdeauna o înşirare cronologică de evenimente curat politice, având un caracter central, pe când ea trebuie să cuprindă orice manifestaţie de viaţă, oriunde şi ori în ce proporţii ea s-ar fi petrecut.

Cum am rugat adesea pe ascultătorii mei la cursuri şi conferinţe să-mi trimeată spre consultare scrisori private din saltarele lor – şi puţini m-au ascultat, o, cât de puţini! – tot aşa rog pe acei ce mă ascultă în această sară să facă poliţia nimicitorilor de arhive şi, cum găsesc la un magazin dovada jafului, să mă înştiinţeze pentru a încerca să-l împiedec. Cum nu s-a făcut după votarea legii mele pentru arhive statistica, pe care o ordonasem, e singura cale prin care s-ar putea împiedeca răul.

Când Regulamentul Organic, la 1834, a întemeiat, după sistemul francez, trecut pe la ruşi, noul sistem birocratic, arhivelor li s-a dat o fiinţă ca în Occident.

Astfel putem cerceta de la această dată înainte şi pentru Moldova şi pentru Ţara Românească toată corespondenţa administrativă.

Directori pricepuți, ca un Dimitrie Onciul, istoric pătrunzător, ca fostul meu bun elev domnul C. Moisil sau prietenul meu bucovinean, acum la Iași, domnul Sever Zotta, le-au dat o organizație vrednică de cultura timpului. Se poate lucra din ce în ce mai liber și mai ușor în aceste așezăminte, care au prilejuit descoperiri din cele mai interesante. Domnul Moisil a întemeiat chiar o școală de arhiviști la București, cum francezii au demult una în Școala de Carte (des Chartes) din Paris. Secularizarea averilor a adus la arhive zeci de mii de documente și sute de condici.

Dar n-am ales acest subiect numai pentru a da aceste îndreptări, care pot fi de folos, și a manifestat sentimente firești de recunoaștere [1] pentru bunii păstrători ai acestor scumpe hârtii.

Și nu voi insista asupra faptului că astăzi o lege făcută de mine pune mai sigur la adăpost aceste comori. Ci e vorba de o critică pe care vreau să o aduc în public în credința că greșelile, crimele de până acum nu se vor repeta.

Până la legea mea, care cred că nu se aplică, precum nu s-a aplicat nici legea bibliotecilor și a muzeelor despre care voi avea prilejul să vă vorbesc altă dată, nimeni n-a reglementat alte arhive: acelea ale deosebitelor autorități de stat și ale primăriilor.

Jaful pe care l-a făcut în ele prostia omenească și totala dezorientare a celor pe cari vremea i-a pus în locuri de care nu erau vrednici nu se poate înfiera îndeajuns.

Uneori pentru „a face loc" în clădiri neîncăpătoare și rău împărțite, alteori pentru a ajuta câte o mică afacere cu

[1] Aici cu sensul de recunoștință.

fabricile de hârtie, din timp în timp „se vindeau" – se dăruiau de fapt pe preţuri de nimic – singurele urme după care se putea reconstitui istoria unei localităţi.

Din hârtii de pe la începutul veacului al XIX-lea, când era încă aşa de interesantul „vechiul regim" al nostru, se făceau învelişuri de mărfuri la băcănii sau cornete la fructele ce se ofereau în gări.

Câteva din aceste păcate de neiertat trebuie să le dezvăluiesc, cu părerea de rău că nu pot da şi numele dobitocilor răufăcători cari le-au săvârşit.

Am văzut cu ochii mei vechea arhivă de la primărie a Botoşanilor, din care am şi extras câte ceva. Azi a rămas numai un maldăr de acte scăpate, Dumnezeu ştie cum, de la o nemiloasă distrugere. Dar meritosul director C.C. Iordăchescu mă asigură că au rămas câteva registre şcolare. În turnul bisericii Ospenia din acest oraş al naşterii mele am găsit lăzi de documente ale vechii protopopii, în care erau ştiri despre familiile de acolo; din ele n-a rămas nimic.

La Focşani am cumpărat în gări fructe învelite în hârtii de pe la 1820: o întreagă arhivă pare a se fi răspândit aşa.

Nu ştiu ce se mai păstrează la Galaţi, dar e o minune că Brăila, bine gospodărită, şi-a păstrat registrele de la refacerea ei după scoaterea de supt stăpânirea turcească.

În schimb, la Giurgiu se dă vina pe bombardarea bulgărească din Marele Război, pentru totala distrugere a oricării urme de trecut, aşa încât istoria modernă a oraşului nu se va putea scrie niciodată.

Pagini din registrele de pe la 1830 ale Tribunalului din Ploieşti mi-au fost aduse de prieteni tot aşa de revoltaţi ca şi mine de această operă de inconştient vandalism.

În general, instanțele judecătorești aveau în depozit maldăre de documente depuse de părțile în litigiu. Din fericire, s-au depus unele din ele, ca ale Tribunalului Iași, la Academia Română, unde nu o dată mi-au fost de mare folos.

Arhivele Mitropoliei bucureștene erau aruncate claie peste grămadă în nu știu ce șură și abia acum în urmă au fost culese și puse în ordine.

În țările adause, ce a fost în sama românilor a avut adesea aceeași soartă. La Sibiu cred că s-a nimicit cu totul bogata arhivă cu atâtea registre grecești total necercetate de la protopopia de acolo. Rupea oricine voia fără a-și da samă ce face. Iar în arhivele moștenite de la alte stăpâniri nu știu dacă s-a păstrat totdeauna buna ordine obișnuită.

A venit vremea ca astfel de sălbătăcii să nu se mai petreacă. Se pot înlătura, cu bună socoteală, numai actele după același tipic ale vremii noastre de birocratism banal. Tot restul merită a fi ținut cu grijă și cu pietate.

Astfel s-ar salva măcar o parte din imensul material care a fost odată în această țară unde s-a scris mult și bine.

„Neamul Românesc", 31 octombrie și 1 noiembrie 1934.

XXII

CE SUNT AZI MUZEELE NOASTRE

Ce drept am să vă vorbesc de problema muzeelor, care se pune nu numai la noi, unde suntem numai la începutul unei opere mari și grele, dar și într-o lume care a avut mai mult răgaz decât noi pentru a dezvolta o civilizație mai înaltă, și care problemă capătă în Europa soluții fricoase și ieftene, pe când Amercia de Nord, conștientă de nevoile culturale adevărate ale epocei noastre, face, mai mult din banul particularilor, silinți uriași pentru a ajunge la muzeele care se cer astăzi?

În scurta mea guvernare am putut crea pentru muzeele românești lucruri care cred că vor rămânea, și face să se voteze o lege, a cării punere în executare, cu mult prea zăbovită, ar însemna totala prefacere a unor așezăminte de un așa de mare folos.

Am găsit ce stau să vă spun în provinciile noi, afară de unele înjghebări mai de mult, și bine îngrijite,[1] de altfel extrem de puține, ca Muzeul Asociației de la Sibiu și muzeul minoritar, adecă galeria de pictură a sașilor din

[1] În „Neamul Românesc": „afară de unele înjghebări mai vechi și bine..."

același oraș, chiar o altă creațiune a acestei minorități, culte, harnice și solidare, la Brașov, apoi creațiunea, vrednică de toată lauda, a singurului om cu o mare pregătire în acest domeniu, dar atât de puțin susținut, domnul Vuia, care a strâns un tezaur de artă populară într-o clădire oarecare de la Cluj. Ceva care merită ținut în samă mai e la Timișoara, apoi un Muzeu de științe naturale rezultat din inteligenta străduanie a unui străin și a soției lui, la Chișinău, iar în capitala celui mai istoric ținut românesc o adunătură fără alegere și fără rânduială, la Cernăuți[1], decât care merită mai multă atenție ceea ce a făcut un om de bine, învățător nesprijinit și, până ieri, când l-a distins Comisiunea Monumentelor Istorice, nerăsplătit, la Rădăuți.

În județele vechii Românii, un pustiu. Iașul n-are decât arhaicul depozit de păsări împăiate și haine domnești, plus un elefant care a făcut uimirea respectuoasă a mai multor generații, de deasupra vechiului magazin de fierărie al fraților Bachstez și o îngrămădire de pietre sepulcrale și rădvanuri de pre vremuri într-o sală oarecare cu aparență de șură. Apoi ce s-a putut strânge din donația Bibicescu, iarăși lucruri de tot felul, la Severin, unde truda statornică a domnului Bărcăcilă a pus deoparte ceva din descoperirile făcute în acel centru roman, care ar trebui dezgropat întreg pentru a chema românimea toată la vederea fundamentelor romane, traianice și post-traianice, ale vieții sale de astăzi, cum, de altfel, așa ar fi trebuit să se facă de mult la Sarmizegetusa, unde nu sunt decât ruine spintecate, de unde amatorii au putut să fure ce au voit, iar la Adam Clisi, *Tropaeum Traiani*, nu este decât un vast câmp de rămășițe nerânduite și neîngrijite, atunci când și aici ar fi trebuit adus tot

[1] Acum s-a făcut un frumos muzeu (n.a.).

tineretul ca să se vadă din ce măreție au purces umilele suferinți răbdătoare ale existenței noastre istorice, iar înaltul deal de la Hârșova se fărâmițează încetul pe încetul, cum iar s-a făcut atâta vreme cu zidurile bizantine, genoveze, moldovenești de la Cetatea-Albă și, de altfel, cu alcătuirile preistorice și cu zidăriile românești în toate colțurile țării.

La București, urmele preistorice, elenice, din Scitia, Minoră dobrogeană, și romane se amestecau într-un haos fără pereche cu odoare și odăjdii ale evului mediu românesc cu icoane și bune și rele, cu pietre dintre care unele erau încrustate în ziduri și acoperite cu scaunele din față, – toate acestea unde? În odăile de jos ale îmbătrânitului Palat al Universității, care, până am putut scoate, ca rector, de acolo, pe „părinții conscripți" ai patriei, era ocupat, adecă uzurpat într-o așa de largă măsură, de ședințile Senatului[1]. Un particular, zelos și zăpăcit, cu intervenții cerșite, își găsise un luxos adăpost pentru o sumă de obiecte disparate luate fără nici un drept din dreapta și din stânga. Un măreț Palat pentru arta populară era abia început. Colecțiile Comisiei Monumentelor Istorice erau nevizitabile. Muzeul Kalinderu, revizuit apoi de gustul domnului Steriade[2], păstra, și păstrează, defectele primei sale formațiuni, iar Muzeul Aman, care reprezintă o întreagă perioadă a artei noastre, rămâne ignorat.

Până să ajungă în subsolul dibaci amenajat al Palatului Ateneului, Pinacoteca Statului era doar o *chambre de débarras* și un capitol budgetar. Pentru epoca modernă o înlocuia bogatul muzeu de pictură modernă datorit domnului Simu.

[1] Și l-a recăpătat și-l adauge: d. Samtgeores (n.a.).

[2] Se referă la pictorul Jean Al. Steriadi.

Ce proastă figură făceau toate acestea față de minunatul muzeu de zoologie, operă de știință, de ordine și mai ales de iubire!

Ceea ce am reușit a face în câteva luni mi se pare a merita oarecare atenție, dacă nu și acea recunoștință la care cineva, când face un lucru bun, are așa de puțin drept într-o lume dezorientată și gata oricând a nedreptăți și cele mai bune intenții și cele mai serioase realizări.

Am scos niște biurouri din pompoasa Casă Kreţulescu din strada Ştirbei Vodă și, reunind cu colecțiile de la Universitate o parte neevacuată, ca atâtea comori artistice și istorice ale noastre, la Moscova, din ce se putuse strânge la Comisiunea Monumentelor Istorice, am creat, cu ajutorul domnului Virgiliu Drăghiceanu, și cu gândul ca supravegherea să fie a zisei Comisiuni, un muzeu pe care-l putem prezenta astăzi și celui mai pretențios vizitator străin. E păcat că așa de puțină lume merge acolo, unde, împotriva unor critice răuvoitoare, oricine poate să fie admis astăzi; când tot Muzeul Arheologic administrează și acolo. Arheologia însăși a fost așezată în casa pe care o lăsa Ministerului de Instrucție Publică un mare proprietar, Macca, și unde se așezase un foarte sărac Muzeu Pedagogic, cercetat în oarele de sară de un public de copii din școlile secundare, care mi s-a părut că se și amuzau puțin înaintea masivelor dulapuri și sobelor de faianță colorată amintind gustul unei epoce pretențioase. Astăzi, nu numai obiectele greco-romane au un adăpost vrednic de dânsele, dar și atât de bogata recoltă de preistorie făcută de școlarii lui Pârvan în toate părțile țării, în care se văd strălucitele însușiri de artă pe care cei mai depărtați strămoși ai noștri le-au transmis țăranilor noștri, moștenitori ai unei de mai multe ori milenare arte preistorice.

Bineînțeles, am desființat muzeul de adunături al colecționarului doritor de a avea o frumoasă locuință fără sarcini de chirie. Acolo am pus tablourile moderne, unele foarte bune, pe care cumpărături întâmplătoare le sămănau fără alegere prin birourile funcționarilor de la mai multe ministere: nu toate aveau o valoare deosebită, dar reprezintau ca o expunere a dibuirilor și izbânzilor noastre de la marii realizatori, ca Grigorescu, Andreescu, Mirea și Luchian încoace. Am fost silit să le adun într-o odaie de depozit în Casa Kreţulescu, când mi s-a cerut una din acele chirii de după război pe care statul nu le mai poate plăti. Dar din bugetul, scăzut de mine până la ultima limită, al Prezidenției Consiliului, destinasem vreo două milioane pentru aripile acestui muzeu, unde avea să figureze pictura contemporană: nu voi spune ce destinație au căpătat după plecarea mea acești bani.

Era vorba să se dărâme, în vederea unui mare bulevard proiectat, Casa Moruzi, de fapt Cantacuzino, de lângă Academia Română, frumoasă clădire gospodărească, perfect împărțită, lângă care nu trebuia să se îngăduie o nenorocită improvizație comercială, care cade astăzi în bucăți. Am stăruit ca această singură veche casă boierească netransformată de pe Calea Victoriei să rămâie, și am reușit. Acolo zelul admirabilului primar curagios care a fost domnul Dimitrie Dobrescu – și opera sa se continuă supt domnul Donescu, orice i-ar despărți din punctul de vedere, total neglijabil, al partidului – a așezat un Muzeu al Bucureștilor, a cărui idee mă urmărea de mult. Colaboratori inteligenți și zeloși până la entuziasm, ca domnii Rosetti și Florescu, au știut să facă din lucrurile donate sau achiziționate cu prețuri de nimic o splendidă enciclopedie bucureșteană, care le face cea mai mare onoare, adăugându-se

și un șir de explorații arheologice ale domnului Rosetti în margenea de către Mostiște și până la Snagov, care au avut darul să arăte, contra ideii unui șes muntean puțin locuit și barbar, ce puternică viață însuflețită de tendințe artistice s-a dezvoltat aici din cele mai vechi timpuri. Nu pot vorbi încă de valoarea tablourilor din muzeul de pictură mai de curând format al aceleiași primării.

Dar legea votată în 1932 și care, cum am spus, așteaptă să fie aplicată, cuprinde un întreg sistem de muzee, care ar salva ce nu s-a pierdut încă de generații ignorante și neglijente și ar pune la îndemâna oricui, și din regiunile cele mai depărtate de drumurile mari, acest admirabil instrument de cultură care poate fi muzeul în condițiile pe care voi căuta să le arăt în altă conferință. Pretutindeni trebuia să se facă adunarea obiectelor care mucezesc și se pierd prin case particulare, mai ales ale familiilor nobile astăzi așa de sărăcite și care așa de frumos își ascund marea sărăcie. Fără cheltuieli deosebite ele trebuiau să fie supuse unei clasări chibzuite, îndreptându-se către aceste modeste așezăminte întâi școlile și apoi cealaltă lume căreia îi place a se numi cultă. Ce-am putut reuși să fac pentru icoane, mai ales pentru acelea în stil popular, la Vălenii de Munte, multe din ele meritând să fie prezentate în publicația mea recentă „Artele minore în România", arată ce se poate culege din vecinătatea unui orășel de provincie.

Să nu luăm în ușor sarcini ca aceea a muzeelor.[1] Când se tot vorbește de puterea din jos în sus, nu strică să se coboare asupra ei și ceva care să vie cât de mai sus.

„Neamul Românesc", 13 noiembrie 1934.

---

[1] În „Neamul Românesc": *Muzeului.*

XXIII

MUZEELE. CE SUNT ŞI CE TREBUIE SĂ FIE. EXEMPLUL AMERICII

Credem prea adesea că un muzeu e un depozit unde aduci obiecte de deosebite feluri: artă, istorie, ştiinţă naturală, tehnică, lucruri de curiozitate, le aşezi în nişte odăi largi şi luminoase, le potriveşti frumos unele lângă altele, le pui uneori şi inscripţii lămuritoare, iar pe urmă pofteşti lumea, care ştie ori nu ştie, pricepe ori nu pricepe, să se uite la dânsele. În biurou lucrează la corespondenţa administrativă directorul, funcţionarii fac socoteala lucrurilor cuprinse şi, mai ales, servitorii atenţi bagă de samă ca nimic să nu se atingă, cu atât mai puţin să se fure, şi aceşti oameni de încredere se uită des la ceasornic pentru ca la vreun şfert de ceas înainte de momentul închiderii scris la uşa de intrare să facă zgomotul ce trebuie pentru a da afară şi pe omul cel mai îndărătnic în dorinţa de a sta.

Aşa e la noi, aşa e în ţări mai înaintate decât a noastră în această Europă care în multe privinţi a rămas aşa de seacă şi de formalistă şi de aceea cultura de care se arată aşa de mândră e, de fapt, cum o dovedesc tulburările şi revoluţiile, aşa de superficială.

De fapt, și aici America, țara democrației luminate, e un strălucit exemplu.

Muzeul, care sufere în chip firesc de atâtea neajunsuri, trebuie ca, prin toate mijloacele, să caute a fi altceva.

Să ne gândim întâi la un lucru: obiectele adunate și expuse n-au fost făcute pentru așa ceva. Nici unul, până la pictorii și sculptorii de azi, cari, lucrând, se gândesc să-și vadă opera cumpărată, spânzurată și înșirată într-un muzeu, n-au avut în vedere acei pereți, unul ca altul, pe care se bat în cuie pânzele ori lângă care pe sprijinuri de lemn sau de metal oarecare se așează statuile ori, în dulapuri cu sticlă, se înșiră vasele sau bibelourile sau și minunățiile naturii, care nici acestea n-au fost făcute pentru ca să stea împăiate, naftalinizate după acele geamuri reci.

Și ce a ieșit din mâna omului și ce face parte din uriașele tezaure ale naturii a fost în legătură cu un mediu încunjurător.

Animalele și plantele se amestecau în măreața simfonie a lumilor, și ele numai astfel, supt un anume cer, în legătură cu păduri, cu șesuri cu ape, își aveau rostul lor. În această privință măcar în parte Muzeul de Zoologie de la Șosea – pe cel de Botanică îl așteptăm încă – poate fi socotit că răspunde unor concepții altele decât acelea care prea multă vreme și-au continuat înțepenirea.

Dar aici mă gândesc la materialul artistic sau istoric al muzeelor.

Acestea sunt părți dintr-o viață, și în jurul lor trebuie vrăjită viața din care le-am desfăcut sau le-am găsit smulse.

Dacă e vorba de ceva scos dintr-o casă, această casă cu toată încunjurimea ei trebuie s-o vedem. De aceea a fost o

înnoire fericită ce a făcut întâi la Stockholm ca să treacă apoi și la Oslo și, cred, și în Danemarca, un mare iubitor al lucrurilor și oamenilor țării sale, în așa-numitul „skansen", pe locul vechilor șanțuri ale orașului, aducând acolo omul însuși, și cu dobitoacele lui chiar, făcându-i o casă ca a lui, cu mobilele pe care categoria lui le are de obicei și dându-i putința de a trăi, pe cât se poate, așa ca în locul și satul lui. Am văzut astfel pe eschimos în bordeiul lui, în jurul flăcării roșii a focului, și de-a lungul grădinii turme de reni cu bătrânii în frunte mergeau să guste, la ceasurile hotărâte, ca acolo sus, supt pol, hrana lor zilnică de mușchi al extremului Nord. Altceva decât polițe, rafturi și scrinuri cu obiecte sau păpuși![1]

Dar alături de această hotărâtoare nevoie a unei armonii corespunzătoare realităților arbitrar sfărâmate și pe care se cere să încercăm a le reface pe cât se poate, mai este ceva.

O așezare în muzeu nu trebuie să fie veșnică, în așa chip încât, afară de marii adoratori ai frumuseții, să plece cineva cu satisfacția că „a văzut" și prin urmare „știe" și n-are de ce să se întoarcă. Afară de reconstituirile permanente care corespund unei mari necesități educative, să fie necontenita orânduire nouă pentru cutare sau cutare prilej. Personalul unui muzeu e astfel necontenit ocupat nu numai cu primirea, clasarea și expunerea, odată pentru totdeauna, a obiectelor, ci și cu acele trecătoare expoziții care trezesc și satisfac o curiozitate necontenit nouă.

În acest sens s-a lucrat de câțiva ani la Biblioteca Națională din Paris, a cării imensă zestre e, într-un anume sens, și în muzeu. În anumite legături, miile de obiecte

[1] Vezi mai multe paragrafe omise în ediție din 1936, în notele finale, p. 401–402.

prețioase au ieșit la iveală, formându-se, la fiecare nouă invitație a publicului, un nou capitol din viața civilizației umane. Publicul s-a îngrămădit imediat cu cea mai călduroasă dorință de a ști, și efectul pentru cultura generală a fost recunoscut ca foarte mare. Unele expoziții de acest fel ale Academiei Române, cu mult prea puțin cercetate, au vădit la domnul I. Bianu, așa de harnic și de în curent cu vremea la o vrâstă așa de înaintată, o lăudabilă aplecare către răspândirea cunoștințelor.

Și, în sfârșit, muzeul trebuie să creeze în jurul lui alte așezăminte complementare, alte creațiuni de ajutor, fără care el nu-și poate îndeplini misiunea.

America ne e în această privință marea învățătoare[1].

Personalul, care cunoaște perfect cele încredințate îngrijirii sale și păstrează în multe dulapuri mii de obiecte care nu pot fi expuse – mi s-au arătat astfel mic, care veneam cu zeci de covoare românești de dar, de către domnișoare care aveau acest compartiment, probă după toate felurile de țesături pe care le găsea imediat cu o siguranță uimitoare – caută el, îndeamnă, încurajează, conduce publicul, chiar când e vorba de oameni aproape fără cultură. Școlile umplu sălile și cu îngrijiri părintești li se explică obiectele, ba, mai mult, se văd copii așezați jos pe scânduri cari copiază supt ochii plini de bucurie ai profesorilor sau profesoarelor și supraveghetorilor ce li s-a părut mai

[1] N. Iorga a întreprins o singură călătorie în Statele Unite ale Americii, în anul 1930 (27 ianuarie–20 martie). Organizarea muzeelor și bibliotecilor din această țară i-au făcut o impresie superlativă, de aceea le va da necontenit ca exemplu. A se vedea pe larg: *America și românii din America. Note de drum și conferința*, 1930, în N. Iorga, *Pe drumuri depărtate*, 1987, Editura Minerva, vol. III, p. 5–224.

frumos sau mai interesant. Pe alocuri, cataloagele nu sunt niște simple liste, ci o adevărată istorie a artei cu specială privire la obiectele pe care le posedă muzeul.

În odăi vecine, ca și la biblioteci, atât de omenește și de omenos primitoare, ar trebui să fie lăcașuri de conferințe, de lucru împreună. O caldă atmosferă de frăție intelectuală între cine știe și cine nu știe, între cine înțelege și între cine trebuie să fie învățat să înțeleagă e absolut necesară pentru ca societatea pe care o îndobitocesc grijile materiale de azi să se deștepte din nou spre o viață care singură e în adevăr vrednică de trăit.

Va trebui oare să așteptăm multă vreme încă pentru ca un popor așa de inteligent și de doritor de lumină ca al nostru să ajungă a avea la îndemână ceea ce-i trebuie pentru a reveni la cele mai bune tradiții ale sale și a ajunge astfel să dea civilizației ceea ce multe generații în vremuri neprielnice au fost împiedecate de a o face?

„Neamul Românesc", 11 decembrie 1934.

XXIV

ÎNDREPTĂRI LITERARE

Nu-mi trece prin minte să încerc a da îndreptări, adecă sfaturi literare. În scrisul său, cine e sincer urmează linii care-i vin de la toată moştenirea sa, de la toată creşterea pe care a primit-o, de la toate înrâuririle care s-au exercitat asupra lui. Nimic nu e mai urât şi, adaug, mai zădarnic decât a face pe cineva să iasă din fiinţa lui adevărată pentru a gândi, a simţi şi a vorbi cu un altul.

Ceea ce vreau să spun în această convorbire de un şfert de ceas cu ascultătorii mei nevăzuţi nu e că aş avea dreptul să impun altora a fi altfel de cum cred ei, de cum sunt ei siliţi a fi prin puteri mai mari decât dânşii, ci că prin puterea împrejurărilor, prin urmările chiar ale scrisului lor, prin refuzul din partea publicului sănătos, care există alături de doritorii tuturor stricăciunilor şi de preţuitorii tuturor divagaţiilor şarlataniei sau neputinţei ambiţioase, o schimbare spre bine se pronunţă din ce în ce mai mult. O constată şi scriitorul francez citat chiar azi în „Curentul" de domnul Nicolae Roşu.[1]

[1] Articolul se intitula *Henri Massis în faţa tinerilor* şi a apărut în „Curentul", 13 ianuarie 1935, p. 1.

Ea porneşte fără îndoială şi de la popoarele care ne-au trimes influenţe nenorocite pe care ne-am grăbit a le primi. Literatura cea mare a popoarelor de veche cultură se îndreaptă[1], ajungând a birui nevrozele şi psihozele de după război. Cugetarea unui Paul Valéry cercetează tot aşa de onest pe cât de curagios toate problemele spiritului omenesc şi cine a avut plăcerea să se apropie de marele poet francez a putut să se încredinţeze cât de mult caută el personal să evite tot ce ar putea să fie aparenţa că vrea să se deosebească în gând, în atitudine şi în purtări de oricare alţi oameni. Vremea oamenilor posedaţi, stăpâniţi de închipuite duhuri rele, scuturaţi de patimi fatale, lăsând să se întrevadă în ei sumbre adâncuri ce nu se pot cerceta, epoca în care un scriitor se credea cu atât mai înălţat, cu cât mai mulţi draci l-ar fi zguduit, a trecut de mult.

Într-o limbă de o puritate virgiliană scrie acel Jammes, care s-a îndreptat către aceleaşi privelişti de natură, pline de atât de sănătoase învăţăminte, ca şi plugarul genial de la Mantova. Aspectul acestuilalt reprezentant de frunte al literelor franceze actuale e provincial de robust şi ţărăneşte de normal. Nici lui nu-i place a se arăta ca un demoniac prigonit de furii. Cu tot caracterul abstract şi abstrus al poeziei sale, domnul Claudel, un diplomat de carieră, trecând din Japonia în America de Nord nu caută să stoarcă vorbelor ce nu pot da şi să răstoarne după un capriciu care e şi insolent şi pueril, şi legăturile logice dintre lucrurile prinse în adevărul lor şi raporturile stabilite de veacuri între formulele filosofice care încearcă să le cuprindă.

Poezia germană, cu toate tainele de care se atinge puterea de vizionar lucrând prin sugestie a lui Rilke, cea engleză şi americană, cea italiană, revenită la secularele

[1] În „Neamul Românesc" este cules cu litere cursive.

învățăminte ale unei tradiții de disciplină și de armonie nu jignesc nici obiceiul firesc de a lega sănătos noțiunile, nici deprinderea cu vorbele cuminte cântărite, arătând bucuros ce voiesc să spuie, nici acea rușine de urât și de imoral și mai ales de cinica lor exhibiție, care e cea dintâi dovadă de civilizație, de deprinderea cu cruțările pe care se sprijină înseși posibilitățile de viață împreună a oamenilor.

Și totuși în aceste țări singularizările și bizareriile, silințile desperate de a părea, în ființa și în scrisul tău, că ești altfel, cu totul altfel decât toți cei ce sunt și au fost, ar putea găsi, dacă nu o adevărată legitimare, cel puțin o îndreptățire, mai multe chiar, și iată care ar fi ele.

Numărul intelectualilor cari fac literatură e foarte mare și lupta dintre dânșii pentru a cuceri puțină notorietate e permanentă și plină de învierșunare. Ce greu este acolo să se poată câștiga un loc supt soarele gloriei! Oameni cari pe urmă vor scrie ca toată lumea, caută la primele gesturi să sperie, să scandalizeze și să indigneze pentru ca numele lor să se impuie unui public care nu se mărgenește numai la cetitorii unei singure națiii.

Pe când la noi talentele sunt relativ puține, publicul, care nu e obosit de o prea lungă defilare de celebrități, se arată așa de înțelegător și de plin de prietenie încât nu trebuie ca arlechinii să bată din talgere pe platforma panoramelor cu încăperi misterioase numai pentru o anume categorie de inițiați, cărora nu le e frică de nimic.

Pe de altă parte, scrisul e în Apusul european, în America o profesiune. Literatorul nu face altceva decât să-și urmeze o activitate care-i dă un nume și în același timp și mijloacele de trai. De aici sforțările desperate pentru a se

face cunoscut cineva și cele, nu mai puțin încordate, pentru a păstra locul odată dobândit.

Dar la noi nu e așa. Versificatorul, povestitorul e un om cu funcție sau cu profesie. Medic cu clientelă, mai mare ori mai mică, avocat care-și caută de procese, diplomat care-și urmează cariera și mai ales funcționar care și-a dat toate silințile ca să capete un rost de birocrat capabil să-l susțic, ori de se cere, ori de se răspinge marfa lui de literatură, care de multe ori nici nu e pusă în valoare, de el însuși sau de un editor interesat și priceput.

Mulți trăiesc din sinecurele pe cari le-au procurat înrudiri, legături de prietenie sau răsplata politicii la care au avut grija să se alipească în vederea nelipsitei răsplătiri. După cât știu, numai domnul Sadoveanu a fost totdeauna îndreptat către singurul mijloc de trai al unei literaturi care și din acest motiv e așa de fabulos de abundentă.

Și atunci din acest motiv ca și din celalt de ce atâtea deșanțări, atâtea scrânteli ale bunei logice de armonioasă elenică origine, ale bunului gust purtând încă pecetea divinei Atene clasice?

Popor chibzuit am fost totdeauna, și popor decent [1].

Nu ne-a plăcut să ne aruncăm orbește după toate fantomele fără trup, să „împușcăm în lună" și să escaladăm norii. O vânjoasă proptire pe pământul sigur ne-a făcut să evităm unele catastrofe cărora le-au căzut jertfă vânătorii încrezuți ai tuturor nălucilor. Am avut și noi aventurieri, unii dintre dânșii minunați ca inteligență scăpărătoare, uimitori ca îndrăzneală, urmărind ce e mai înalt pe lume

[1] În „Neamul Românesc": *popor chibzuit* și *popor decent* sunt culese cu litere aldine.

fără nici o fărâmă de drept chiar, dar ei au rămas totdeauna indivizi izolaţi şi nu s-a ţinut de dânşii, ca de nişte adevăraţi călăuzi şi ca de nişte zei autentici, un popor întreg.

Dar mai ales nu ne-am scos la iveală ca ţiganii la şatre şi ca ruşii cu bogdaproste la hramuri neajunsurile şi păcatele.

Am lăsat străinilor şi robilor sarcina tristă de a-şi arăta toate rănile şi mutilările sufleteşti. N-am scos ochii nimănui, pentru a-i căpăta gologanul zvârlit de milă şi cu scârbă, n-am fabricat ciontul mâinilor tăiate şi umflăturile picioarelor putrezite. Nu ne-am plâns trăgănat la toate bâlciurile ochii orbi şi bodolanele oloage. Greşelile le-am ascuns în noi pentru a le curăţi prin pocăinţă, în loc să le reeditâm necontenit, făcând din ele un mijloc de atracţie şi un capital de câştig. Se uimeşte glumeţul din clasa intelectuală când vede felul cum jocurile lui de cuvinte sunt înlăturate printr-un singur gest de refuz, fără strigăte de indignare, din partea unui meşter, unui sătean cari trăiesc curat în casă curată. Primim nu o dată lecţii dureroase din partea celui dintâi om fără aşa-zisa cultură a noastră, dar de pe armătura de diamant a căruia lunecă imediat orice încercare de pângărire. Bordeiul umil, smerita căsuţă nu sufăr ceea ce face plăcerea şi mândria cortului, la uşa căruia, cum spune formula populară, se vorbeşte aşa cum nu se coboară a o face nici cel mai liber în cuvinte dintre aceia cari sunt cu adevărat ai noştri.

Un amestec de ţigănie de şatră şi de cafenea orientală a putut da oraşelor noastre pe ghiduşul cu vorbele urâte şi cu mişcările de dănţuitor prin seraiuri, dar genul care-i asigură o tristă celebritate se opreşte la rohatca[1] târgurilor

[1] Barieră la marginea unui oraş (moldovenism).

în care se adună lumea adusă de vânturile celor patru colțuri ale văzduhului.

Poezia populară e în adevăr moartă sau aproape moartă în greaua concurență a cărții tipărite, dar înțelepciunea populară, transmisă din generație în generație, aceea a rămas tot așa de vie ca pe vremuri când prin ea se cârmuia țara.

Ceva din lucrurile pe care caut să le rostesc aici a pătruns încetul pe încetul întâi la cetitorii cari vreau să audă un cântec, un cântec pe care să-l înțeleagă, să-l simtă, să-l poată cânta și cu care să-și mângâie viața, și să afle o poveste, una despre oameni ca dânșii trăind în împrejurări deosebite de cele, așa de șterse, în care lor le e dat a trăi și dincolo de care le place să afle că mai este un orizont.

Apoi scriitorul însuși, care începea să nu se mai simtă susținut decât de plebea umană a nebunilor și a stricaților sau de inconștiența unui copilăret nedeprins a alege sau, în sfârșit, de proști cari privesc mai bucuros ce nu înțeleg și se încântă fudui de ce-i ofensează mai mult în ce are umanitatea mai ales și mai gingaș, s-a întors pe încetul la acea normalitate de care cu atâta ostentație se declarase străin.

Pentru anume pagine din recenta mea *Istorie a literaturii contemporane* am primit rânduri calde de la aceia chiar al căror talent, recunoscându-l, era criticat în direcția pe care momentan o apucaseră. Și mi-a fost dat acum în urmă chiar să văd cum un tânăr scriitor ardelean, care începuse cu adânci documente de cugetare personală ca să se piardă, prea încrezut sau vrăjit de nesănătoase ispite străine, în poeme, lirice, dramatice, din care bunul simț nu

găsea nimic de ales sau într-o filosofie falşă în care noţiunile se ciocnesc fără să scapere nimic, cum acest om de merit, domnul Blaga, se coboară, deocamdată stângaci până la banalitatea cea mai ştearsă, către subiecte din viaţa trăită, care înlătură jucăria vorbelor cu atât mai mari, cu cât e mai adânc golul pe care vor să-l ascundă.

Ceva se dărâmă astăzi: construcţii de faţadă cu colori tari pe linii strâmbe. Mă bucură zgomotul ce-l fac căzând. Pe acelaşi loc se vor ridica modeste case de eternă datină care au măcar o însuşire, dar ea ajunge: că pot fi locuite.

„Neamul Românesc", 16 ianuarie 1935.

XXV

SOLIDARITATEA NAȚIONALĂ

Când am ales ca subiect pentru conferința din această seară „solidaritatea națională", nu m-am gândit că voi vorbi la 24 ianuarie, când un obicei fericit cere să se pomenească unirea celor două țări românești libere, până atunci în chipul cel mai nefiresc osebite, în 1859. Mă bucură însă că astfel pot să pun în legătură comemorația cu care suntem datori și considerațiile pe care anunțasem că le voi dezvolta cu privire la acțiunea morală comună așa de folositoare în orice moment din viața unui popor și, natural, mai ales în acelea când e vorba sau de o schimbare esențială în formele lui sau de avântul care trebuie pentru ca aceste forme să fie în adevăr însuflețite.

Întâi o observație cu privire la însemnătatea actului de atunci, pe care, asămănându-l cu minunea pe care am văzut-o cu ochii și n-o știm prețui îndeajuns, am fi aplecați s-o scădem.

La 1859 am afirmat că principiul național trebuie să fie la baza alcătuirii politice a românilor, că orice e în afară de dânsul nu-i poate sta în față ca o piedecă, amintirile istorice, nu totdeauna vădind cuvenita frăție, nemaiavând nici o

valoare, – și atât de puțini le-a ridicat înainte, în Moldova singură, pentru a nu se îndeplini lucrul care se impunea.

Odată, tot ce ne privește, în orice domeniu, cultura, viața economică deopotrivă cu însuși regimul politic, era așezat pe aceste temelii: restul venea de la sine și de aceea săvârșirea norocoasă a isprăvii românești de acum peste trei sferturi de veac e desigur nu numai înaintașa, dar și îndemnătoarea Unirii aproape depline a poporului românesc.

Mijloacele prin care s-a ajuns la aceasta din urmă au fost din cele mai grele și unite cu jertfele cele mai mari. Am sângerat din toate vinele noastre și morminte încă proaspete stau supt pământul în sfârșit adunat împreună, morminte de ostași de aici din Vechiul Regat, cum i se zice, pe care soarta le-a voit a se afla nu numai în părțile unde steagurile noastre duceau vestea dezrobirii, dar și în acest ținut de baștină, sfințit din nou prin acest cel mai mare sacrificiu. Cum însă la 1859 n-a curs sânge, multora li se pare că ar fi fost o întreprindere ușoară aceea a creării unei singure Românii libere, spre care să se îndrepte speranțele legitime ale românilor celorlalți, că, urmând spiritul vremii, n-am fi găsit în lumea întreagă, sau măcar la învingătorii Rusiei în războiul Crimeii, decât o înțelegere, o prietenie care ar fi făcut din noi Veniaminii Europei sprijinite de acum înainte pe dreptul național, proclamat din Paris de Napoleon al III-lea.

Se știe azi până în cele mai mici amănunte că n-a fost tocmai așa, că dușmănii puternicie au trebuit să fie biruite, că în Franța însăși nu toți erau gata să sprijine statornic drepturile noastre, că una era politica unui împărat cu începuturi ideologice, de naționalism și democrație, și altele

obișnuințile de spirit, tendințile tradiționale în unele ramuri politice și intelectuale, ba chiar și în diplomație, care avea instrucții să ajute pe români, și că însuși Napoleon s-a clintit uneori în ce privește soluția cerută de bunicii noștri, până ce a venit vremea când însăși existența ca stat a României a ajuns pentru dânsul, care se gândea, acum, mai mult la problema italiană, un element de compensație.

Nu, Unirea din secolul al XIX-lea, ne-am dat-o noi, în rândul întâi, în anume momente chiar numai noi. Și aceasta fără să avem o organizație militară, fără să întrebuințăm mijlocul, foarte răspândit atunci – de atâta vreme la frații italieni – al conspirației, al atentatelor și al ridicării cu arma, ba chiar, ceea ce e de cea mai mare importanță, fără ca în fruntea noastră să se găsească români capabili de a reprezenta punctul nostru de vedere și de a-l apăra cu toate mijloacele oficialității, puterea fiind încredințată de diplomații Congresului de la Paris unor caimacani de o autoritate foarte slabă, neavând nimic din însuflețirea societății pe care trebuiau mai mult s-o ție în frâu decât s-o ajute, ba un Vogoridi, care guverna Moldova, fiind, cu toate legăturile lui, și de familie în țară, un hotărât vrăjmaș, până la violență, al idealului românesc din acel moment.

Am biruit prin solidaritatea noastră aproape perfectă.[1] Căci ce putea să însemne pe lângă înfrățirea milioanelor de oameni, uniți prin conștiință sau și numai printr-un sigur instinct, dorința de tron a celor doi Sturdzești ai Moldovei, tatăl și fiul, Mihai Vodă și beizadea Grigore, sau și în Țara Românească speranțele de întoarcere pe un tron abia părăsit, ale lui Bibescu sau Știrbei?!

[1] În „Neamul Românesc" propoziținea este culeasă cu litere aldine.

Înainte de a trage din această solidaritate un fel de doctrină a ei, cu aplicații la așa de grelele momente de astăzi, e folositor să vedem de unde a venit izvorul, principiul însuși.

Desigur nu de la o boierime cu așa de nobile tradiții, care a jertfit aspirațiile sale la Domnie ca să se realizeze voința celorlalți. Între privilegiați erau mulți cari nu voiau, și mai mulți aceia cari nu puteau înțelege. N-a fost măcar la noi, ca la poloni, alături de o democrație națională, o altă formațiune politică, de caracter istoric și monarhic, sprijinită pe marile familii, ca în jurul acelui Czartorycki, care trebuia să fie regele Poloniei înviate. Boierii, în general tineri, cari au fost factori ai Unirii, au jucat frumosul lor rol din alt motiv decât acela al nașterii lor.

Legenda lui „moș Ion Roată", țăranul pălmuit de stăpânul moșiei lui și sărutat ca o reparație de Domnul Unirii, ar face să se creadă într-un îndemn venit din fundul, așa de harnic și de onest, al clasei muncitoare de pământ. Aceasta măcar pentru Moldova, în care răzeșii și mazilii aveau fără îndoială un oarecare simț de valoare politică, ieșit din trecutul lor de vitează participare la războaiele, câștigate sau pierdute, ale țării.

De o burghezie ca aceea care, în Apus, a reprezentat forța de mânare înainte a societății nu poate fi vorba la românii de la jumătatea veacului trecut. În București atâta lume negustorească și de meșteșugari câtă să poată da public ușoarei și ușuratecei „revoluții" de la 1848; ceva de acest fel, cu mulți străini de peste Dunăre, la Ploiești; unele elemente de clasă mijlocie, iarăși amestecate și cu străini balcanici, la Craiova. În Moldova, miile de evrei nu puteau înlocui, în ei înșii și în situația în care se găseau, burghezia națională.

Rămâneau deci numai intelectualii. În Muntenia cei cari se formaseră în şcoala lui Lazăr, a lui Eliad şi a numeroşilor ucenici ai acestuia, apoi, prin sate, cei foarte modeşti cari ieşiseră din şcolile de pregătire a învăţătorilor supt Alexandru Vodă Ghica, în sfârşit câţi trecuseră prin şcoala, dar cotită un moment către o covârşitoare influenţă franceză, care ieşise întreagă din buna chibzuială a unui Petru Poenaru.

În această ţară însă cărturarii de toate treptele au avut o mai mică influenţă, şi foştii revoluţionari cari predicaseră câţiva ani în Franţa refugiului lor au trebuit, în ianuar 1859, că recurgă la o ameninţare a ţăranilor şi a mahalalelor. În Moldova, opera clasei mai luminate din oraşe a fost mult mai mare. Şcolarii Academiei Mihăilene, asupra cărora trecuse pe rând spiritul lui Asachi şi al ardeleanului revoluţionar, de crez roman, Laurian, s-au unit, fiind încă pe băncile acelui aşezământ sau trecuţi acum în funcţiile de toate gradele, cu cei mai însemnaţi reprezentanţi, purtaţi şi prin străinătate, ai literaturii şi publicisticei, precum şi cu cele mai înfocate temperamente din tânăra boierime.

Înainte de toate răsare figura impunătoare a lui Mihail Kogălniceanu, faţă de care nu ne-am plătit nici până astăzi, câtuşi de puţin, datoria de recunoştinţă. Apoi un grup de strălucită intelectualitate, pe care o serveşte cu devotament o largă parte din funcţionarii administrativi. Cum am spus, nu lipsesc numele mari, în legătură cu trecutul, Cantacuzinii, Moruzeştii, Mavrocordaţii. Faţă de ei viitorul Domn Cuza reprezintă o naştere mai modestă. Orice pretenţie cade înaintea scopului suprem al neamului.

Fără zgomot, ţiindu-se în margenile discreţiei strămoşeşti, ajutându-se pe tăcutele, vădind, spre nimicirea

caimacamului bulgaro-grec, pe care-l trădează, pentru binele național, însăși soția lui, fiica poetului și intelectualului boier de frunte Conachi, o înțelegere desăvârșită în momentul hotărâtor al alegerilor pentru Divanurile ad-hoc.

Solidaritatea morală e aceasta[1].

Ea înseamnă întâi recunoașterea necesității unor scopuri cărora oricine trebuie să le închine credința și munca sa, gata să înfrunte orice primejdii și să primească asupră-și orice suferință. Idei personale nu se încap în margenile acestui sacru decalog și considerațiile de interes nu se pot apropia. Instinctiv, toată lumea trebuie să reacționeze în același fel îndată ce se prezintă unul din punctele acestui program ieșit din dezvoltarea însăși, de lungi ani de zile, a culturii naționale. Exemplul dat de germanii din Saar trebuie să servească de învățătură oricui, și mai ales nouă pentru cari a ajuns să fie obiect de discuție și ce trebuie să se găsească adânc înrădăcinat la temelia însăși a vieții naționale unde scormoniturile ideologilor înnebuniți de teorii, care sunt adesea de împrumut, nu se îngăduie.

Cultura e aceea care pregătește această neapărată și făcătoare de minuni situație morală. Ea însăși nu se poate pierde fără pericol pe toate drumurile ispititoare care se deschid în deosebite direcții. În ce se spune într-o școală italiană de astăzi se simte ușor același fel de a gândi și simți ca în oricare alta: experiențele ambițioase ale spiritelor iubitoare de a se singulariza nu se îngăduie. Același fel de însuflețire e în Universități, care nu înseamnă o adunare de oameni cari nu sunt legați decât de același program de oare

[1] În „Neamul Românesc": *aceasta* este cules cursiv.

și cari contribuie prin divergențele stridente din lecțiile lor la confuzii catastrofale în mintea tineretului. Oricâtă deosebire de direcție ar fi între o școală literară franceză și alta, e cu neputință să nu se recunoască aceea ce numim spiritul francez, pe când la noi fiecare-și face lege din tot ce trece, adus de vânt, prin minți care n-au nici experiență, nici răspunderi, dar pretind să dea o direcție unei societăți prea mult lipsite de posibilitatea de alegere. Dar critica, menită să înlăture ce e zăpăcit și bolnav, a fost de mult înlocuită prin reclama editorilor și a cenaclului.

Această solidaritate are însă nevoie să fie condusă, iar conducătorii să nu trebuiască a fi căutați orbește în momentul amenințărilor, precum, iarăși, legătura, schimbătoare, cu dânșii să nu fie a unui calcul material. Ei trebuie să fie totdeauna la locul de unde se dă cuvântul de ordine, iar acest cuvânt să nu se caute în bobote prin toate colțurile de întunerec. Ierarhia de funcții să corespundă pe cât se poate cu ierarhia naturală a valorilor și meritelor, ca să nu ajungă a fi călăuza mai nesigură decât aceia cari se cer călăuziți. Dar, peste tot ce poate da organismul de stat, autorități morale permanente să se bucure de tot sprijinul devotat al acelora cari nu printr-o recunoaștere și convertire de ultima oară să fie aduși a cere de la dânsele îndreptarea care, venită prea târziu, să nu mai poată folosi la nimic.

Anume atitudini față de împrumutul de refacere, anume semne de gravă anarhie spirituală, anume idolatrii de orizont mărginit m-au îndemnat să trezesc astfel de amintiri și să dau astfel de recomandații[1].

„Neamul Românesc", 26 ianuarie 1935.

[1] În „Neamul Românesc" ultimele două paragrafe sunt culese cu litere aldine.

XXVI

MIHAIL KOGĂLNICEANU

Ceea ce deosebește pe Mihail Kogălniceanu de toți contemporanii săi e cât de nou și de viu e astăzi. Nimic din ideile sale nu aparține unui trecut isprăvit, unei mode care ar fi dispărut; în stilul său nu e nici o artificialitate părăsită, nici o îndemânare pe care să trebuiască a o răspinge. Deși crescut la o școală franceză, deși corespondența de adolescență cu surorile lui e în limba franceză, a „lumii bune" de atunci, el scrie întocmai ca acuma fără ca vreun element veșted să ne surprindă și să ne jignească. Iar ideile pe care le-a cules din așa de largi lecturi în cele două limbi pe care le cunoștea mai bine, ori care au răsărit de pe urma acelor cetiri într-o minte de un așa de perfect echilibru, acestea au un caracter atât de general uman, în concepția unui naționalism cultural activ, încât ne simțim prin el întăriți în credințile noastre cele mai scumpe.

El e în adevăr actual și contemporan[1]. Îl simțim nu numai în noi, prin ce am luat de la dânsul, dar alături de noi, mergând pe același drum, spre o țintă care este și aceea

[1] În „Neamul Românesc": *actual* și *contemporan* sunt culese cu litere aldine.

a vremii noastre. Ne bucurăm de un astfel de tovarăş, ne simţim asiguraţi şi încurajaţi prin aceea că umbra marilor lui paşi se proiectează lângă aceea a silinţilor noastre. El e astfel, pentru cei cari sunt obişnuiţi a se gândi măcar din când în când la dânsul, o forţă a vremii de azi, prin îndemnul ce porneşte din scrisul şi chiar din acţiunea lui, prin mustrarea ce se desface din exemplul pe care l-a lăsat.

Tinereţa[1] tuturor scriselor sale se menţine intactă. Ea e făcută din încredere şi din generozitate. Mama trebuie să-i fi transmis aceste însuşiri aşa de mari şi aşa de folositoare pentru societatea în care a trăit, căci tatăl era un gospodar bun, un socotitor sigur, dar un boier de spirit cu totul mediocru.

Ceea ce am spus despre calităţile lui sufleteşti se manifestă în toate[2] domeniile, fapta dintr-unul din ele legându-se strâns de cele din altele. Şi de obicei nu îmbrăţişăm cu privirea toate ramurile de vieaţă şi de gândire în care el ocupă cel dintâi loc, şi nu numai pentru spaţiul destul de întins al vieţii sale.

Actele prin care a contribuit într-o aşa de mare măsură şi într-un chip aşa de hotărâtor la dezvoltarea contemporană a Moldovei sale, a României care s-a făcut în primul rând printr-însul, acelea sunt mai mult sau mai puţin în faţa oamenilor vremii noastre. Ei ştiu că Mihail Kogălniceanu a fost unul din alcătuitorii partidului de continuă luptă prin care mai ales s-au săvârşit toate aceste înfăptuiri, că a dus o luptă înteţită contra acelui Domn de la care avea numele de botez şi de la care primise atâta sprijin, dar a cărui politică i se părea că reprezintă principala piedecă pentru

[1-2] În „Neamul Românesc": cules cu litere aldine.

servirea idealului generației lui. Ei își dau samă cât de mult a dat el din strălucita sa inteligență pentru ca în patria cea mică să se ajungă la înlăturarea candidaturii Sturdzeștilor și la alegerea acelui colonel Cuza, căruia-i era prieten, dar înaintea căruia s-a plecat când l-a avut ca Domn și căruia i-a servit ca monarhului român având dreptul la omagiul și la respectul tuturora. Ei îi pun în socoteală vitejia actului, împărțit cu Alexandru Ion I, prin care s-a asigurat țăranului bucata de pământ, a cărui stăpânire trebuia apoi încunjurată cu garanții și supravegheată cu procedări pe care le-a împiedecat revoluția de palat din februar 1866, ca și lipsa de orice temeri personale când a fost vorba de a arunca asupra dușmanilor împroprietăririi sentința unei neașteptate dizolvări. Când tronul Domnului Unirii s-a prăbușit prin uneltiri pripite, căci trecerea la alt regim, dorit și de Cuza, se putea face fără dezonorarea armatei și tulburarea periculoasă a spiritului public, când dinastia a păsit la hotărârea plină de răspundere a războiului de neatârnare, se recunoaște ușor, de istoricul imparțial – căci n-a rămas un partid după Kogălniceanu, cu datoria de a-i servi religios cultul – de acela măcar, dacă nu de judecătorii influențați și interesați, că, în greutățile provocate la 1877–1878 de obrăznicia lăcomiei rusești, acela care știa de mult că ni se va lua Basarabia de Jos, în ciuda neprețuitului ajutor pe care l-am dat primejduitelor oști împărătești, a avut o linie dreaptă și sigură pe care n-au înrâurit-o măgulirile și n-au întrerupt-o amenințările, că nimeni n-a apărat cu mai multă competență și cu un mai puternic talent cauza țării biruitoare, dar sfâșiate, decât acest emisar a cărui inteligență era în stare să biruie în orice discuție. Și oricine admite că,

după aceea, în apărarea dreptului nostru asupra Dunării bătrâneţa experientului om de stat a adus aceleaşi servicii patriei ca şi o tinereţă voinică. Cu părere de rău se constată că Domnul României independente, regele încoronat s-a lipsit prea uşor de sfaturile aceluia care, timp de vreo cincisprezece ani, părăsit, bolnav, sărac şi dator, asista fără invidie la instalarea ca stăpân a rivalului său mai fericit, dar deloc superior, Ion Brătianu.

Cu toate criticile unei epoce de lucru mai metodic, dar în condiţiile de care el nu se bucurase, rămânea ca bază sau numai ca îndemn, din ceea ce a făcut el, puţin pe apucate, în mijlocul unei vieţi zbuciumate, pentru cunoaşterea unui trecut românesc din care s-a inspirat în toate acţiunile sale atâta: cartea, de îndrăzneaţă gândire, despre istoria românilor de pretutindeni, cutezătoare întreprindere pentru un om aşa de tânăr, apoi broşurile lui în legătură cu anume probleme ale culturii şi vieţii noastre în genere, alte produse ale acestei vrâste pline de avânt, răbdătoarea adunare împreună şi inteligenta înfăţişare a Cronicelor Moldovei, la care apoi a voit să adauge şi pe ale principatului vecin, încercarea revistei istorice „Archiva Românească", discursul, aşa de avântat, chiar dacă se admit influenţe de formă străină, cu care a deschis la Academia Mihăileană un curs care a fost răpede închis. Toate purtând pecetea unui românism fără deosebire de graniţă.

Mai puţin cunoscut e amestecul lui într-o literatură militantă, căreia dezvoltatea poporului românesc i-a datorit aşa de mult. Crezul unirii necesare între toţi românii l-a proclamat el şi prin titlul şi prin cuprinsul acelei publicaţii periodice, „Dacia literară", în care e şi înţelegere pentru

orice lucru românesc şi spiritul celei mai înaintate cugetări apusene, pe care o cunoscuse în Franţa ca şi în Germania. Dar s-au uitat, pentru a fi doară din când în când semnalate de specialişti, întâmplătoarele versuri, contribuţiile lui la repertoriul teatrului din Iaşi, nuveletele de debut, înjghebarea unui roman pierdut în foiletonul „Albinei" lui Asachi, povestirile în formă literară scoase din istoria, pe care o cunoştea aşa de bine, a Moldovei.

Oratorul e desigur obiectul unei admiraţii pe atât de generale, pe cât de slab hrănite prin cetirea paginilor unei atât de autentice elocvenţe. Ce păcat că în discursurile pe care însuşi le-a scris, ca şi în cele care, mai târziu, au fost stenografiate, nu s-a făcut o alegere pentru a publica un volum sau mai multe care ar da lamura acestui talent aşa de puternic, trecând fără sforţare, din singurul său prisos sufletesc, de la un registru al rostirii la altul: ne-ar mângâia de colecţiile, îngrijit făcute, ale atâtor cuvântări care dincolo de chestiunea în discuţie şi de amănunte care nu se mai înţeleg astăzi nu mai au pentru noi nici un interes. Dar nu se ştie ce mare avocat a fost Kogălniceanu în anii tinereţii sale ieşene, când lua cuvântul ca să apere, ca în pledoaria, pe care din fericire am descoperit-o, pentru văduva Maria Cananău, atacată de fiul pe care cu atâtea îngustări îl crescuse, cauzele care prin dreptatea şi nobleţa lor îl chemau la o apărare totdeauna cu adânc răsunet.

Această activitate multiplă nu samănă cu a celor cari în fiecare din domeniile pe care le atinǵ se inspiră de la alt model, indigen sau străin. E în toate acelaşi suflet puternic, vibrant, cald, avântat, pe care l-a păstrat până în anii din urmă, până la scrisoarea, înaintea operaţiei fatale de la

Paris, prin care-şi mărturisea duios greşelile, multe, înaintea aceleia pe care înţelegea măcar acum cât de mult o jignise.

Dacă ar fi să se găsească o formulă pentru acel care nu e decât o necontenită revărsare de vieaţă ce nu slăbeşte nici o clipă împingerea înainte a altor unde, ea n-ar putea să fie alta decât aceea a *realismului organic.*

Realism[1], adecă, pe vremea romanticilor prea adesea înşelaţi de teorii sau ameţiţi de propria lor retorică, simţul totdeauna sigur al lucrurilor de sprijin, al nevoilor la termin, al datoriei care se cere îndeplinită în rândul întâi. Instinctiv, şi nu de pe urma unei argumentări încete, răbdătoare, el ajunge la constatarea acestui imperativ categoric desfăcut din golurile produse, din puterile ce se înfăţişau pentru a le umplea. Pe când alţii se pierdeau în chiţibuşării pierzătoare de vreme, dar dătătoare de satisfacţii mărunte, el se arunca drept asupra chestiilor mari şi le cuprindea în toată întinderea lor, fără a-şi ascunde greutăţile, dar şi fără a se speria câtuşi de puţin de dânsele.

Este însă şi un realism brutal, pentru minţile inferioare şi pentru voinţile greoaie, care apasă şi strivesc. Acesta e motivul unui oportunism care nu vrea să privească orizontul care i se pare în afară de rostul firesc al unei acţiuni satisfăcute prin ea însăşi. Nu pentru aşa ceva harul Dumnezeiesc dăduse românilor o putere ca a lui Mihail Kogălniceanu. Realismul lui era nedespărţit de permanenta preocupare a marilor probleme în care încadra orice acţiune de moment.

[1] În „Neamul Românesc": cules cu litere aldine.

Scriile era capabil desigur să le înțeleagă, oricât ar fi fost ele de noi și în orice veșmânt de metafizică propriu-zisă, sau politică, socială, economică, s-ar fi prezentat. Dar el nu credea, în nici o parte din fericita sa faptă, că din afara realității în mișcare pot veni puteri în stare s-o prefacă, ci căuta chiar în acest proces organic ceea ce trebuie să exprime gânditorul, ceea ce omul de stat e chemat să realizeze[1]. Astfel el nu s-a găsit niciodată înaintea unui faliment ideologic din acelea care, din nenorocire, nu ating, uneori chiar mortal, pe acela singur care prin reverii de falșă știință le provoacă.

Om întreg, el a trăit din viața societății întregi, interpretată printr-o inteligență care nu făcea decât să rezume cu strălucire această viață, pentru ca din această concentrare însăși să se desfacă impulsul voinții menite să ducă mai departe societatea în continuă mișcare.

„Neamul Românesc", 6 și 7 februarie 1935.

[1] În „Neamul Românesc" fraza e culeasă cu litere aldine.

XXVII

NOI, RISIPITORII DE CELE SFINTE

Mândria și puterea morală a unei națiii nu stă atâta în elementele materiale de care dispune și care s-ar putea chiar să nu împiedece căderea unei societăți decăzute, cum s-a întâmplat adesori în istorie cu prăbușirea multor țanțoșe ghiftuiri de nuanță cartagineză, cât în legătura sufletească dintre membrii actuali ai nației și peste vremea lor, dintre aceștia și înaintașii cari lasă o moștenire din care partea cea bună trebuie păstrată cu cea mai mare îngrijire, vii și morți fiind laolaltă în adăugirea aceluiași tezaur.

În el se cuprinde două mari forțe ale gândului și inimii: mărturiile de viață – deci materialul istoric – și îndeplinirile de frumuseță – deci arta.

Pentru păstrarea lor trebuie cea mai mare și, adaug, cea mai duioasă grijă. Să ne apropiem de ele cu sentimente de buni fii iubitori, plini de înțelegere pentru orice idei și orice emoție, chiar dacă nu se mai potrivesc cu ale noastre de astăzi, de respect pentru ceea ce au făcut acei oameni pe vremea lor, care de cele mai multe ori a fost mult mai grea decât a noastră, așa încât fapta lor ne poate servi de învățătură, și de simpatie pentru forme artistice în fața cărora vremea noastră ridică și sprijină altele.

Să recunoaștem[1] însă că până în ultimele timpuri, ce zic? până astăzi, n-am avut atitudinea care se cuvine față de aceste neprețuite mijloace de întărire și de îndemn.

În adevăr, ce nu s-a risipit, de când ne-am lăsat ispitiți de aparențele unei civilizații care n-a putut fi mutată la noi, peste o altă producție culturală de mai multe secole, cu acele rădăcini și cu acel aer care sunt de nevoie pentru că vitalitatea ei să rămâie neatinsă!

Întâi, pe vremea Domnilor Regulamentului Organic, vechile noastre monumente au fost tratate cu o grijă neinteligentă cu mult mai rea și decât cea mai desăvârșită și mai vinovată părăsire. Un Bibescu, un Știrbei, în Muntenia, cărora în această privință le-a sămănat, din fericire, prea puțin deșteptul Mihai Sturdza, în Moldova, n-au avut nici un simț pentru o altă frumuseță decât aceea pe care, ca tineri studenți deștărați înainte de a se fi putut forma sufletește la vatră, o admiraseră în Apusul francez, unde amândoi și-au făcut studiile. De aici chemarea unui număr de arhitecți austrieci, cari au stricat cât au putut acele așa de respectabile biserici, răzând frescele ori astupându-le supt un strat de tencuială grosolană, așezând, în fața altarelor, ciudate catapetesme gotice și diformând uneori până și caracterul general de arhitectură al clădirii. Ca triste dovezi dăinuitoare – căci, chiar cu cheltuielile mari ce s-ar cere, încă nu vom putea restitui formele de la început – sunt, între altele, mânăstirea Dealului, dăruită și cu o clopotniță total ridiculă, mai vechea mânăstire a Tismanei și Bistrița, în care nu se mai pot descoperi nici urme din ceea ce a fost odinioară.

[1] În „Neamul Românesc": *Trebuie să se recunoască.*

Merită să se pomenească gustul ales şi dreapta judecată pe care le-a arătat şi în această privinţă înaintaşul lui Bibescu, atunci când s-a întors în calitate de caimacam înaintea Unirii Principatelor: Alexandru Ghica. Fiind vorba de încă o năpraznică ispravă de acestea, el s-a împotrivit cu toată hotărârea şi a rostit neuitate cuvinte în care a cuprins ideea că numai cu o nesfârşită delicateţă ne putem apropia de astfel de ctitorii venerabile. Se cunoaşte omul care pentru ultimii săi ani va şti să aleagă încântătorul mediu natural şi artistic al raiului de lângă Neapole.

Documentele, prin care se vede întreaga vieaţă de odinioară – şi aceasta le dă sfinţenia, căci nu pot întrebuinţa un alt cuvânt – n-au fost mai fericite. Cel puţin la acele reparaţii neghioabe era ca bază dorinţa de a consolida zidiri îmbătrânite care păreau că ameninţă să cadă, pe când împrăştierea, aruncarea într-o desăvârşită uitare – în momentul chiar când, dar mai mult pentru un scop practic, în legătură cu luarea în samă a averilor mânăstireşti, era necesar să se ţie la îndemână material pentru procesele viitoare, se înfiinţau Arhivele Statului – părăsirea într-o astfel de uitare desăvârşită a atâtor mii de acte familiale, mai ales răvaşe private, de care, pentru a înţelege astfel de vremi, suntem aşa de lipsiţi astăzi şi ajungem a da simple scheme cronologice atunci când s-ar cere o măiastră înviere, e şi mai condamnabilă.

Nu voi uita sentimentul ce m-a cuprins când, într-o vizită la frumoasa mânăstire, azi şi ea un spital, Brâncoveni de lângă Olt, am găsit în căsuţa mai mult decât modestă a proprietăţii, de unde abia plecase arendaşul grec Skedaresi, am găsit, zic, adânc cufundat într-un praf de mai multe decenii, tot preţiosul material privitor la mândra ctitorie a lui Vodă Brâncoveanu, Hurezul. Mi-a trebuit

ceasuri ca să culeg hârtiile una după alta şi am plecat spre Bucureşti cu satisfacţia celui care a dat peste o nepreţuită comoară.

Pe când ungurii şi polonii conservă în familiile lor nobile nesfârşite acte privitoare la trecut, astăzi câte sunt aici familiile cu trecut istoric care să aibă, în clădiri noi, uneori măreţe, un colţişor unde să se păstreze în scris amintirea înaintaşilor? Poate de aceea atâţia dintre urmaşi se înstrăinează cu totul prin studii făcute fără socoteală şi supraveghere în ţări străine, unde câte unii şi rămân fără o durere şi fără o mustrare de cuget. Altfel ar fi fost poate dacă ei s-ar fi trezit văzând în cămara amintirilor urmele vieţii seculare, cu bucurii, cu năcazuri, cu lupte şi îndurări, a neamului lor.

Secularizarea averilor mânăstireşti s-a făcut apoi de anticlericalii lui Cuza Vodă cu o indiferenţă de sălbateci şi pentru operele de artă şi pentru documente. Călugării greci au putut lua la plecarea lor ce au vrut şi de aceea azi sunt pline propriile lor arhive de la Athos, din Tesalia, de la Mitocul Sfântului Mormânt în Constantinopole, de la Ierusalim, poate şi de la Alexandria, de piese pe care numai hazarduri fericite ne fac să le cunoaştem, fără ca, de altfel, vreodată să se fi trimes o misiune pe mai mult timp, care, cu stăruinţile necesare în locuri unde suntem consideraţi ca nişte despoietori, să facă măcar catalogarea, ba chiar fotografierea lor. Şi obiecte de artă din cele mai frumoase, cu deosebire cele mărunte care se puteau ascunde şi strecura mai uşor, au luat calea străinătăţii. Ce a găsit râvna domnului Marcu Beza, care e un diplomat şi un beletrist, nu un istoric, e o mustrare pentru cei cari ar fi putut face cercetările în altfel de condiţii.

Istoria acestui neam caută să se informeze astfel printr-un material risipit la toate vânturile pe suprafaţa a trei continente şi prin străinătăţile cele mai grele de ajuns. Se poate o mai mare ruşine?

Chiar după ce, de pe la 1870 încoace, s-a căpătat un simţ pentru trecutul nostru, din potirul căruia nu numai istoricii, dar şi oamenii politici şi oricine după chemarea şi puterea lui trebuia să se împărtăşească, ce greşeli s-au făcut şi câtă risipă împrejur! Reparaţiile lui Lecomte du Noüy la Argeş, la Craiova, la Iaşi reprezintă o erezie cu atât mai puţin îngăduită, cu cât sistemul pe care-l inaugurase învăţătorul arhitectului francez, care a lucrat aşa de barbar la Notre-Dame din Paris şi la catedrala din Lausanne, era acuma condamnat în Occident şi, la noi, pictorul Aman a protestat cu curaj, înfruntând o lume oficială rătăcită, în fruntea căreia stătea însuşi regele Carol I, preocupat de napoleoniene dorinţi de a eterniza prin monumente măreţe Domnia sa, contra acestei dărâmări, refaceri şi prefaceri, cu frescele de cofetărie parisiană pe care le-a aşternut fratele înnoitorului şi cu tot aurul unei ornamentaţii de metal care trimete mai curând, în casa lui Neagoe cel cu simţ de artă şi a Despinei venită din mijlocul splendorilor bizantine, la cine ştie ce sală de viitor cinematograf sau la o creaţiune de închipuire pentru o înviere a poveştilor din *O mie şi una de nopţi.*

E un noroc că s-au păstrat frescele vechi, azi la Muzeul de artă bisericească, unele obiecte luând drumul Parisului. Să mai vorbim de crima de la Târgovişte, cu aruncarea în aer a Mitropoliei şi răvăşirea cenuşii morţilor?...

Şi încă, pe lângă ce s-a făcut pe urmă, a fost o vreme fericită. Oricum, în acţiunea aceasta desigur nesocotită era

cu totul altceva decât ură sau despreț față de trecut, dorință de a-l face să dispară. Suveranul se bucura că devine ctitor, regina Elisabeta zugrăvea Evangheliare, fie și de un stil cu totul străin și absolut personal, iar Vasile Alecsandri pișca pentru glorificarea operei coardele lirei sale.

Când s-a făcut minunata unire a țărilor românești, ea ar fi trebuit să trezească un puternic simț pentru arta și istoria noastră. Dimpotrivă. Dacă se înțelege cum un buget tot mai îngustat n-a putut da decât foarte puțin unei Comisiuni a Monumentelor Istorice care sufere așa de mult din cauza neputinței de a ajuta și repara, nu se poate condamna destul de aspru neînțelegerea, unită uneori și cu o neiertată îndărătnicie în păcat, a câte unuia din șefii bisericii cari au înstrăinat, crezând că sunt autorizați printr-o lege, care vrea să le ridice prestigiul și să le deschidă posibilitățile de muncă spornică, unele obiecte ce erau veșnicite la un anume loc de răposații ctitori, ori au crezut că pot încredința oricui opere care cer un simț deosebit și însușiri sufletești pe care nu le poate avea orice meșter vulgar și orice antreprenor interesat. Mai ales în Ardeal am avut de înregistrat, cu întrebuințarea tuturor Cabadaievilor pribegi, adevărate profanări. În același timp oameni pricepuți treceau peste hotar atâtea din obiectele de care nu ne interesam deloc; nici până astăzi n-avem, ca în Italia, o lege care să oprească exportul obiectelor de artă. Ceea ce au făcut speculanții galițieni frații Bloch, cari operează și acuma, vânzând bisericilor, în locul vechilor odoare admirabile, produse de fabrică făcute în serie fără înțelegere și gust, nu s-ar fi putut petrece neoprit și nepedepsit în nici o țară. Să ne mai mirăm că n-am cumpărat de la Viena,

cândva flămândă, opere de artă bucovinene care se ofereau pe nimic?

Asupra documentelor încaltea s-a aruncat o pornire de distrugere. Întregi arhive, supt cuvânt că se ajută cine ştie ce lacomă filantropie, au fost vândute cu kilogramul şi această ticăloşie a unor funcţionari vădit imbecili continuă fără ca autoritatea superioară să fie informată. Meritosul arhivar din Iaşi, domnul Gheorghe Ungureanu, a găsit la 1932 – ieri! – lăzi întregi de documente zvârlite în gunoi la Bârlad şi a cules – ascultaţi! – nu mai puţin de patru mii de acte, unele încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea. La tribunalul din Bacău aceeaşi batjocură. La cel din Roman – şi avem a face cu o singură categorie de autorităţi – depozitul unor hârtii tot aşa de preţioase era „supt streaşina podului".

Acum în urmă, în foaia „Pământul" de la Călăraşi, merituosul doctor Samarian denunţa împărţirea în material pentru Bucureşti şi material de distrugere a arhivelor locale.

Suntem obişnuiţi a ne sprijini pe stat. El n-ajunge. Uneori, ca în ce priveşte legea arhivelor şi muzeelor, pe care am făcut-o să fie votată şi nu s-a aplicat până azi, el nici nu ţine samă de temeiurile juridice ale acţiunii sale.

Societatea însăşi trebuie să se mobilizeze pentru a împiedica această risipă, unică în lume. Pe această cale a predicii către toată lumea fac apel, şi ca istoric şi în toate însuşirile publice pe care le am, pentru ca ea să-şi dea sama de ce datorie are şi să denunţe, să oprească pe aceia cari aruncă în vânt opera sacră a secolelor.

„Neamul Românesc", 16 martie 1935.

XXVIII

IDEILE ABSTRACTE ŞI STATUL ORGANIC

Un stat e forma cea mai înaltă, cea mai promiţătoare de roade, cea mai educativă, în vieaţa unui popor. Când poporul a ajuns la un anume grad de dezvoltare, din rădăcinile lui suptpământene şi din cotorul răsărit la suprafaţă – deci din energia claselor muncitoare, din ambiţia firească a intelectualităţii conştiente – răsare şi această floare a statului în care se pregăteşte fructul, care e aportul adus de acel popor în vieaţa generală a civilizaţiei umane. Atâta numai, pentru a face o osebire în această comparaţie, că acele fructe vin, vin necontenit fără ca formele capabile de dezvoltare, de îmbogăţire ale florii să dispară.

Nu e bine ca statul să se încerce până ce nu e poporul pregătit pentru a-l susţinea. Atunci el, statul, poate ajunge în stăpânirea unor paraziţi din lăuntru, sau supt înfăţişarea lui se poate ascunde o întreagă cotropire străină. Când dintr-o nevoie a lumii întregi statul trebuie să se alcătuiască totuşi înainte de vreme, pripit, cu toate neajunsurile care ies din nepotrivirea cu momentul, silinţile oamenilor cari iubesc poporul şi doresc dezvoltarea normală a

statului se cuvine să caute a face ca viaţa însăşi a poporului să nu rămâie pe o treaptă de inferioritate faţă de forma de stat pe care a îmbrăcat-o, ci să se înalţe până la aceasta. Nimeni să nu se înşele crezând că statul ajunge şi că se poate lăsa în părăsire poporul, fără a-şi da samă de teribila ruină care neapărat va urma şi care va mai avea şi blăstămul că poporul, ajuns de la sine mai sus, nu va mai avea curajul, încrederea, iubirea şi bucuria care se cer pentru ca o nouă ctitorie politică să fie în adevăr puternică şi în stare a trăi.

Statul duce mai departe însuşirile poporului, coordonând şi conducând silinţile pentru a-l face să înainteze, dar el nu se cade să se îndepărteze de la însuşirile poporului din care şi pentru care este creat, şi el e dator să rămână credincios acestor însuşiri deosebitoare, să se ferească de a întrece posibilităţile care se găsesc în acest popor. E trist când statul e inferior poporului de care e legat şi nu ştie să se folosească de tot ce acesta-i poate pune la îndemână, dar e foarte periculos când el urmăreşte ţinte care sunt cu mul mai presus de ce poate da voinţa cea mai încordată şi cea mai sfântă putere de sacrificiu a poporului. Atunci se produc catastrofe ca acelea ale bulgarilor şi sârbilor în evul mediu sau, supt ochii noştri, a Marii Grecii venizeliste întinse şi asupra Asiei Mici.

Statul e astfel un lucru organic. El iese dintr-o vieaţă naţională şi se hrăneşte necontenit din această vieaţă, având atâta putere câte vine de acolo. E în zădar să se lucreze la îndreptarea, îmbogăţirea şi înălţarea formelor lui prin legi, prin regulamente, prin acţiuni administrative, care de la o bucată de vreme încurcă şi împovărează, dacă

o necontenită muncă, fățișă sau mai ales ascunsă, ferită de privirile curioase și scutită de reclamele zgomotoase, nu se îndreaptă asupra temeliilor lui vii. Un stat care-și trage forțele vitale de acolo poate trăi și cu legi așa de puține încât să le poată ști orice cetățean cult, pe când un altul, asupra căruia s-a revărsat toată patima legiferării în gol, ajunge să decadă supt ochii deznădăjduiți ai celor cari știu câtă muncă au cheltuit în birourile ministeriale și în Parlament ca să-l înzestreze cu o teribilă armătură legală în care trupul firav al unui cavaler plăpând e expus să cedeze înfășării înseși cu acest formidabil oțel de apărare și împodobire.

Teorii asupra statului e natural să se facă de cugetători. Și această materie e supusă unor corectări abstracte care extrag din tot ce este formulele menite a se lega în sisteme. Dar e o mare greșeală să se confunde ce fac oamenii aceștia vrednici de stimă sau și de admirație cu ceea ce ar fi datoria conducătorilor, cari ar fi condamnați să se inspire din toată această metafizică, uneori așa de frumoasă, dar care, fără socoteală, poate să falsifice toate resorturile statului și să-l împiedece într-o acțiune care nu se poate opri un singur moment ca să culeagă în cale fie și cea mai atrăgătoare din aceste flori ale gândirii libere, care nu-și cunoaște hotare în relativitatea și slăbiciunea omenească și nu-și dă sama de nici o răspundere.

Desigur că, atunci când primul consul Bonaparte a pășit la realizarea formei politice de ierarhie și autoritate care va ajunge a fi noul imperiu, el a fost influențat de ideile filosofilor secolului al XVIII-lea, de acelea ale școlii istorice contemporane, de sistemele propuse de cugetători

politici în mijlocul cărora se găsea, dar el a avut mare dreptate să puie în buzunar pentru păstrarea în arhive planul complect, cu liniile aşa de drepte şi unghiurile aşa de sigure, al unui abate Sieyès [1] şi să consulte mai mult decât paragrafele acestui cleric aşa de sigur de isprava sa nevoile înseşi ale societăţii pe care era chemat s-o scoată din haos şi s-o îndrumeze pe drumuri sigure, potrivit cu nevoile, în necontenită evoluţie, ale timpului.

Franţa reacţionară îşi dăduse până atunci două Constituţii, dintre care una, aşezată într-o raclă expusă-n chiar mijlocul Convenţiei, a treia adunare de reforme, n-a fost niciodată prefăcută în realitate, fiindcă, din cauza chiar a perfecţiei ei într-un anume spirit, ea era neaplicabilă.

Aceasta mă aduce a vorbi despre problema constituţională însăşi.

Un stat nu se face dintr-o Constituţie, cu atât mai puţin pentru o Constituţie.[2] Principiile, cât de frumoase, cuprinse într-un astfel de act politic, care se poate, neavând adevărate rădăcini, să nu fie şi un act naţional, n-au darul de a crea ceva. Din articolele lui nu pleacă unul din acele impulsuri pe care nimeni să nu le poată opri în cale. Nu e molecula de radiu din care să se desfacă puterile misterioase

[1] Abatele Emmanuel Joseph Sieyès (1748–1863), a scris cărţi care s-au bucurat de o mare popularitate. A avut un rol important în timpul Revoluţiei franceze, deşi a dovedit unele inconsecvenţe şi ezitări. I s-au încredinţat şi misiuni diplomatice. Prin Talleyrand s-a apropiat de Napoleon Bonaparte şi a luat parte activă la pregătirea loviturii de stat, fiind unul din cei trei consuli provizorii, în 1799. N. Iorga se referă aici la faptul că abatele Sieyès „a fost autorul proiectului de Constituţie al anului VIII, pe care Bonaparte l-a modificat conform interesului său".

[2] În „Neamul Românesc": *dintr-o Constituţie* şi *pentru o Constituţie* sunt culese cu litere aldine.

care dau energie şi sănătate. Constituţia, de care nu se vorbeşte decât de vreun secol şi care e în legătură cu un fel de gândire care nu poate fi considerat ca etern, e adesea înlocuitoarea, prin paragrafele ei, a unei stări de spirit constituţionale[1] pătrunsă în societatea întreagă până în stratele ei cele mai adânci. Popoarele care au făcut mai mult pe lume prin legătura de fier şi prin însufleţirea de iubire între toţi membrii lor nu au avut niciodată prescripţii constituţionale, de unde să plece legile şi faţă de care să se poată face verificarea oricării acţiuni. Acesta e cazul cu romanii, cari n-au căutat să definească niciodată statul lor, necontenit prefăcut, după cum cereau împrejurările. Acesta e, în timpuri mai noi, cazul cu Anglia, în care niciodată nu s-a cerut să se extragă din legi, din experienţe, din cultura naţională anumite precepte pe care să trebuiască a jura, până la rege, toţi deţinătorii, în orice grad, ai puterii publice.

La alte naţiuni, care nu ajunseseră la această treaptă de înaintare a gândirii politice, devenită acuma un adevărat instinct al tuturora, s-a încercat a se da prin Constituţia ieşită din sfătuirea cărturarilor, deveniţi „reprezintanţi ai naţiunii", impulsul către o elaboraţie constituţională în deosebite straturi ale societăţii. Aşa s-a întâmplat cu Franţa de la începutul epocei contemporane, când cu multă trudă, mai mult în ce priveşte discursurile decât o adevărată informaţie şi o cercetare critică, a ajuns să-şi dea legea legilor pe care a jurat nenorocitul Ludovic al XVI-lea, cu câteva luni înainte de a-şi pierde capul pe eşafod. Şi peste câteva

[1] În „Neamul Românesc": de la *e adesea* până la *constituţionale* inclusiv, este cules cu litere aldine.

luni numai s-a trecut peste această Constituție de care abia luaseră cunoștință cetățenii, mândri de revoluția îndeplinită, pentru ca alte sforțări ale altor reprezintanți ai aceleiași națiuni să ducă la alte afirmații constituționale. Revoluțiile care s-au produs periodic în Franța arată mai bine decât orice cât de puțin erau legați toți francezii prin inspirația și îndatoririle ieșite din aceste texte, luate tot așa în ușor cum în ușor fuseseră și gândite și votate. Pe când englezii înseamnă numai două mișcări revoluționare în toată dezvoltarea lor istorică: una ieșită din spiritul public, așa cum îl înțelegeau oamenii de la 1640, alta din grija ca forma religioasă de care se lega la 1688 toată viața poporului să nu fie înlocuită prin aceea, catolică, de care de mai bine de un veac el se despărțise.

Cineva trebuie să fie fără îndoială credincios nu numai jurământului său, dar și oricării îndatoriri publice pe care a luat-o asupră-și. Aceasta și în ce privește adeziunea la Constituția țării sale, oricum să fie ea. Dar, o dată ce s-a stabilit această legătură, ceea ce e de căutat este crearea la toți, după măsura fiecăruia, firește, a acelei stări sufletești care să-i corespundă – uneori și ținând-o în curent cu vremea – și fără care ea nu poate să aibă nici o valoare reală, intrând în arhive din momentul chiar când ea se dovedește incapabilă de a-și crea substratul acesta psihologic, care e lucrul de căpetenie.

A constituționalizat națiа e o sarcină vrednică de orice energie personală, cât de înaltă, și de orice factor politic, cât de puternic. Greșeala cea mare e însă aceea când, în loc să se dea sens Constituției odată stabilite, prin caracterul vieții politice, prin educația care pleacă de la dânsa,

diletanți de cugetare socială își întrebuințează vremea pentru a iscodi necontenit alte forme abstracte, fără a se inspira din marea operă ascunsă care se petrece în însuși sânul societății.

Nici un popor n-a avut vreodată o Constituție cu totul rea. Am putea zice că o astfel de Constituție e imposibilă. În lupta veșnică dintre ce e bun și ce e rău în om, o putere tainică, prin care căpătăm încredere în rostul nostru pe lume, face că niciodată omul cel mai mizerabil nu va căuta să mute în ordinea principiilor instinctele urâte de care ar fi stăpânit. Ori dacă e vorba de monarhie, ori dacă se preferă republica – și ce sunt în fond aceste forme, supuse la atâtea feluri personale și generale de interpretare? – se caută ce ar putea fi mai folositor societății din exercițiul autorității de stat. Dacă, acum, după acei cari au făcut o Constituție și cari nu pot reprezinta decât spiritul generației lor – și atâtea feluri de a vedea se schimbă cu generațiile care se urmează – vin alții cari înțeleg unele lucruri în alt fel, cea mai cuminte operă pe care o pot face e să verse prin activitatea, exemplul și propaganda lor viața cea nouă în formele acum învechite.

Căci, între priveliștile pe care le pot înfățișa, ca o învățătură pentru viitor, grupările politice omenești, nu este nici una mai frumoasă decât aceea a rânduirilor de oameni cari nu s-au sângerat smulgându-se dintr-un trecut, care e și el o faptă a nației, ci cari, respectând și rosturile cele mai îmbătrânite – nu aprobă azi regele Angliei legile cele noi cu formule franceze care vin de la cuceritorii normanzi din secolul al XI-lea? – mână necontenit sânge proaspăt, ieșit din concepții bine mistuite, în acele vine ale

existenței istorice pe care nu le taie prin brutale intrusiuni, ci le feresc prin însuși ritmul puternic al vieții de a se calcifica, precum fac organismele, care nu restituie nimic din ceea ce necontenit au îngrămădit în ele.

Sunt multe jucării politice inofensive, cu care clasele conducătoare se pot distra pe ele, înșelând vulgul cu false străluciri care umblă pe valuri fără să arăte, ca lumina farului, unde e portul. Dar nu cunosc, ca istoric, una mai primejdioasă decât ușuratecul joc de-a Constituția.

„Neamul Românesc", 2 și 3 aprilie 1935.

XXIX

CE ESTE O CAPITALĂ

Silințile cheltuite de câțiva ani de către primarii bucureșteni cu deosebită tragere de inimă și cu putere de voință, ca domnii D. Dobrescu și Al. Donescu, ca și pregătirile ce se fac pentru „Luna Bucureștilor", mergând până la reproducerea vechilor clădiri, ca Turnul Colței sau Hanul lui Manuc, mă îndeamnă să vorbesc de ce este, deci de ce trebuie să fie o capitală. Căci nu e de ajuns ca orașului unde rezidează regele și unde se țin ședințele Parlamentului să i se dea numai acest pompos titlu, scris și cu literă mare, pentru ca în adevăr capitala să existe.

Pentru această existență reală a capitalei se cer mai multe condiții, și vom vedea dacă și întrucât le au București, pentru ca, dacă lipsește ceva, aceeași bunăvoință a conducătorilor, unită și cu sprijinul și cu simțul critic, față de alții și față de ei înșii, al orășenilor, să facă a dispărea, și cât mai curând, lipsurile, pentru ca această capitală să devie, cum spunea un oaspete străin, care era un prieten, acel foarte frumos oraș ce ar putea să ajungă printr-o neîntreruptă acțiune de curagioasă prefacere.

Întâia din condițiile de care am pomenit e ca o capitală să cuprindă ceva, și ceva esențial sau, dacă nu, ceva îmbiclșugat, din trecutul țării și din tradițiile neamului.

Știu bine că în vremile mai noi, adecă pe la sfârșitul abstractului veac al XVIII-lea, complet lipsit de spirit istoric în viața practică, s-au făcut și capitale deodată, dintr-o bucată, instantaneu, vremea aceea fiind capabilă, de altfel, să strice tot vechiul rost al Franciei, compusă din provincii cu originalitate seculară, pentru a face în loc pătrățelele punctate la mijloc, ușuratec și copilărește, cu reședințile departamentului și arondismentelor. S-au ridicat deci ca din pământ, la un simplu ordin ieșit dintr-o cancelarie, capitale cu străzi largi, cu înalte case frumoase, împrejurimi de o bogată natură.

Așa s-a făcut supt ochii noștri prin decizia neînfrântă a unui om cu o uriașă putere creatoare, ieșită dintr-un patriotism și naționalism fără margeni, președintele republicei turcești, la Ankara. Sunt acolo, cum am văzut din frumosul ghid ilustrat al domnului Mamboury, care ne-a cercetat deunăzi aici, impunătoare clădiri, artere clare și tot ce poate cere și cea mai pretențioasă critică în materie de tehnică. Din fericire însă se mai află pe lângă monumentul „ancyran" al lui August și oarecare urme, care nu sunt de desprețuit, ale artei otomane, dar fără îndoială că nu ele domină, și practicele construcții de astăzi nu se inspiră din vreo tradiție a trecutului. Ținându-ne numai la orașul cel nou, nu se poate tăgădui că, deși relativ pompos, e rece și oarecum stângaci.

Nu știu cum i s-ar putea da un suflet care nu vine din trecutul local. Ce se poate întâmpla însă, în ciuda atâtor

cheltuieli făcute cu atâta entuziasm, o arată capitala, nu numai a unui stat, american, ci a întregii Republici a Statelor Unite din America, Washington, care poartă numele eroului revoluționar a cărui sabie a dus la libertate pe colonii de odinioară. Orașul e plin de rezultatele curate, bine îngrijite, de o edilitate harnică, ale improvizației de acuma un veac și jumătate; se răsfață acolo înțelegerea artistică, înlocuită astăzi cu alte mode, a unui singur moment în dezvoltarea arhitecturii. Această perfectă geometrie, datorită totuși unui om de talent, răspinge însă. Ceea ce s-a adaus pe urmă: magazine fără stil, căsulii pentru îngrămădirea negrilor, vagi suburbii care pot fi în orice continent, nu contribuie desigur la o înfrumusețare ulterioară.

Așa s-ar fi întâmplat dacă am fi ascultat de accia, printre cari se aflau și mulți samsari și speculatori de terenuri, chiar dacă nu erau propriu-zis samsari, și, pe lângă aceasta, și adversari ai Vechiului Regat, cari cercau, acum câțiva ani, și prin conferințe, izbutind a câștiga și pe unii importanți oameni politici, să facem o capitală nou-nouță la Făgăraș, capitală pentru a cărei fabricare s-ar fi găsit undeva și financiarii necesari ca accia cari au săvârșit așa de iute noua Ankara. Și, încă, la Făgăraș ar fi fost, ca amintire a unei lungi vieți istorice, cetatea de odinioară.

Așa cum e pus în margenea Bărăganului, deci în bătaia Crivățului, și deschis către alt punct de plecare al vânturilor reci, valea Prahovei, dar nu lipsit de frumusețî naturale împrejur decât doar pentru oamenii cari condamnă fără să-și fi dat osteneala de a merge să vadă, orașul care s-a dezvoltat din vechiul sat al unui Bucur, din care numai fantezia a putut face un cioban, descoperindu-i și o

bisericuță făcută de dânsul, delicată zidire care nu e decât paraclisul de cimitir al călugărilor de la Radu Vodă, are elemente istorice din destul, deși ele sunt, în general, cu totul necunoscute. Dacă nimic nu trimite la veacurile de întemeiere: sfârșitul celui de al XIV-lea și al XV-lea, secolul al XVI-lea e reprezintat prin biserica, refăcută pe la 1700 și acum curățită cu îngrijire de Comisia Monumentelor Istorice, de la Curtea Veche, unde a fost înmormântat un Cioban adevărat, dar nu în sensul celor cari merg după oi, Mircea Vodă, ci în acela de mare negustor cu oile dunărene; apoi prin creațiunea lui Alexandru Vodă, mult adăugită de acel nepot al lui, Radu, care i-a dat numele supt care o cunoaștem și, în sfârșit, ctitoria, de pe altul din dealurile care domină mersul Dâmboviței, a lui Mihai Viteazul. Pe lângă acele adăugiri ale pomposului Radu Vodă avem pentru secolul al XVII-lea o mulțime de lăcașuri bisericești, destul de bine păstrate: dacă nu Sărindarul, dărâmat prostește, al lui Matei Basarab, Mitropolia, acum hidos rezugrăvită, de pe la 1650, Biserica Doamnei, apoi ctitoriile, la Cotroceni, la Sfântul Gheorghe Nou, la Colțea, la Sfinții Apostoli – afară, la Afumați, la Fundenii Doamnei – ale Cantacuzinilor, pe lângă Biserica Icnei, Biserica dintr-o zi și Crețulescu, a lui Constantin Vodă Brâncoveanu și ginerelui său, Iordachi Crețulescu. O nesfârșire de bisericuțe arată râvna evlavioasă a acelei epoce a Fanarioților pe care o tratăm și supt acest raport cu o atât de nedreaptă ignoranță pe când ei îi datorim, într-o margene care a ajuns pe încetul să fie încorporată în oraș, frumusețea, așa de impunătoare, a darului făcut de Nicolae Vodă Mavrocordat, Văcărești, și a locului de odihnă al

Ghiculeştilor, de la Pantelimon. Boieri, boiernaşi, negustori, împărţiţi pe bresle sau singurateci, s-au întrecut să adauge prin trainice clădiri religioase pomenirea lor.

Dar până acum nu ne-am priceput deloc să[1] scoatem în vedere şi să[2] punem în valoare aceste gingaşe bisericuţe, care sunt singurul element monumental, în lipsa palatelor, care în cea mai mare parte s-au dărâmat fără urme – avem doar, dincolo de oraş, la o mare distanţă, casa lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, de cuminte stil veneţian, la Afumaţi, pe când a unuia din copiii Brâncoveanului, care era lângă Dâmboviţa, cam în dreptul Palatului de Justiţie, a fost şi ea dată, nemilos, la pământ. Am îngăduit să se ridice în jurul lor imense clădiri moderne fără nici o frumuseţă, care nu numai că-şi aruncă umbra prielnică mucegaiului, dar revarsă toate murdăriile asupra unor locuri de rugăciune pe care şi cei din urmă barbari le-ar fi respectat. Zidurile de încunjur, ca la biserica Zlătarilor, a Argintarilor deci, total refăcută într-un stil odios, au fost desfiinţate, şi nu s-a păstrat nimic din acel spaţiu încunjurător de care aceste mici ziduri graţioase au nevoie ca să fie văzute bine şi pe deplin preţuite. Soarta celor rămase în câte o piaţă nu e cu mult mai bună.

Adaug că, dacă s-a păstrat şi ce mai avem, aceasta se datoreşte exclusiv acelei Comisiuni a Monumentelor Istorice pe care o învinuieşte aşa de uşor orice trăsnit al presei care nu mai are de ce se lega: numai noi ştim cât ne-am luptat ca să păstrăm mărunta clădire siriană de lângă temeliile noului Senat, precum azi purtăm un război în toată forma ca să nu piară frumoasa bisericuţă de la ţară a Creţuleştilor.

[1-2] În „Neamul Românesc": să *le*.

N-ajunge însă acest element istoric de care n-am ştiut îngriji, supt raportul edilitar, aşa cum se cuvine. O capitală trebuie să aibă artere de circulaţie.

Nu e cap omenesc care să poată înţelege cum de s-a îngăduit, la un moment când orice se putea face, ca vechiul Pod al Mogoşoaii să fie lăsat cu toate colţurile şi învârtelile sale, ceea ce înlătură orice putinţă a unei perspective. Se poate zice că această şerpuire rezervă surprize şi că acest labirint cotit la fiecare câteva sute de paşi îşi are astfel o frumuseţă specială, de capriciu. M-aş învoi greu cu această părere. În schimb, odată ce nu se mai poate schimba azi, din cauza lipsei de bani, acest trist haos, să ne mulţumim că oameni de energia lui Pache Protopopescu şi Nicolae Filipescu ne-au dăruit, spărgând întregi cartiere de netrebnice magherniţi, cele două bulevarde care au îngăduit o circulaţie normală şi care, fie şi cu întârzieri de multe decenii, au permis să se ridice, chiar şi într-un stil nepotrivit cu acela, aşa de simpatic, al vechilor curţi boiereşti de pe Calea Victoriei, clădiri mai corespunzătoare cu locul pe care-l are România – deci şi capitala ei – în viaţa acestui Sud-Est european.

Atâtea[1] construcţii, care aveau un evident caracter de provizorat şi în care erau dosuri de curţi cu câni furioşi după uluci sau livezile de mahala cu câte un bordei în fund, cedează astăzi locul unor „zgârie-nori" cari au uneori, cu tot stilul „practic" de azi, care nu îngăduie nici un ornament şi dă doar faţade goale străpunse de răsuflători mărunte, o oarecare linie, căci până şi în această rătăcire

[1] În „Neamul Românesc": *Aceste.*

am adus ceva din vechile noastre însușiri de instinct ca simț al frumuseții. Monumentalitate este acum pe aceste linii care sunt să se prelungească. Dar, fără îndoială, atâta nu ajunge, chiar pentru ce tinde a fi bulevardul I. C. Brătianu: numai o înșirare de garaje și de mari prăvălii. Nu s-a păstrat loc pentru nici o grădină sau scuare, care s-ar putea face foarte bine acolo unde se păstrează, supt pretext de expoziție a unor vechi mașini, una din cele mai hârbuite din vechile case urâte[1].

O capitală nu înseamnă însă numai un fel de a fi al clădirilor, ci și un fel de a trăi și de a se purta al oamenilor.

Acuma vreun secol, Mihail Kogălniceanu a încercat să schițeze în legătură cu Iașul tipul caricatural a ceea ce numea el: „provincialul" Bucureștii de înainte de război n-avea asemenea exemplare.

Erau două feluri de lume, deopotrivă de fixate, de definite și vrednice de simpatie. De o parte, boierii, fie și de cea mai recentă proveniență, din casele uneori frumoase, cu toată pretenția greoaie în care întrau multe stiluri, de pe numeroasele străzi care se desfac din arterele principale și, de altă parte, mahalagiii, aproape săteni, din casele cu ceardace și streșini, prin curțile cu cireși, cu liliac și cu salcâmi. Erau și unii și alții, fiecare în măsura puterilor și mijloacelor lor, gospodari, mândri de orașul în care locuiau și cu care formau o unitate organică.

De vreo douăzeci de ani cine n-a venit însă aici! Țărani cari au alergat după un câștig care nu cerea munca grea pe ogor, vagabonzi răsăriți te miri, și te sperii, de unde; și nu

[1] S-a dărâmat (1936) (n. a.).

numai oameni din aşa-numita provincie a Veciului Regat, ci atâţia din funduri de Ardeal, de Banat, de Bucovină şi Basarabie, pe cari-i adună şi uşurinţa unei vieţi noi şi îndemânarea petrecerilor. Valul curge necontenit, îmbielşugat şi tulbure – şi nu putem, nu ne e îngăduit a-l opri. El târăşte cu dânsul şi atâta mulţime de străini cari n-au nici pentru capitala României, cum n-au nici pentru România, iubire şi respect, – ba pare că ar vrea anume s-o compromită, răspândind şi ocrotind murdăria.

E o lume întreagă de crescut. Pe lângă şcolile, aşa de multe – dar aşa de puţine bibliotecile, a primăriei fiind încă numai în pregătire – trebuie un învăţământ al oamenilor maturi, şi nu de ştiinţă, ci de bune purtări. E o întreagă barbarie care se cere frământată, şi nu cu orice cultură, găsită cine ştie unde şi nestrecurată, ci cu înţeleapta şi cuviincioasa noastră cultură, formată prin veacuri întregi de amestec, de cernere şi de turnare în forme noi.

Când vom ajunge a vedea[1] bisericuţele noastre, când nu vom preface Calea Victoriei în depozite de fabrici străine, strigându-şi reclame din Banat la Maramureş, şi nu vom îngădui unui proprietar lacom de câştig să-şi adauge un arhitect ţicnit ca să mute Turnul Vavilonului unde erau locuinţile unei boierimi chibzuite, când năvălitorii acestui oraş cu trecut şi cu bune obiceiuri vor fi rechemaţi la cuviinţa casei în care au pătruns, atunci vom avea o capitală.

Supt nici un raport nu ne lipseşte cu ce s-o facem – dar să ne grăbim! Aş dori s-o apuc şi eu pe cea nouă, după ce cu atâta iubire am cercetat-o pe cea veche.

„Neamul Românesc", 23 şi 25 aprilie 1935.

[1] În „Neamul Românesc": *când vom vedea.*

XXX

CRUCIAȚI ROMÂNI

Fiindcă în această săptămână e vorba de cei cari au luptat, au suferit și au murit pentru cruce, cred că nu e mai potrivit să căutăm pe martirii altor nații, nici pe acei cavaleri din Apus, și atâția cari nu erau cavaleri prin naștere, ci numai prin vitejie și prin virtuți, cari, la un moment din evul mediu, în preajma anului 1100, și-au lăsat casele, familie și țară și supt steaguri însemnate cu simbolul mântuirii s-au dus să dezrobească în depărtatul Răsărit Mormântul lui Isus.

De altfel amintirea acestor cruciați a fost foarte mult schimbată, în sens de înălțare și de purificare, de-a lungul timpului, prin legendele care s-au format în jurul isprăvilor minunate, îndeplinite în locuri așa de îndepărtate și pentru un așa de nobil scop. De fapt, când se îndreaptă cineva, nu la povestirile de mai târziu, făcute anume ca să se îndemne lumea a alerga în sprijinul statelor șubrede întemeiate în Ierusalim, în Antiohia, Siria, în Edesa Mesopotamiei, ci la izvoarele contemporane, vede și atâtea lucruri urâte, care așază pe creștini mai jos decât musulmanii, „păgânii", cu cari se băteau. Nu era numai un ideal înalt și numai un

sentiment cu totul curat la aceia cari vorbeau de opera sacră, ci se amestecau urâte patimi omeneşti: voinţa de a se deosebi prin orice mijloace faţă de alţii, lăcomia de a câştiga o pradă, setea de a vărsa sângele omenesc. Stăpânirile acestea creştine din Orient chiar la începuturile lor au cuprins destulă anarhie, destule duşmănii şi destul desfrâu. Apusenilor nu le prea place să fie semnalate aceste neajunsuri; noi, însă, cari n-avem o parte din trecutul nostru în aceste cruciate – şi de fapt adevărata cruciată e una singură: cea de la început – putem spune că Godefroi de Bouillon n-a fost unul din cei mai însemnaţi cârmuitori din vremea sa, că n-a purtat coroana de rege în cetatea sfântă şi că urmaşii lui n-au fost mai buni decât oricari din domnii europeni ai acelui timp.

Dacă însă noi, cari n-am cunoscut instituţia cavaleriei medievale, deşi i-am imitat, ca pentru Domnul descoperit la Argeş, care e însuşi întemeietorul în sens mai solid al Ţării Româneşti, Basarab, veşmântul, şi, nefiind supuşi nici Papei, nici curentelor sufleteşti din Occident, n-am adaus luptători la cetele de dezrobire a Locurilor Sfinte, nu ne regăsim nici în acea primă cruciată, nici în cele care au urmat, lupta pentru cruce a căzut şi în sarcina noastră şi anume pentru mai multe veacuri, după ce acuma occidentalii, făcându-şi datoria lor religioasă, aveau alte preocupaţii, de o ordine mai profitabilă, dar mult mai puţin distinsă, uneori chiar de un realism brutal.

E sigur că ţările noastre, aceea căreia i s-a zis din afară Muntenia şi aceea care, după apa lângă care a fost cea dintâi capitală, s-a numit Moldova sau „Ţara Românească a Moldovei" nu s-au întemeiat pentru a servi unui scop de

cruciată. Ele au venit de pe urma unui vechi instict de neatârnare populară a neamului nostru, apoi din cauza unor anume evenimente în şesul sud-estic al Europei şi în regatul acesta, în adevăr cu misiune de cruciată, încă de la început, al Ungariei şi, în sfârşit, fiindcă se tăiaseră pe la 1300 nişte mari drumuri de comerţ care treceau pe aici şi care se cereau păzite şi garantate. Pe atunci turcii erau încă în Asia Mică, marea lor împărăţie a Selgiucizilor se sfărâmase în bucăţi, cei câţiva emiri cari-i moşteniseră teritoriile nu arătau să aibă o deosebită putere şi să fie chemaţi la un mare viitor şi nimeni n-ar fi crezut că peste ceva mai mult decât un veac Roma cea Nouă, Bizanţul, va ajunge să fie reşedinţa unui sultan mahometan.

Dar, când osmanlâii, turcii supuşi dinastiei lui Osman, au ajuns, peste provinciile bizantine şi peste statele slăbite ale slavilor de sud, sârbi şi bulgari, până la Dunăre, unde se coborâră foarte repede românii din ţara lui Basarab şi românii din ţara lui Bogdan Moldoveanul, ciocniri între dânşii şi noi au trebuit să aibă loc. Strămoşii noştri n-au luptat cu Murad I, cel căzut ca biruitor în bătălia de la Cosovo, în Câmpul Mierlelor, dar ei au avut a face în aceea de la Nicopol, la 1396, cu Baiezid Fulgerul, urmaşul lui Murad. În ce icoană strălucită a prefăcut geniul poetic al lui Eminescu întâlnirea sultanului cu Mircea al Ţării Româneşti, „aşa de simplu şi la vorbă şi la port!" Pe urmă, e adevărat că acelaşi Mircea, cruciat numai în ce priveşte haina în care e înfăţişat la Cozia şi la Argeş, a trăit frăţeşte cu Musa, fiul lui Baiezid, şi,dacă fratele acestuia, Mohammed, care l-a înlăturat şi ucis, a năvălit pe malul stâng al Dunării, n-avem a face, cum s-a crezut prea mult,

cu Islamul pornit împotriva Crucii, care aceasta ar fi solidară din Răsăritul nostru până în Apusul francez, german şi italian, ci cu conflictul între două state moderne cărora le trebuie cât mai mult pământ.

Mai târziu, raporturile cu turcii au fost foarte schimbătoare, de la o vreme la alta şi de la un Domn la alt Domn. Nu e o singură idee, servită de mai multe generaţii. Şi Mircea, aşa cum îl prezintă marele poet român, nu samănă, în ciuda laudelor venite de la Papa, acesta dator cu veşnică iniţiativă de cruciată, cu Ştefan cel Mare şi nici cu un român care a umplut lumea de faima numelui său, Ioan Hunyadi, regent şi tată de rege al Ungariei.

Acesta din urmă a scăpat Belgradul de cucerirea sultanului Mohammed al II-lea şi lângă dânsul au luptat cruciaţi autentici, „sărăcuţii", de spirit franciscan, pe cari-i culesese, în Italia ca şi în Europa centrală, un sfânt al celor mici şi umili, purtat şi prin Ardealul nostru, Ioan din Capistrano. El a înfruntat de atâtea ori puternicele şi temutele legiuni ale turcilot socotiţi ca invincibili şi, numele lui e legat de malul de mare al Varnei, ca şi de vechiul câmp de război legendar al Cosovei. Dar, înainte de toate, Ioan din Hunedoara a fost un specialist al armelor, purtat şi prin Milan şi ajuns acasă la dânsul la cele mai mari situaţii, şi începuturile lui n-au fost ale unui „atlet al lui Hristos", cum i s-a spus lui Ştefan al nostru, ci ale unui căutător de faimă şi bogăţie, ca orice alt condottiere, şef de soldaţi cu plată, de mercenari ai timpului său. Cruciata i-a venit din afară, din împrejurările vremii, iar nu dintr-o adevărată nevoie a sufletului său însuşi.

În ce privește pe Ștefan cel Mare, el e apărătorul moșiei sale, răzeșul pământului său, conducătorul în apărare al oamenilor săi, cu cari avea același sânge. El nu se bate și nu putea să se bată pe locuri străine și pentru alții, cum a făcut Hunyadi, Iancu Sibiianul al legendei balcanice. Lui îi e de o singură țară și de oamenii cari cresc pe dânsa ca să se îngroape într-însa. Da, e un creștin, un evlavios creștin, înălțător de biserici, prăznuitor de hramuri, având ca model pe regii cei buni ai Bibliei, înțelegător a tot ce leagă împreună pe membrii creștinătății, al cărui pământ românesc el a ajuns să-l apere. Așa e privit aiurea și așa i se cuvine. Dar, când regele Poloniei păcătuiește față de această Moldovă a lui, care-i e mai scumpă decât orice pe lume și când nimeni nu vine să-l ajute întâi, să-l răzbune pe urmă, o, atunci e altceva, și zăgazurile, cu atâta îndărătnică vitejie apărate, ale țării moldovenești se deschid pentru ca mănoasele câmpii ale Galiției polone să fie călcate în picioare de călăreții cruzi ai sultanului.

Dar, afară de câte unul dintre ai noștri, care, deși boier de sabie sau boier de sfat, a fost menit a se strădui și a peri pentru acea „sfântă cruce" care e o parte din sufletul însuși al acestui popor, la care renegații sunt așa de rari și numele lor se rad din cărți și din pomelnice și întovărășit de blăstăme, este între Domnii români unul care în adevăr, înainte de orice, a fost un luptător pentru creștinătate.

Isprăvesc zilele acestea o întinsă istorie a lui Mihai Viteazul, pe care am început-o – și a rămas în drum – acuma treizeci și mai bine de ani și pentru care în curs de multe veri studioase am adunat în deosebite părți ale Europei mii de documente, de care acuma prin tipăriturile

mele se poate folosi oricine. Am reluat procesul acelui furtunos ostaș care nu și-a găsit plăcerea adevărată decât în vălmășagul încăierări în care anume suflete ajung cu atâta mai mari decât ele înseși și care n-a cunoscut vin mai îmbătător decât acela al triumfurilor căpătate în luptă dreaptă, în trântă încleștată cu potrivnicul. Nedreptatea care i-a amărât viața, care i-a gătit așa de răpede moartea cumplită și care se păstrează și până astăzi în mărturiile pornite de la suflete mici și veninoase, de la minți viclene și perfide, aceea n-a fost înlăturată pe deplin, vădind ceea ce e cinstit și drept în acest om cu totul extraordinar. Cu toată pasiunea m-am apucat să distrug legenda calomnioasă la alcătuirea căreia au colaborat, pe vremea lui și până pe vremea noastră, oameni politici, oratori, învățați și scriitori, unguri, nemți și poloni – căci, ocupând atâta loc în lume, el a avut mulți și feluriți vrăjmași.

Mihai a unit pe câteva luni de zile cele trei țări românești și a aprins astfel pentru generațiile următoare stâlpul de foc care nu se putea stinge niciodată. Dar și peste ce era în el instinctiv, cum era și vremea, în ce privește nevoile și drepturile unui neam, vreme de care, oricât de sus l-ar fi ridicat „vitejia", nu se putea desface, și peste chemările și îndeplinirile pe care noi le numim naționale, era ceva care-l îndemna, sprijinea și mângâia.

De la început, cum a spus-o el însuși, într-o povestire a isprăvilor sale pe care am găsit-o punct de punct minunat de potrivită cu adevărul cel mai sigur, el a fost legat cu toată ființa sa de o creștinătate care-l îndemna să libereze țările de la Dunăre, dar îl trimetea de-a lungul robiei bulgărești, sârbești, grecești până la zidurile Constantinopolului,

unde atâția îl visau împărat, învietor al gloriilor bizantine. De aceea a răbdat lenevia, egoismul, înșelările nemților, cari erau pentru el oamenii împăratului creștin, oricât de slab și de ieșit din fire ar fi fost acel biet împărat Rudolf; de aceea a răspins toate ispitele care-i veneau din partea cealaltă, căreia-i dădea numai, de-a scăparea, înșelările de o clipă, prin care nu se depărta de calea lui, devenită astfel o adevărată *via sacra* până sus la crucile de pe Golgota. „Am fost încălzit, spune el la început, de o dorință lăuntrică de a face lucruri care să fie spre lauda lui Dumnezeu în serviciul creștinătății". Iar la sfârșit: „Și, fiind eu din țări așa de depărtate și necunoscute, n-am lipsit cu puterile mele și foarte mari cheltuieli să mă leg de creștinătate, nefiind cunoscut de nimeni, și n-am făcut-o silit de nimeni, ci, ca să am și eu loc și nume în creștinătate, am părăsit toate prieteniile ce aveam. Și așa rog toată creștinătatea să-mi dea ajutor, pentru că am pierdut tot, și țări, și avere, și soție, și copii, și în sfârșit, tot ce am avut pe lume".

E o parte care nu se cunoaște destul din sufletul Viteazului.

„Neamul Românesc", 6 mai 1935.

XXXI

BUCUREŞTII CA VIAŢĂ CULTURALĂ ŞI INTELECTUALĂ

Bucureştii au fost odată, ca Scaun al Domnici, o[1] „cetate de Dumnezeu păzită", pentru stăpânirea românească de jos, precum era Bizanţul pentru lumea răsăriteană creştină, şi[2] desigur şi locul unde se pregăteau acei cărturari de cari avea nevoie cancelaria lui Vodă: aceştia se exercitau, pentru caligrafia, miniaturistica şi gramatica lor slavonă, la care de la o vreme s-au adus acele cunoştinţi de stil românesc necesare pentru corecta şi eleganta redactare a cărţilor domneşti şi hrisoavelor.

Astfel, acest oraş de multe frumuseţi şi îndemânări a fost ceea ce se poate numi, cu multă indulgenţă, şi un „centru intelectual".

Când, pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, în vremea lui Mihai Viteazul, au început a scrie, tot în limba străină a cărturarilor, cum se pare că a făcut Logofătul Teodosie al croicului Domn – şi n-avem scrisul lui decât într-o refacere latină, de un Silezian – sau în frumoasa românească din

[1] În „Neamul Românesc": *ca o.*

[2] În „Neamul Românesc" nu apare *şi.*

acele vremi, scurte notiţe sau chiar povestiri însufleţite, cu judecată şi cu tendinţi, cu elemente de înduioşătoare sentimentalitate, cum e cazul pentru cronica Buzeştilor, tot pe aceste maluri ale Dâmboviţei a pornit istoriografia românilor din principatul muntean.

Meşteri de biserici, zugravi pentru păreţii lor au lucrat aici – unde atâta vreme isprava lor, aşa de simpatică, a fost acoperită de neiertatul despreţ al civilizaţiei celei noi, copiată după modele apusene – când s-au ridicat, sus, pe dealurile ce se puteau apăra, pe urmă jos, pe malurile râului larg răsfăţat şi capricios, cele dintâi lăcaşuri: a fost, fără îndoială, o biserică pe dealul de la Radu Vodă sau de la Mihai Vodă, înainte de ctitoriile vremilor următoare, şi acolo se va fi închinat, cu Doamna şi cu fiica, tot aşa de frumoasă ca tatăl, Radu Vodă cel Frumos, care nu se gândea că din înfrângerea lui la Bucureşti de către Ştefan cel Mare, cu prinderea familiei domneşti, va ieşi pentru neamul său cinstea înrudirii cu gloriosul moldovean. Nu se poate închipui că un Domn aşa de credincios ca Vlad Călugărul, un fost monah, ca mărinimosul ctitor pentru Hristos, Radu, numit de clerul lui: „cel mare", să nu fi avut în oraşul unde stăteau mai multă vreme, un loc de rugăciune. Dar lui Mircea Ciobanul, adecă soţiei lui, Chiajna, care, fiind fata lui Petru Rareş, aducea îndoita tradiţie de artă a lui Ştefan, bunicul, şi a Brancoviceştilor sârbi, din cari se cobora mama ei, aşa de darnică în opere de frumuseţă pentru Dumnezeu, Elena, li se datoreşte zidirea solidă şi graţioasă pe care a isprăvit să-o repare Comisia Monumentelor Istorice: „Curtea Veche". Dintr-un neam rival, fiu al unui pretendent cu acelaşi nume de Mircea, Alexandru, soţul

Levantinei Ecaterina – şi dânsa era o iubitoare de frumuseţă, cu daruri de la Roma Papei până la „muntele umblat de Dumnezeu", al Sinaii – a ridicat, întorcându-se spre înălţimi, bisericuţa pe care a crescut-o şi împodobit-o, dându-i numele său, nepotul de fiu, Radu Vodă. Odraslă a lui Petraşcu cel Bun, dintr-un neam opus Mirceştilor de ambele seminţii, Mihai Vodă şi-a ridicat pe alt vârf de deal prinosul către Dumnezeu, sprjinitor al vitejiilor cari apără dreptatea. Şi, dacă nu ştim numele zugravilor mai vechi cari au precedat cu secole pe marele vrăjitor Nicolae Grigorescu, la început iconar şi pictor bisericesc, pentru vremea lui Mihai, care a trimes şi la Veneţia pentru materiale de pictură – după moldoveanul Alexandru Lăpuşneanu, care căutase acolo pictori chiar şi cartoane de model – cunoaştem doi: Petru Grigorovici Armeanul – cu frate la Iaşi – care a fost întrebuinţat şi ca diplomat – şi Nicolae Grecul, originar din insula Creta, de unde a venit în Italia şi Spania şi genialul pictor, Theotokopoulos *El Greco*, – poate şi acel Mila, care venea după colori pe laguna venceţiană.

O mişcare de artă se producese, care continuă de-a lungul a două veacuri şi care face onoarea cetăţii de Scaun, deşi a fost pe urmă aşa de complet uitată. Vom regreta totdeauna dispariţia Sărindarului, bazilica lui Matei Basarab, care în gropile de lut din margenea cetăţii în care stătea, învrăstând cu Târgovişteа veche, îşi căpătase cu arma Domnia de ostaş. De atunci înainte până la Nicolae Mavrocordat, în multe privinţi aşa de puţin „fanariot", n-a fost Domn mai mândru care să nu cate a-şi veşnici memoria prin asemenea frumoase daruri. Astfel, Constantin Şerban

dăruiește, pe un deal încă gol, Mitropolia, Șerban Cantacuzino lucrează la Cotrocenii ascunderii sale de prigonitori pentru o iubire neîngăduită, Doamna lui, Maria, se pomenește în eleganta bisericuță care-i poartă numele, Brâncoveanu construiește prin Doamna Marica la Biserica dintr-o zi, Ștefan Cantacuzino și Doamna Păuna la Sfinții Apostoli, primul dintre Mavrocordați, în margene, cu o întreagă vastă mânăstire, la Văcărești. Și alături vin boierii, iar după dânșii negustorii din bresle caută să-și aibă biserica hramului, și nu lipsește câte un preot care ridică ziduri mai înalte acolo unde slujise în altarul mai modest.

Aceasta e însă cultură, o înaltă cultură, cel puțin atâta cât cafenelele literare și cercurile de admirație mutuală de azi.

Dar pe vremea Brâncoveanului era, pentru dezvoltarea sufletească a orașului, ceea ce nu se întâlnise până atunci: anume o Curte.

Nu numai cea veche, destul de impunătoare, pe care ne-o descrie, puțin înainte de momentul când Mihai Vodă stătea supt dealul unde-și ridicase biserica, un călător francez, cel dintâi, și așa de interesant, Lescaloppier, cu sala de ospețe unde se ridica primul pahar „în sănătatea lui Dumnezeu" – oaspetele reproduce chiar aceste cuvinte românești. Nu cunoaștem adăpostul ce va fi avut un Petru Cercel, fratele lui Mihai Viteazul, Cercel, care, puțin prieten turcilor, a preferat să-și facă micul palat și biserica la Târgoviște, nici reședința pomposului Leon Vodă și a patriarhului domnesc, Matei. Nu știm unde și în ce chip va fi trăit aici imperialul Șerban Cantacuzino – căci la Cotroceni erau călugări – dar fratele acestuia, Constantin Cantacuzino Stolnicul, care văzuse palatele din Veneția și vilele

aristocrației veneției pe drumul spre Padova, a putut să dea și el sfaturile de unde a rezultat, și după depărtatul exemplu francez al lui Ludovic al XIV-lea, viața largă, cu tovărășie de boieri trăind în jurul lui și ridicându-și și ei case spațioase în mijlocul livezilor și grădinilor bine îngrijite, a lui Constantin Vodă, a Doamnei, a familiei lor, bogată în feciori și în fete. Străinii cari au trecut pe vremea aceea prin București au trebuit să-i dea recunoașterea. Acolo se scrie de Radu Greceanu o cronică oficială a Domniei, pe care Vodă caută s-o tot vadă pentru a cere schimbări după interesele sale, pe când în casele boierești se fac alte însemnări despre împrejurările vremii.

Mitropolitul Teodosie iubește cartea, dar ea este o adevărată meserie, și în ce privește cuprinsul și eleganta formă tipografică, pentru urmașul lui, Antim Ivireanul, georgianul, care însă face tipăriturile, cu care e așa de larg în daruri ambițiosul, splendidul Domn, în mânăstirea lui Neagoe Basarab și a lui Mircea Ciobanul, cu chipurile, până astăzi păstrate, ale ctitorilor, de la Snagov, coborându-se mai târziu și în chiar reședința domnească, unde tipografia arhierească va funcționa multă vreme.

Școala bucureșteană e desigur destul de veche, în prima ei formă, de sloveneşte, și, pe alături, cu sfială și smerenie, de românește, limbă care totuși nu se poate învăța fără dascăl, dacă e vorba de a o scrie. Această școală de logofeți se păstrează și mai departe, dar în fața ei, mult mai sus, ridică învățatul Stolnic Cantacuzino, încă de pe vremea lui Șerban Vodă, acea imitație a Universității din Padova care e nucleul de unde a ieșit, cu altă inspirație și spre alte scopuri, Facultatea noastră de Litere, școală de care se vor

îngriji toți fanarioții, greci romanizați [1], și români purtați mai mult sau mai puțin prin Fanar, căpătându-și supt Alexandru Ipsilanti, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și catedra de științi și de limbă franceză. Și feciori de boieri mari supt Brâncoveanu – în loc să alerge prin străinătăți cu banii părinților – își făceau o cinste să urmeze acele cursuri de acasă, de la care ni s-au păstrat caietele care au aparținut unora dintre dânșii.

În această epocă fanariotă, sărăcăcioasă în fond și foarte primejduită sau tulburată, dar păstrând iubirea pentru formele impozante, de origine bizantină, ale Stambulului sultanilor, viața Bucureștilor e desigur străbătută de un occidentalism în creștere, care se adaugă la datinile împrumutate ale Orientului. Când Domnii și-au avut secretari și profesori pentru copii, dintre Apuseni, italieni și franczi – palatul lui Alexandru Ipsilanti la Mihai Vodă, deosebit de ce s-a chemat pe urmă Curtea Arsă, e făcut de un grec purtat prin Apus – această direcție se întărește fără a se părăsi ceea ce ar fi trebuit să însemne aici, în toate timpurile, o tradiție înțeleasă și respectată. Se adaugă apoi, de pe la 1780 înainte, consulii, cu toate resorturile lor, de intervenție și influență. Agenția austriacă ținându-și biroul de poștă pentru scrisori, ziare și cărți.

O astfel de viață în domeniul spiritului se întâlnește în capitala munteană la începutul secolului al XIX-lea. Un răstimp, înainte de 1821, stau alături, slavonismul formal fiind de mult mort cu desăvârșire, cărturăria, românească locală și trufașa nouă cultură elenică, influențată de filosofia franceză, dar legată de originile elenice care încântă pe noii

[1] Probabil o greșeală, mai degrabă: *românizați.*

greci. Se vorbește pe vremea lui Vodă Caragea cel de-al doilea, un „naționalist" grec, de o nouă Eladă pe pământul românesc și de acea Atenă înnoită care ar putea să fie pentru „vlaho-elini" Bucureștii.

Revoluția Eteriei și ridicarea lui Tudor Vladimirescu, boierinașul fost ofițer rus purtat și prin Ardeal și prin Viena, cu statornice amintiri din revoluția sârbească a lui Caragheorghe, împrăștie aburii acestui vis de scurtă dăinuire. Apare acum o capitală de credință națională românească. Pentru izbânda noului crez care, prin cărturari și nu prin politicianismul de multe piei al deosebitelor epoce, ne-a dus la România largă și tare de astăzi, lucrează feciorii de boieri formați în țară, cei intrați în patriotica, vioaia oaste nouă, ucenicii lui Lazăr și ai continuatorului său, Eliad, cu tipografie la Bariera Moșilor. Domnul însuși, nobilul Alexandru Ghica, ale cărui rămășițe erau să se așcze la Pantelimon, pe când fratele, de modă veche, e înmormântat în bisericuța de la Tei, lângă Palatul Doamnei lui, purtată prin multe meleaguri străine, de la Colentina, prezidează.

Urmează însă, cu Bibescu Vodă, o altă fază a Bucureștilor. Apusul determină și poruncește, cu influențe, covârșitoare, de așa de mare folos, până ce margenea, care nu trebuie trecută niciodată, a originalității naționale. Cel care se îmbracă în dulama lui Mihai Viteazul și se facc sfințit la Dealu, lângă mormântul gloriosului înaintaș, caută să francizeze școala de la Sfântul Sava. Din fericire, este o opoziție puternică din partea dascălilor școlii naționale, unde după Eliad vine un Petru Poenaru, cunoscând destul Occidentul pentru a nu-l imita servil, și sunt încă vii urmele

lăsate în suflete de ardeleni fanatici pentru Roma, mama comună, ca Aaron Florian și Laurian.

Unirea din 1859 mută aici, supt un Domn moldovean, care n-a putut câștiga o mândră societate de boieri munteni, cu care moldovenii lui s-au contopit destul de greu, centrul vieții românești, atrăgând și privirile, din ce în ce mai pline de speranțe, ale Ardealului. Universitatea se dezvoltă din școala de la Sfântul Sava, și direcția ei e hotărât națională. Dar, o bucată de vreme, lipsesc marii profesori și producția literară e inferioară, mai ales ca alegere a subiectelor și simț al limbii, celei din Iași.

Va veni vremea, pe la 1880, ca Iașul, cu tot ce a putut pregăti și dezvolta, să fie absorbit de capitală, care reține toată viața politică și, cu o viață economică încă indigenă, strânge și bogăția. Însă[1] supt acest amestec îmbielșugat în talente dăinuiește, ascuns, dar atotputernic, un fanariotism de cafenea și zeflemea, care, supus spiritului apusean, ia lucrurile în ușor și răspândește, când scepticismul, când apelul la instictele inferioare.

O viață întreagă am luptat contra lui pentru un crez național și moral, așa de mult luat în râs de toți obraznicii, și vreau să isprăvesc afirmând încă o dată absoluta lui necesitate, mai ales astăzi când, dacă Iașul are o misiune față de Basarabia și Bucovina, încă pătrunse de atâta străinism, Bucureștii au datoria să atragă și să înghită, într-o cultură generală românească, îndărătnica apărare a unui localism ardelean de infiltrații străine.

„Neamul Românesc", 19 și 21 mai 1935.

[1] În „Neamul Românesc": *Dar.*

XXXII

EROI ŞI EROISM

E azi serbarea eroilor şi desigur se au în vedere de firească recunoştinţă a naţiei aceia cari, în zilele hotărâtoare de unde a ieşit, cu multe silinţi, cu mult sânge şi multe lacrimi, România de astăzi, cu tot ce cuprinde din vieaţa neamului, au plecat de la vetrele lor, la care atâţia nu erau să se mai întoarcă, fără a se opri la câtă sărăcie, grijă şi durere lasă în urmă. Acelora cari, orice ar fi făcut, şi poate ar fi greşit pe urmă, s-au oferit ţării cu dragă inimă, punând pieptul pentru dânsa. Nu [le][1] putem fi în ajuns de recunoscători, şi s-ar cădea ca la orice prilej de comemorare ei să treacă înaintea tuturora, fie şi în zdrenţele îngustărilor lor de astăzi, fiindcă ei, fiind aşa cum au fost, ne-au dat tot ceea ce avem astăzi.

În tinereţa mea petrecută în străinătate am văzut la Paris cum erau trataţi aceia cari luptaseră pentru vulturii Franciei pe atâtea câmpii din Europa, unii chiar dintre aceşti venerabili foşti ostaşi cu părul alb şi paşii tremurători în acel colţ de Crimee unde victoria căpătată contra

[1] Am întregit conform periodicului şi sensului frazei.

ruşilor a făcut să ne putem clădi din fragmentul moldovenesc şi acel muntean ţara cea nouă, aşa încât cu o deosebită mulţămire luam din mânile lor zbârcite cartea mea, la Biblioteca Universităţii mai ales, unde vedeam numai pe doi din aceşti vechi ostaşi. Adăpostul glorios al Invalizilor, lângă sicriul de porfir al lui Napoleon supt cupola aurită cuprindea pe mulţi dintre dânşii, cari-şi soreau la puţinul, zgârcitul soare parizian, trupurile pătrunse de gloanţe şi aţipeau pentru ca supt pleoape să li se vrăjească vedenia isprăvilor săvârşite când erau tineri şi voinici. În grădinile publice lor li se dădeau locurile de pază, şi portarii se alegeau de preferinţă dintre ei. Şi pe atunci Legiunea de Onoare se acorda cu multă scumpătate celor din ţară, şi sentinelele aveau obligaţia de a prezenta armele celor cu panglica roşie. Nu o dată m-am înfiorat când onorurile se dădeau unui biet moşuleţ slab şi gârbov, îmbrăcat în haina civilă cea mai modestă.

Şi astăzi la biblioteci deseori eşti servit de funcţionari cărora li flutură o mânecă goală sau cari-şi târăsc piciorul mutilat. Şi astăzi în tramvaie cel care poartă urma suferinţilor îndurate pentru ţară îşi are locul asigurat, oricine ar fi ca situaţie acela care i-l cedează bucuros.

În vremea veche, de unde vine însuşi cuvântul de „erou", luptătorul care şi-a făcut datoria se învrednicea de cea mai mare cinste, alături de înţelepţii neamului şi de conducătorii cei mai înalţi ai trebilor publice.

Pe când astăzi deseori acela căruia i se datoreşte aşa de mult îşi sună pe străzi în zădar vechile decoraţii şi medalii, fără să fie băgat în samă de nimeni, şi el se îndeasă împreună cu ceilalţi, tot felul de gloată din ţară şi străinătate, la

uşile ministerelor unde se face o pomană care-i jigneşte şi de care ar trebui să sângere mai mult şi decât de rănile lor de odinioară. E o durere pentru mine când vin să-mi ceară recomandaţii pentru cei în slujbe mari oameni cari poartă săpată în carnea lor urma încercărilor prin care am trecut ca să ajungem la limanul mântuirii.

Dar nu totdeauna cel care a fost rănit a dat mai multă dovadă de vitejii în ceasul marii ispite. Glontele nu alege. El trece uneori peste cel ce stă în frunte şi loveşte, orb, în lături sau în fund. Dar noi n-avem nici putinţa, nici căderea să cercetăm şi să alegem. Nu suntem judecătorii celor cari, oricum, au stat într-o primejdie pe care n-o cunoaştem, pentru vrâsta sau pentru rosturile noastre. E mai bine să respectăm mai mult decât se cuvine decât, aflând pe urmă cine a stat în faţa noastră, să ne mustre cugetul că am jignit un suflet nobil ce s-a oferit cândva jertfă pentru noi toţi.

Lecţii n-avem de dat nimănuia dintre dânşii. Dar, cum oricine are dreptul să ne judece pe noi, şi noi putem judeca în conştiinţa noastră pe alţii, chiar dacă nu le spunem părerea noastră. Şi cât de bine ne pare când acela care a fost erou ori care a trăit în atmosfera eroică a războiului se respectă pe sine însuşi, rămânându-i ceva din ceea ce a fost în acel ceas suprem şi ferindu-se de orice scădere morală, care pentru el e o profanare ce întrece cu mult fiinţa lui însăşi.

Dar să nu greşim crezând că este un singur fel de eroism, acela care se vădeşte în clipele marilor încercări sângeroase, când se face moarte de om pentru apărarea sfântului pământ al patriei încălcate ori pentru a duce steagul ţării pe drumuri arătate de ursită.

Se poate chiar ca acest eroism de o anume parte numai a vieţii, parte care poate fi chiar scurtă, să nu fie singurul, şi să nu-i pară rău niciunuia din cinstitorii eroilor cari, trăind în pace ori neavând, ca femeile, un rost în războaie, nu se pot învrednici să arăte că au un suflet tot atât de tare şi de devotat, despreţuind cu tot atâta hotărâre orice fel de pericole.

Eroic e oricine şi în cele mai umile împrejurări ale vieţii face fără nici un interes silinţa care-i întrece mijloacele obişnuite, care se biruie, se întrece şi se uită pe sine, atunci când ajunge să apere şi să ocrotească pe cineva mai slab decât dânsul sau să înfăţişeze marile realităţi, marile fiinţi ale vieţii, înaintea frumuseţii şi înălţimii cărora trebuie să ne închinăm.

În timp de pace e eroic ostaşul care, fără a fi trimes prin ordin în partea din oştire care înfruntă primejdiile aerului, trecând peste neguri, luptându-se cu vântul, expunându-se surprinderilor maşinii adesea neascultătoare sau neîndestulătoare, nu ştie, în fiecare zi a încercărilor de atâtea sute de ori repetate, dacă, sara, îşi va mai revedea la vatră pe ai săi, sau care-şi închină tinereţele abia începute unei aşa de cutezătoare misiuni. Înaintea camaradului, a prietenului căzut, el are curajul de a relua această luptă cu văzduhul care pune pe omul viteaz din timpurile noastre alături cu zeii şi fiii de zei, netemători de moarte şi despreţuitori de durere, ai antichităţii. Numai unde-i vedem aşa de des înaintea noastră, fiind obişnuiţi cu dânşii, nu ne dăm samă cu cât sunt ei mai presus de noi în vitejia cea mai vrednică de respect.

Când, în războiul ce s-a încheiat, prin luptele din Vrancea, femeile satelor, copiii veneau la front, înnoind necontenit provizia de gloanțe, fără a ține samă de atâția din ei cari cădeau alături cu ostașii, aceste ființi de o rară înălțare sufletească, pe care o găseau așa de naturală, merită să fie așezate alături de cuceritorii de tranșee și de izgonitorii pedepsitori ai dușmanilor.

Dar, în aceleași zile grozave ale neamului, mai sus încă se așază acele femei fără nici un sprijin, fără mijloacele de hrană înseși, flămânde și, în zdrențe, după ce avuseră tot binele vieții, care, adesea silite a găzdui în cascle lor pe aceia ce le uciseseră poate pe front bărbații, frații, fiii, păstrau în fața jignirilor și amenințărilor, sfidând bestia stăpână pe soarta lor, odată cu desăvârșita curăție a trupului lor, și mândria de reprezentante ale unei nobile nații. Aceasta, de la doamna mare, care primise de copilă o creștere în acest înțeles, până la cea mai săracă din sătencele României care-și păstra vatra și patul curat. Scăderea uriașă a nașterilor în teritoriul ocupat e una din dovezile cele mai puternice de morală a acestui popor și femeile cărora li se datorește aceasta nu pot fi lăudate îndeajuns pentru un eroism frământat cu atâtea lacrimi.

Oricând însă eroismul se poate vădi, fie și în cele mai smerite împrejurări ale vieții, în mediul cel mai ferit de ochii oamenilor.

Nu ești eroic atunci când ridici pretenția ta înaintea neputinții de a te mulțămi a țării tale căzute în nenorocire. Oricât drept ai avea, nu se cuvine să-ți apuci de gât maica țară și să-i poruncești a-ți da ceea ce are în inima ei pentru tine, dar n-o îngăduie vremurile. Ci eroic este să rabzi, cu

gândul la ajutorul pe care i-l dai astfel. De câte ori n-am auzit funcționarul rău plătit care, sfios, mărturisea că se ajută și el cum poate, dar împotriva patriei nu înțelege a cârti! Ori, în șanțurile umede și însângerate ale războiului sau supt biciul străinului, care se poate întoarce dacă ne vom cântări prea mult serviciile, era mai bine?

Dar eroic, o, cât de eroic! e părintele care se îngustează pe sine, în anii din tinereță pe care n-o poate trăi ori în cei gingași ai bătrâneților împovărate de suferinți, pentru a da putință de învățătură copilului pe care atâtea dovezi împrejur îl fac să fie prevăzut fără recunoștință. Tata, îndoit supt povara multelor sarcini rău plătite, mama care-și usucă ochii, la lumânare noaptea târziu, cei ce veghează la căpătâiele odraslelor pentru a le scăpa ca prin minune viața prin nesfârșitul devotament. Ori medicul care știe că poate muri de boala pe care o caută în coliba unui sărac – câți nu s-au stins în timpul războiului! – femeia tânără care păzește somnul bolnavului necunoscut, la patul căruia o cheamă o datorie, îndeplinită uneori cu sfințenia celor mai adevărate din mucenice. Ca să nu ne ridicăm până la descoperitorul care știe că va cădea în clipa însăși când va fi smuls zeilor taina.

Eroismul nu e în împrejurări: în noi îl avem. Și să nu alegem pe aceia cărora ni se cere a-l închina.

„Neamul Românesc", 8 iunie 1935.

XXXIII

AMINTIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Acum două săptămâni oasele, aduse de departe, ale lui Dimitrie Vodă Cantemir, au fost aşezate în biserica lui Vasile Lupu, închinată celor Trei Ierarhi, Trei Sfetitele din Iaşi.

Ceea ce deosebeşte pe vechiul Domn moldovean, mulţi ani trist pribeag în Rusia, deşi a fost acolo cneaz şi senator al Împărăţiei, favorit şi sfetnic ştiinţific al lui Petru cel Mare, încunjurat de o familie de oameni inteligenţi, în care şi o fată de o rară distincţie, Maria, care era să fie ţarină alături de Petru, şi însurat, după moartea soţiei dintâi, Cantacuzina Smaranda, fata lui Şerban Vodă, cu o tânără prinţesă rusă, crescută în Suedia, este, în zile de tinereţă petrecută în Moldova şi la Constantinopol, în zile de maturitate din acest exil, în zile bune şi în zile rele, o nesfârşită *tinereţă de suflet.*

Un suflet omenesc e tânăr atunci când lumea, cu frumuseţile şi cu tainele ei, când oamenii cari-l încunjoară, orice sentimente ar avea faţă de dânsul, când el însuşi, cu tot ce cuprinde şi cu tot ce ascunde, îi sunt un obiect de necontenită curiozitate, de neastâmpărată dorinţă de a şti.

Sunt curiozități de acestea *reci*. Le au mulți învățați, dar nu din cei mai mari, adecă[1] din aceia cari, în același timp, au văzut locurile de foarte sus și au pătruns foarte adânc în lăuntrul lor, așa cum ochiul păsării ridicate mai în înaltul cerului vede mai desluşit până în fundul valurilor, descoperindu-și prada. Dar adevărata și cea mai nobilă curiozitate e aceea care se unește cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse.

Așa a fost setea de știință, revărsată asupra atâtor tărâmuri, a lui Dimitrie Cantemir, cel care a murit la cincizeci de ani cu aceiași ochi lacomi de a pătrunde tot ce se găsea în raza lor de privire și gata de a pune în cărți noi tot alte gânduri. El a fost, în această nesfârșită tinerețe a lui, desigur un *entuziast*, în cel mai curat înțeles al cuvântului.

Nu i-a plăcut numai de ce vădesc și descopăr cărțile, în multe limbi, pe care le-a răscolit cu degetele nerăbdătoare ale frumoasei mâni de stăpânire. Ci asupra ființei omenești înseși s-a întins această patimă nebiruită de care s-a zbuciumat din anii celor dintâi încercări până în clipa când moartea singură l-a împiedecat de a merge mai departe.

Cuvintele cu care se îndreaptă flăcăul domnesc către «dulcele» său frate, trimes de tatăl, care nu putea face altfel, ca ostatec la Constantinopol, închinându-i o carte de cugetări asupra vieții umane și asupra naturii, care arată mai mult cetire decât cunoaștere a locurilor, *Divanul*, în care înțeleptul sfidează „lumea" cu toate farmecele și ispitele ei, oprindu-se cu acea melancolie care întovărășește atât de adesea cele dintâi gândiri asupra condițiilor de mărginire a existenței noastre, arată o aplecare către înduioșate iubiri.

[1] *Adecă* lipsește în „Neamul Românesc".

Dacă apoi la Constantinopol, unde a trebuit să ia, ca garant pentru Domnia bătrânului tată, locul acestui frate, el a fost primit bine pretutindeni, la turci, ca şi în cercurile creştine, ale grecilor, ale levantinilor, ale francilor de la ambasade, unde tânărul prinţ ajunsese a fi aşa de preţuit, aceasta se datoreşte aceluiaşi suflet deschis, căutând prietenie şi oferind în chipul cel mai larg tot ce era în putinţa unui tânăr fiu de Domn.

Se interesa de orice şi avea ceva să întrebe la oricine dintre cei vii, în acelaşi timp când cei morţi îi spuneau prin cărţile care nu mor taina gândului lor. Nu se gândea atunci să scrie el însuşi, deşi dovedise prin lucrări de început că e în stare să le facă, îndrăznind chiar, lucru neobişnuit până la dânsul şi iarăşi neobişnuit pe urmă, să le dea în tipar, atunci când numai cărţile de slujbă bisericească şi de teologie se învredniceau de această onoare. N-are deloc aerul unui savant veştejit din pragul însuşi al vieţii publice acel frumos tânăr cu profilul curat, cu buzele supţiri umbrite de o fină mustaţă, cu părul lung, sau mai curând peruca de modă apuseană, cu buclele căzând pe umeri, pe care-l înfăţişează portretul lui, de un necunoscut pictor apusean. Jucăria cu prefacerea în dobitoace şi păsări ale fabulei a cunoscuţilor, prieteni şi duşmani, din jurul său, în *Istoria ieroglifică,* arată că-i plăcea pe vremea aceea a băsmui asupra istoriei, în care era însuşi atât de intim amestecat, a vremii sale.

Pare că la data când i s-a zugrăvit faţa limpede pe care nu scriseseră încă nimic grijile, temerile şi durerile, el nu trecuse printr-o încercare de numai câteva luni a Domniei, neprimite de turci, cari-l chemară la dânşii şi-l reţinură. Dar felul cum a voit el Domnia nu e desigur obişnuit, şi el arată aceleaşi nevoi sufleteşti, atât de distinse.

Se făceau pe atunci stăpânitori, cu putere împărătească, ai țărilor noastre, prin alegerea turcilor, în mâna cărora de fapt stăteam. Prieteni bine hrăniți la Constantinopol, din lumea puternicilor în jurul sultanului, hotărau, și buna lor dispoziție trebuia necontenit întreținută cu daruri. Un Domn român de pe la 1700 era un om cu somnul ușor și adesea tulburat. Și el simțea cum îl apasă pe grumaz o putere care-și făcea câteodată un joc de a-l frânge.

Așa nu voia să fie tânărul Voievod Dumitrașcu, urmaș al tatălui trecut prin multe silinți și încercări până să i se cânte în Biserica Domnească din Iași rugăciunile împărătești de înscăunare. El voia să fie ales, aclamat, purtat pe scut de țara lui. Și în această țară nu de orice fel de oameni, ci de tineri ca dânsul și de ostași. În strigătele acestora a fost el înălțat la Scaunul Moldovei.

Așa se făcuse mai de curând și în cealaltă țară, la munteni, cu Constantin Brâncoveanu, dar și acolo tot o minte mare, un suflet mândru e acela care n-a vrut să se întrebuințeze obișnuita târâre spre putere înaintea stăpânilor dăruiți și lingușiți. Crescut în străinătate, Constantin Stolnicul Cantacuzino a pus la cale ridicarea după cele mai vechi și mai bune datini a bogatului și blândului său nepot. Era deci și la unii și la ceilalți dintre românii liberi aceeași tendință spre înnoire, potrivit cu un trecut a cărui poveste de lupte și biruințe, și contra turcilor, se scria pe vremea aceea cu pasiune. Din splendoarea acelor vechi timpuri cădeau asupra unui prezent dezarmat lumini care făceau să se vadă drepte și largi drumuri spre viitor.

Că nu l-au vrut stăpânii de altă lege, a trebuit să-l doară adânc pe tânărul care nu găsea în filosofia lui din cărțile de

învățătură mângâiere pentru toate decepțiile. Trăind de acum în mijlocul lor, văzându-le conrupția, lipsa de curaj și de mândrie, semnele unei răpezi decăderi pe care o credea că urmează până la capăt, el se întări și mai mult la gândul că altceva trebuie, și mai ales în acela că așa ceva *se poate*. Șerban Cantacuzino, socrul lui, o voise cu Imperialii nemți, el se îndreptă, după orientarea firească a țării sale, către Imperialii muscali.

A doua Domnie a voit-o el, nu pentru dânsa, pentru vanitatea puterii, pentru plăcerea vulgară de a vedea pe oamenii cari-și închină mândria spre a-și satisface interesele și cari-și părăsesc crezul spre a fi văzuți cât mai multă vreme sus, în vârful societății, ci pentru că de pe tronul Moldovei el putea să lucreze la opera de dezrobire ce sta în fundul celor mai dragi speranțe ale sale.

Cronicile vremii și un grec ocrotit la Curtea Domnilor Moldovei ne arată pe un om care vădit căuta să-și câștige prietenii bune pentru un scop mare, pentru una din acele încercări ce hotărăsc asupra unei vieți și asupra unei țări întregi. Ca un fiu pentru cei bătrâni, ca un frate pentru cei de o samă cu dânsul, ca un părinte pentru tineri. Iubirea lui se îndreaptă mai ales către acest tineret, care el însuși, și de mult, alergând supt toate steagurile de luptă, se cere la lucruri noi și râvnește necontenit la isprăvi extraordinare, la mari vitejii, la lovituri de aventură. Ei vor fi doar tovarășii lui la ceasul, pe care-l așteaptă cu nerăbdare, când furtuna se va dezlănțui la Nistru și va rupe copacul cu miezul putred al puterii otomane, aducând Moldovei liberarea.

Moldovei şi întregului popor românesc. Pentru că din izvoare pe care le-a cetit pe vremuri – şi la care se va întoarce când se va zdrobi scurta carieră domnească – el ştie, ca şi mai bătrânul său contemporan, Constantin Stolnicul Cantacuzino, că este un singur neam românesc, înfipt aici din vremile Romei şi care nu se poate smulge niciodată de unde-i sunt rădăcinile.

Ziua cea de mult dorită vine. Înaintea celui care aştepta legiunile noului Constantin cel Mare mergând să-şi ia în stăpânire cuvenitul Ţarigrad, răsare o oaste mare, dar neorânduită, fără nici o chezăşie de victorie, şi mai ales un şef împărătesc care strigă, petrece şi bea, un mare şi crunt barbar care-l saltă prin aer pe dânsul, aşa cum sălta prin neprevederea lui soarta întregii creştinităţi răsăritene.

Dimitrie Cantemir, cel crescut între cărţi înţelepte şi oameni cuminţi, va fi putut înţelege încă din acea clipă cum se vor isprăvi lucrurile aşa de fără socoteală chibzuite. El n-a spus niciodată ce a simţit atunci când această prevestire s-a adeverit şi toată această armată izbăvitoare, răscumpărându-se de robie, a trebuit să fie trimeasă acasă ca nişte învinşi şi nişte iertaţi din mila unui Mare Vizir mai iute, deci, mai norocos la faptă.

Între cei ascunşi de urgia turcească biruitoare este şi el, care se visase liberator şi organizator de ţară, întemeietor de dinastie. Va merge cu ţarul, cu „sudarul"[1], cum îi zicea unul din boierii întovărăşiţi cu dânsul, Ioan Neculce, în locuri necunoscute, unde era să-şi ducă rămăşiţa, puţină, a anilor vieţii sale zbuciumate.

[1] *Gosudarul*, împăratul (n.a.).

Ce va face acolo, aceasta e teribila întrebare ce i se punea celui de aşa de sus prăbuşit ca să nu se mai ridice niciodată pe vârful de unde crezuse că descopere un aşa de mândru viitor pentru sine şi pentru ai săi.

A crezut el în adevăr că va veni şi un ceas de răsplătire şi că mâna aprigă a ţarului moscovit îl va duce din nou spre Scaunul părintesc în patria dorită? E greu de admis. Omul avea privirea ageră şi de la început va fi văzut câtă şubrezenie e în această împărăţie nemărgenită şi câtă dezorientare furioasă în mintea sălbatecului de geniu.

Atunci, osândit pe vieaţă la ospitalitatea unui neam care abia se deştepta la cultura înaltă de care aşa de larg se împărtăşise neobişnuitul oaspete, *el trăi în trecut.*

E multă mângâiere în străbaterea veacurilor, care arată adesea ce zădarnice sunt toate nedreptăţile şi ce osândite la un rău sfârşit toate tiraniile. Nu se vede aceasta numai doar când privirea nu poate îmbrăţişa destul. Fiindcă numai ce e drept şi omenesc e în adevăr solid.

Se smulse deci de la ce avea înaintea ochilor: o casă de piatră la Moscova, adăposturi uşoare la moşii, *podani*, supuşi de alt neam, a cărui limbă o deprinsese, de altfel, răpede, un grup de boieri încredinţaţi lui, cum o pretinsese de la început, ca unui Domn, cu dreptul de a judeca şi de a pedepsi, apoi o casă văduvită, un secretar şi preceptor grec pentru copiii desţeraţi; noua căsătorie având să-i aducă mai târziu numai, puţină bucurie tinerească. Ce altă vieaţă atunci când îi flutura pe umeri, nu peruca pudrată, ci chica moldovenească şi o mustaţă dârză-i înflorea pe buzele acum rase, după moda Apusului, impusă de ţarul Petru!

Înfăţişând trecutul – singurul dintre Domni care a făcut-o – el se putea opri asupra lui, care avea destule de

povestit și de îndreptățit, mai ales pentru momentul supremei tragedii. Dar se mulțămi să-și arăte întâia tinereță lângă tatăl a cărui memorie voia s-o păstreze. Nimic din strigătele zguduitoare ale lui Mihai Viteazul spunând Împăratului din Apus și lumii întregi ce voise, ce făcuse, ce isprăvise. Ci, liniștit, ca un glas fără trup, el începu să desfășoare drama cea mare a poporului său. Nu vi se pare ciudat că, precum înainte de suprema noastră sforțare spre unitatea națională a răsărit din mormântul său de la Argeș Basarab întemeietorul, din gropnița de la Moscova, unde s-a coborât încă tânăr, ni se întoarce Cantemir glorificatorul, în zilele când această unitate îndeplinită e în sarcina cumințeniei noastre?

„Neamul Românesc", 2 și 3 iulie 1935.

XXXIV

VACANŢA ŞI ŞCOLARII

Vacanţa – dulce nume pentru şcolarii deprinşi cu oare de clasă, cu catedre de pe care pontifică domnul profesor de mai multe materii sau de una singură, cu notele care se distribuie cu siguranţa chimistului care nu-şi încurcă substanţele, cu examenul care, la sfârşitul de an, prezintă într-o glorioasă aureolă rezultatul unei mai mult sau mai puţin disciplinate «buche a cărţii», iar pentru unii şi cu încununarea cu lauri şi întoarcerea la părinţi cu vraful de cărţi supt braţ!

În vacanţă poţi dormi cât vrei – şi ce plăcute sunt dimineţile când soarele cald îţi dezmiardă pleoapele încă îngreuiate! În vacanţă nimeni nu-ţi sună în ureche un clopot care te urmăreşte toată viaţa. În vacanţă nu sunt culoarele negre ale internatelor, promiscuităţile paturilor de fier îngrămădite în dormitorii prea adesea rău încălzite, mirosurile de spălătorie ale lavatoriilor, acelea de spiţerie ale infirmeriilor pe care trebuie să le cunoşti din când în când; nu e aşteptarea hazardului care te „scoate la lecţie", ori te lasă în pace la locul tău, chinul sufletesc de a descoperi nota pe care profesorul dibaci o pune în semne

personale şi tot viforul de nume, de date, de formule chimice care se abate asupra unor minţi obosite, dornice şi de altceva, în momentul când înaintea publicului trebuie să prezinţi o vistierie de cunoştinţe, uneori aproape cu totul goală.

Cine dintre noi, într-o şcoală aşa de rău călăuzită, care nici pentru şcolari, uneori nici pentru profesori, dar, mai ales, desigur nu pentru societate, căreia îi trebuie altfel de oameni decât veştejiturile pe care le aruncă în mari pachete an de an învăţământul, n-a simţit despovărarea acestei vacanţe, în care oricine, cu părinţi sau fără, cu părinţi cari înţeleg şi cu cei mulţi cari nu înţeleg, are voie să facă orice, şi, cu deosebire, să nu facă nimica!

Şi vacanţa se mântuie. Cu ce folos!

S-ar crede că elevul – ce cuvânt ridicul, care totuşi s-a încetăţenit, un franţuzism din cele mai puţin acceptabile! – se întoarce înzdrăvenit, refăcut cu totul după ostenelile şcolare – care, adaug, într-o şcoală bine organizată, făcută pe măsura omului, nu pe măsura cărţii, n-ar trebui să existe – împrospătat şi sufleteşte ca şi trupeşte şi gata de o nouă activitate spornică.

Las la o parte că noua atingere cu şcoala nu e, pentru imensa majoritate, deloc o bucurie. Ne plăceau nouă pe vremuri numai două lucruri în septembre – căci pe atunci la această dată, la I-i exact, se reîncepeau cursurile cu numai vreo două zile de pipăiri, pe când împotriva mea ca ministru al Instrucţiei se pregătea o adevărată revoluţie firească pentru că deschideam *şcoala primară* atunci, acea şcoală primară care pe aceeaşi vreme a copilăriei mele se redeschidea la 15 august. Cel dintâi lucru, de o adevărată bucurie pentru noi, era înfăţişarea curată a unor săli de

clasă pe care le lăsasem pline de praf și îmbâcsite de murdărie, cu un dezgustător miros de om nespălat îndeajuns. Cu câtă voluptate trăgeam în nări acel miros de vărsea proaspătă care-mi dă și astăzi o deosebită mulțămire, unită și cu mândria de a mai fi clădit, creat ceva! Și, pe urmă, cât va încânta cartea nouă, chiar dacă ea era căpătată, pentru un preț mult mai mic, cu câți microbi zăceau într-însa, de la înaintașii noștri cari o împodobiseră cu inscripții personale, și în latinește:

Hic liber est meus,
Testis est Deus,
Qui non credebit *(sic)*
Nomen videbit,

și cu adăugirea și mai ales colorarea tuturor ilustrațiilor! Când era în adevăr nouă-nouță, ce desfătare să-i tai filele ori chiar să aspiri acel parfum de hârtie proaspătă, de cerneală abia uscată care și azi face parte pentru mine din micile plăceri ale victii, până într-atâta că recunosc după miros originea națională a unei cărți (aceea care miroase mai frumos e splendida carte engleză, legată).

Dar nu-mi amintesc să fi dorit noi vreodată de revederea după vacanță a unui profesor, să-l fi așteptat cu nerăbdare pe catedra spălată sau văpsită din nou, să fi tresărit de bucurie la auzirea unui glas care atâtea săptămâni de zile nu ne-a mai sunat în urechi. Dar nici nu s-a întâmplat ca vreunul din mulții profesori pe cari i-am avut să se fi interesat, măcar intelectual, dacă nu părintește, de ce am făcut noi în cursul vacanței și de ce ne-a rămas nouă din acele lucruri săvârșite. Nimeni nu ne punea din nou la acel cântar care trebuie știut exact atunci când

pentru grele scopuri de educație te întîlnești cu o ființă omenească și mai ales cu una care rezervă atâtea surprinderi și cuprinde într-însa atâtea posibilități.

Veneam apoi la școală fără nici un fel de satisfacție, necum cu un întreg program de ce am avea de gând să facem și în acest nou an acolo. Veneam obosiți. Da, obosiți ca după o petrecere, după o noapte obosită, după un păcat, aș spune. A se da din nou la brazdă e un lucru greu pentru cine, măcar câteva zile, și-a pierdut o obișnuință cu atâta osteneală căpătată. Pentru omul matur chiar, care-și poate impune mai mult și e mai capabil să treacă de la o dispoziție de spirit la alta, nu e lucrul cel mai ușor. Pentru un scriitor care, cum se zice, s-a odihnit, după recomandațiile doctorului și sfaturile prietenilor, reluarea condeiului, înstrunarea din nou a minții câtva timp inactive e o astfel de apăsare dc samănă cu o ridicare de pe boală. D-apoi copilul întors la sălbătăcia lui primitivă, lăsată de cele mai multe ori cu totul fără frâu...

Acest frâu era odată în mâna părinților. Astăzi nici cei mai autoritari dintre dânșii nu-și pot stăpâni cu totul odrasla. E o americanizare răpede și a societății noastre. Casa părin-teasca, în ciuda bunătăților care așteaptă acolo și a desmierdărilor care de fapt jignesc dorința de a se afirma ca oameni, nu numai a băieților, dar a fetelor, băiețite așa de mult de-și întrec frații și colegii, nu atrage; nu știu tinerii cum să scape mai ușor dintr-însa. Iubirea celor cari i-au născut și crescut li se pare o poliță trasă asupra libertății lor. Gusturile moderne fac să se privească desprețuitor ceea ce a fost pentru noi un obiect de admirație și de iubire. Când fetele noastre curățâ, regăsim prin funduri de saltare lucruri spre care se uitau înduioșați

ochii noştri. Sunt stări de spirit împotriva cărora nu mai putem lupta. Dar *aceasta nu înseamnă că oamenii de mâne trebuie lăsaţi de izbeliştc*, ca să tragem uneori ruşinea lucrurilor care, cel puţin pentru vechea noastră moralitate, sunt vrednice de mustrare şi de osândă.

O autoritate a şcolii asupra vacanţei nu există. Nu ştiu chiar dacă familia ar admite ca educatorul şcolar să sc amestece, aşa cum face la catolici preotul, duhovnicul, în lucruri care fac parte din intimitatea casnică.

Atunci? Atunci e de desperat şi zecile de mii de copii să fie lăsaţi ca o mulţime de iepuri scăpaţi să năvălească ţara, ducând dezordine şi obrăznicie, barbari, ieşiţi din paza sârmelor ghimpate în care au fost izolaţi o parte din an, pentru ceea ce se numeşte «liniştea părinţilor», plus pregătirea unei cariere?

Desigur că nu. S-au făcut încercări cu cercetăşia, cu străjeria, cu crearea prin colţuri de ţară a unor societăţi de tineri cari duc o vieaţă asemenea cu a Pieilor Roşii în *wigwamurile* americane, ştiind să aprindă focul, să-şi gătească mâncarea, să se îngrijească la boală, să înalţe corturi şi să descopere drumuri.

Desigur e, atunci când nu se abuzează de o vieaţă în aer liber care poate duce la pneumonie şi cu o lăsare în sama lor care poate degenera în tovărăşii îngrijorătoare, o întărire a corpului, bună pentru viitorii soldaţi, şi o folositoare lecţie de iniţiativă, pe care şcoala o distruge.

Dar ce trebuie acestui copilăret şi tineret e altceva. O funcţiune folositoare de îndeplinit, o operă de creaţiune care să-i prindă cu totul, să-i facă mândri de ei înşii altfel decât pentru faptul că într-un prostesc sport de împrumut anglo-saxon şi-au smuls braţul din umăr la o întrecere cu

mingea, şi-au provocat prin smunciturі sălbatece o hernie de care mai târziu vor trebui să se opereze şi au început prin gâfâiri peste fire, prin forţarea arterelor boala de inimă care-i va răpune mai târziu.

Aceşti omuleţi, aceste femeiuşte *vreau ceva, ceva care să fie al lor, care să li se recunoască astfel.* Şi, prin cât au învăţat ei, pot face lucruri pe care vrâsta noastră, grijile noastre ne împiedecă de a le mai încerca.

Ţara aceasta *e plină de taine. De taine a căror vădire nu poate aştepta, fiindcă zilnic ele dispar.*

Cântece se duc. Danţuri se uită. Ţesături măiastre, covoare înflorite se destramă, putrezesc pe trupuri de ţigănci rătăcitoare, prin colţuri de bucătării de prin oraşe: ele se cer păstrate sau măcar copiate. Vechi case ţărăneşti de nobilă arhitectură instinctivă se lasă obosite pe stâlpii măcinaţi de vreme: linia lor trebuie păstrată. Maluri povârnite descopăr urmele mileniilor geologice, cu schelete de peşti şi coji de molusce. Fluturi rari reprezintă o rasă care se stinge. Flori neştiute de botanişti se ascund în munţi ori plutesc deasupra locurilor nestrăbătute. O întreagă lume de gândire mai poate fi culeasă în poporul care a elaborat-o. Graiuri neştiute mor pe buze de bătrâni.

Într-acolo îndemnaţi aceste puteri tinere!

La începutul oricărui an ele să arăte isprava lor, unde au putut şi cum au putut. Observaţii şi obiecte să fie singurul mijloc prin care poarta şcolii să se poată redeschide.

Şi, nu mai puţin, un carnet să arate acolo la şcoală – fiindcă faţă de cei de acasă ar fi o sfială – gândurile care au trecut prin mintea copiilor pe lângă fapta pe care au săvârşit-o.

„Neamul Românesc", 17 şi 18 iulie 1935.

XXXV

TEATRE DE VARĂ

Teatrele noastre au desigur și o altă misiune decât aceea de a distra lumea cu ceea ce lumea cere. Totdeauna, din vremea când la greci reprizentațiile scenice aveau drept scop să întregească o serbătoare, să facă o școală tineretului, să împrospăteze cunoștințile oamenilor maturi, să răspândească un adevărat învățământ cetățenesc, pe care noi l-am numi azi „național" și „patriotic" și să creeze o stare de spirit comună în jurul marilor întrebări ale timpului, o menire mai înaltă a fost rezervată teatrului. El a ajutat, dacă nu la romani, cari nu înțelegeau astfel de spectacole, dar, mai târziu, la educația mulțimii în evul mediu, la întărirea sentimentului religios, punând ceea ce era sfânt, dar așa de depărtat, în atingere de-a dreptul cu societatea, iar, în vremea monarhiei absolute, la răspândirea unui ales simț de bună-cuviință, – teatrul englez din vremea lui Shakespeare mergând chiar mult mai sus, dând întreaga istorie antică și a nației înseși, precum și lămurirea atâtor mari întrebări cu privire la înțelesul lumii și la rostul vieții omenești. Revoluția franceză a fost apoi pregătită prin asalturile îndrăznețe ale corosivului Beaumarchais; spiritul

poporului italian a fost format de tragediile lui Alfieri; în epoca romantismului cauzele cele mai nobile au fost servite de un strălucitor repertoriu la care au contribuit şi poeţi dintre cei mai mari ai timpului. Un Alexandru Dumas-fiul a tratat pe scenă şi cele mai grele probleme sociale.

Pentru a îndeplini rosturi aşa de frumoase nu e nevoie de cataligele unei solemnităţi găunoase. Supt o înfăţişare familiară, întrebuinţând graiul de toate zilele, punând pe scenă oameni ca aceia, simpatici sau antipatici, de cari suntem zilnic înconjuraţi, neavând pretenţia declarată de „a îndrepta moravurile", îngăduindu-şi chiar glumele de care râdem mai tare, din toată inima, teatrul poate să servească la ridicarea nivelului intelectual şi moral al unei societăţi. Moralul cea mai bună o primeşti atunci când nimic din tonul povăţuitorului care zâmbeşte necontenit către tine nu te jigneşte şi nu-ţi aduce o jignire. Cu lucruri uşoare se ating nu adeseori rezultatele cele mai mari şi ce nu poate produce o predică, de a cării seacă trufie te dezgusti îndată, se poate căpăta prin sugestia de o elegantă discreţie.

Sunt, de mult, teatre ale statului, ţinute din banii contribuabililor, cari au dreptul să privească de aproape la întrebuinţarea lor. Nu o dată, şi în scrisul meu, dar şi în Parlament, unde n-am fost singurul să atrag atenţia asupra unor anumite rătăciri care se pot îngădui aiurea dar nu se pot ierta acolo, am observat greşeala ce se face când se amestecă reţeta, chiar pentru o piesă de nimica sau rea, în loc să se ţie samă în rândul întâi de valoarea piesei, pentru a cării ascultare, în lipsa clienţilor platnici, cari nu sunt nici oamenii cei mai luminaţi, nici cei cu gustul mai dezvoltat, nici aceia la cari, pentru meritele lor, avem datoria să ne

gândim mai mult, trebuie să se aducă funcționari, militari, studenți, școlari din anii mai înaintați.

O anume categorie de piese își poate găsi cu greu locul acolo unde e de nevoie să se înfățișeze ori ce a ajuns clasic într-o întreagă literatură dramatică, ori făgăduielile unei strălucite cariere de autor dramatic, ori învierile cele mai educative ale trecutului unei țări. Și totuși mai trebuie ceva pe alături, care să nu ceară atâta atenție și să nu aducă aceeași zguduire sufletească.

Acest ceva e dorit mai mult de popoare vesele până la o ușurătate care nu e totdeauna condamnabilă, cum e al nostru. Ne place a face haz și de lucruri la care ținem și de persoane pentru care în fond avem stimă și respect. Nația chiuiturilor de la horă și a proverbelor usturătoare nu poate încremeni în solemnitatea pe care și-o doresc altele, cu un alt sânge, trăind supt alt cer, în lumina altui soare. Fără a cădea în adesea josnicele zeflemele, de obârșie orientală, ale Bucureștilor, gluma e binevenită la noi, cum era și în Atena epocei lui Pericle, când admiratorii artei sacre a lui Phidias și ascultătorii convorbirilor filosofice ale lui Socrate și Platon erau bucuroși să-și săreze inima, împovărată de multe griji politice, la ascultarea țâșnirilor nestăpânite ale unui Aristofan.

Și este o parte din an în care asemenea spectacole sunt mai ales dorite. Într-o climă schimbătoare și uneori grozav de aspră lumea a muncit un an întreg. S-a ajuns la doritele vacanțe, când cei mai mulți fug de seriozitatea meșteșugului pe care l-au practicat și-l vor practica, dorind să-și uite de zilnicele împovărări. În lunile calde fiecăruia îi place să

zburde puțin pe alături de îndatoririle la care firește că va trebui să revie.

Să se adauge pe lângă aceasta o veche pasiune a nației noastre, și una din cele mai frumoase. Azi capitala României se preface în alei de elefanți de piatră înhămați cu curele, care reprezintă cea mai nouă arhitectură, aceea asupra crezului masiv și simplist al căreia jură tot tineretul de arhitecți. Zid de zid, terasă de terasă, blocuri care se unesc pentru a face strada-bloc. E ccnușiu și trist, mai ales însă grozav de monoton, în ciuda câtorva încercări de a varia măcar prin coloare.

Odată cu vechea casă gospodărească, zâmbind de după stâlpi cu florile de la ferești, se duce și un alt elcment de voioșie tradițională: grădina.

Odată, cu pomii ei bătrâni din care răsuna în margene de oraș glas de privighetori singuratecc, cu straturile ei de flori, cu dobitoacele și păsările curții, și-o avea oricare, și mahalagiul cel sărac. Dar azi metrul pătrat a ajuns scump și pe acolo. Grădina se parcelează și se vinde; pământul geme supt monștrii de beton armat. Dar în fundul sufletului stăruie vechea patimă, trecută din generație în generație, pentru grădină.

Unii își fac chioșcurile pentru cina de sară între două streșini, așa de aproape de vecini încât unul aude ce se vorbește la masa celuilalt. Alții nu se pot mângâia măcar cu aceste seri la lumina becului electric sau a întârziatei lămpi cu petrol. Ei aleargă firește unde foșnesc cele câteva crăci sărace ale câtorva copaci și unde se aude un sunet de arcuș, teribil pentru cine lucrează alături, dar așa de atrăgător și pentru cine-și are acasă un radio de contrabandă.

Ce erau odată teatrele noastre de vară prin grădini! Cele din Bucureşti, ca Raşca, erau vestite. Intrigile de dragoste ale surorii cocoanei Vetei cu câte un „coate goale" şi „mate fripte" se înfiripau acolo. Cine nu alerga să asculte cantonete sau să râdă la câteva scene mai mult sau mai puţin de actualitate, precedând marea popularitate, din care se mai menţine ceva, a celebrului „Cărăbuş". La 1877 se putea vedea în aceste locuri de întâlnire a oamenilor de toate clasele şi ale atâtor femei frumoase şi vesele până şi bătrânul cancelariu al Împărăţiei ruseşti, Gorceacov, care găsise idealul celor peste şaptezeci de ani ai săi într-una din cele mai ochioase cântăreţe supt cerul liber.

Iar în provincie, unde nu era teatrul închis, teatrul permanent, acolo alerga toată lumea, capabilă, de altfel, să-şi găsească plăcerea şi într-o grădină minusculă, cu muzică şi bufet, ca pentru mine neuitatul petec de felinare mai mult decât de copaci de la *Café Français*, din Botoşani. Tot acolo, în grădina Vârnav, am ascultat o singură dată pe Millo însuşi înveşmântat în pitoreştile zdrenţe ale „Babei Hârca". La Iaşi grădinile erau luate cu asalt, familiile pornind integral, până la copiii nevrâsnici, pe cari-i atrăgea mai ales porţia de îngheţată.

Azi vilegiatura goleşte oraşele, care sărăcesc de pe urma ei. În locurile unde se adună atâţia, de multe ori ca să regrete a doua zi că şi-au părăsit casa, cu obiceiurile ei comode şi plăcute, berăria, cafeneaua, bodega au înlocuit grădina. Spectacolele nu mai sunt aşa de necesare când trâmbiţele de la radio umplu şi urechile care n-au dorinţa de a se lumina şi măguli de muzică astfel.

Totuşi grădina izbuteşte a se păstra.

Ea cere pentru cadrul ei un anume teatru, cum îngăduie numai o anume producție muzicală, orice e peste măsură de serios nu se potrivește, și orice e trivial, grosolan, gâdilitor de simțuri sună fals supt cerul cu stelele toate, ori în polciala de argint a lunii între copacii cari-și mișcă alintător ramurile. Aici trebuie ceva sprinten și ceva sănătos.

Să nu se mire deci nimeni că Liga Culturală și-a făcut și ea teatrul ei de vară, pe care, de altfel, voim să-l continuăm, acoperindu-l și încălzindu-l, și în lunile de iarnă, teatrul de douăzeci de lei biletul, pe care să-l poată lua oricine. În vremuri ca acestea nu e sarcină morală cât de mică pe care să nu fie datoare a o lua asupră-și și cea mai glorioasă societate.

„Neamul Românesc", 28 iulie 1935.

XXXVI

CE TREBUIE SĂ TIPĂRIM

Activitatea editurilor româneşti de la o bucată de vreme impune prin număr, dar [1] sperie puţintel şi deconcertează.

Precum de la marile, prea marile planuri ale „Culturii Naţionale", care dădea două sute de pagine, de altfel erudite [2], despre Aristofan – cine însă le-o fi cetit? – şi anunţa – mi se pare chiar că s-a ţinut de cuvânt – că va pune la îndemâna românilor o traducere a *Politicii* lui Aristotel, ceea ce ar fi putut orienta în luptele pentru putere, tot aşa de la truda, plătită cu mult bănet, a altor întreprinderi vor rezulta, pe lângă atâtea cărţi cetite, în ediţii uneori modern elegante, şi mormane de maculatură care, îndată ce se ceteşte pagina în care se află „porcăria" pentru care se cumpără, se şi aruncă la o parte, pe lângă alte surori-cărţi pe care lumea le ignorează cu desăvârşire.

E, desigur, regretabil când scrisul unui popor, ajungând la oarecare siguranţă şi bogăţie, nu găseşte cine să-l tipărească. Au fost epoce în dezvoltarea sufletului românesc

[1] *Dar* nu apare în „Neamul Românesc".

[2] În „Neamul Românesc": *violente*.

în care gânduri mari nu s-au putut răspândi, pentru că nu s-a găsit nimeni să cheltuiască pentru tipar și în care, pentru aceeași osândă de a rămânea în manuscript și până astăzi, lecții folositoare de bună limbă românească nu s-au putut îndrepta către cei cari, prinși de falsele mode, greșeau în alcătuirea formei. Pe urmă, cum alte cuvinte au răsărit și stilul a căpătat un alt avânt și o altă mlădiere, generațiile următoare, cu multe tipografii, nu s-au gândit să scoată la iveală manuscriptele uitate.

Pe vremuri mai era un frâu care împiedeca publicarea celor mai multe din lucrările rămase în manuscript. Era prejudecata că de tipar sunt vrednice numai cărțile care cuprind Cuvântul Domnului, care servesc pentru tălmăcirea lui sau care arată viața demnă de a fi imitată a celor cari au trăit după cele mai curate și mai nobile învățături creștinești. Nici Istoria Împărăților, privelișteа marilor schimbări în omenire nu se primea să treacă supt apăsarea tiparului. A fost o mare înnoire când, supt Vodă Brâncoveanu, om în stare să înțeleagă multe lucruri noi, tiparnița domnească a dat pentru tineretul doritor de isprăvi neobișnuite povestea minunată a isprăvilor lui Alexandru Machedon, romanul celor mai neînchipuite minuni, și, încă, învățatul și cumintele unchi al lui Vodă, Constantin Stolnicul Cantacuzino, s-a ridicat ca să spuie că acestea nu sunt lucruri adevărate ci numai icoane zădarnice de închipuire nestăpânită. Și încă o excepție, care trebuie privită ca o revoluție în deplinul înțeles al cuvântului: Dimitrie Cantemir a pus să lucreze în tipografia Curții, supt tatăl așa de bucuros de ce a putut face neobișnuitul fiu, filosofia, cu tâlc adânc, din *Gâlceava înțeleptului cu lumea.*

Rareori în epoca fanariotă, tot mai ieşită de supt stăpânirea exclusivă a bisericii, se publica vreo traducere după franţuzeşte a unei naraţiuni de caracter romantic. Dacă povestirea de imaginaţie, poezia, originală sau traducere, s-a învrednicit de onorurile zăţuirii, aceasta se datoreşte unor posibilităţi şi influenţe apusene. Tipografiile ardelene căutau că câştige în tot felul pe români, şi pe cei de la noi. Şi istoria universală a întrat în cercul lor de interes, dar mai ales cărţi de învăţătură practică, mergând de la creşterea pomilor la deslușirea rosturilor trupului omenesc. Fanatica iubire a ardelenilor pentru Roma străbună, ca şi dorinţa lor de a li se lămuri trecutul bisericesc a dus la alte publicaţii. Şi, în sfârşit, tipografia, doritoare de clienţi, a Universităţii din Buda, înzestrată cu caractere şi pentru greci şi pentru sârbi şi pentru români, a ispitit şi înainte de harnicul editor, pe nemţeşte *ferlegăr*, Zaharia Carcalechi, un aşa de priceput negustor, pe boierii autori de cărţi, de la moldoveanul Beldiman, la munteanul Dinicu Golescu, intitulat, pentru ocazie, ardeleneşte, Constantin Radovici de Goleşti, să trimeată cuprinsul saltarelor de lucrări ascunse pentru ca ele să vadă, în foarte frumos tipar, lumina zilei. Şi tot felul de enciclopedii umblau prin mintea aceluia care se întâlneşte şi la începuturile ziaristicei româneşti în capitala munteană.

Imitând pe tipograful de la Buda, fruntaşi intelectuali ai ţărilor româneşti libere, Asachi şi Eliad, întemeiară stabilimente tipografice din care ieşi, pentru o generaţie literară şi intelectuală nouă, o literatură de poezie, în versuri şi în proză. Iar Mihail Kogălniceanu duse mai departe alegerea lucrurilor de tipărit – şi prin Calendarele sale, aşa

de apusene ca factură, așa de românești ca înțelegere pentru nevoile sufletești ale neamului. Chiar un librar, Gheorghe Ioanid din București, care a patronat traducerea în românește a romanelor franceze din epoca lui Alexandru Dumas și George Sand, poate fi însemnat între acei întreprinzători fără a căror curagioasă acțiune multe lucruri nu s-ar fi produs la noi, măcar așa de răpede, într-un moment de prefacere a noțiunilor și de schimbare a direcțiilor. Se va ajunge astfel la acel străin, curând încetățenit și ca iubire pentru noi, care, bine sfătuit poate de un Odobescu, a avut fericitul gând de a strânge paginile răzlețe ale celor ce puteau fi considerați ca niște clasici români pentru a da o frumoasă colecție, și legată, împodobită cu portrete, prin care oamenii de pe la 1880 s-au străduit să avem și noi o literatură, clară, veselă, plină de coloare, cum e și firea acestui neam. E vorba de I. V. Socecu.

Nu mai vorbesc de editura oficială a cărților de școală, începută la munteni de Știrbei Vodă și care a mers până la capodopera tipografică pentru un fond de mare știință, care e dicționarul latin, rămas neisprăvit, al lui Nicolae sau, în călugărie, Nifon Bălășescu.

La toți, li se cuvine o adâncă neperitoare recunoștință.

Ceea ce au făcut aceste patriotice spirite clare poate să fie o îndreptare în pădurea din ce în ce mai deasă și mai confuză a literaturii românești tipărite astăzi, din care nu lipsesc, ca pe terenurile rău îngrijite sau lăsate în paragină, nici copaci așa de rău mirositori ca oțetarii sălbateci.

Avem de tipărit două feluri de cărți.

Unele trebuie să reprezinte putința de inițiere a publicului românesc, încă adânc neștiutor sau deprins a ceti

numai traduceri în limba franceză sau în cea germană a capodoperelor scrisului antic, în comorile acestuia. Ceea ce s-a făcut întâmplător şi pe sărite, în publicaţii care nu se mai pot găsi adesea, pentru Homer, pentru tragicii greci, pentru Herodot, pentru Plutarh, pentru Virgil şi Horaţiu, pentru istoricii latini, a căror versiune a cerut-o şi editat-o Academia Română, acum peste o jumătate de veac, ceea ce e mai adaos – lucrări grăbite – Casa Şcoalelor, trebuie clasat, corectat şi reeditat. Şi tot aşa pentru aceia ce de aproape un veac s-a dat în româneşte din marile literaturi moderne, mergând până în zilele noastre, când putem face pentru moderni ce s-a făcut la Paris pentru scriitorii francezi, dar nu numai francezi, în Antologii şi Crestomatii aşa de bine făcute.

În al doilea rând, scrisul românesc se cere revizuit pentru o republicare. Tot, până în numere de gazete, în fascicule de reviste, în manuscripte. Sunt lucruri de lăsat la o parte, sunt altele de chemat la o vieaţă nouă. Fără înfăţişare de filologie sau de istorie literară, ci simplu, atrăgător, prietenos. Nu e neapărat să se puie în litere groase pe titlu profesoraşul care înţelege a ţinea în cârcă un scriitor atât de mult superior lui însuşi.

În sfârşit, pentru contemporani, cea mai perfectă măsură. Nu descoperiri pripite, ci recunoaşteri meritate. Un fel de pagini alese pe fiecare an, iar nu nesfârşite romane de băieţi încrezuţi. Fiindcă nimic nu omoară mai sigur un talent decât înfăţişarea lăbărţată a primelor stângăcii.

Aş dori ca aceste sfaturi ale unui om de experienţă să nu se fi risipit în vânt.

„Neamul Românesc", 21 august 1935.

XXXVII

CARIERE: ODATĂ ŞI ACUM

Alegerea carierei, a rostului în viaţă, unul singur, de care să se ţie cineva statornic, credincios şi cu devotament, nu îngrijeşte, şi n-a îngrijit niciodată, pe tinerii cari stau să-şi înceapă munca. Ei sunt prinşi de fericita, dar şi oarba, beţie a vrâstei lor şi se cred sprijiniţi de părinţi aşa de mult, încât ei se pot da în voie farmecelor tinereţii, ba chiar li se pare că părinţii au neapărata datorie de a-i asigura faţă de greutăţile existenţei.

Pentru aceştia însă grija drumului pe care-l vor apuca odraslele lor e, şi încă de cu vreme, una din preocupările cele mai grele şi mai dureroase. Ce facem cu copiii noştri, se întreabă ei, mai ales astăzi, când atâtea perspective sunt cu totul sau măcar aproape închise şi, în unele domenii, unele, înainte, cineva era chemat, acuma se duce lupta cea mai îndârjită pentru a ajunge, a se păstra şi a înainta.

Am spus: „mai ales astăzi", pentru că altădată nu era aşa, şi din cercetarea împrejurărilor în care în alte vremuri se descoperea o cale sigură pot să iasă şi unele învăţăminte pentru a birui marea criză de astăzi, din care iese nu numai oameni fără cârmă, nepotriviţi pentru profesia către care

sunt îndreptaţi, dar munca socială rău făcută şi, cu deosebire, fiinţile catilinare cari sunt în stare să răstoarne toate rosturile fiindcă n-au fost în stare să-şi găsească nici unul.

Pe timpuri care nu se vor mai întoarce – şi într-o privinţă, care nu e aceea ce numim noi „progres", le putem regreta – problema carierei nu se punea, pentru că nu exista libera concurenţă pe care a deschis-o, acum vreun secol şi jumătate, Revoluţia franceză.

Societatea se împărţea în clase. Nu numai că ele erau, dar se credea că e firesc şi legiuit lucru ca ele să existe. Fiecare se năştea în clasa sa, rămânea într-însa şi se gândea ca şi urmaşii săi să trăiască în acelaşi cerc închis. Erai ţăran, erai meşteşugar, erai negustor, erai nobil – de la o bucată de vreme, pe lângă nobilul cu dreptul de a cârmui, fiind şi funcţionarul care să îndeplinească anume sarcini de administraţie şi de birocraţie – îţi ştiai menirea pe lume, a ta şi a familiei tale, şi gândul de a sări peste dânsa era destul de rar. Ceea ce nu înseamnă că înaintările erau oprite prin lege sau printr-un obicei peste care nu s-ar fi putut trece, căci noroacele erau şi atunci pe oameni, dar această deslocuire din clasa unde se ivise cineva se făcea sau printr-o minunată potrivire de împrejurări, printr-o îndrăzneală deosebit de fericită sau – şi aici e însemnătatea lucrului – prin alegerea unui om cu o inteligenţă strălucită, cu o mare putere de muncă sau cu aptitudini speciale cu totul deosebite, care nu se puteau ascunde nicăiri.

Pregătirea copiilor pentru cariera tatălui, care era o obişnuinţă şi ca o datorie de clasă, se făcea din vreme, fără silinţi chinuitoare din partea aceluia şi fără nici un amestec al unei şcoli, fără nici o introducere prealabilă în teoria

acelei cariere, teorie care nici nu se formase până atunci. Ajungea mediul încunjurător, bine definit – pe când acuma, de regulă, este un singur fel omenesc de a trăi, doar cu deosebiri de grade şi de ranguri – ajungea spiritul care domnea în jurul copilului şi al tânărului, ajungeau exemplele acelora cari acuma ajunseseră şi se stabiliseră în viaţă. Putea fi doar dorinţa de a face mai bine decât dânşii în acelaşi domeniu, iar nu patima, aprinsa şi dureroasa patimă, de a trece peste dânşii şi de a ajunge mai sus.

Fiul ţăranului creştea pe ogor şi pentru ogor, pe care-l ştia, îl înţelegea şi-l iubea, fiindcă nimeni nu era acolo care, prin sfatul lui periculos, dar aşa de ispititor, să-l înveţe de mic a-l despreţui, a se crede prea bun pentru această rodnică şi sfântă muncă. Meşteşugul era pentru fiul meşterului cinstit, lucrând pentru câştig desigur, dar şi pentru plăcerea lui, ceva sfânt, la care râvnea şi el să se poată închina prin truda binecuvântată a mânilor sale. Crescut la tarabă, aflând zilnic cele ce se văd şi cele ce nu se văd de toată lumea ale prăvăliei, fiul de negustor se deprindea la socoteli fără note la aritmetică şi n-avea nevoie să consulte nici o publicaţie anume ca să ştie gustul unor clienţi învăţaţi a cumpăra în acel loc, de la acea familie. Funcţionarul căpăta din vrâsta fragedă obiceiul unei munci ordonate, împărţită pe anume ceasuri, şi conştiinţa unei datorii care trebuie îndeplinită cu cea mai mare preciziune, interese mari ale altora fiind în legătură cu felul cum îşi va căuta el de slujba ce i s-a încredinţat. Iar nobilul care va comanda oşti creştea în spirit militar, aşa încât din prima tinereţă el se simţea la locul său între soldaţii ce i se dădeau în samă şi cu cari împărtăşea nobilul despreţ pentru moarte, pasiunea de a

înfrunta primejdia, și, totodată, ca unul ce putea fi și curtean lângă Suveranul încunjurat, servit și iubit de o întreagă clasă cu lung și glorios trecut, el își apropria un fel de a se purta care-l făcea vrednic de a trăi la un loc ca acela.

Cum se vede, cu totul altceva decât ce se întâlnește zilnic astăzi: oameni pe cari, în necontenita râvnă de a ajunge mai sus, unde e plata mai mare și munca mai puțină, nimeni nu i-a învățat de foarte tineri să fie așa cum se potrivește cu locul unde au ajuns să se strecoare sau să fie impuși, și, atunci, nu numai că funcția socială nu mai e îndeplinită cum se cuvine, și astfel sufere întreg organismul, dar nici omul, oricât s-ar aineți de trufie pentru că poate privi pe alții în creștet, nu poate să simtă acea adevărată fericire care nu vine decât din deplina armonie între ce ești în adevăr și între ce ești chemat să faci pe lume.

Nepotrivirea de azi, pricinuitoare de pierderi în muncă, de lipsă a echilibrului în suflet, vine întâi de la predominarea în societate a funcționarismului, datorit mai ales regimului napoleonian. Orice altă ocupație se socoate mai prejos decât aceea de a sta înaintea unui birou, de a scrie și de a iscăli – mai ales de a iscăli! – ordine, de a porunci și de a se face respectat fiindcă poruncește și de la porunca lui se trage binele sau răul unui număr oarecare de oameni. Anumite avantagii sociale erau rezervate, de altfel, funcționarilor, pe care statul abstract al epocei moderne îi respecta în adevăr și-i plătea cuviincios, dacă nu și peste ce li se cuvenea pentru câtă ispravă făceau.

Dar ceva și mai nenorocit s-a adaus peste cultul funcției ca atare și veneratia aceluia care e fericit cu îndeplinirea ei. Regimurile democratice au deschis pentru oricine putința de a se ridica oricât de sus fără ca pentru aceasta să

fi cheltuit o adevărată muncă, să fi dovedit un talent superior şi fără ca, ajuns la culmea avută în vedere, să fie îndatorit la o muncă istovitoare, făcută cu acel devotament care-şi uită de sine. Îndemânare de vorbă, prestanţă la înfăţişare în public, dârzenie faţă de adversar, atitudine în situaţia căpătată, ce mai trebuie pentru o strălucită carieră care nu cere nici o pregătire îndelungată şi care chiar ar putea fi împiedecată printr-o astfel de pregătire, căci, cu grija de a câştiga şi de a păstra simpatiile, de a cuceri mulţimile, o profesiune nu e numai un balast, ci ajunge a fi oarecum o umilinţă.

„Bun pentru orice şi de fapt pentru nimic", spune, pe de altă parte, atestatul pe care-l dă o şcoală care, şi când poartă titlul unei profesiuni, de fapt certifică în cea mai mare parte ceva mai presus de orice profesiune, deci nefolositor pentru toate şi mai ales, neavând un mediu în legătură cu ce scrie pe firmă – căci la „comerţ" nu miroase a negoţ, la „meserii" a meserie, la seminarii a biserică – aruncă pe absolvent într-o încunjurime cu privire la care, şi de acasă şi de pe aceste bănci ale şcolii, el n-a avut nici o atingere.

Se vorbeşte de un timp, în noua pedagogie, de metode precise prin care se pot cunoaşte la copil, la tânăr, aptitudinile şi care pot deci orienta pe părinţi. Ce mare lucru ar fi făcut acela care le-ar fi descoperit! Din nenorocire, avem a face numai cu încă una din iluziile de care se încântă aşa de răpede bunele suflete care sunt pedagogii. Nu printr-o calitate, sau pe baza unui număr de informaţii luate în pripă de la un suflet nou căruia nu i se cunosc antecedentele personale şi de familie se poate ajunge la ceva în adevăr serios sau folositor, pe temeiul căruia să se facă o repartiţie socială.

Şcoala prin ea însăşi poate face numai foarte puţin, în afară de cunoştinţile elementare şi de orientare şi lustruire, de care fără îndoială este capabilă. Prefăcută în atelier, da, ea poate da ceva. În atelier considerat şi altfel decât ca fierăria şi tinichigeria, care desigur prind bine oricui şi cum am dorit ca ministru să le adaug la educaţia fiecăruia, chiar dacă ar fi apoi să scrie versuri sau să creeze încă o metafizică. Doar un atelier de politică e clubul universitar englez în care se ţin discursuri ca la Camera Comunelor!

Orice părinte înţelept trebuie să dorească pentru copiii săi ducerea mai departe a profesiunii sale, pentru care el lasă exemplul, cunoştinţile omeneşti, uneltele, capitalul. A face acelaşi lucru, dar mai bine, e scopul suprem. Şi nimic nu e mai rău decât ca înaintea copilului chemarea părintească să fie prezintată de părintele însuşi ca o nenorocire, ca o umilinţă şi ca o povară.[1]

Se poate ca, în deplorabila atmosferă de astăzi, cu zăpăceala care a cuprins tineretul, bun bucuros ca toată viaţa să ia parte doar la concursuri de „performanţe" fizice, recomandaţiile ca şi priveliştea de toate zilele a unei ocupaţii de toate zilele, cinstită şi iubită, să nu prindă.

Dar, atunci, cel puţin un lucru să rămâie ca moştenire de la fiecare dintre[2] noi pentru o carieră pe care, din nenorocire, n-am putut-o dirija: respectul şi dragostea pentru cariera însăşi, oricare a fi ea.[3]

„Neamul Românesc", 1 şi 3 septembrie 1935.

---

[1] În „Neamul Românesc" paragraful era cules cu litere aldine, în afara pasajului „pentru care..." până la punct.

[2] În „Neamul Românesc": *din.*

[3] În „Neamul Românesc" este cules cu litere aldine de la: *respectul.*

XXXVIII

APĂRAREA NOASTRĂ ÎN STRĂINĂTATE

Să nu ne înșelăm de articole și cărți care se fac de complezență, sau pe care le plătim – și aceasta așa de rar –: nu suntem iubiți în străinătate. Și mai ales, chiar dacă-și aduce aminte cineva de buna noastră primire, așa de largă după datini, ba uneori și destul de lingușitoare, poate chiar din interes, dar mai mult din vechiul obicei al sclavului de a cădea în genunchi, noi nu suntem prețuiți. La amintirea recunoscătoare, uneori și înduioșată – unii ne fac și ofensa de a vorbi cu încântare de frumusețea femeilor din România, fără să-și dea sama că fac o mojicie – nu se adauge stima.

Aceasta nu e un lucru de azi sau de ieri. De veacuri întregi, prin nu știu ce potrivire a sorții, desigur nedreaptă, așa a fost cu noi. Am întâmpinat necontenit aceeași antipatie, ba ce e mai rău, chiar când se întâmpla ca la vreun străin gândul să fie bun, aceeași totală neînțelegere a firii, a rosturilor noastre.

Din vechi, nimeni nu se prea uita la malurile Dunării și la văile Carpaților, unde abia se înjgheba o viață politică. Nu existam deci pentru lume și, decât să fim cunoscuți ca de obicei pe urmă, tot era mai bine. Doar mai târziu, când

primejdia cuceririi turceşti ameninţa Europa centrală şi apuseană, câte cineva de la Veneţia, în războiul cu sultanul, de la Roma, unde Papa avea menirea de a înfăţişa lupta pentru creştinătate, ştia că în părţile Moldovei este un aprig luptător împotriva „păgânilor", căruia e drept că i se trimeteau numai laude, banii Tezaurului pontifical mergând la Mateiaş Corvinul, regele Ungariei, care se lăuda că el e marele cruciat, iar Ştefan Moldoveanul doar aşa un fel de căpitan al lui.

După aceasta, când războiul contra împăratului musulman din vechiul Bizanţ a încetat, eram cunoscuţi mai mult prin tot felul de pretendenţi la tron, cari se făceau catolici, protestanţi, se împodobeau cu tot felul de genealogii ca să arăte că ei, şi numai ei, sunt „drepţii moştenitori", aşa că treceau prin pericolul de a fi socotiţi, ca azi de cei ce împrumută unor tineri români cari-şi uită de plată, ca un neam de înşelători cari cerşesc.

De Mihai Viteazul, de marile lui isprăvi de cruciat, s-a auzit câţiva ani de zile, deşi duşmanii lui nu se osteneau să-l înfăţişeze, până l-au răpus, şi pe urmă chiar, ca pe un barbar, crud, mânat de dorinţa de a vărsa sânge şi făcând ca naţii mai civilizate să geamă greu supt jugul lui de fier. Şi, dacă el era ştiut ca om, ca erou, nu se avea nici o idee netedă despre neamul lui. Auzind de Făgăraşul unde el îşi adăpostise Doamna, Stanca, i s-a zis acesteia; „Vagarossa".

Rar s-a mai vorbit de noi – afară de neexplicatul „cioban de la Dunăre" al lui La Fontaine – în vremea marilor monarhii din veacul al XVII-lea, când ceea ce bătea la ochi era sau războiul purtat pe sama proprie, sau o Curte strălucitoare, sau o mare literatură într-o limbă în general

înțeleasă. Pentru cei mai mulți atâta eram: niște creștini supuși turcilor și apăsați de dânșii, ceea ce în foarte multe privinți nu eram. Cu câtă indignare s-a ridicat împotriva părerilor greșite despre noi un Constantin Cantacuzino Stolnicul, care trăise ani de zile în străinătate și putuse auzi cu urechile sale ce tristă faimă aveam! Dar el scria într-o limbă necunoscută străinilor, cari au ajuns să știe despre învățătura și truda literară a unui Dimitrie Cantemir numai pentru că acesta scria, despre subiecte de interes obștesc, ca Istoria Împărăției otomane și altele, în limbi pricepute.

Pentru veacul al XVIII-lea, filosofic, revoluționar, eram o parte din turma supusă turcilor barbari cari ne încredințaseră unor ciobani fanarioți, mai meșteri în a tunde decât a conduce la pășunile grase. Când însă boierii noștri au început a ieși din țară, ceea ce multă vreme le fusese mai cu totul interzis, Apusenii au câștigat noțiunea unui nou tip ridicul: „boierul moldo-valah", îmbrăcat în rochie, legat la brâu cu șalul, purtând pe cap ulciorul care era ișlicul și ducându-se în caleașcă proprie cu țiganul pe capră ca să arunce prostește banii storși sălbatec de la țărani.

Fiii și nepoții de fii ai acestor „Orientali" au învățat carte în Occident. Îmbrăcați ca și colegii lor, vorbind bine o franțuzească deprinsă de la preceptori sau de la „pansioane", plini de entuziasm pentru noile idei liberale, ei erau considerați ca[1] o curiozitate simpatică, de opinia publică a Parisului mai ales, unde, fiind feciori de oameni bogați, plăteau bine, și tovărășiile revoluționare de caracter internațional, în care întrau alături de italieni, de unguri și de poloni, nu-i osebiau de ceilalți luptători pentru liberalism.

[1] În „Neamul Românesc": *cu.*

Dar țara, națiia lor nu interesa decât ca element al revoluției universale; de aceea numeroasele simpatii de care s-au bucurat pe la 1850.

Când însă am avut statul, silințile noastre au rămas ignorate. Așa cu vitejia din 1877, așa cu împotrivirea la planurile de cucerire ale Rusiei, așa cu dezvoltarea unei literaturi și culturi originale, știindu-se doar că la noi a scris, între necărturari, regina Elisabeta, interesantă și prin poeticul ei pseudonim de Carmen Sylva. Mult mai târziu se va adăugi numele lui Panait Istrati, care, cu mult talent de povestitor, ne-a prezintat ori bizar, ca în *Domnița de la Snagov*, ori, în faza lui de bolșevism, ca niște robi storși de o clasă de ignobili capitaliști. Afară de aceasta doar faima românului care petrece și, dacă se poate, e bucuros să scape de plată.

Când ne-am jertfit și pentru alții pe cari-i admiram și-i iubeam, în Marele Război, bucuria că în sfârșit „am întrat" a fost răpede întunecată de nenorocirile unei oștiri care nu fusese înarmată, așa încât aveam sentimentul că prietenii la cari priveam cu ochi așa de calzi ne considerau ca o sarcină neplăcută. Unirea noastră națională n-a trezit mai la nimeni o revărsare de simpatie caldă și, cum ea a întărit ura vechilor noștri dușmani, unguri, ruși, bulgari, adăugindu-se acum și patima recentă a germanilor, a întregii rase germane contra căreia luptasem, contribuind la căderea cauzei ei, apărarea am rămas să ne-o facem noi înșine, cum e cazul și până acuma, când popoare întregi, ca englezii, ne arată așa de puțin interes, pe când dușmanii noștri sunt înțeleși, iubiți și ajutați.

Iar noi ne apărăm cu o admirabil, aproape unică stângăcie.

Întâi, cu toți atașații de presă, dintre cari unii nu fac nimic, considerând situația lor ca un fel de bursă fără nevoie de examen, nu știm[1] când suntem atacați și nu știm care e rostul acelui care atacă, deci mijloacele care trebuie găsite față de dânsul. De atâtea ori am descoperit eu însumi odioase pamflete pe care nu le semnalase nimeni. Ziarele ele însești n-au de obicei corespondenți în străinătate, cum ușor ar putea să fie atâția din miile de studenți risipiți pretutindeni, cari, chiar dacă-și caută de carte, nu-și dau cea mai mică osteneală de a răspândi, ca emigrații de pe la 1850, cunoștința țării și neamului lor. Și alte popoare au Legații, care sunt adevăratc laboratorii ale unei propagande inteligente și active, iar în jurul ministrului și secretarilor e un întreg tineret căruia nu-i scapă din vedere nimic din ce privește pe ai lor.

Dar, și când luăm condeiul în mână, ce prost serviciu facem, de cele mai multe ori, cauzei românești! Afară de câteva cărți bune pe vremea războiului, fiecare se crede înzestrat din naștere cu cunoștințile, așa de variate, care se cer pentru a îndeplini o astfel de sarcină, iar, în ce privește talentul, puțini sunt între ai noștri cari să nu creadă că în această nație binecuvântată e un fel de bun al tuturora. Și ce lungimi vage acolo unde se cere lămurirea scurtă și precisă!

Nu e vorba însă de scrisul singur, ci și de răspândirea lui. La aceasta nu ne gândim deloc. N-avem edituri cunoscute care s-o ia asupra lor. Când domnul Gamber, român

[1] În „Neamul Românesc": *nu știm* este cules cursiv.

din Orşova, frate de ofiţeri superiori, păstra o librărie de o aşa de bună reputaţie atunci, şi am voit să-l ajut în momentul când era ameninţat să-şi piardă avutul, cum s-a şi întâmplat, o întreagă presă m-a înfăţişat că arunc, ca primministru, banii ţării ca să câştig cu cărţile mele editate de acest om jertfitor pentru vechea patrie. De o harnică operă de împărţire prin legaţii şi consulate nici vorbă. Când are cineva nevoie de documentare asupra României, se poate duce la Legaţia cehoslovacă şi va fi imediat servit.

Dar, dacă puţina şi slaba noastră propagandă rămâne neştiută, putrezind prin birouri, în schimb, şi prin larga cunoştinţă a limbii româneşti, prin cei însărcinaţi în orice ţară să urmărească presa noastră, ce bogată colecţie de afirmaţii monstruoase contra clasei noastre conducătoare poate ieşi din ziarul românesc el însuşi! Cei ce scriu atâtea neadevăruri şi calomnii cred greşit că ele rămân pierdute în numărul care se aruncă la coş. Nu mai vorbesc de actul infam pe care-l săvârşesc românii cari merg din redacţie în redacţie străină ca „să facă opoziţie guvernului", în scurtul timp al trecerii mele la putere am avut dovezile.

Oamenii noştri de ştiinţă fac descoperiri care nu se pot ascunde; câţiva din ei au o frumoasă reputaţie peste hotare, deşi cunosc cazul unui ataşat de presă care crede că-i e permis să-i clevetească în chipul cel mai murdar. Dar o bogată şi frumoasă literatură rămâne necunoscută. Câteva antologii n-au avut presa necesară, şi nimeni nu s-a îngrijit ca ele să ajungă în mânile publicului. Abia dacă a răzbătut întru câteva, şi nu în toate ţările, numele unui poet ca Eminescu. O întreagă operă de traduceri s-a făcut prin grija domnului Isopescu în Italia; profesorul de româneşte de

la Roma a rămas singur pentru a le câştiga apreciatori. De aceea scrisul lui Panait Istrati a fost considerat ca un fenomen la un popor incapabil de asemenea manifestări, atunci când de mult aveam lucruri mult mai bune decât ale lui. Se ştie că domnişoara Văcărescu, foarte preţuită, e româncă, dar câţi aflaseră că doamna de Noailles e după tată o Brâncoveneancă!

Arta noastră n-are pe departe notorietatea pe care ar merita-o, afară de cea populară şi istorică, de care prea abuzăm, în expoziţii făcute cu hapca, unde obiecte extrem de preţioase ajung a se deteriora, ba câte unul, ca într-un recent caz nenorocit, a se pierde chiar.

Muzica domnului Enescu face mai mult decât nu ştiu câte propagande proaste, dar domnia-sa nu e supt scutul vreunei Legaţii.

Cea mai bună recomandaţie, cea mai bună armă e însă românul onest şi muncitor. Numai el să fie văzut în străinătate, iar nu tot felul de pierde-vară şi de escroci. Iar fiindcă străinii vin, pentru afaceri, dar atâţia din reală dorinţă de a afla, la noi, se cuvine să afle aceeaşi cinste şi aceeaşi activitate în ţară. Căci azi popoarele se judecă, nu după ce spun însele despre ele, ci după ceea ce fac.

„Neamul Românesc", 17 şi 18 septembrie 1935.

XXXIX

CARTEA DE ŞCOALĂ

Cartea de şcoală se bucură, sau nu se bucură, de soarta, bună sau rea, a oricării cărţi la un popor. Sunt popoare care respectă şi iubesc cartea. Musulmanul culege orice foaie de hârtie şi o mută şi într-un bordei pentru că tot aşa, pe hârtie şi cu cerneală, e scrisă cartea sfântă, Coranul. Grecul a pus şi în versuri cântecul celei dintâi cărţi pe care pune mâna copilul. Noi o luăm dacă ni se dă fără plată sau şi dacă bănuim că ar putea să fie într-însa niscai lucruri pipărate, dar, odată cetită, o lăsăm unde se întâmplă şi, cetind-o chiar, nu-i cruţăm toate atingerile grosolane până la întoarcerea foilor cu degetul umed sau îndoirea colţurilor, întoarcerea pe dos pentru o cetire mai uşoară şi însemnările fără rost pe care le găseşti uneori şi pe cele mai scumpe cărţi din biblioteca Academiei Române.

Dar, în deosebire de alte cărţi, aceea cu care ai început a ceti, aceea din care ai luat un gând mai înalt şi mai suptire decât al convorbirilor din jurul tău, aceea care ţi-a deschis o lume largă şi luminoasă, plină de isprăvi şi de bine, e vrednică să fie încunjurată de iubire şi păstrată cu îngrijire în loc de a se face mustăţi şi barbă la chipurile de femei din

manualul de istorie şi de a se întinde pe dânsa capriciul unei coloraturi şcolăreşti care dă lucrurilor şi oamenilor o înfăţişare cum nu se află pe lume. Şi iarăşi o datorie de recunoştinţă s-ar cuveni acestei iniţiatoare în ştiinţă, adeseori şi introducătoare în frumuseţă, care de obicei se scoate la târg pentru cei ce vin la rândul lor în aceeaşi clasă, ducând astfel cu dânsa uriciuni şi boli, sau se aruncă prin poduri, pe când ar putea fi de ajutor unui şcolar sărac.

Jucăriile se ţin adesea, chiar când au ajuns să fie ciuntite şi ciocârtite. Ale mele figurau pe „etajeră" multă vreme după ceasul de încântată surprindere când pentru întâia oară apăruseră înaintea ochilor mei. Prin ele se aminteau anii cari trecuseră. Dar nici eu n-am făcut vreodată o colecţie a cărţilor pe care învăţasem, deşi mult înainte de zece ani aveam o bibliotecă a mea, iscălită cu o grijă de proprietar, în care figurau cărţile de premiu, poeziile şi romanele franţuzeşti, dar nici una dintre cărţile după care învăţasem lecţia.

De unde vine acest despreţ, uneori chiar o adevărată ură pentru cartea de şcoală de care când „scapi", ai un sentiment de adevărată liberare, ca şi cum, în salturile încrezute ale copilăriei către vrâsta, presupusă fericită, a „oamenilor mari", ai mai fi sărit o treaptă prin însăşi părăsirea cărţii întrebuinţate?

Înainte de toate, pentru că ea a servit la „lecţie".

„Lecţia", care e una din poverile, uneori din groazele anilor de învăţătură şi care rămâne pe toată viaţa un motiv de îndepărtare şi de dezgust. „Lecţia" învăţată pe de rost fără a fi fost deplin înţeleasă şi pe care şi în ceasuri de noapte, trudindu-ţi mintea, o dârdâi pentru ca apoi s-o poţi

reda, întocmai cum e scrisă pe blăstămata hârtie, înaintea „domnului profesor" sau şi mai aprigei „doamne profesoare", încremeniţi, înrădăcinaţi pe nelipsita catedră. „Lecţia" mijloc de obosire, uneori de stârpire pentru totdeauna a unui gând începător care nu cere altceva decât să se dezvolte liber în aerul ideilor, în atmosfera sentimentelor curate şi nobile. „Lecţia" la care eşti „scos" supt privirile bucuroase ale celor cari au scăpat şi pe care o „spui" pentru ca să „capeţi nota" definitiv înscrisă în teribilul catalog. „Lecţia" pe care ca ministru al Instrucţiei am vrut s-o îndulcesc, ca să-mi atrag ura bunilor colegi, furioşi că au ieşit din „buchea cărţii", mai veche, ori din „pedagogia" de multe ori, în zădărnicia ei tipicară, mai rea şi decât „buchea cărţii".

O, câte „lecţii" nu m-am trudit să învăţ şi eu, până la cea de matematici pe care, cu figuri cu tot şi cu literele mari şi mici, cu misterioasele *ixuri* din unghiuri, o înghiţeam întreagă aşa cum era şi o păstram neschimbată pentru ceasul, aşteptat cu nelinişte, al inchiziţiei profesorale, până la „lecţia" de muzică, fără să fi cântat în cor, care mă învăţa că *ut, re, mi, fa, sol,* vine de la imnul medieval *Ut queam laxis resonare fibris,* şi mai-mai să învăţ pe de rost şi gimnastica, fără să fi făcut ca tovarăşii mei mai bătrâni şi mai zdraveni evoluţii la trapez ca Miss Wanda şi ca eroii şi eroinele în „salturi mortale" de la circul Sidoli!

Prima „lecţie" de gramatică. Verdele tăpşan înflorit dinaintea cerdacului Vâzdogesei, ceasul de taină când se lasă amurgul cu toate şoaptele lui la ureche, zvonul voios al glasurilor libere dinaintea şcolii sau de după şcoală, iar eu chinuindu-mă să învăţ generalităţile de abstracţie

medievală care dau definiția a ceea ce este propoziția, așteptând mândrul ceas când propozițiile latine cu acuzativ și ablativ, cuvinte cu sexul capricios:

– *Linter* singur numai ține
De vorbele feminine, –

erau să treacă în fața mea, defilare solemnă și fără nici un folos.

Cum să nu urăști acele foi pe care fără voie le sucești, le veștejești în truda de a-ți însuși un cuprins care nu-ți va folosi niciodată în viață!

„Catedra", „lecția", „manualul", ce nenorociri pe capul bietei omeniri, și așa supusă la atâtea fatalități! Încruntați-vă, frunți profesorale care mă ascultați, iar tu, școlăret chinuit, bucură-te că un fost rector de Universitate și ministru de Instrucție îți înțelege suferința și, amintind-o pe a sa însăși, te compătimește!

Erau însă pe atunci și cărți de care nu ne despărțeam ușor. Adecă era o speță anume de cărți care ne interesa, ne fermeca și pe care o părăseam cu greu.

Și anume cartea de cetire, în locul căreia a venit grozavul „manual de română", cu anume teorii abstracte personale ale fabricanților, „specialiștilor de română", cari învață pe copil să numere pe degete elementele frumuseții literare și să le explice și în tainele lor cele mai adânci, pricepute mai bine decât săracul de autor însuși, adăugindu-se și datoria de a povesti subiectul unei bucăți literare, a cării valoare e în afară de natura subiectului: în ceea ce-l pătrunde ca talent sau ca geniu.

Era odată și în clasa a doua primară – cât despre [1] abecedar, cu ale lui copilării ca pentru prunci idioți, am scăpat, din fericire, învățând a ceti jucându-mă, cum toți ar trebui să învețe, deși ar sărăci consorțiile pentru producerea de bucoavne, cu inspectori și „președinți" cu tot, – era în acea clasă a celor mici cartea „profesorilor asociați" între cari, cred, și Odobescu însuși. Ce descrieri care făceau icoană, ce povestiri de să te fure, ce duioșii care să te miște până la lacrimi! Pentru povestea mamei care nu trebuie să plângă atâta pe fiul care voia să-i arăte ce povară de lacrămi i se adună am mâncat eu „luarea căciulii", punerea în genunchi, așezarea în „banca afurisită", plus ce mă aștepta acasă, toate pentru „neatenție în clasă"; dar făcea, pentru că era așa de frumoasă! Și chiar cartea lui Ionescu pentru clasa a IV-a primară, frumos ilustrată și tipărită, avea ce trebuie pentru ca să afli fără osteneală ce nu poți găsi tu singur.

De atunci ce potop de cărți de școală în felul celor de la liceu cu care m-am întâlnit înfulecând savante manuale de botanică pline de definiția florilor pe care le știai, dar învățai să le uiți, de zoologie, de mineralogie, de geografie matematică, de gramatici schematice ale tuturor limbilor vii și moarte! Toate începând de la ce e mai greu – și iarăși ce revoltă când am propus cărți de latină, cu scrisori pline de greșeli ale Domnilor noștri, și de franceză, cu povestirile călătorilor despre noi și scrierile alor noștri în franțuzește, – toate perfecte pentru a învăța pe școlari „perfecția".

Striviți supt ele, le uram.

---

[1] În „Neamul Românesc": *de*.

Şi mai ales ne lipsea un lucru. Fiecare vorbea solemn de o parte [1]. Dar unde era, ca în modesta şcoală primară, *cartea întregului*, cum lipsea şi profesorul de „întreg" pe lângă specialiştii cari credeau că lumea s-a făcut pentru ca şcolarii mileniilor să aibă „zece" la matematică sau, altfel, vai de dânşii!

Încheind, mă gândesc la această „carte de cetire" până în clasa a VIII-a, adunând, armonizând, contopind ce se spune în deosebitele manuale, potrivindu-le cu nevoia sufletului omenesc care nu se poate rupe în bucăţi, carte de învăţături, dar şi de frumuseţă şi de înţelepciune, care ar putea să aibă, pe catedră, dar mai curând între bănci, şi un tâlcuitor al ei, profesor născut din harul lui Dumnezeu, iar nu al licenţei şi examenului de capacitate.

„Neamul Românesc", 29 septembrie 1935.

[1] În „Neamul Românesc": *o parte* este cules cu cursive.

XL

CARTEA DE ÎNȚELEPCIUNE

Cărțile care se îngrămădesc, cu ușurința de a scrie și de a se imita unii pe alții, așa de multe încât e o întrebare ce se va face în bibliotecile care-și sapă acuma și adăposturi supt pământ, cu masa imensă a volumelor pe care nu le mai citește nimeni, se pot împărți în trei, supt raportul, nu al lucrurilor pe care le spun, ci al spiritului care se găsește în ele, al izvorului de la care pornesc.

Cărțile de petrecere. Ele sunt făcute ca să împodobească vieața cu ce nu poate să deie ea însăși, care, în unele privinți, fiind așa de scurtă, e și atât de săracă. Ele poartă pe moșiile întinse ale aventurilor și isprăvilor neobișnuite pe aceia pe cari soarta-i ține legați de meșteșugul și îndeletnicirea lor: un scaun la un birou, un loc înțepenit într-un atelier sau o fabrică. Ele arată celor cari ar voi să fie buni, dar, neînțelegători sau supuși patimilor, mânați de puterile ascunse ce zac în fiecare din noi, nu pot să fie astfel, ce este cea mai curată și jertfitoare bunătate. Uneori pe cei curioși de ce e rău, dar cari n-au curajul să meargă la faptă, ori sunt opriți de o nebiruită pornire a conștiinței, îi face să zărească fără primejdie ce se găsește acolo în fundul

prăpastiei ce se deschide pentru dânșii. Ele deprind pe cel sărac cu viziunile bogăției, iar pe cel bogat îl fac să simtă fiorul îngustării și a sărăciei.

Sunt apoi cărțile de mărturisire. Simte cineva, printr-o poruncă la care nu se poate împotrivi, nevoia de a spune ce se petrece în sufletul lui însuși. Această poruncă este așa de puternică, încât omul biruie sfiala de a vorbi însuși despre sine. Și astfel dureri și bucurii, speranțe și înfrângeri, gânduri care străbat viața sau se ridică deasupra ei își află vădirea înaintea tuturora.

Dar sunt și cărțile pe care eu le numesc: de înțelepciune, nu de filosofie. Filosofia poate să fie o încercare îndrăzneață de a desluși rostul ascuns al lucrurilor pe care le vedem numai pe deasupra; ea poate urmări dezvoltarea logică a unor principii abstracte. Cu sau fără dânsa noi ne găsim înaintea acelorași întrebări care au chinuit omenirea de când a început să cugete și spre dezlegarea cărora mii de generații au întins în zădar mâni deznădăjduite. Aceasta în afară de faptul, care nu pare să fi supărat pe vreun filosof, că limbagiul care se întrebuințează are o anumită obișnuință și că el întrece cu mult nivelul chiar al oamenilor cu o cultură aleasă și solidă.

Numai cu filosofia, care e deosebită de la un gânditor la altul și care mărturisește dorința ei de a găsi necontenit lucruri noi în acea frumoasă lume fumurie-albastră, nu ne-am ști îndrepta pașii pe cărările lunecoase ale vieții cu mai multă siguranță decât înainte de a ști ce este „subiect" și „obiect" și în câte feluri mărețe se pot spune lucruri care, îmbrăcate în graiul nostru obișnuit, ar părea poate așa de puțin.

Cărțile de înțelepciune nu pleacă dintr-o gândire măiestru desfășurată, ci din experiența unei vieți întregi sau din acel dar pe care-l au așa de puțini oameni de a gâci din chiar întâia lor tinerețe ceea ce le rezervă viața, lor și oricărui altuia. Ele sunt desigur și o mărturisire. Din formulele lor generale, din poveștele lor se poate gâci prin ce încercări a trecut acel care simte nevoia să învețe pe alții, din ce luptă dureroasă au ieșit adevărurile pe care el se crede îndatorit să le proclame. Cărțile acestea sunt esența însăși a vieții trăite sau gâcite de un om deosebit și pot fi folositoare oricui, fără osteneli și pericole, va fi chemat a merge pe aceleași drumuri, de praf stropit cu sânge, ale vieții.

Cărțile acestea se întâlnesc la început supt forma religioasă, numai supt această formă religioasă. Din ce a trăit poporul evreiesc se desface înțelepciunea Psalmilor dăruiți regelui David sau preceptele Parimiilor, Proverbelor, atribuite unui rege care probabil nici nu s-a gândit să scrie vreodată, Solomon. Din păținiile poporului chinez s-au desfăcut normele pentru viață ale lui Confucius, care a ținut să arăte neamului său cum trebuie să se poarte fiecare ca să se poată ține societatea, statul.

Aceste învățături pot să fie cuprinse în legi, cum nu le-au avut toate popoarele, dar pe care toate s-au socotit datorate de la o bucată de vreme să le aibă, chiar dacă uneori nu era posibil ca ele să fie și aplicate. Acolo însă sfatul poruncitor e legat de o pedeapsă, pe când în cărțile de înțelepciune, care n-au dreptul să hotărască sancțiuni, se lasă a înțelege fiecare ce poate ieși pentru dânsul din viața însăși, dacă se calcă recomandațiile date de omul experient și pricepător.

Nu o dată între cărţile de înţelepciune, făcute de oameni cari nu pretind că li s-a vorbit din ceruri şi că puteri mai presus de oameni i-au ales pe dânşii ca să vorbească lumii, şi între cărţile credinţii, care sunt pecetluite cu un semn pe care nu-l putem da noi, este o deosebire. Se poate întâmpla chiar ca acea deosebire să fie astfel, încât cetitorul să se întrebe dacă nu face un păcat umblând pe drumuri pe care nu le-a arătat Pronia divină şi care sunt chiar altele decât acelea pe care le ordonă biserica.

Hotărârea nu e uşoară, dar, fără a jigni religia de care e legat fiecare, trebuie să se ţie în samă că graiul cerurilor se desface de pe buze omeneşti şi că acele buze sunt deprinse a rosti numai anume cuvinte, dincolo de care s-ar cere altele ca să îmbrace idei care întrec măsura obişnuită. Şi, oricât de mult omenirea ar cădea din când în când iarăşi în întunerecul începuturilor sale, este totuşi o înaintare a minţii omeneşti, care, dacă nu vede mult mai sus şi mult mai adânc, desluşeşte totuşi mai multe lucruri împrejur. Nu e o singură religie care să nu se îngăduie, ba chiar să nu se ceară, întregită cu trecerea vremurilor. Şi, astfel, după vădirea sfântă, după revelaţie vin acele sfaturi de oameni către oameni, căutate numai în gândul omenesc, care pot fi de un aşa de mare folos.

Ar fi bine chiar ca fiecare să-şi înceapă ziua de lucru cercetându-le, culegând din ele o pagină, un precept, o îndrumare. S-ar simţi astfel îndemnat şi mângâiat pentru ce are să facă şi să înfrunte, pentru cine ştie ce năcaz pe care soarta i-l pregăteşte pe ziua aceea şi care trebuie combătut cu un suflet tare.

Unii scriitori antici, greci şi romani, sunt un adevărat izvor al acestei înţelepciuni laice, fără să fi dat chiar o carte de cugetări. O carte care înalţă şi întăreşte, fiind scrisă anume pentru îndrumarea scriitorului însuşi, e aceea a Împăratului Marcu Aureliu, filosoful stoic căruia ursitele nu i-au îngăduit a trăi o vieaţă de contemplare, ci l-au aruncat până la istovirea puterilor în războiul aprig cu barbarii pe cari ca om ar fi ţinut aşa de mult să-i cruţe. Tradus bine şi în româneşte, acest Manual de morală bărbătească, către sine însuşi, ar trebui răspândit cât mai mult, mai ales în lumea, grozav de dezorientată astăzi, a tineretului. Decât sport ca să-şi umfle muşchii slăbind inima şi înţelenind mintea, ceva stoicism din recomandările nobilului împărat ar fi, oricum, mai folositor.

Francezii din secolul al XVI-lea au avut gândirile lui Montaigne, în care înţelesul însuşi al vieţii e căutat cu îndrăzneală, deşi înfăţişat mai mult prin întrebări fără răspuns decât prin oracole împotriva cărora nu e iertat să cârteşti. Dacă opera lui întreagă e greu de strămutat în limba noastră, o bună parte din ea e potrivită pentru a fi pusă deoparte şi întrebuinţată cu folos. Şi, apoi, într-o vreme când morala era mai şovăielnică şi fiecare cuteza să spuie ce crede el despre drumurile de urmat, adăugind multă critică a societăţii contemporane şi umanităţii în genere, s-au cetit cu interes – şi se pot ceti şi astăzi, fiind încă literatură vie – „cugetările" unui La Rochefoucauld, unui Chamfort, unui Vauvenargues. Alte literaturi nu înfăţişează în aceeaşi măsură, ca lucrări osebite, cărţile de înţelepciune.

Putem alege însă din fiecare adevărat scriitor, care trebuie să fie şi un om adevărat, fără care scrisul lui e numai o jucărie frumoasă, partea poveţelor. S-au şi făcut astfel de culegeri, dar de cine n-a cetit de ajuns şi n-a ştiut la ce să se oprească. Având însă aceste însuşiri, ce cărţi de mare ajutor s-ar putea alcătuit astăzi!

Împrejurările le şi cer. Când am intrat în Marele Război, cu ce era să cadă asupra noastră, eu am luat de pretutindeni ce se cerea[1] pentru o carte, *Ca să fim mai tari în ziua de azi,* care ar merita retipărită. Acuma, cu ce ne ameninţă, dar mai ales cu zăpăcirea de minte, cu întoarcerea la superstiţii şi farmece, pe care le numim pretenţios: misticism, cât n-ar prinde bine o carte, şi în mai multe volume, care să arăte cui începe viaţa drumul pe care au mers cumineii vremilor şi celor cari o încheie, mângâierea cu care aceia au închis ochii!

„Neamul Românesc", 13 octombrie 1935.

[1] În „Neamul Românesc": *ce trebuie.*

XLI

CE E O COLONIE?

Am trăit şi trăim încă zile grele de îngrijorare din cauza unui război colonial şi, odată ce vărsarea de sânge n-a putut fi oprită – şi nu din vina Italiei, la care suntem datori să ţinem cu toată fiinţa noastră, în puterea tuturor acelor lucruri mari şi scumpe care ne leagă de italieni, – dorinţa cea mai călduroasă a unei lumi care n-a putut uita nespusele suferinţi şi pierderile ireparabile ale Marelui Război e ca acest conflict armat să se oprească în domeniul colonial unde a izbucnit.

Dar acest eveniment, care va avea aşa de însemnate urmări, ne aduce să ne gândim la colonia însăşi pe care Italia voieşte s-o asigure şi s-o întindă, la colonia în sine. Şi nu numai astăzi, când atâţia – ca de obicei în mai toate lucrurile – cred că ştiu, şi nu ştiu, dar şi în trecut, şi gândul nostru se îndreaptă firesc, când se atinge de coloniile actuale, la ce pot fi coloniile viitorului. Ba putem zice – şi aceasta va fi încheierea – la ce trebuie să fie în viitor o colonie.

Grecii cei vechi colonizau. Până la o bucată de vreme, într-un moment din viaţa lor, care nu are a face numai cu înmulţirea locuitorilor, ei înfăţişează cea mai mare putere

de vitalitate și de creațiune a poporului elen, ei au colonizat. Roiurile lor au tivit toate coastele Mării Mediterane și ale Pontului Euxin, Marea Neagră de astăzi. I-am avut pe acești ionieni și dorieni și în margenea pământurilor locuite de înaintașii noștri cei mai depărtați. Și astăzi răsar din pământul pe care s-au clădit Kalatis, Tomi și Istria, astăzi Mangalia, Constanța și bietul sat dunărean Cara-Nasuf, bucățile de marmură care au fost odată decrete frumos scrise și statui de închinare. Ovidiu, exilat, pentru dulci păcate ascunse, în aceste locuri aprige pentru fiul țării de lumină și de floare, a trăit între cetățenii cu căciuli și cojoace cari vorbeau limba de armonie a lui Pindar și Sofocle. Și azi câte unul din locuitorii săraci ai porturilor care numai au strălucirea de odinioară va fi având în sângele său ceva din al acestor creatori ai celei mai armonioase civilizații. Până în adâncul țărilor noastre marfa grecească, frumoasele vase ale meșterilor olari din cetățile Greciei multiple se purtau în mijlocul unor barbari geți, a căror limbă era înțeleasă și chiar vorbită în agora de la Tomi.

La început, colonii ceruseră voia stăpânului aspru al țermului pe care și-l aleseseră și-l făcuseră părtaș la o vamă din câștigul lor. Supt ocrotirea romană de mai târziu, ei s-au simțit, neapărat, cu mult mai bine. Tovărășii se legau între cetăți de la un capăt al Mării la altul. Peste trecerea veacurilor, în toate se păstra amintirea vechii patrii, de care singură erau legați din generație în generație oamenii cari-și păstrau, fără gândul de a-i întinde asupra vecinilor de altă semințe, zeii lor cei vechi, ca și întreaga lume morală de acasă. Căci sufletește erau de fapt acasă și, dacă-și

ziceau *apoikoi*, „desțerați", era numai în ce privește rostul lor fizic.

Nu se poate spune cât bine pentru omenire a ieșit de la acești coloni, deși – aceasta le-a fost și slăbiciunea, iar la urmă, peirea, fără a fi lăsat urme omenești – ei nu s-au înfrățit, cu atât mai puțin amestecat, cu mediul cel nou decât doar împrumutând veșminte și învățând limbi folositoare pentru negoț.

Altceva e o colonie romană, și, pe lângă dânsa, municipiul cu care se confundă aproape, de la o bucată de vreme, și acele *canabae* de lângă lagărul ostașilor, unde se făcea puțină negustorie, pentru ca apoi soldații ieșiți de supt steaguri să se așeze alături de nevestele sau iubitele pe care le avuseră și de copiii pe cari Roma a isprăvit, peste desprețul de la început, primindu-i în cetate. Din mijlocul acestor înfăptuiri mi se ridică astăzi gândul, care a răscolit luni întregi, pentru o nouă Istorie a românilor, spre viața acestor oameni cari și-au avut o largă parte în alcătuirea neamului nostru.

La început, colonia propriu-zisă e un număr de plugari așezați pentru cultura[1] pământului. Roma era plină de cetățeni săraci cari nu mai încăpeau într-însa. Prisosul de sărăcime – și ostașii ei înșii cari ajunseseră a-și servi mai mult șeful, de care rămâneau legați, decât cetatea – „făceau politică" și se cereau răsplătiți pentru aceasta. Grupe de astfel de țărani noi se așezară în deosebite părți ale Italiei. Pe urmă, mii de oameni au mers să se așeze în țările cucerite de legiuni. Ei duceau cu dânșii statul lor, de

[1] În „Neamul Românesc": culcs cursiv.

care erau legați în chip statornic. Regimul municipal, al orașului autonom, având numai o legătură de îndatoriri cu Roma, se amesteca în aceste provincii cu cel colonial și, cum am spus, din lagăre ieșea pe încetul o nouă și puternică viață. Acolo erau oameni de toate rasele, din Britania până în Arabia, cu limbile, zeii și obiceiurile lor. Dedesupt se formase, ca sedimentele în fundul apelor, încet și sigur, o poporație de bază, care a impus o singură, adevărată și frumoasă limbă romanică, așa cum e limba în care vorbesc eu acuma.

Popoare întregi s-au născut din acest sistem roman și, în ciuda concurenței puternice a acelora pe cari i-au deprins la civilizație, ele stau încă în fruntea omenirii.

Iată însă că, multe veacuri pe urmă, altfel[1] de colonii s-au format. Ele-și datoresc existența unor motive cu totul deosebite. Pe de o parte setei de aventuri, patimei de a trăi supt ceruri noi o viață cu totul deosebită de cea de până atunci, speranței de a fi mai liberi, mai bogați și mai fericiți decât acasă. Iar, pe de altă parte, neînțelegerilor din patrie ale spiritelor independente cu o regalitate care ajunsese a fi apăsătoare, ca a Angliei, așa încât oameni dârji până la îndărătnicie erau mai bucuroși să meargă pe încetele corăbii cu pânze, înfruntând primejdiile marelui ocean, și să atace Pieile Roșii ale Americii, tăind întâia brazdă în păduri și mărăcini, decât să stea acasă, supuindu-se la călcarea de drepturi cetățenești.

A ieșit, astfel, un al treilea tip de colonii,[2] în care spiritul necontenit viu, siguranța de sine, mândria de a fi

[1] În „Neamul Românesc": cules cursiv.

[2] În „Neamul Românesc": *„un al treilea tip de colonii"*, cules cursiv.

creat totul a trebuit să ducă, în puterea ideilor de filosofie revoluționară a secolului al XVIII-lea, la o despărțire de țara-mamă și la întemeierea unui stat al cărui principiu să fie libertatea. Astfel englezii și spaniolii din provinciile americane au întemeiat republici a căror însemnătate în cultura materială, apoi în cea morală, a lumii e nemăsurată.

Dar tipul cel de-al patrulea[1] al coloniei, care i-a degradat sensul și a făcut-o antipatică spiritelor mai nobile, s-a produs în același timp și a luat o puternică dezvoltare pe urmă.

În aceasta e un singur scop: a scoate bogăția, muncită de rase inferioare, a căror soartă interesează foarte puțin sau deloc.

Astfel, în India, în unele puncte ale pământului american s-au așezat, de portughezi, de olandezi, de englezi, de francezi chiar, contuare, birouri de exploatare comercială, care atârnau sau de guvernul de acasă, care trimetea corăbii și soldați, sau de companii. A fost cândva o ambițioasă întrecere în acest domeniu între statele europene, amestecându-se, fără ispravă, și de acelea care n-aveau nici un petec de Mare.

Funcționari interesați, aspri cu indigenii, priviți ca supt adevărata valoare umană, tipuri ca acelea pe care cu o nobilă indignare le-a descris într-o operă, admirabilă, care a stârnit multe patimi la cei interesați, un scriitor olandez, el însuși, câtva timp, întrebuințat în coloniile acestea malese din Insulele Sonde, Multatuli[2]. Negustori cari se gândesc numai la profitul lor și se folosesc de toate

[1] În „Neamul Românesc": „*tipul cel de-al patrulea*" este cules cursiv.

[2] De atunci, olandezii au schimbat total concepția lor colonială (1936) (n.a.).

mijloacele acestei necruțătoare administrații ca să-l facă tot mai mare. Dedesupt, acea biată lume inferioară de omenire călcată în picioare, căreia nu i se recunoaște nici un drept și pentru care nu se pregătește nici o înaintare.

În unele locuri, acești indigeni învață[1] însă ce n-ar trebui să știe. Și atunci ei încep a se sfătui, a se înțelege și a se organiza. Ei își cer dreptul la viață, cu o mentalitate stârnită de a europenilor, dar adânc deosebită, ca a unui Tagore sau a unui Gandhi, de a noastră. Numai prin faptul că sunt două rase și mai multe religii recea dominație a Angliei se menține în India cercetată la câțiva ani de fiara foametei care face sute de mii de morți. Și alte stăpâniri coloniale se clatină.

Aceea la care lucrează astăzi cu arma italienii pare a pregăti un alt tip[2], mai vrednic și de creștinătate și de cultura timpurilor noastre. Noua colonie conduce numai și pregătește pe localnici. Ea-i ridică pe o treaptă spre care nu se pot ridica ei înșii. Păstrează căpeteniile acestor localnici și respectă modeste așezăminte milenare. Dă religiei în care atâtea generații și-au găsit mângâierea o pioasă ocrotire. Desființează robia și pedepsește cruzimea stăpânilor de până atunci. Deschide spitale pentru bolnavi și împarte hrană muritorilor de foame.

În Italia lui Mussolini e desigur ceva roman pe care, mai mult decât atâția alții, oamenii de graiul nostru îl pot înțelege. Dar e, ori de-și dă samă lumea ori de n-o observă, și ceva, a doua zi după victorie, din mila de oameni a lui Francisc din Assisi.

„Neamul Românesc", 29 octombrie 1935.

[1] În „Neamul Românesc": *„învață" este cules cursiv.*

[2] În „Neamul Românesc": *„un alt tip" este cules cursiv.*

XLII

RENAŞTEREA LATINĂ

Asistăm la o trezire a energiilor latinităţii.

N-o înţeleg ca fiind o singură rasă. Locuitorii aşezaţi supt felurite forme în provinciile acelui mare lucru de putere, de glorie şi mai ales de pace care a fost Imperiul roman erau desigur deosebiţi în ce priveşte sângele. Italia însăşi, de unde ne-ar plăcea tuturora să ne fi coborât, era în acea vreme copleşită de neamuri care n-aveau a face cu întemeietorii. Dar trebuie să ne gândim la două lucruri ca să înţelegem cum din aceşti oameni cari nu erau rude între sine şi nu reproduceau fizic un tip roman, unul singur, s-a putut ajunge la atâta asămănare câtă este astăzi, fără îndoială, între felul de a fi al unui român, al unui reto-roman din munţii Alpi – biată insulă pierdută şi în curs de dispariţie! – şi între al unui francez, spaniol sau portughez.

Ţara face pe om, care, la rândul său, prin vrednicia ce o are, poate să schimbe el însuşi, în multe feluri, înfăţişarea ţării. Dar, dacă noi ne aflăm în locuri mai aspre, şi acei reto-romani în strâmtorile muntelui mai înalt, şi numai acolo, felul de a fi al ţărilor noastre, pe malul Mediteranei sau deschise spre aceste ape de lumină şi căldură, nu e atât

de diferit[1], cum sunt de această margene mediteraneană regiunile Nordului şi insulele reci unde şi-au aflat sălaşul statornic alte rase. Şi din lumina şi bunătatea naturii încunjurătoare, din frumuseţa şi felurimea, din armonia ei ceva se coboară în sufletul omenesc care se transmite, întărindu-se, din generaţie în generaţie. Şi străinii veniţi în mijlocul latinilor, când nu se pierd, cum se întâmplă adesea, în mijlocul lor, se însenineză şi capătă temperament în aceste fericite locuri de nouă aşezare.

Un suflet omenesc se cuprinde, se întrupează în grai. Pare că într-însul răsună toate cântecele şi toate vuietele, toate furtunile şi toate şoaptele: toate glasurile dinprejur şi toate elementele naturii colaborează cu ceva la alcătuirea limbii, care, mergând necontenit înainte, prinde şi pentru cei mai mici şi mai simpli ceva din poezia celor mai mari cântăreţi, din înţelepciunea celor mai cuminţi gânditori şi din toată munca, din toate încercările şi isprăvile, din toate bucuriile şi suferinţile acelor cari se succedă de-a lungul veacurilor.

Odată formată, din suflet, ea însăşi crează suflet, un suflet asemenea cu dânsa. Poate înăspri şi poate îmblânzi, poate întuneca şi poate vărsa lumină. Din oameni buni poate face crunţi ostaşi, din aprige neamuri îndărătnice fiinţe cu strălucire în ochi şi cu zâmbet pe buze.

Suntem, toţi, fericiţii cari ne-am împărtăşit de acest scump dar al zeilor. Orice ar fi fost o parte din strămoşii noştri, limba latină, aplecată către deprinderile şi îndemânările lor, i-a făcut latini. Sămănăm astfel mai mult

[1] În „Neamul Românesc": *deosebit.*

prin comunitatea aceluiași grai decât dacă, având fiecare un rost deosebit, am fi venit de la aceeași alcătuire trupească.

Sămănând limbile noastre, necontenit ne-am putut înrâuri, ajungând și noi la o tot mai întinsă asămănare. Francezul a cetit mai mult literatură italiană și spaniolă; spaniolii s-au inspirat literar din Italia și au transmis acolo influențe: între latinii din Peninsula Iberică schimbul prin cărți a fost necontenit. Noi înșine, oricâte silinți, uneori în adevăr folositoare, s-au cheltuit ca să ne îndrepte către alte literaturi călăuzitoare, am rămas legați, de peste două secole, de cea franceză, dincolo de care am găsit, am iubit, și am imitat în oarecare măsură, și pe cea italiană. Când scrisul nostru a ajuns să fie cunoscut în alte țări latine, și mai ales în Italia, el a fost încă de la început înțeles și încunjurat de simpatie.

Latinitatea este aceasta în Europa. Dar, dincolo de hotarele ei, un întreg continent, al Americii de Sud, îi aparține, cu Brazilia portugheză și cu o întreagă coroană de republici unde, și cu larga participare a rasei indigene, se cultivă limba spaniolă, tot așa de pură ca și în vechea patrie. Nu ne dăm samă îndeajuns ce înseamnă în viața și civilizația lumii aceste multe milioane de oameni cari întrebuințează unul din cele mai nobile graiuri latine.

S-a crezut, un timp, că aceste națiuni neolatine sunt pe un răpede povârniș de decădere. Ele ar fi reprezintat adecă partea mai veche, îmbătrânită și uzată, a lumii. Se născocea și o conrupție latină unită cu incapacitatea noilor inițiative. Se întrebuința pentru aceasta slaba înaintare a populației franceze, pretinsa aplecare a întregului popor italian către

o vieață de dulce reverie, împodobită cu splendorile naturii și cu încunjurimea artistică așa de bogată, pornirea către revoluții a națiunii spaniole, acasă ca și în creațiunile ei americane, lipsa de manifestări mai noi a poporului portughez, care a dat totuși pe marii descoperitori și pe un poet epic de valoarea lui Camoëns. Dacă se mai gândea cineva la noi, apoi eram latinii cei mai îndoielnici, cei mai amestecați și barbarizați, un neam de sclavi abia de curând liberați, purtând încă toate stigmatele robiei de atâtea secole. Și alte rase se arătau gata să ia moștenirea acelor cari se stingeau pe încetul sau nu erau în stare să-și apere moștenirea.

Atunci au apărut – și, lucru curios, prin latini, mai ales francezi – teorii de catastrofal pesimism pentru ai noștri, de entuziasm nesocotit pentru ceilalți, ca aceea că nici un grup omenesc nu poate înainta, nici o individualitate nu se poate ridica dacă nu are o parte măcar de sânge germanic, cu totul superior – ea a trecut de la un diplomat francez bizar, Gobineau, la englezul Houston Stewart Chamberlain – și o alta: că viitorul e al anglo-saxonilor, lucru așa de sigur, încât ce se cere e doar explicarea teoretică a acestei axiome...

Întâmplări mai recente arată câtă greșeală era în această părere.

Întâi, că nu există așa-zisele „națiii bătrâne". Tot așa de bătrâni ca și vechii romani erau germanii și slavii, dintre cari slavi s-au găsit iarăși cugetători ca să proclame că Apusul putred se duce și că în locul civilizației lui fără cuvânt va veni o mare civilizație panslavă sau, mai curând, numai ruscască. Iar națiile neolatine, în care e atâta sânge

germanic, franc, burgund, vizigot, longobard, sunt, tocmai fiindcă vin din acest amestec, mai tinere decât aceia cari, pe vechiul teren germanic din Europa centrală, continuă viața luptătorilor lui Ariovist și Arminiu.

În al doilea rând, o cercetare atentă descoperă fără multă trudă de unde vine aparenta decădere. Franța lui Ludovic al XIV-lea domina Europa, Franța lui Napoleon I a cucerit-o aproape întreagă. Generații slăbite au putut să nu aibă, un timp, aceeași energie. Reaua pregătire a lui Napoleon al III-lea, îmbătrânit și bolnav, a dat marea înfrângere de la 1870–1871, dar nu fără o admirabilă rezistență. Dacă refacerea a zăbovit, aceasta se datorește, nu lipsei de energie națională, ci neajunsului, asupra căruia voi reveni, al formei de împrumut parlamentare prin care se pierde vremea în discuții de multe ori cu totul sterpe. O mare parte din relele de care a suferit Spania vin de la un catolicism apăsător și de la un amestec nenorocit al armatei în politică. Iar Italia a fost atâta vreme, afară de voinicul Nord, la dispoziția stăpânirilor străine, supt care se stinge orice avânt național. Împărțiți în atâtea state, puteam noi să dăm partea de care eram capabili în viața generală a lumii?

Deci regimuri interioare nepotrivite sau fatalități de cucerire țineau în loc una din cele mai vii rase ale omenirii.

Biruind aceste împotriviri și scuturându-se, la un moment dat, din aceste legături, latinii au dat pe rând literatura Americii spaniole, solidaritatea între Europa iberică și coloniile americane, biruința minunată a Franciei din 1918 și năvălitoarea energie, bogată în creațiuni minunate, a

Italiei din ultimele două decenii. Un mai puternic spor al oamenilor se observă și acolo unde populația stagna.

Această nouă ofensivă latină se poate menține și grăbi încă numai prin despovărarea de așezămintele venite de la alte rase, prin întoarcerea la temeliile de stat romane, pe care italienii și le-au însușit.

La baza lor sunt ideile care au făcut din Roma stăpâna lumii: *solidaritate* și *autoritate*.

„Neamul Românesc", 12 noiembrie 1935.

XLIII

CÂND SE VA FACE ZIUĂ?

Trăim de fapt în noapte.

Într-o noapte din ce în ce mai adâncă, de a cării tristeţă fără exemplu ajung a-şi da samă şi spiritele cele mai uşoare, pentru care vicaţa este un hazard şi o simplă distracţie, o răvăşire inconştientă a zilelor, una după alta, ca fire de mătănii deşirate, căzând în neantul absolut.

E o noapte în care nu se vede omul de alt om. Fiecare trăieşte pentru dânsul. Tot ce a fost legătură în trecut este astăzi, ori de ne dăm samă, ori ba, cu totul ruptă. Afară poate de câteva insule fericite în care mai trăieşte ceva din Edenul dispărut, familia e o formalitate supărătoare şi o amintire neplăcută. Copiii – mai sunt oare copii? – înţeleg a-şi trăi vieaţa, ce fel de vieaţă! de sfidări şi izbiri, de gesturi violente, de plăceri premature şi distrugătoare. Părinţii se respectă când nu-şi râde cineva de halul de înapoiere al ideilor şi sentimentelor lor, cu totul arhaice.

O foaie din America îşi bate joc de pietatea ce se mai păstrează pentru nişte moşnegi şi babe caraghioşi, care sunt bunicii. O mamă care nu-şi lăsase fiica nevrâstnică să meargă la bal cu iubitul ei şi mersese până la o lovitură în

care durerea va fi fost mai multă din partea cui a lovit, a fost dată în judecată de odrasla ei, apoi pusă câteva ceasuri la închisoare și a trebuit să continue a hrăni și îngriji pe denunțătoare. Orice sfat părintesc, în lucrurile cele mai gingașe ale vieții, în care tinerii n-au nici o experiență, e considerat ca o piedecă pe care trebuie s-o învingă, s-o distrugă cel sau cea cu atâta dragoste îndemnați.

Odată, mii de oameni trăind în aceeași cetate se uneau aducând ideea, munca, banul ca să ridice monumentele strălucite care sunt catedralele evului mediu, ai căror ctitori și meșteri de cele mai multe ori au căutat să rămâie cu totul necunoscuți. În aceste imense zidiri era casa sufletească a tuturora: după serviciul divin venea teatrul, singurul teatru, cu chipuri și scene din Biblie, din Evanghelie, din Viețile Sfinților, din legendele sacre. Era un singur interes, un singur gust, precum era și un singur gând, de la care toate plecau. Procesiunile scoteau în stradă miile de oameni cari aveau aceeași voință. Conflictele pe care le întâlnim și care au putut fi și violente, crude, reprezintă, nu ruperi de solidaritate, fiecare dorind să fie altfel și menținându-se pe o poziție pe care s-o apere până la moarte contra oricui, ci deosebiri momentane, pline, firește, de toată energia sincerității, pe același fond, în legătură cu același principiu. Astăzi, peste ideea patriei, înțeleasă îngust și adesea stropită de sânge, cu o adevărată voluptate, și împotriva concepției de nație, care e privită cu dispreț de o intelectualitate care și-a pierdut sărita sau e înțeleasă ca o îndreptățire pentru pornirile cele mai sălbatece, o clasă stă în fața altei clase – du-te și vorbește de Franța și de nația franceză la primăria comunistă din Saint-Denis,

în margenea Parisului! – un partid în faţa altui partid – priviţi numai luptele ligilor din Franţa cu încăierările lor sângeroase, înfrânate momentan de o poliţie mâne poate neputincioasă! – o grupare de program în faţa altei grupări, considerată ca duşmana cea mai mare, atunci când salutăm peste hotare pe „tovarăşii de idei" şi în ţări care au luptat contra noastră, şi adesea, preocupat numai de interesul lor, omul stă împotriva altui om.

Mângâierile ce se putea aveau de la tovărăşia omenească au dispărut. Eu am trăit cea mai mare parte din vieaţa mea între oameni cari, în cele mai înalte şi mai nobile domenii ale muncii comune, vibrau cu adevărat unii pentru alţii. De la început, lăudat pentru ce promiteai de profesorii cari-ţi pregăteau şi netezeau drumul în vieaţă, te simţeai susţinut, fără nici un interes personal, de colegi: fiecare izbândă ce câştigai întâlnea suflete călduroase pentru a preţui, şi nu numai acasă, dar departe peste graniţă: orice izbucnire luminoasă a ideii noi, orice dovadă de talent erau salutate cu înţelegere şi iubire. Se scria, în aceste vremuri fără telefon, şi corespondenţele ce păstrăm sunt un document de mare interes pentru schimbul de gânduri. Acuma, la lecţiile de Universitate nimic nu tresare, în societăţile ştiinţifice e continuarea maşinală a unor practice chineze, dările de samă sunt o nedreptate sau o insultă.

E noapte, desigur, o noapte adâncă a omenirii. Prin ea trece, ca singură lumină, danţurile şrapnelelor, şi ea se luminează numai de jăratecul focurilor de uri, de noile aprinderi actuale care pregătesc poate pălălăile distrugătoare de mâne. În mijlocul ei se târăsc josnice interese egoiste de ordine pur materială, şerpii veninoşi ai afacerilor, singure

legături, veşnic schimbătoare, între oameni, şi, astfel, la biurourile noastre de speculă, oficială şi neoficială, la băncile de stat şi la bursele negre vorbim, cântărim, chibzuim, contingentăm şi transferăm, speculând pânea, care se aruncă în mare în faţa milioanelor care mor de foame, îndată ce se constată că se pierde singurul preţ remunerator. Iar, în lumea de peste materialitatea trupurilor noastre, menite la urmă unei hidoase desfaceri, învie toată demonologia, toate viziunile bolnave şi tulburile năzăriri ale epocelor când ştiam aşa de puţin şi ne simţeam laolaltă, morţi şi vii, oameni de pe pământ şi sfinţi din raiuri, arătându-ne unii altora şi vorbindu-ne, înrâurindu-ne într-o lume copleşită de minuni.

Proporţia minţilor rătăcite e tot mai mare. Copiii se sinucid pentru o notă, pentru o vorbă de îndemn ce li se spune, spre binele lor. Nu numai că bestia omenească fără frică de religie şi fără respect pentru un stat, despre care i se spune că nu e deasupra lor, ci după voia lor, neluminată şi nesigură, îşi face de cap în clasele de jos, dar în lumea intelectuală, şi în societăţi vestit de blânde, ca a noastră, se petrec drame până acum neauzite: soţi cari-şi omoară soţiile, soţii asupra cărora apasă bănuială că şi-au suprimat soţii, băieţi de familie amestecaţi în drame de iatac.

Care e explicaţia şi din ce parte ar putea să răsară o geană de zori pentru atâta noapte?

Omul n-a fost creat pentru ură, orice înţeles ar da cineva ivirii vieţii omeneşti pe acest pământ, şi el trecător. E în oricare din noi o nebiruită tendinţă pentru a ne întregi, a ne desăvârşi prin alţi oameni. Nu e o mândrie, oricât de sălbatecă ar fi ea, care să-şi ajungă. Să nu ne înşelăm:

așa-numiții oameni tari au clipe când își plâng în pumni. Și cea din urmă vorbă de iubire de la un necunoscut poate să atingă și sufletele în aparență cele mai înghețate.

De la viața împreună în peșteri până la marile monarhii ale Răsăritului omul a căutat alt om și puterea de viață mai mică a căutat să se lege armonios de cea mai mare decât dânsa. Dar, până la cumplita rătăcire de azi, în orice asociație și în orice subordonare s-a căutat și altceva decât singurul cântar al greutăților individuale sau de grup. S-a căutat, ca s-o spun într-un singur cuvânt, *locul sfânt.*

Sfințenia zeilor din ceruri, sfințenia împăratului, regelui voit de dânșii, sfințenia preotului, sfințenia cântărețului și a meșterului, sfințenia omului bun și milostiv.

Ne-am *desacrat*, ne-am *desfințit.* Avem credințe profesionale, speranțe de răsplătiri și temeri de pedepse într-un „dincolo" oarecare, îngânări filosofice personale. Ultima sfințenie pe care am distrus-o e a superiorității intelectuale, zvârlită pradă „maselor". Cu falșificarea fețelor și trupurilor, detronăm și sfințenin frumuseții fizice, punând în loc momâile lustruite ale femeilor de ceară.

Se va face ziuă numai atunci când ochii, prinși pătimaș de noroaiele pământului, se vor ridica din nou spre cer, spre *oricare cer.*

„Neamul Românesc", 25 noiembrie 1935.

XLIV

IGNORAREA OMULUI ÎN SOCIETATE

Lucrurile omeneşti se ţin prin oameni, prin oameni de-a dreptul, aşa cum sunt, întregi, cu tot ce se află şi se cuprinde într-înşii, iar nu cu forme, care de la o bucată de vreme ajung să înlocuiască pe oameni şi sfârşesc stricându-le valoarea, făcându-i şi pe dânşii a crede că nu mai sunt de folos.

Şi totuşi aşa, cu forme, peste oamenii cari sunt, şi împotriva lor, se ţine, din nenorocire – şi aceasta e una din cauzele pentru care dă mult mai puţin de cum i-ar fi cu putinţă să dea – societatea aceasta de azi, pornită pe drumuri atât de greşite.

Înainte de a vă arăta cum s-a ajuns la ceea ce putem numi formocraţia de astăzi, trebuie să amintesc pentru ce s-a părăsit umblarea cu oamenii ca să se oprească mai toţi, şi în toate rosturile, la singura exploatare a formelor goale de înţeles.

A cunoaşte omul, a-l întrebuinţa, a te folosi de ce este, de ce, adeseori, se ascunde în el, a-l ajuta să desăvârşească mijloacele lui, a-l îndemna deci şi, pe de altă parte, a-l cruţa, a-l face să revie asupra greşelilor lui, a-l împiedeca de a face altele, a-l preţui şi a-ţi fi milă de el, a-l iubi, şi peste

motivele de mânie pe care ţi le dă, e un lucru peste măsură de greu. Se cere pentru aceasta inteligenţă, pătrundere, spirit practic, însuşiri pe care nu le posedă toată lumea. Deşi se poate căpăta o deprindere în acest sens, totuşi mânuitorii de oameni sunt peste măsură de rari, şi darul acesta îl au din naştere cei puţini cari izbutesc pe deplin într-o aşa de grea meserie. Pe când forma, mecanica formă, e la îndemâna oricărui spirit greoi, oricărui orânduitor prin poruncă şi silă şi, mai ales, oricărui leneş care merge şi cu ochii închişi pe făgaşul care-l duce de la sine.

Lumea pare mulţămită cu această economie de inteligenţă, de muncă şi de răbdare pe care o dă cultul şi supremaţia formelor.

Să le urmărim în câteva domenii ale vieţii pentru a se vedea răul pe care-l fac şi mai ales binele, aşa de multul bine, pe care-l împiedecă.

Să începem de la temelia lucrurilor sociale şi morale, de la şcoală.

E ce poate fi mai formalist în această dominaţie fără margeni a formelor, şi mii de oameni, uneori de la ministru chiar şi, trecând prin toate gradele de învăţământ, cu toţi revizorii, subrevizorii, inspectorii şi directorii lor, stau de pază, nu cumva, prin vreo măsură de iniţiativă mai îndrăzneaţă, să se tulbure sacra cazarmă formalistă care îndobitoceşte generaţiile una după alta.

Copilul care ţi se aduce dumitale, cel pe care trebuie să-l înveţi ceva şi, pe alături, ba chiar mai ales, să-l creşti, aduce cu dânsul, nu tabla albă a unui obiect de experienţă neînsufleţit, a unui material nesimţitor căruia poţi să-i dai orice proporţii şi să-i impui orice formă, ci o anume făptură moştenită, poate nu numai de la părinţi, ci de la înaintaşi mai depărtaţi; el vine cu înrâurirea ce a avut asupra lui creşterea

într-un anume mediu și, pe lângă acestea, cu acel dar dumnezeiesc care se vădește deodată, fără pregătire și împotriva tuturor așteptărilor, în orice ființă omenească nouă.

Trebuie ca fiecare exemplar omenesc în vrâstă fragedă să fie cercetat; fiecare suflet omenesc în formațiune se cere înțeles; anume însușiri din el nici nu apar decât, ca semințele primăvara, supt căldura unei adevărate iubiri. Și nu numai atât: elementele în dezvoltare se cer necontenit urmărite aproape zi de zi, căci sunt schimbări minunate, revelații uimitoare care trebuie observate. Și cu deosebire – câți se gândesc la aceasta? – pentru profesorul sau profesoara de liceu este un moment, misterios și greu, plin de surprinderi, bogat în rătăciri, dar rodnic în făgăduieli, când criza adolescenței schimbă pe tineri cu totul, când omul, *adevăratul* om apare și față de dânsul e necesar, absolut necesar să se întrebuințeze alte metode decât față de copilul, de copila care au fost până atunci.

În loc de aceasta ce se face, nu ici și colo, ci de regulă, nu în România care-și caută, firește, încă drumurile în civilizația modernă, ci și în țările cele mai înaintate, care se mândresc cu opera lor pedagogică? Se înscrie de domnul secretar al școlii primare elevul – ce urât termen de împrumut, care sună fals, în locul acelui, așa de natural, care e: școlar! – elevul Ionescu Ion sau elevul Constantinescu Maria, cu numele părintelui alături, fără nimic cu privire la trecutul lor, fără o notă personală înscrisă într-un carnet.

Și din acel moment i se pune în mână o carte, la care însoțitorul sau însoțitoarea adaugă așa de puțin, și nu din fondul lor propriu, pe care încă din școala normală sunt deprinși să nu-l consulte, ci din cutare paragraf al tablelor legii pedagogice pe care au dat examenul și pentru care au primit nota hotărâtoare pentru o întreagă carieră, orice ar

fi făcut pe urmă. Forma cărții pentru forma de om. Pentru cunoașterea acestei forme bucățica de om e „ascultat", „scos la lecție", adus înaintea „tabelei". El capătă o notă, și nota rea, dintr-un moment de oboseală sau de prefacere trupească, dintr-un moment de lene sufletească a flămândului, o va purta în spinare. Ea va naște, după impresia lăsată celui suit pe catedră, și alte note rele. „Elevul" rău va fi taxat an de an ca rău, și grija va merge către „elevul" bun atunci când tocmai asupra celui socotit rău ar trebui să se cheltuiască sforțările, căci numai anormalul, bolnavul permanent e osândit să rămâie totdeauna rău.

Așa merge și bunul și răul până la capătul studiilor, până sus de tot, la Universitate, și de acolo pleacă, ducându-și toate notele în buzunar, notă din notă, formă din formă, om ca toți oamenii, adecă fără nici o individualitate, căci tot ce-a adus, tot ce-a putut prinde a fost înăbușit și distrus, până la examenul de capacitate, la concursul de medic, la practica de avocat, la numirea, pentru deosebite motive, într-o funcție administrativă.

Pretutindeni cel astfel formalizat în forme aspre, dure și, de fapt, nule va duce cu dânsul deprinderea, sistemul de a trata și pe alții tot așa.

Profesor, va repeta tipul său pe același blăstămat lemn al catedrei de comandă, sus deasupra copiilor între cari ar trebui să fie oricând ca un părinte, mai bun, adesea, decât chiar părintele de acasă, bătut de nevoi și ros de o muncă grea, iar de obicei fără nici o pregătire pentru sublima lui misiune.

Medic, va cunoaște boala din carte asupra pacientului care trebuie, neapărat, să o aibă în aceeași formă pe același trup. Oare de consultație, acasă sau la spital. Rețete. Iar, ce a fost înainte cu bolnavul, ce aduce el din viață, ce pot

face pentru îngrijirea lui, ce cuvânt de bunătate şi de milă aşteaptă, o, cât de puţine sunt sufletele mari cari se gândesc şi la aşa ceva!

Avocat, va primi procesul care i se oferă şi care remunerează. Aşa de rar va opri o acţiune care sfâşie o familie sau distruge o reputaţie. Magistrat, aici e şi mai grav. Îi va veni înainte un om, un biet om, cu interesul lui, cu suferinţa lui, cu povara acuzaţiei pe care o duce. Nu l-a văzut niciodată, nu ştie nici din ce părinţi e născut, nici ce i-a putut da şi lui societatea, nici în ce împrejurări trăieşte, nici ce alte vieţi necăjite se ţin de a lui care pe atâtea luni, pe atâţia ani, va întra în temniţă pentru că l-a prins o mânie ori pentru că, în desăvârşită ignoranţă, a intrat în capcana unui paragraf. Cinci minute de interogatoriu şi uşierul îl dă în sama gardianului: „justiţia s-a făcut".

Funcţionarul va vedea cu indiferenţă trecând înaintea lui mii de oameni dintre cari nu e unul care să semene cu celalt. Umanitatea lor nu-l interesează. O dată nu va da un sfat, nu va cheltui o mângâiere. Îi cad în sarcină numai printr-o anume latură. Aduc o hârtie şi duc o hârtie. Ce e înainte, ce e pe urmă, cine să-şi piardă vremea!

Şi până la cele mai înalte trepte, e tot aşa. Tot aşa şi unde se votează, într-una, paragraf de paragraf, legi pentru o societate de fapt necunoscută, în care nu e unul care faţă de lege să se prezinte în acelaşi fel, iar ea cade nemiloasă asupra oricui, exact tot aşa.

Cine va crea o adevărată religie nouă a celei mai înalte morale prin aceea că, în orice împrejurări, va îndrăzni să scoată pe om aşa cum este înaintea altui om aşa cum este şi el?

„Neamul Românesc", 22 decembrie 1935.

XLV

CUM SĂ CĂLĂTORIM

A călători e o nevoie sufletească a oricui: doar viaţa noastră se mântuie cu o călătorie pe care ne pare aşa de rău că trebuie s-o facem în negru şi fără tovarăşi, lăsând acel trup de care a fost aşa de mult legat sufletul care el este noi înşine. Ne place a schimba locurile, a cunoaşte alţi oameni, pentru ca, la întoarcere, cu atât mai mult să iubim locurile obişnuite şi oamenii cu cari avem a ne duce viaţa.

E şi o dorinţă de extraordinar care ne mână, tendinţa de a ieşi din ceea ce se repetă zi de zi; e o patimă de a descoperi, şi fiinţa noastră se înmulţeşte doar prin descoperirile pe care le facem.

Omul din vremile rătăcirilor trăieşte şi în burghezul cel mai aşezat, mai înrădăcinat, mai greu de deslocuit şi de pornit din timpurile noastre. Un mare scriitor francez pe care nu-l mai ceteşte generaţia noastră, pornită pe alte drumuri, Alphonse Daudet, şi-a râs de această pasiune, pe care mulţi o ascund, dar toţi o au, creând tipul, nemuritor, al lui Tartarin, paşnicul şpiţer din frumosul oraş medieval Tarascon, în sudul Franciei, care visează aşa de mult de ceruri răsăritene şi de fapte eroice încât ajunge a crede că le-a

săvârșit și povestește altora, cari trăiesc tot același vis, cum s-a luat la trântă cu leii și le-a înfipt pumnalul în coastă, așa cum face el, străbătând cu un modest cuțit de bucătărie mărunțaiele de câlți ale canapelei din prăvălie.

Din această pornire spre ceva nou, chiar dacă este să-l câștigi cu osteneli și cu tot ce iese neplăcut din părăsirea vieții de acasă, așa de bine rânduită, vin și priveliștile rătăcirilor de vară pe care nu le mai pot satisface trenurile de plăcere; și cea sau cel mai în vrâstă din membrii familiei ține să nu fie lăsat la domiciliu, ceea ce ar fi o mare insultă. Pretinsa îngrijire a sănătății e adesea un pretext, în aceste migrațiuni, aceste pașnice bejenii așa de zgomotoase, din care nu lipsește o notă de ridicul. Vorbim de popoare migratorii și ne închipuim că în adevăr au fost neamuri întregi care nu puteau să stea într-un loc. De fapt, s-a dovedit de mult cât de greșite erau părerile mai vechi despre migrații și năvălirile ce ies dintr-însele. Nici germanii, nici slavii, nici hunii n-au fost niște necontenit agitați cari să nu-și poată afla locul nicăieri; doar printr-o așezare s-au mântuit tulburările lor momentane. Dintre așa-numiții nomazi, unii erau numai ciobani *transhumanți*, cari, ca mocanii, de aici, ca românii din Pind, au două patrii, din cauza nevoilor de hrană a turmelor; ei urmează la momente din an care se păzesc, de nevoie, cu cea mai mare sfințenie, totdeauna același drum, știind unde sunt fântânile: cum e pentru aceasta Bărăganul nostru, cu crucile de direcție, așa e, pentru păstorul din Iran calea cisternelor, unde se păstrează în adânc, pentru oameni și pentru dobitoace, prețioasa apă a ploilor. Alți „nomazi" sunt puși în mișcare de vajnice nevoi economice, cum e căutarea de ogor, odată ce s-au deprins

cu plugăria. Pe mulți îi mișcă împingeri rezultate din războaie care s-au purtat în vecinătatea lor, așa încât se pornesc de nevoie.

Și în ce privește pe țiganii noștri și cei de aiurea, până în Norvegia și America de Nord, ei nu stau în același loc vara și iarna și, observați de aproape, se vede bine cum caută, la anumite date, unele izvoare de câștig, fără care n-ar putea trăi.

Dar tânărul german care, în „primăvara sacră" îndătinată, pleca mânat de setea isprăvilor, ca Făt-Frumosul poveștilor noastre, nu se bucura numai de biruința asupra dușmanului și de culegerea prăzii pe câmpul de ispravă a lui, ci și de tot ce zeii desfășurau ca minunate sau ciudate lucruri nouă înaintea ochilor lui râvnitori de tot altceva.

Din adâncul istoriei, ca în multe alte privinți, fără a ne da sama, vine îndemnul nostru către călătorie. El e firesc, sănătos și folositor. Nu trebuie să-l oprim, dar e păcat să nu-l cultivăm, să nu-l disciplinăm, să nu-l facem de folos, privind anumite ținte înaintea rătăcirilor noastre periodice.

Să încercăm a fixa câteva puncte.

O observație la început. Mulți cred că o călătorie înseamnă neapărat un *drum lung*. Dacă e vorba de a-ți face recolta pe cale, nu e de nevoie să iei în piept lumea, să străbați mările și să-ți însemni pașii pe multe, felurite și necunoscute locuri. Și în apropierea imediată e ceva de adunat care nu merită disprețul.

Un delicat scriitor francez de la începutul veacului trecut, Xavier de Maistre, a scris doar o plăcută și foarte spirituală „Călătorie în jurul odăii sale". Câte n-avem noi de descoperit între chiar cei patru pereți ai locuinții noastre:

lucruri pe care nu le-am băgat de samă niciodată, lucruri la care am ţinut cândva, dar pe care ne-am deprins a nu le mai vedea, fără a mai vorbi de marea priveliştе omenească, totdeauna foarte interesantă, stârnind bucurie, haz şi milă, care trece înaintea ferestilor noastre, şi cea mai mică din colibe fiind servită astfel şi cu trecerea celor mai strălucite alaiuri! Şi, cu câteva zeci de ani înaintea acestui parizian, un englez din Londra, Sterne, ce n-a izbutit să facă, prin talentul lui de psiholog şi umorist, dintr-un scurt drum, dincoace de Canal, printr-a sa *Călătorie sentimentală în Franţa*!

Chiar din ce s-a spus până acuma se înţelege un lucru: că pentru călătoria cea lungă, care poate fi goală, ca şi pentru cea scurtă, care poate fi aşa de bogată în daruri şi de îmbogăţitoare a sufletului, se cere înainte de orice: *atenţie.*

O atenţie de fiecare clipă şi pentru fiecare lucru, pentru fiecare om, pentru fiecare împrejurare. Ea nu trebuie să slăbească niciodată. E adevărat că aceasta cere o încordare ce poate obosi prin atâta cheltuială de putere, dar răsplata e aşa de mare, încât prin ea însăşi întremează.

„Ochii în patru!" Niciodată această recomadaţie nu e mai folositoare decât atunci când călătoreşti. Şi cel mai mic lucru care nu e ca acasă la tine-ţi poate folosi. Şi anume, în afară de valoarea ce o poate avea el însuşi, şi pentru un alt motiv.

Într-un loc, oricare ar fi el, toate sunt legate împreună, alcătuind o singură unitate. Pe aceasta n-o poţi înţelege cum se cade decât uitându-te în multe părţi, care, la prima vedere, ţi s-ar părea că n-au legătură între ele. Eşti, de exemplu, la Veneţia, şi marea şcoală de pictură veneţiană, a lui Tiziano, Tintoretto şi Veronese, are un deosebit

interes pentru dumneata. Dar iată, ca s-o guști deplin, trebuie să studiezi realitatea venețiană de astăzi.

Vezi elemente ale tablourilor admirate, care au ieșit din aceeași priveliște și din atingerea cu oameni asămănători, privind minunatele apusuri pe lagune, urmărind jocul ușor al negurilor pe canale, oprindu-te o clipă asupra umbrelor largi care cad de pe fațadele palatelor. Și tot așa ce plin de interes este, nu numai acel funcționar sau negustor sau meșter de azi, în fața, în privirea, în mersul căruia este ceva din ale patricienilor de odinioară, al căror urmaș, știut sau neștiut, este el însuși, dar și cel din urmă cerșitor bătrân care lustruiește cu încălțămintea lui spartă piatra pe care au trecut atâtea triumfuri ale dogilor.

Vedeți ce poate aduce în ce este astăzi legătura cu trecutul. Deci, când călătorești, nu-ți ajunge să te uiți la ceți răsare sau îți trece înainte astăzi. Nu e nevoie să fii istoric ca să știi și să iubești acest lucru neapărat care e istoria; ba poate urâta speță de savant care e istoricul de catedră – de pus lângă filosoful de catedră, de care râdea Schopenhauer – e acela care știe de fapt mai puțin esența unor lucruri pe care nu le-a iubit niciodată. Dar cum crezi că Parisul, așa cum e azi, acest magnetic Paris, spre care merge pofta atâtora, domni și doamne, cari cred că e un mare local de petreceri, făcut anume pentru străini, iar pentru frații români și gratis, o fericită și foarte primitoare adunătură de teatre și de cabarete, cu oameni fără altă treabă decât a zice, surâzând, *pardon și merci*, cum crezi că acest imens, misterios și tragic Paris se poate pricepe în măcar o părticică din tot ce pătrunde, fără să știi de unde a venit și

ce înseamnă în fiecare loc pecetea pe care au pus-o veacurile de viață politică și de cultură!

Cetiți înainte de a pleca! Doar de aceea am dat eu, cu cheltuială și trudă, cărți ca acele *Cinci conferințe despre Veneția*, ca *În Franța*, ca atâtea altele despre *Grecia de astăzi*, despre Serbia, despre drumul „prin Bulgaria la Constantinopol", despre țările Scandinave, despre Spania și Portugalia, despre America. Toate cărți absolut necetite, și îndrăznesc să cred că meritau o privire.

Dar nu uitați, la drum, un lucru: *cea mai strictă disciplină* și *cea mai perfectă observare de sine*. E un tip de călător român care trebuie să dispară. Acela care caută otelul, restaurantul și spectacolul, care face zgomot pe stradă, care se sfădește pentru preț, care lasă datorii în urmă și necurățenie, care, în trufia lui, nu întreabă când nu știe – de câte ori la Veneția treceau fudui prin muzee pe lângă mine, făcându-se că nu mă cunosc! – și cari fac ca numele unui vrednic popor să nu fie prețuit cum se cuvine, nicăieri.

„Neamul Românesc", 9 ianuarie 1936.

XLVI

O LUME CARE VINE

În momentul când vechea lume europeană face să se cunoască toată puterea urilor îngrămădite de-a lungul secolelor și înveninate de ultimele războaie și când rasa albă, formată trupește și sufletește prin opera unei minunate civilizații, la care au colaborat, în măsura puterilor fiecăreia, toate rasele acestui continent mai ales, e în primejdie de a decădea din cauza sforțărilor la care e supusă necontenit și a suferinților pe care trebuie să le îndure, alte popoare, care nu au avut, și unele nu mai pot avea, același rost cultural, se ridică, arătând toată dispoziția de a ne lua locul fără a ne putea și în adevăr înlocui.

Astfel, în țările asupra cărora s-au dat mandate marilor învingători ai ultimului război, cei supuși acestei opere de alcătuire și preparare, de introducere în cultura timpului nostru, se manifestă din ce în ce mai puternic, uneori chiar furios, ca doritori de a-și avea rosturile lor naționale, în care să nu se amestece nimeni. Este, astfel, azi o puternică mișcare siriană, căreia i se datoresc tulburările recente de la Damasc, Alep și Homs (Emesa), provocate de un partid naționalist care cere plecarea armatei și administrației

franceze şi crearea unei monarhii a Siriei; astfel, iarăşi, un avânt arab care urmăreşte, sprijinindu-se pe statul, răpede dezvoltat, al lui Ibn-Seùd, stăpânirea exclusivă în Palestina, contra colonizării evreieşti; în Mesopotamia o altă conştiinţă asiatică se formează, şi în munţii de unde au plecat descălecările cumplitilor regi din Asur se pregăteşte de câţiva entuziaşti ai unei noi cauze naţionale o înviere asiriană creştină. Fără a mai vorbi de tot ce se agită în acel imens furnicar omenesc care este Industanul, stăpânit de englezi, mai mult decât de o nesfârşită dibăcie, prin multiplicitatea de naţii, religii şi caste a supuşilor.

Prea puţină atenţie se dă, în Extremul Orient Asiatic, lumii malaeze, supt oblăduirea olandezilor, unde aproape cincizeci şi două de milioane sunt încă la dispoziţia unor stăpâni de o lungă şi metodică muncă, al căror număr, abia de şase milioane, ajunge prin inteligenţă politică şi o activitate neobosită, printr-o atenţie migăloasă la tot ce se mişcă în masa de jos, aşa de numeroasă, să reţie supt sceptrul reginei Wilhelmina acest bogat domeniu, de posibilităţi aşa de vaste.

Mă simt dator, în momentul când, foarte bine primit în Olanda, ţin să arăt, printr-o serie de conferinţe la radio şi la Teatrul Ligii Culturale, recunoştinţa faţă de prietenii de acolo, să vorbesc de această operă delicată, cu aşa de spornice urmări. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât, acum câteva luni, neavând informaţiile pe care s-au grăbit a mi le da conducătorii olandezi de la „Astra" petroliferă, am enunţat asupra sistemului colonial din aceastălaltă Indie păreri, bazate pe minunata carte de milă omenească – dar aşa de veche, de acum aproape un secol – a marelui scriitor Multatuli, păreri care au putut să jignească, – şi mă simt deci obligat să revin.

Ţara formată de blocurile insulare masive, de ciudate forme felurite, care sunt Sumatra, Borneo, Iava, Celebes, e una din acelea care au primit mai larg binecuvântarea soarelui tropicelor, fără a mai socoti ce ascund, şi ca petrol, cărbune, aur chiar, adâncimile pământului. Păduri în parte nestrăbătute dau fructe greoaie şi zeama lor aşa de preţuitului cauciuc, unul din izvoarele de venit ale regiunii; în colţuri care se taie pentru o singură recoltă, ca să se lase apoi liberă creşterea lăstarului, se cultivă după vechi procedee orezul. Copacii de piper dau alt izvor de export. Câmpii de hrană pe care le udă astăzi sistemul de irigaţii pe care l-au adus atât de pricepuţii olandezi se răsfaţă larg, alăturea. Sunt acolo flori care măsoară un metru de jur-împrejur, ca admirabilele *rafflesia*; la altele cotorul se ridică până la înălţimea de doi metri. Dobitoace indigene reproduc în mai mic tipurile aşa de variate ale Asiei Continentale.

Odată vechile rase erau singure stăpâne pe moştenirea lor. Ele nu făceau parte din aceeaşi naţie: cutare grup cu părul creţ părea mai mult în legătură cu Africa; alţii erau fraţi buni cu australienii cei mai inferiori, ca papuaşii; între daiacii din Borneo şi bataci erau deosebiri adânci. Condiţiile lor de viaţă erau din cele mai primitive, şi toate silinţile din ultimele decenii n-au făcut încă să dispară biata colibă de bambù prin beţele căreia se strecoară guzganii răspânditori de ciumă, acoperişurile de stuh care din nenorocire mai dăinuiesc şi la noi, mobilierul cel mai sărac ce se poate închipui, obişnuinţa picioarelor goale, acoperirea numai parţială a trupului, desprețul pentru orice şcoală, care fură de la muncă, şi alte urme profund săpate ale unei barbarii milenare.

Europenii, creştinii au venit întâi numai mânaţi de patima câştigului necruţător. Cei dintâi au apărut

portughezii, căutând acele specii, mirodenii, piper, scorţişoară, pe care, cu schimbarea de stăpânire adusă de turci, nu le puteau găsi în debuşeurile din Siria şi Egipt, unde erau şi vechi, puternici, concurenţi.

Olandezii cumpărau „speciile" de la portughezi. Altfel a fost însă când teribilul Filip al II-lea a ajuns rege şi în Portugalia şi, cum Ţările de Jos erau privite ca rebele împotriva stăpânului din Madrid, putinţa de a se aproviziona în Orient cu articole de cea mai mare însemnătate a dispărut. Printr-un act de îndrăzneală, Provinciile Unite şi-au câştigat în acest sud-est asiatic o regiune de producţie şi în curând prin legături cu aceşti prinţi malaezi s-a creat un uriaş domeniu colonial.

Nu se intra însă într-o regiune de simplă incultură indigenă. Din India venise asupra acestor localnici încă aşa de înapoiaţi o mare influenţă civilizatoare. Măreţe temple ca acele din Borobudur se înălţaseră cu toate împodobirile migălitoare, cu tot triumfătorul haos al pagodelor colosale. Cu totul altceva decât modesta artă lineară care din părţile Dunării şi Asiei Mici s-a coborât prin cine ştie ce legături siberiene şi manciuriene până în America de Vest şi în Polinezia, şi care dă aici covoare ca ale noastre. Pe aceeaşi cale a venit şi islamismul, căruia-i aparţin 45 de milioane de malaezi, 4 milioane rămânând până astăzi în vechiul păgânism strămoşesc. Prinţii trăiesc ca rajahii şi privesc la danţurile baiaderelor.

Mult timp, Compania olandeză a exploatat numai, şi a stors. La 1799 ea a trecut moştenirea ei asupra statului. Dar acesta ajunsese supt francezi, apoi, în lupta cu Napoleon, la englezi, cari sperau să rămâie. Tratatele din Viena au restituit olandezilor coloniile.

Un timp, a fost în adevăr starea de lucruri descrisă cu indignare de Multatuli: cultura silită pentru stat, un fel de barbară formă a „economiei dirijate".

Dar, de pe la 1870, mai ales de la 1890, e altfel. Mulțimile supuse se ridică, în același timp când încep a se construi drumuri de fier, canale, opere de utilitate publică. Guvernatorul are un „consiliu popular", un *volksraad* lângă dânsul, cu dreptul de a prezinta plângeri și de a vota legi. Proporția indigenilor în el se ridică acum la mai mult de jumătate; o delegație permanentă ajută pe șeful puterii executive. Apar consuli ai acestei Indii care evoluează către o *dominion* ca acelea engleze.

Măsuri economice fericite se iau – și exproprieri – pentru a opri tirania prinților indigeni, captarea ogoarelor de bogați și de străini, dintre cari așa de numeroșii chinezi, cari au cartiere anume ale lor și fac averi. Se creează „rezerve de natură", cu păduri de o sută cincizeci de kilometri lățime. Se fac spitale și începe lupta contra bolilor îndătinate (50 000 de leproși), dar, la 170 000 de europeni, sunt 870 000 de asiatici. Învățământul se dă și în limbile țării, și cărți populare sunt duse în căruțe speciale până în fundul satelor. Capitalurile străine vin cu încredere și balanța comercială e într-un marc și continuu spor.

O lume nouă se pregătește și ce poate să dea[1] în amestecuri o arată omul de un interes universal, mergând de la filosofia greacă la Dalai-Lama și la misticismul rusesc, cu sensul ascuns al Bizanțului, omul bun și de superioară inteligență care e amicul meu profesorul Grondijs, descendent de princesă iavaneză, patriot olandez și aristocrat al culturii universale

„Neamul Românesc", 1 aprilie 1936.

[1] În „Neamul Românesc": *deie*.

XLVII

NANCY

Mulţi cred că Franţa, unde în acest moment, arta românească se afirmă prin triumful marelui nostru Enescu, le e cunoscută fiindcă au trăit la Paris, câteva zile[1], fără a gâci măcar tot ce se ascunde – şi uneori cu o aşa de îndărătnică voinţă – în acest imens Paris, în care se găseşte orice, de la realizările cele mai perfecte ale tehnicei internaţionale până la cea mai modestă, cea mai umilă şi mai încântătoare din formele vieţii de provincie.

Ceea ce se numeşte „provincia" franceză merită cu totul alt interes decât acela al unei priviri prin fereasta vagonului şi cu totul altă înţelegere decât aceea, aşa de superficială şi de fără folos, care stă în a socoti că nu e decât o scădere a rosturilor unei vieţi pariziene care astăzi este, în anume manifestări ale ei, tocmai negarea unei tradiţii care aşa de puternic trăieşte în multe din centrele, vrednice de o cercetare atentă, ale acestei aşa de mari şi de nobile ţări.

Nu trebuie să se uite niciodată că ţara aceasta nu e făcută din ordin, după un plan abstract, ca atâtea improvizaţii,

[1] În „Neamul Românesc" după „*câteva zile*" urma: „*câteva luni ori chiar câţiva ani.*"

ieşite din voinţa unei dinastii creatoare, ca aceea care a dat Prusia şi a ajuns să domine Germania, sau rezultată din imitarea unui tip, care a fost realizat întâi în capitala, ea însăşi sistematică, precum e Washington, a unui stat ieşit dintr-o revoluţie sau, ca în Siberia, dintr-o expansiune politică. Aici departamentele de astăzi nu sunt decât fragmente ale unei provincii de caracter istoric, care a fost cândva, şi multă vreme, un stat, un stat de sine stătător, care a dăinuit, cu dinastia sa, alături de regatul Franciei.

Astfel e cu Lorena, plecată de la străvechea Lotaringie, al cării nume vine de la unul din fiii şi moştenitorii lui Carol cel Mare, regele şi împărat Lotar, locuitorii de pe această bandă de teritoriu către Rin fiind lotaringi, adecă supuşii lui Lotar şi ai ramurii lui. Din adâncurile medievale această formaţie dintre ceea ce a fost Franţa începuturilor şi ceea ce a ajuns a fi o Germanie osebită, din care Lotaringia a fost cândva unul din ducate, s-a alcătuit ca o formă specială a unei vieţi franceze, în care aportul germanic a fost tot mai puţin şi mai bine acoperit. Un şir de duci au ştiut să-i dea un rost însemnat la această graniţă între două mari şi puternice rase. Mai târziu numai, şi anume de pe la sfârşitul secolului al XV-lea, supt dinastia de Vaudemont (=Valea de Munte) legătura cu Franţa regală s-a strâns mai mult, până ce vieaţa din ducat a ajuns să fie o sucursală a celei din ţinuturile centrale franceze.

Metz, Toul, Verdun, numc galice, din vremea când Roma pătrunsese cu legiunile şi colonii ei, stăpâneau, în legătură cu episcopii stăpânitoare, acest front către Europa centrală. Ducii Lorenei propriu-zise n-aveau o reşedinţă unică. Au trebuit anume evenimente, mai ales dintr-al XVI-lea

secol, pentru ca Nancy, oraşul despre care vreau să vă vorbesc, să ajungă la înfăţişarea de azi.

Aici se înmormântează, în biserica a cării refacere e în perspectivă, membrii noii rase de stăpânitori. Pe străzile unei cetăţi mult mai mici decât oraşul de astăzi se desfăşoară strălucitele alaiuri ale întrărilor solemne, ale ceremoniilor dinastiei, ale luxoaselor procesiuni de îngropare. Acolo unde se vede încă săpat în piatră un chip de luptător stând de strajă s-a ridicat un palat care cuprinde astăzi, într-o foarte îngrijită rânduială, amintirile trecutului istoric şi artistic.

Dar după 1600 ducii ajung a fi prinşi şi în acţiuni militare depărtate, cari-i ispitesc cu atât ai mult, cu cât e mai comod să câştigi în Orientul european glorie în lupta de cruciată cu turcii „păgâni" decât să te istoveşti cheltuind pentru a rivaliza cu splendoarea în creştere a Curţii franceze. Astfel, pe când ducele Carol câştigă Imperiului Habsburgilor provincii, ca Ardealul – de aici tratatul final cu ultimul principe maghiar ardelean: „capitulaţia lotaringică" – viaţa de acasă, părăsită de stăpân şi expusă hazardului războaielor, decade.

Dinastia ai cării membri se bat în locuri străine aşa de depărtate se stinge. Problema moştenirii lorene s-a ivit. Mândrul ducat trebuie să treacă, de pe urma biruinţii limbii franceze şi a sufletului francez, la Franţa, dar sunt interese europene care se opun. Se ajunge deci, unind această problemă cu alta care a rămas deschisă, problema polonă, la aşezarea ca duce, dar cu vechiul său titlu regal, a polonului Stanislas Leszczynski.

Om de cultură franceză, el va da oraşului, în care nu-şi are reşedinţa, căci stă aproape, la Lunéville, în aşa de vastul şi în impunătorul palat în care-şi va sfârşi zilele, o nouă strălucire. Preocupaţiile de măreţie stau alături de impulsurile unei realităţi, unei iubiri de oameni care aşează foarte sus pe acest suveran luminat, de o curată şi generoasă „filosofie". Deci pieţe largi, monumente, biserici în stil rococo, opere de sculptură, grile aurite în care se vede marele talent al unui decorator cu închipuirea bogată, o întreagă lume nouă ieşită din larga risipă a unui bogat buget pe care regele aproape fără curteni, rămas străin în provincia sa ducală, nu ştie şi nu vrea să-l cheltuiască altfel.

Veacul al XVIII-lea, trăieşte aici, cel puţin într-o anume parte centrală, fără nici o schimbare. O asămănare firească se observă între capitala lorenă a unui suveran polon şi creaţiunea unuia dintre urmaşii lui la Varşovia. Aici însă, altceva s-a adaus, şi aceasta e una din marile dovezi de vitalitate a admirabilului popor francez.

Războiul din 1870 al lui Napoleon al III-lea contra Germaniei care se unifică, mântuie printr-o groaznică nenorocire. Împreună cu Alsacia, toată Lorena de răsărit se adaugă la *Reich*-ul cel nou. Metz devine o ameninţătoare fortăreaţă germană. Din nou, Nancy e deci unul din centrele cele mai importante ale Franciei, acum mutilată.

Un val de emigranţi alsacieni şi loreni vine aici. O industrie puternică, şi de artă – porţelana şi întreaga concepţie artistică a unui mare creator local, Gallé[1] – se instalează alături de cocheta capitală a secolului al XVIII-lea, cartiere

[1] Numele lui Emile Galet (1846–1904), creatorul stilului cu acelaşi nume în arta decorativă, nu apare în periodic.

muncitoreşti întind, de-a lungul străzilor drepte, sure clădiri uniforme. Dar ceea ce face onoarea capitalei lorene e altceva.

O cunoaştere culturală, urmărită de aproape şaptezeci de ani cu o minunată voinţă trecând din generaţie în generaţie, se produce. Universitatea franceză de la Strasbourg vine aici, întâi într-o formă stângace şi sfioasă. Apoi ea creşte necontenit. Nici un sacrificiu nu e cruţat pentru a o ridica, încunjurând-o cu aşezămintele cele mai moderne. Spitalele cele mai înaintate ca înzestrare, institutul de igienă, Maternitatea aşa de curată şi de umană, şcoala de dentişti, mai mult decât americană, colecţiile de artă, bibliotecile pe Facultăţi, de o rafinată simplicitate, lăcaşul măreţ conceput al studenţilor şi în sfârşit noua zidire, în lucru, a bibliotecii centrale. Forţe didactice de primul rang sunt atrase de astfel de condiţii superioare ale vieţii, organizarea studiilor de drept fiind unică în ce priveşte noutatea.

Privirile tineretului nostru trebuie îndreptate într-acolo. Nicăiri nu vor găsi atâta ştiinţă şi atâta părintească iubire.[1]

„Neamul Românesc", 15 martie 1936.

[1] Era cea de a doua vizită a lui N. Iorga în acest oraş. A avut loc între 23–24 ianuarie 1936. S-a bucurat de o frumoasă primire şi a ţinut două conferinţe. (Vezi *Pe drumuri depărtate*, ed. cit. p. 430–433.)

XLVIII

CE SE VEDE ÎN ITALIA

Vin din lungi călătorii şi simt datoria de a le împărtăşi acelora pentru cari, poate mai mult decât pentru mine, le-am făcut, şi încep cu mult iubita mie Italie.

De obicei, la căderea iernii, ţara aceasta de minuni, în ce priveşte natura şi monumentele, dar şi – ceea ce prea mulţi uită – şi oamenii, e cercetată de întregi stoluri de străini, cari vin ca să vadă, ca să înţeleagă, ca să admire, dar foarte mulţi dintre dânşii numai ca să petreacă şi pentru că alţii au fost în Italia înaintea lor, pentru că e bine să se ştie că şi ei au răsărit cândva pe acolo şi chiar numai pentru că doi însurăţei trebuie neapărat, pentru prestigiul familiei, să se fi purtat, cu dragostea lor adevărată sau cumpărată, prin acele locuri de atâtea ori binecuvântate.

Pentru punga fraţilor noştri italieni e desigur un câştig, şi unul foarte însemnat. Pentru ochii lor însă, întrucât nu s-au deprins cu astfel de tipuri umane, mult mai puţin. Căci e foarte curios cum se schimbă în astfel de călătorii şi de rătăciri oameni cari, altfel, la ei acasă şi în condiţii obişnuite, sunt frumoşi ori măcar simpatici, inteligenţi sau măcar capabili de a vorbi cu dânşii fără să-ţi vic a râde. Îndată ce ajung

însă la ziua aceasta care preface pe atâția în dobitoace, ei se pocesc. Merg alandala, privesc speriați, înțepenesc înaintea operelor de artă, spun prostii, și le spun tare, ca și cum nimeni nu le-ar cunoaște limba, cumpără fără nici un rost și se lasă înșelați ca niște copii, toate acestea fără a-și da samă de figura pe care o fac și de reputația pe care o lasă în urmă.

De aceea a fi primit ca străin în Italia nu e un lucru de care să fii mândru. M-am supărat rău în data aceasta din urmă că mi s-a făcut în nemțește oferta de a vizita o prăvălie și că am fost stăruitor invitat să cumpăr niște cărți poștale ilustrate. Nu mai rămânea decât doar să mă silească a lua grăunțe de porumb pentru porumbeii cari în limba noastră, cum se vede, se și cer să fie neapărat hrăniți astfel. Eu, care cunosc toate colțișoarele Veneției, care vorbesc ca dânșii și a cărui față nu cuprinde nici o asămănare cu nici o rasă de acestea și, mai ales, cu nici un rasism, am răspuns brusc bieților oameni cari, la vremuri grele ca acelea de azi, au crezut că au și pus mâna pe vreun *pezzo grosso*, un cumpărător masiv, cu monetă bună.

Data aceasta însă, erau foarte rari străinii. Otelurile mi s-au părut goale. Între altele și acela nou, *Splendid*, pe care-l conduce, în întortocheata și așa de pitorească Mercerie, care nu e o stradă, ci un val șerpuitor de lumea cea mai interesantă, de toate clasele, aspectele și aș zice și: secolele, fiindcă aici, prin tainele moștenirii, ale celei legiuite și mai ales ale celei ascunse, trăiesc, și în cel mai sărac moșneag zdrențos și fără rost cele mai glorioase tipuri ale epocelor celor mai mari, pe care-l conduce, zic, un vechi prieten, rămas tânăr sufletește, acela care așa de călduros

mă primia la *Capello nero,* când aveam vreo treizeci de ani mai puțin. Ici și colo se face câte o cumpărătură și negustorului parcă i-a întrat în casă un arhanghel cu punga ceva mai plină decât a sfinților zburători.

Doar dacă se anunță grupe *pentru a demonstra* contra politicei sancționiste a țării lor sau pentru a învedera că ei nu sunt dintr-o țară amestecată în aceste sancțiuni, al căror rost și al căror efect nu-l voi discuta aici, într-un așezământ oficial, și ca să nu dau de vorbă proștilor, dintre cari cei mai pretențioși sunt și, firește, cei mai nesuferiți. Se anunță mai multe mii de francezi cari-și aduc aminte de lupta cot la cot pe frontul rezistenței contra puhoiului german. Englezii nu vin în ceată fiindcă nu le e obiceiul, dar ce cred mulți dintre fruntașii lor despre Italia, acum și orișicând, s-a putut vedea din anumite discursuri ținute în Parlament. Mai ieri a fost o adevărată năpustire de unguri cari vin spre Italia oricând, cu mizeria lor reală sau închipuită, oferindu-i simpatie și ce ajutor pot să însemne. Legația face imposibilul ca să le aranjeze recepții ca aceea de la Florența, ca să se știe că orice ungur se naște, spune odată cu primele manifestări vitale: „Trăiască Italia" și că moare cu ochii la tricolorul cu colorile romane. Mai ieri s-a îmbarcat și un aviator maghiar care vrea să vadă neapărat acolo, în Abisinia, cum ai săi ar putea distruge pe nesuferiții uzurpatori, când va bate ceasul.

Nici în Casa noastră din Campo Santo Fosca, în atâtea odăi, și unele așa de frumoase, cu ușile de nuc vechi și plafondul de stuc din secolul al XVII-lea, în acest adăpost al oricărui român cult și binecrescut – mai ales! – care vrea cu puțină cheltuială să cunoască această cetate a minunilor, nu era chiar nimeni. Eleva mea care îngrijește această

gospodărie românească de treizeci de camere a trebuit să găsească pe ferestile în sfârșit deschise la un soare cu apariții rare, și acelea trecute prin multă ceață, mucezeala părăsirii de luni de zile.

Lipsa alor noștri, ca și a celorlalți, prieteni și neprieteni, simpatici și nesimpatici, caraghioși și necaraghioși, se datorește unei închipuiri, și rostul acestor puține cuvinte e să încerc a o înlătura.

Se crede – și, un moment, am crezut și eu, zăbovind înadins, până în momentul unei adevărate și mari victorii – că în Italia ar fi lipsă de toate cele, îngrijorare și tristețe pentru primejdia, pe care trebuie s-o deplore orice om adevărat om, la care sunt expuși cei mai frumoși fii tineri ai unei nobile rase, că străinul, mai ales cel care poartă pe frunte pecetea lui Cain a sancționismului, sunt priviți cu ochi răi și expuși chiar la neplăceri. În sfârșit tot ce se poate crede despre o țară prinsă în război, și într-un război serios, care cere multe și grele jertfe de tot felul.

Și iată că nu e așa.

Pe străzi aceeași mișcare, în ochii frumoși aceeași strălucire, în atitudine, în mișcare aceeași aleasă grație care permite sutelor de oameni să se strecoare unii pe lângă alții fără a se atinge, a se ciocni, a se supăra și, ferească Dumnezeu, a se certa și injura. Vitrinele sunt pline de mărfuri felurite, și prețurile nu sunt acelea ale desperării. Marfa se oferă cu același zâmbet ca mai înainte, la vânzători fiind aceeași dispoziție de a începe o conversație despre ce vrei dumneata și cât te îngăduie pe dumneata vremea. Nimeni nu ți se tânguiește de nimic, nimeni – afară poate de vreun intelectual indiscret, de cari sunt în toate țările – nu-ți face

procesul pentru un sancţionism în care n-ai nici o răspundere, nimeni nu-ţi glorifică o acţiune militară în care este atâta netăgăduit eroism şi o prezintare la sacrificiu până acuma fără pereche.

E adevărat că oamenii cumpără produsul propriei lor munci şi că geniul italian a izbutit să realizeze minuni în domeniul surogatelor. Ceea ce s-a creat astfel, la o vreme de nevoie, va rămânea, şi mulţi dintre exportatori se vor căi de hotărâri care le vor răpi clienţi dintre cei mai buni şi mai siguri. Va ieşi din această constrângere o întreagă serie de contribuţii preţioase în domeniul industriei.

Economiile care se fac în domeniul petrolului, al cărnii trec aproape neobservate. Lumea nu sufere de pe urma lor, şi în locul unui biftec prost e preferabil peştele, fie şi noua speţă căreia i se zice, fără nici un gând rău contra nimănui, „atlantic". A fost o bucurie când acum în urmă a zburat o maşină, cheltuind, la un drum lung, doar câteva livre de cărbune, şi în Carso se fac săpături pentru a găsi acea zeamă neagră a luminii, căldurii şi mişcării pe care natura a refuzat-o ţării faţă de care a fost aşa de largă.

Mergeţi în Italia fără nici o sfială! Vă veţi simţi ca la voi acasă şi-mi veţi mulţămi pentru această recomandaţie.

Trăiască Italia![1]

„Neamul Românesc", 26 februarie 1936.

---

[1] În ziua de 3 octombrie 1935 Italia a invadat Etiopia. La 11 octombrie 1935 Societatea Naţiunilor a condamnat Italia, votând sancţiuni economice împotriva acestei ţări, considerată drept agresoare. N. Iorga, aşa cum se vede din acest volum, a fost consecvent antisancţionist, fiind un partizan al politicii italiene.

XLIX

DATINI ŞI SĂRBĂTORI – AZI

Am mântuit încă un rând de sărbători, şi l-am mântuit aşa cum ne este obiceiul – data aceasta poate cu mai puţin belşug – fără nici o rânduială şi desigur fără nici un folos.

Am socotit bine să ating cu acest prilej însuşi rostul sărbătorilor.

Dar, întâi, să ne dăm sama cât de mult împiedecă ele în viaţa de toate zilele, pe lângă câtă oboseală şi dezvăţ de muncă şi greutate în a relua ocupaţii pe care pentru a le face bine trebuie să le şi iubim, aduc cu dânsele.

Orice birou se închide ca şi orice loc de muncă naţională. E o încetare a vieţii în toate domeniile, afară de acelea fără care am cădea în haos. Orice s-ar întâmpla, statul nu răspunde şi statul e incapabil de a acţiona imediat şi prin alte organe decât cele de o mai modestă înlocuire. Ştiu că aşa e şi în anume alte ţări, şi încă în afară de întoarcerea periodică a sărbătorilor. În Anglia, duminica începe de sâmbătă după-amiază şi ţine până luni la amiază, şi în tot acest timp de ceea ce se cheamă acolo *week-end* nu găseşti pe nimeni dintre oficiali la locul lor. Dar şi însemnate acte de politică externă au fost stingherite de această paralizie acceptată de toţi englezii, dar nu şi respectată de alte state.

Viața are însă necesitățile ei, și e păcat că ele se produc în momente când statul care coordonează silințile noastre ale tuturora e ca și inexistent. O rotație a vacanțelor pentru funcționari ar îngădui și odihna, întremarea acestora și continuarea serviciilor publice care nu sufăr întrerupere, oricând un om, și un om priceput, trebuind să se găsească, într-o bună socoteală a lucrurilor, la fiecare birou, piesă neapărată în marea mecanică de stat. S-ar putea, de altfel, ca munca de sărbători, în folosul societății, să fie răsplătită cu un adaos, care multora le-ar prinde destul de bine.

Dar ce nu se închide de sărbători, care ajung să fie pentru mulți o povară, pentru câțiva, în anumite împrejurări, chiar un blăstăm?

Ziarele nu apar, o zi, două zile. Dar ziarul nu e un element de distracție; el înștiințează și el sfătuiește. Prin el se creează stările de spirit și evenimentele pornesc din aceste stări de spirit. Sunt, față de lucrurile neobișnuite care pot să intervie, reacțiuni care nu se poate, fără însemnate pagube, să zăbovească. Decât un greoi număr de Paști și de Crăciun, cu un material de literatură ocazională, redactat de oameni în cea mai mare parte fără nici un sentiment religios, ba câteodată și de altă credință, în loc de această tradiție care nu află cetitori pentru produsele ei stângace și banale, s-ar putea găsi un mijloc pentru ca informația și îndrumarea zilnică să nu lipsească în nici o zi.

Mai regretabil e însă – și aicea ajungem la sensul însuși al sărbătorilor – că rămân zăvorâte și porțile acelor instituții de cultură, de luminare și moralizare – atât de cerute astăzi în haosul și dezorientarea omenirii întregi – care, tocmai în aceste zile de răgaz, de cercetare a conștiinții, ar trebui să cheme la dânsele cu toată dorința cea mai călduroasă de a folosi sufletelor. Sunt muzee care nu primesc

tocmai când pot veni vizitatorii, cari trebuie îndrumaţi cu cea mai mare iubire, aplecată şi spre neştiinţa cea mai deplină şi adesea cea mai puţin vinovată, şi bibliotecile care s-ar cuveni să fie deschise şi până târziu noaptea, oferind toate uşurinţile – o, Bucureşti care n-ai o singură mare bibliotecă publică pentru oricine! – acelea stau adormite pentru ca nici un singur funcţionar să nu fie lipsit de plăcerea nespusă a ouălor răscoapte de Paşti şi a sacrosanctului cârnaţ de Crăciun.

Să fi fost întemeiate sărbătorile pentru acest scop: mâncare neobişnuit de multă – odată, măcar la capătul unui lung şi greu post, iar acuma după zile ca toate celelalte în ce priveşte alimentarea – băutură în proporţie, ceva joc de cărţi, stupid ca pentru căutătorii emoţiilor celor mai grosolane, conversaţii fără rost şi vizite fără folos de la o casă la alta?

Să ne gândim şi la numele general pe care ele îl poartă în româneşte.

Grecii ştiau de *heortè*, al căror înţeles îl voi arăta mai departe, romanii, după vechi învăţături ale marilor lor dascăli, etruscii, de *ferii*, de unde prin *Dies festus* s-a ajuns la *feste* ale italienilor, la *fêtes* ale francezilor, ba chiar la *Festlichkeiten* ale germanilor. La noi, *sărbătoare*, de la *servare*, „a observa", are un sens foarte vechi şi eminamente respectabil; e vorba de o *observare*, de o ţinere în samă, de o aducere la îndeplinire a unor lucruri fixate odată pentru totdeauna şi care trebuie făcute cu luare aminte, cu frica lui Dumnezeu, cu adâncă pietate, cu un simţ superior al demnităţii umane. Nu e o petrecere, pentru care limba latină nici n-are vreun cuvânt, ci o mare şi severă datorie, de îndeplinit cu o conştiinţă înaltă a răspunderii.

Se impune deci o atmosferă morală a sărbătorii şi un necontenit avânt spre lucrurile mai curate şi mai sus decât vieaţa de toate zilele, pătată de atâtea mizerii şi încleiată de atâtea neputinţi.

E lume care se duce la biserică. Odată, cu sentimente care, de atunci, afară de lumea bună a satelor, au dispărut. Acolo, în fundul Moldovei, prin oraşe cu biserici multe şi vechi, la ceas adânc de noapte, sunet prelung de clopot în bisericile de un adânc întunerec, în care nu se aud decât potolitele şoapte ale aşteptării ceasului de înviere, de lumină şi de bucurie. Nu zarvă în stradă ca la Bucureşti şi foşnitul hârtiilor care se aruncă, al florilor veştede care se lasă să cadă, ci, la tresărirea de aur a celei dintâi făclioare ce se aprinde în uşa altarului până atunci misterios ascuns tuturor privirilor profane, izbucnirea în inimi sincer pioase a siguranţei unei înnoiri de vieaţă, unei întineriri spre spornice fapte noi. Şi casa însăşi capătă o mireasmă care ţine zile întregi: o lume premenită şi în haine e din nou deschisă oricării inspiraţii de bunătate, oricărui apel de energie.

Odată – era aşa. De atunci însă multe valuri de mode străine rău înţelese şi de înrâuriri ale unui învăţământ prost îndreptat şi zăpăcit condus au trecut peste sufletele mai multor generaţii – şi tainele s-au împrăştiat, riturile s-au pângărit, catapitesmele morale s-au năruit şi guzganii ciumelor morale se urmăresc pe sfânta masă, rozând şi ultima fărâmă a unei munci putrezite. Iar în haosul vechiului lăcaş e tot un fel de salon de mahala sau o copie a sălii de întrunire pentru fericirea ţării prin înduşmănirea ei.

Religioase nu mai sunt sărbătorile decât în ce priveşte îndeplinirea unor forme a căror valoare simbolică s-a împrăştiat. Au rămas doar cântările, întrucât ele înseşi n-au fost schimbate prin influenţe de conservatoriu şi amintiri

de operă. Dacă nu mai e cu putință a refacc *starea de spirit sacră*, pentru care, singură, sunt făcute sărbătorile, măcar ele să fie ceva pentru sănătatea fizică și pentru îmbogățirea sufletească a noastră.

Contactul cu natura, mai ales de Paști, și cu deosebire când ele cad în plină primăvară înflorită, trebuie căutat cu sete, cu pasiune. Dar singuri sătenii ajunși în serviciu la orașe sau și unii lucrători de origine țărănească înțeleg aceasta, și străzile sunt pline de vesele, dar așa de cuviincioase perechi purtând cele mai frumoase porturi românești. Aiurea împrejurimile orașelor sunt pline de o lume veselă, care, de multe ori beată de verdele brazdei și de aurul soarelui, se împrăștie ca un roi de fluturi, toate vrâstele și toate clasele amestecându-se într-o mare și sfântă solidaritate umană. La noi, frumoasele împrejurimi ale orașelor, cu dumbrăvi, cu schituri și mânăstiri, stau pustii.

Statul ar avea neapărata datorie să organizeze, pregătind, îndemnând, silind, fără descurajare, *partea spirituală a sărbătorilor*. Teatre și fără plată, muzică, exerciții fizice sănătoase, dar fără pretenție, fără trufie, fără exhibiționism și fără rivalitate. În mânile lui e însuși felul de a fi întreg al unei societăți, în lipsa căreia el însuși nu e decât o formă fără cuprins, o iluzie, o fantomă pe care o sufli.

Iar, în lipsa acestui stat, pe care odată am crezut că-l pot schimba, și contra mea s-a unit prostia și răutatea, fiecare poate ieși din sărbători înnoit printr-o cetire aleasă, prin atingerea cu un suflet mare închis în câteva pagini, prin împărtășirea iubitoare cu ai săi și mai ales – întâia datorie – printr-o întâlnire singuratecă plină de mărturisiri, de păreri de rău și de speranțe cu însuși sufletul nostru, de care uităm așa de mult.

„Neamul Românesc", 21 aprilie 1936.

L

„ACADEMIA MIHĂILEANĂ"

Se serbează, întâi într-o formă neoficială, centenarul „Academiei Mihăilene", al şcolii de înaltă cultură din Iaşi, care e astăzi, nu liceul care a rămas pentru o întâie pregătire, ci însăşi Universitatea din vechea capitală a Moldovei.

E locul ca şi de pe această tribună cu vorbitori nevăzuţi să se arăte, nu care i-a fost alcătuirea şi dezvoltarea, căci aceasta au făcut-o pe deplin ieşenii ei înşişi, aceia cari sunt moştenitorii ctitorilor de acuma un secol – şi au datoria ca, ţinând samă de ce a adaus vremea şi de ceea ce pretinde ceasul de astăzi, să se ţie strâns de gândul celor de la început, dând, mai ales, *o şcoală însufleţită* – ci de chiar sufletul care a mişcat spre întemeierea acestui mijloc de învăţătură înaltă.

Sunt şcoli care se împrumută. În locul chiar unde s-a fixat tipul, n-a fost vorba de o cercetare adâncă a nevoilor societăţii, ci numai de anumite modele de odinioară sau de anume forme abstracte care ar fi bune oriunde, în orice fel de împrejurări şi pentru orice speţă de oameni. Astfel de şcoli pot aduce oarecare foloase, căci nu rămâne sterp cu totul nici un fel de împărtăşire de cunoştinţi. Dar nu de la

astfel de fundații școlare în care învățătorii n-au decât să spuie anume cuvinte, cerute de un program neschimbat, să puie anume note – o, drămăluirea notelor, spițeria gradațiilor „la studii", domnilor colegi profesori! – și să facă „mediile" de pe urma cărora să se hotărască la capăt valoarea unui tânăr și locul exact care i se cuvine în viață, nu de la astfel de mașini didactice, de care ți-e groază și chiar zeci de ani după ce ai ieșit din ele, se ridică o țară și se mântuie un popor. Ușor se fac, ușor se desfac, și, mai ales, așa de ușor se servesc cu bieți oameni de duzină, fără caracter, fără distincție, fără avânt al minții, fără căldură a inimii, dar tari, grozav de tari, fiecare în „specialitatea" lui!

Astfel de școli le-am avut – și continuăm a le păstra și azi, cu al lor „corp didactic" și cu ai lor „elevi" – când s-a introdus la noi acest cuvânt bastard pe care ți-i silă să-l rostești și să-l scrii? O lege, cea din 1864, alcătuire birocratică rece, seacă și sterilă, le-a constatat, le-a numărat, le-a ierarhizat și le-a binecuvântat cu aghiazma de cerneală a „onor. Ministeriu".

Dacă mi s-ar fi cerut să vorbesc de un astfel de așezământ, n-aș fi făcut-o cu nici un preț. Din fericire Academia din Iași a fost, măcar la originile ei, alt lucru, cu totul altul.

Să vedem deci care, și, dacă n-avem scrisori de profesori, scrisori de școlari, biografii ale învățătorilor, memorii, ceea ce trebuie pentru ca un subiect să fie în adevăr viu – ce păcat că la moartea oamenilor se golesc saltarele și cuprinsul de răvașe se împrăștie în vânt! – știm destul despre spiritul timpului și despre fapta nobilă a unor anume oameni ca să deslușim ceea ce mi se pare că interesază în primul rând.

Fusese cândva o Academie domnească, pe care o ridicase un Vasile Lupu, cu dascăli de slavonește, potrivit cu ambițiile lui de „împărat ortodox". Ea trecuse la forma grecească de supt Duca Vodă. Cu alți dascăli străini, ajunsese a se bucura de ocrotirea unui patriarh al Ierusalimului, veșnic în gazdă pe la noi, învățatul și istețul Hrisant Notara, și de sprijinul material al unui om de cultura și largul orizont ale lui Nicolae Mavrocordat. Și, într-un moment din veacul al XVIII-lea, când „filosofia" stăpânea spiritele, cerând și un alt fel de școală, care s-a întemeiat întâi în Polonia reformistă și, o putem spune cu mândrie, la noi, în ambele noastre capitale, această Academie de filologie grecească, dând retorică și lustru feciorilor de boieri, s-a schimbat cu totul, puindu-se în program științile exacte, după care atunci se prăpădea de admirație o lume întreagă, și limbile moderne.

Această nouă Academie s-a închircit însă cu vremea, și mai cu samă a întrat în ea un suflet care nu era al întemeietorilor. Pornise un încrezut curent de naționalism grecesc ținând la întemeierea unui nou Bizanț, cu bază clasică, din care, ca „daci", pregătiți în „Atenele" noastre dunărene, am fi făcut parte și noi.

Se știe cum acest Bizanț nou s-a scufundat prin căderea în părțile noastre a revoluției grecești, creându-se numai o mică Grecie națională pentru aceia cari erau greci în adevăr. Dar noi n-am așteptat această dată de 1821 și așezarea în locul fanarioților, cari în ultima fază se simțeau în adevăr greci, a Domnilor naționali, ca să ne ridicăm împotriva unui învățământ străin de firea, de interesele și aspirațiile noastre.

Astfel şcoala nouă, care era să ducă în Moldova la „Academia Mihăileană", nu e un lucru care să ne fi fost dăruit, ci unul pe care l-am creat noi, prin una din acele ţâşniri de voinţă pe care le au, în momentul când ele sunt ameninţate, numai popoarele menite să trăiască.

Dar am fi greşiţi noi, cari, amestecând naţionalismul şi ideea naţională în toate, ajungem a compromite aceste lucruri mari şi sacre, dacă am spune că dintr-un prisos al unei culturi naţionale în plină dezvoltare a ieşit cea dintâi formă a românizării unui învăţământ mai înalt.

Ea ne-a ieşit, la moldoveni, ca şi la fraţii lor munteni, dintr-o inspiraţie occidentală, prin oameni excepţionali.

Pentru Iaşi, omul a fost Gheorghe Asachi, pe dreptate recunoscut şi lăudat, aproape şi înţeles, astăzi, iar inspiraţia era în zestrea pe care, în Viena cu Universitatea vestită, în Italia plină de Academii literare şi poetice, iar nu şcolare, o adusese acest om de hotărâre tare şi de nebiruită stăruinţă.

Ce voia el când a pornit lupta cu acel Gobdelas, grec cu studii frumoase şi cunoştinţi întinse, care, pe urmă, părăsind o situaţie moldovenească pierdută, a răsărit tocmai la Varşovia pentru ca, întâlnind pe ţarul Alexandru al Rusiei, să publice în franţuzeşte o elegantă Vieaţă a lui Alexandru cel Mare Macedoneanul?

Era vorba, desigur, şi de o nevoie a vremii, de care a ţinut samă cu deosebire acela care-i corespunde ca învăţător de româneşte la Bucureşti, Gheorghe Lazăr, fără ca între dânşii – şi, fără îndoială, e păcat – să fi fost cea mai mică legătură; era vorba de nevoia ce ieşea din noile coduri de a avea măsurători de pământuri români; de unde cerinţa

unui învățământ de aritmetică și geometrie în românește. Dar era și înrâurirea asupra lui Asachi a aceluiași spirit de „filosofie", sprijinit pe cultivarea științelor exacte. Căci reformatorul didactic ieșean era un clasic și în domeniul poeziei, primind în Italia o pecete a clasicismului italian pe care, chiar cu câteva ceva din romantismul de mai târziu, a păstrat-o în toată viața.

Clasic și în ce privește forma și în ce privește observarea și disciplina de sine, pe care le-a știut păstra până la sfârșitul unei lungi și roditoare vieți. Fondul lui național, amestecat, nu i-a putut da acea căldură și acea duioșie din care e alcătuit ce e mai adânc și mai esențial în sufletul nostru. Protopopul Lazăr Asachievici, tatăl său, venise din Galiția neamurilor tulburi, deși se deprinsese apoi așa de bine cu viața românească în care se strămutase; mama lui Gheorghe Asachi, care și-a luat un nume cu finala grecească, era însă fiica protopopului din Herța, moldoveancă adevărată, dar influența asupra fiului, răpede trimes peste graniță pentru învățătură mai înaltă, pare să fi fost nulă.

Astfel școala, *școala personală, întâmplătoare și care putea fi trecătoare*, a lui Asachi a rămas închisă, ca program, în margeni foarte înguste și dintr-însa lipsea, măcar în mare parte, acel suflu puternic de credință care face meritul școlii bucureștene a lui Lazăr. Aceasta deși pentru Asachi ideea romană, *luată în Italia însăși* și în stare să fie înveșmântată într-o haină strălucită de poezie, era unul din punctele de siguranță nestrămutată a gândirii sale.

Așa s-a mers câțiva ani de zile, cu biruința desăvârșită asupra lui Gobdelas, până la acel război de la 1828–1829

între ruși și turci care, firește, a adus închiderea ambelor școli românești.

Ele au fost reluate după ideile noi ale Regulamentului Organic, constituție de fapt, pe care au încercat să o compromită oamenii cei tineri de la 1848, dar care e rezultatul, solid și cinstit, al cugetului în dezvoltare al unei întregi generații de luptă pentru o altă viață națională.

Nu doar că în partea privitoare la școli din această mare orânduire politică s-ar cuprinde tendințe naționale; pentru aceasta Regulamentul, în toate părțile lui, e cu mult prea formalist. Dar cadrele, așa cum erau, de pură birocrație școlară, nu opreau pătrunderea unui nou avât. Și, de altfel, atunci ca și oricând, *totul atârna de la calitatea morală și ideală a profesorilor.*

Asachi adusese de la început pentru sâmburele lui de școală românească forțe modeste din Ardeal și Bucovina. Ele nu s-au menținut. Veneau însă acuma profesori formați în noul mediu din Principate, desfăcut de fanariotism. Și veneau și școlari crescuți într-o atmosferă de familie corespunzătoare. *Și nu se poate spune îndeajuns cât de mult influențează școlarul pe învățătorul său.*

Pentru a se închega acest învățământ cu perspective de viitor trebuia însă patronagiul unui om cu mintea limpede și voința tare, al unui om de acțiune și de creație. Așa a fost Mihai Sturdza, primul Domn moldovean al Regulamentului Organic. *Școala unui singur om a devenit școala Domniei, școala Țării și a Nației.* Și un ochi de necurmată și inteligentă supraveghere s-a oprit continuu asupra ei, într-o vreme când pornirile de tinerețe ale lui Asachi,

rămas fără atingere cu Apusul, nu mai erau elementul de viață al acestei instituții școlare.

Dar orientările, în acel timp, se clătinau adesea. Gheorghe Bibescu, vecinul lui Mihai Sturdza, nu s-a gândit el oare să francizeze o școală munteană al cării caracter abia se desemna mai bine? În Moldova, prin tinerii cari urmaseră la școlile germane, cu Kogălniceanu în frunte, era un contrapond. Dar mai cu osebire, *prin chemarea lui August Treboniu Laurian, spiritul ardelean intransigent puse stăpânire pe Academia Mihăileană.*

Ea era de fapt o Universitate, într-o legătură cu gimnaziul, foarte folositoare, pe care au păstrat-o și până astăzi organizatorii învățământului din Statele Unite. Și această Universitate, fără medicină și teologie, își adause la litere și la științi dreptul, iar *învățătura legilor ajunse apoi a fi însuflețită de un Simion Bărnuțiu, un și mai dârz mărturisitor de crez roman în interpretarea ardeleană de la 1848.*

Alte vremi vor face să dispară acest suflet, punând în loc critică, știință pentru știință, pregătire practică.

A ne întoarce la începuturile învățământului nostru superior e una din marile datorii de astăzi.

„Neamul Românesc", 27 mai 1936.

LI

CE ESTE ACADEMIA ROMÂNĂ

Academia Română e criticată, şi nu de azi – firește însă că ea trebuia să se aştepte la asaltul unei întregi generaţii care nu poate să intre deodată, aşa de numeroasă şi de activă, cum e din fericire – de persoane interesate, care se pot înţelege, dacă nu şi aproba, dar şi de atâţia cari, cu obiceiul românului de a vorbi pe necugetate şi de a arunca pietre în orice geam – fie şi al trenului care trece – *nu ştiu de ce este vorba.*

Iar datoria cui ştie, îşi dă samă şi judecă, e să dea lămuririle care lipsesc.

Îmi pare bine că o pot face în acest loc, sprijinit aşa de puternic de un suveran cu interes mare pentru cultură şi unde, dacă ici şi colo răsună şi glasuri care ar putea să tacă, se dă voie şi cui are ceva ştiinţă, experienţă şi măsură să restabilească îndată ceea ce pretinde adevărul, bunul simţ şi adevăratul interes moral al unui neam de al cărui bine trebuie să fie condiţionat orice.

Academia Română n-a plecat de la nevoia de a strânge împreună un număr însemnat de străluciţi scriitori şi de mari învăţaţi.

Şi aceasta pentru un motiv foarte uşor de înţeles. Scriitorii de foarte mare talent erau aşa de puţini, iar împrejurările nu îngăduiseră a se forma o întreagă pleiadă de cercetători ilustri, cari să se îndemne a lucra şi mai mult prin posibilitatea de a schimba gânduri şi îndemnuri în margenile aceleiaşi societăţi.

Nu, ci îndată după Unirea Principatelor şi aşezarea elementului de temei al dinastiei, deci la 1866, ceea ce a provocat crearea, nu a unei Academii, căci înaintaşii noştri nu îndrăzneau un titlu aşa de mare, ci a unei modeste „societăţi academice" a fost o îndoită necesitate, care în adevăr nu îngăduia zăbavă şi nu se puta satisface pe o altă cale.

Limba românească însăşi era în primejdie. Eliad, acuma un Heliade, dar şi Rădulescu, pentru motive politice, căci pe tatăl său îl chema, nu Radu, ci Ilie, visa de un grai nou care să fie doar un „dialect italian" şi versurile cuiva, care ştia totuşi aşa de adânc comoara noastră de cuvinte, cu toate nuanţele lor, „răsbumbau" de accentele pe care le „dilega", adecă le iubea. Un grup de ardeleni, acasă la ei sau în Bucureşti, erau bucuroşi că Laurian, ajutat de un Maxim de la noi, devenit Massimu, putea să arunce la rebut cuvintele de origine neromană pentru ca bătrânul să ştie că este un „veteran" şi nevasta sa, baba, o „veterană". Trebuia o rechemare la ordine şi, dacă ea se putea face prin adunarea cuminţilor, un mijloc tot aşa de sigur era punerea faţă în faţă, înaintea acestora, a celor nebuni.

Oricât mai târziu, cu deosebirile, obişnuite oriunde, dar pare-că mai ascuţite la noi, ale filologilor, neam şi mai „iritabil" decât al poeţilor, s-ar fi dat lupte, care nu s-au isprăvit încă – eu scriu şi acum cu *î* nu cu *â*, în ciuda

tendinţii de a învedera altfel originea romană, şi nu pot preface *poesia* în *poezie* – s-a trecut de la un sistem de ortografie la altul, aducând şi retragerea unuia din cei mai eminenţi reprezentanţi ai studiului limbii, trebuie să se recunoască meritul Academiei de a fi înlăturat cele mai periculoase şi mai ridicule rătăciri în domeniul lingvistic. Şi ei îi datorim că astăzi se scrie aşa încât între cărturari şi popor, marele nostru inspirator, nu este o prăpastie.

Al doilea motiv pentru care trebuia să fie o astfel de societate, sprijinită pe toate căile de stat, căruia îi era necesar un asemenea organ în afară de organizaţia ministerială a instrucţiei naţionale, a fost nevoia de a face să se adune, fără să se poată produce protestări de peste ganiţă, reprezintanţii autorizaţi ai sufletului românesc de oriunde. Deci, chiar de la început s-au ales, după criterii foarte largi, fără să se caute opere şi fără să se ceară o vioaie activitate literară sau ştiinţifică, români luminaţi şi cu aplecare spre scris din ţările care se aflau supt stăpânire străină. Nu s-au uitat nici basarabenii, cari nu puteau veni, nici macedonenii, cari nu dăduseră mai nimic. Un sinod, de fapt irredentist, dar neatacabil în principiile de bază, s-a putut aduna anual, din toate colţurile românismului, la Bucureşti. Prin Academia Română, aşezând alături de notorietăţile din România liberă preoţi bucovineni, vlădici ai Ardealului, cărturari din Basarabia, s-a lucrat esenţial – nu trebuie s-o uite nimeni! – la pregătirea unităţii naţionale. Erau acolo tainice comunicaţii sufleteşti a căror valoare în soarta poporului nostru e nepreţuită.

Desigur că, la început, au fost şi ambiţii jignite şi pătrunderi nemeritate. Îndemnătorul mai vechi, din anii

săi de student, putea să fie Dimitrie Sturdza, la început puțin amestecat în astfel de rosturi, dar realizatorul, cu un C. A. Rosetti ca factor ministerial, de altă orientare, a fost V. A. Urechiă, a cărui însemnătate literară și științifică era foarte mult contestată. La Iași pornise un curent „modern" în societatea „Junimea", care privea cu neîncredere noul așezământ și, de fapt, totdeauna i-a purtat sentimente care nu erau acelea ale unei colaborații devotate.

Dar, cu vremea, acei cari munceau mai mult au ajuns, cum era și natural, a se impune, și ceilalți cari, ca Maiorescu, veneau doar din timp în timp ca să sprijine alegerea unui prieten, au trebuit să respecte, măcar în aparență, ce criticaseră. Și, pe de altă parte, o astfel de societate e, fără îndoială, și *un club* – de unde vin și anume răspingeri de oameni meritoși, dar cu cari, din cauza unui temperament nenorocit ori din cauza unei lipse de educație care nu e rară între intelectuali, nu se poate lucra – și întâlnirile dese au creat de la o vreme, peste deosebirile de la început, putința, așa de folositoare literaturii, științii, culturii, de a se înțelege.

Astfel, pe la 1880, Academia, cu privire la care se făcuseră și atâtea preziceri defavorabile, se putea considera ca solid întemeiată.

În ea întraseră și oameni cari stăteau în fruntea politicii românești. Aceasta se întâmplă și aiurea, în Franța existând și o formă anume pentru ei: lângă Academia de Inscripții aceea a „știinților morale și politice". Oamenii de lume, ca și acolo, găsesc putința de a pătrunde (să ne amintim prezența, mult, și nu fără dreptate, ironizată, a unui Kalinderu, pentru studii cu privire la „purtarea bărbii la

romani"). Aceşti confraţi nu aduceau perspectiva unor răsunătoare descoperiri, dar prin ei societatea, patronată de însuşi Carol I, a căpătat importante mijloace băneşti, care i-au permis mult timp să dea o mare întindere publicaţiilor sale.

Aceasta provoca însă şi neajunsuri. Cei cari dăruiau puneau şi condiţii. Şcoli de susţinut, burse de distribuit, ajutoare de împărţit. Şi, ca izvoare de venit, moşii de administrat, hârtii de socotit, cu procese de purtat şi o întreagă administraţie de supravegheat. De unde a rezultat, pentru preşedinte, pentru delegaţia permanentă, pentru şedinţile anuale, pentru sesiunea generală, multă pierdere de timp în lungi discuţii pentru scopuri foarte folositoare societăţii, dar care nu aveau nimic a face cu cele fireşti ale unei Academii. Exact aşa s-a întâmplat şi cu deosebitele Academii franceze, care împart – ca şi a noastră, de altfel – şi premii de virtute.

Când această parte de activitate a avut cel mai mare pond, s-a impus omul care o înfăţişa, care o întrupa chiar. Dimitrie Sturdza, cu metoda, disciplina, meticulozitatea şi sâcâiala care l-au caracterizat. Un spirit de hărnicie mărgenită a caracterizat o întreagă epocă de vreo treizeci de ani, în care s-a făcut la Academie ce a vrut şi numai ce a vrut puternicul ei protector, nelipsit, chiar în mijlocul celor mai mari greutăţi de stat, pe scăunelul, potrivit cu talia sa, al unui secretar general, de fapt perpetuu. Ne-am bucurat de binele ce venea de la dânsul şi am avut buna cuviinţă de a-i suporta tirania, chiar în ce avea mai jignitor.

Dar, cu toată pătrunderea în oarecare măsură a intereselor şi pasiunilor unei înveninate politici, *Academia nu s-a*

lăsat aservită unui partid, stăruințele liberale și cele junimiste stându-și față în față la orice prilej, fără a se putea ajunge, cu toată greutatea socială a unui Sturdza și a unui Maiorescu, la o dominație.

Ceea ce s-a alcătuit, organizat și dezvoltat în mijlocul acestor deosebiri și conflicte a fost biblioteca. Formată din daruri, unită, de la un timp, prin voința lui Sturdza, cu colecția, bogată, dar foarte rău administrată, de oameni necompetenți și fără tragere de inimă, a statului, *ea singură, adunând comori, a permis lucrul în domeniul istoriei și al limbii românești.* În acest domeniu esențial, laboriosul și exactul, onestul conducător și asprul supraveghetor care a fost neuitatul Ioan Bianu, dăruit nouă de vechiul Ardeal de ideologi, a făcut adevărate minuni, pentru care binecuvântată trebuie să-i rămâie memoria.

Ca producție științifică, se părăsise ideea de la început a traducerilor din clasici, ajunse în sama Casei Școalelor. Ediția, totuși așa de necesară, a vechilor texte, între care și cronicile, ar fi trebuit să treacă, după legea adusă de Ioan Bogdan, în sama unei comisiuni speciale, căreia din nenorocire i-au lipsit, aproape îndată, prin greutățile războiului și ale vremii de îngustare de după război, fondurile. Dar colecția „Hurmuzaki", de documente străine, și acuma reprezintă o glorie a Academiei. Iar Dicționarul, la care se lucrează și astăzi, încet și răbdător, a luat ființă prin buna organizare a domnului Sextil Pușcariu. Și secțiile istorică și științifică, biruind mari greutăți materiale, și-au urmat, an de an, o activitatea pe care numai invidia și răutatea o pot tăgădui.

Vremea nouă a adus idei care s-au primit fără împotrivire, ca admiterea reprezintanților sociologiei și dreptului, ai artelor. Nu s-a făcut greșeala de a schimba pentru aceasta, cum se propusese, însești vechile și sigurele temelii. Ele sunt încă bune și pe ele se poate clădi orice nu schimbă însuși rostul și tradițiile sigure ale Academiei.

Încetinirea în lucru, care s-a observat, nu vine, cum le place a crede criticilor ușurateci, lipsei de pricepere sau de voință de lucru a membrilor deosebitelor secțiuni, ci brutalității cu care s-a făcut exproprierea moșiilor, ceea ce a adus starea, necontenit amenințată, din ultimii douăzeci de ani. Dar o bună chibzuială a reușit să facă posibilă, după ce s-a părăsit proiectul unui măreț palat în locul celor două căsuțe mici până azi nelegate între ele, măcar ridicarea impunătorului depozit de cărți, la care în curând se va adăugi, dintr-un dar al guvernului, o clădire nouă.

Așa fiind, Academia Română nu merită numai respectul acelora cari lucrează în colecțiile ei, cărora li s-a restituit cea mai mare parte din depozitele rămase în străinătate, ci și acele daruri ale oamenilor bogați de cari de prea multă vreme a fost lipsită. Nicăieri aiurea ele n-ar putea fi administrate mai cinstit și cu un mai mare folos pentru cultura națională.

„Neamul Românesc", 23 iunie 1936.

LII

DESPRE ORGANIZAREA MUNCII ŞTIINŢIFICE

Niciodată nu s-a vorbit aşa de mult de ştiinţă ca astăzi; niciodată n-a fost mai tare credinţa, care e în parte greşită, că prin ştiinţă se poate atinge[1] orice şi că ea însăşi ajunge pentru a face fericirea omenirii, care, ea, şi nu cunoştinţa a cât mai multe lucruri, oricare ar fi ele şi oricum s-ar lega între dânsele, e scopul cel mai firesc şi cel mai înalt al silinţilor noastre.

Când se spune astăzi „ştiinţific", îşi închipuie cineva că a întrecut orice altă măsură, că mai presus de ce e vrednic a se numi astfel nu se mai află nimic pe lume, iar, dimpotrivă, a spune că nu e „ştiinţific" un lucru înseamnă a-l coborî cum nu se poate mai jos. Nu mai vorbim de cea mai mare jignire ce se poate face unui scriitor, unui profesor când i se spune că e „neştiinţific".

De fapt, când se vorbeşte aşa, nu e ştiinţa însăşi ce se are în vedere, ci metoda, buna rânduială, logica, legătura lucrurilor între sine, îndreptarea lor către aceeaşi ţintă. Deci se laudă această metodă, care e numai călăuza omului de ştiinţă şi de care spiritele mari, obişnuite a sări peste treptele

[1] În „Neamul Românesc": „*ajunge la*".

mijlocii, se pot chiar lipsi, știința însăși rămâind mai sus cu mult decât această bună și folositoare slugă a ei.

Știința servește astfel de metodă, dar *în dezvoltarea ei, din nenorocire, nu se observă nici o metodă, și tocmai de aceea, și cu exemple de la noi*, vreau să vorbesc în acest șfert de ceas.

Orice știință are treptele, ierarhiile ei, față de dânsa însăși, dar sunt și alte trepte care se hotărăsc prin legăturile ei cu societatea pe care trebuie s-o ajute.

Știm că sunt și spirite înalte și reci, sigure și aspre, cărora puțin le pasă de ce se întâmplă în jurul lor, de ce pot să găsească acolo pentru dânșii, de ceea ce de la dânșii poate să plece pentru acei mulți cari n-au aceleași puteri ale minții sau măcar aceeași pregătire și aceeași experiență. Ei sunt necontenit în urmărirea adevărului întreg și numai a lui. Partea practică a științii, știința aplicată, căreia i se datoresc atâtea minuni, nu-i interesează deloc și ei o lasă spiritelor mai slabe, la care e mai ușoară ceea ce s-ar putea numi doar iscodire, și nu marea descoperire.

Cine s-ar gândi să condamne oameni de aceștia cari uneori sunt, fără să vrea, binefăcătorii unei omeniri pe care nu vreau să o cunoască și cu atât mai puțin să se aplece asupra nevoilor ei multe și grele! Dar e de neapărată nevoie ca o altă misiune să și-o ia cineva asupră-și, și nimic nu poate fi mai frumos decât să se găsească la același om de știință și urmărirea adevărului și punerea lui în legătură cu ce dorește lumea dimprejur.

Dar, ținându-se cineva numai în domeniul științii teoretice, ea se cuvine a fi cultivată după valoarea ce o are în sine, dar și după folosul pe care-l poate aduce adevărul fecund ce s-a descoperit.

Să încerc a o arăta prin exemple, întâi pentru gradaţia teoretică însăşi.

Este şi în această mai înată ştiinţă ceva care s-ar putea numi diletantism şi de care se ştiu feri numai minţile cele mai puternice.

O curiozitate bizară, aproape nesănătoasă uneori, opreşte şi pe cei mai mari descoperitori asupra unor subiecte despre care nu se poate spune că n-au dreptul de a fi cercetate, fiindcă orice poate să ne atragă cu dorinţa, cu pasiunea de a-l înţelege, dar nu ele ar trebui să treacă întâi.

În domeniul medicinii, de exemplu, boli grozave chinuiesc şi seceră omenirea. Cei mai înzestraţi dintre cercetători ar trebui să se îndrepte cu toate sforţările lor către dânsele. Ce marc folos ar ieşi de acolo pentru lungirea vieţii şi pentru păstrarea acelei cantităţi de linişte şi fericire pe care ne-o îngăduie soarta! Legaţi unii de alţii, aceşti oameni de ştiinţă, ar trebui să se străduiască a descoperi taina grozavă, a da lupta cu dânsa, a o învinge. Şi în cele mai multe cazuri s-ar fi ajuns departe cu această muncă disciplinată a celor mai chemaţi dintre învăţaţi.

În loc de aceea, prea adeseori comunicaţiile ce se fac au în vedere surprize, cazuri accidentale, interesante fără îndoială, dar fără urmări, fie măcar în sensul unor generalizări fericite. Se adaugă astfel la imensa cunoştinţă a lucrurilor indiferente sau aproape indiferente, din care se compune acest tezaur al ştiinţii cu care adeseori nu se poate cumpăra nimic.

Nu mă voi opri asupra atâtor zădărnicii ale unei cugetări filosofice care se încurcă ea însăşi în simple formule de care se ocupă doar specialiştii pentru a opune alte formule, tot aşa de impunătoare şi, când te uiţi bine, tot aşa de sterpe.

Să ne gândim însă la ce dă acea știință istorică, de care unii sunt așa de mândri, nedându-și sama de câtă poezie personală trebuie să fie cuprinsă în ea pentru ca să aibă o adevărată viață, fără care nu mai avem a face decât cu un repertoriu de fapte, de nume și de date care nu numai că nu folosesc, dar înspăimântă.

Pentru orice țară și orice neam sunt anumite mari probleme de care atârnă dreptul și viitorul lor. Astfel vechimea locuinței neamului[1] în patrie, dovedirea unor însușiri mai înalte, rolul pe care-l joacă în omenirea întreagă.

Dacă oamenii cei mai înzestrați s-ar fi ocupat cu ele, poate că nu s-ar fi ajuns la o rezolvire întreagă și definitivă, dar lumina ar fi pătruns în mijlocul lor și atâtea lucruri ascunse ar fi ieșit la iveală. Și ce înfățișare limpede, dacă nu populară, ar pune la îndemâna oricărui om cult, cu mijloacele necesare ca să poată apăra comunitatea din care face parte!

În loc de aceasta, cercetători[2] în adevăr inteligenți, unii chiar superiori, cu ce nu se ocupă! Cu biografia amănunțită a unor oameni pe cari dacă ar fi trăit în vremea lor nici nu i-ar fi învrednicit de o privire. Cu deslușirea unor lucruri de o minimă importanță. Cu chestiuni ca aceea, de care se ocupa un Faguet, dacă Sainte-Beuve criticul a iubit pe soția lui Victor Hugo cu sau fără respect pentru prietenia față de marele poet. Cândva un conferențiar francez la Universitatea din București ne dădea să alegem între iubirile lui Lamartine și muzica supt Carol cel Mare. Aceasta – aici!

Nu, știința o cerem și către nevoile acestei societăți. E vremea ca ea să-și dea samă de aceasta.

„Neamul Românesc", 28 iunie 1936.

---

[1] Cuvânt lipsă în „Neamul Românesc".

[2] În „Neamul Românesc": *oameni.*

LIII

DRUMURI PRIN SECUIME

Revin dintr-o excursie în secuime, cercetată pe linia Oltului de sus, sat de sat, în legătură strânsă cu lumea de acolo care mi-a făcut mie, și membrilor Ligii Culturale, al cării congres se ținuse la Brașov, cetatea de miazăzi a țărănimii secuiești, cea mai bună primire și pot să aduc la cunoștința celor mulți cari ascultă aceste comnicații, că n-am întâlnit pretutindeni, și, cum o să arăt, la toți, de toate felurile și de toate originile, decât liniște, dorință de muncă, bună înțelegere și pricepere pentru rosturile statului român și pentru ce se deschide acolo la toți locuitorii.

E astfel cu totul altceva decât vechea închipuire despre secui – afară, bineînțeles, de românii cari sunt încă români și de aceia cari au fost români, cari merg la una din cele două Biserici ale noastre, cari au, firește, aceleași începuturi, cari doresc să se poată înțelege cu noi în limba lor firească, limba strămoșilor, dar cari au ajuns să nu știe decât ungurește. Acești sunt frați ai noștri pe cari trebuie să-i ajutăm cu toate mijloacele statului și ale societății, și ale celui mai depărtat punct românesc, dator să ajute și el cu ce poate, și va veni vremea, dacă vom fi oameni

vrednici, ca să avem cu totul la noi, împreună cu noi și sufletește, până la vorbirea dulcii noastre limbi, aceste mii și mii de oameni cari, cândva, au putut să fie priviți ca pierduți pentru neam.

Dar înșiși secuii, socotiți cândva, de unguri cu mândrie, de noi cu groază, ca niște urmași ai lui moș Attila, care este el însuși altceva de cum îl credem – un împărat turanic, un mare rege pe urmele lui Decebal, un înalt demnitar al Imperiului roman – nu samănă pe această linie cu figura și apucăturile pe care ne-am deprins a ni le închipui. Sunt oameni de energie, desigur, dar și de înțelegere și de ascultare, legați de locurile unde înaintașii lor au fost trimeși, abia pe la 1200, mai ales de Cavalerii Teutoni, și nu mai înainte, grăniceri, mult mai mult decât o maghiarime de care se deosebesc, cum s-ar dovedi ușor de o cercetare mai atentă, în tot ce privește adânca lor viață populară și, mai ales, niște harnici săteni, cari și-au făcut case de toată frumusețea, cu care nu se pot asămăna cele, abia înjghebate, ale multor unguri din stepă, păstori și conducători de herghelii, și le gospodăresc cu un admirabil simț al rânduielii și chiar al frumuseții. E o plăcere să vezi toată buna ordine, toată curățenia și toată disciplina acestui prețios element popular, menit să aducă, în orice formă, cele mai mari servicii țării strălucite la întemeierea și dezvoltarea căreia trebuie să lucrăm cu toții.

E drept să adaug că și din partea acelora asupra cărora n-avem nici un drept istoric și pe cari a încerca să-i deznaționalizăm ar fi și o zădarnică prostie, am întâmpinat o bună primire la care nu i-a silit nimeni. Adesea ei au ieșit înaintea noastră cu voie bună, nu numai cu o vulgară curio-

zitate, şi ar fi fost bucuroşi să înţeleagă ce spuneam noi într-o limbă care le-a rămas străină. Se vedeau şi la dânşii acele străvechi tradiţii de ospitalitate care vin de la anticele neamuri a căror parte în alcătuirea tuturora e mult mai mare de cum suntem deprinşi a crede. Am văzut în fruntea celor cari ne salutau, dacă nu clerul catolic, care, de fapt, duce acolo mai mult lupta pentru biserica sa, pe cutare predicator calvin, a cărui figură era, de altmintrelea, cea mai caracteristic şi mai frumos românească, şi, dintre intelectualii locali, domni şi doamne, nu lipseau la întrarea satelor, fără a se putea descoperi pe feţele lor un antagonism naţional, care, faţă de ce a fost până ieri, nu putea decât să fie cu totul îndreptăţit. Li s-a cerut să puie la fereşti un steag care nu e al naţiei lor şi au făcut-o cu ascultare, dacă nu şi cu plăcere, pe când la Braşov abia ici şi colo, la saşi, era acelaşi steag al ţării, legat mai totdeauna şi de acel steag săsesc de două colori care nu e măcar al comunităţii naţionale din care fac parte germanii Ardealului.

Nu. Problema secuiască n-o vom rezolvi cu duşmănie şi nici cu neîncredere, ci cu un larg simţ de umanitate, cu o strictă grijă a dreptăţii şi cu amintirea a tot ce ne leagă de aceşti oameni cari au luptat supt steagurile lui Ştefan cel Mare, cari au ucis pe domnul nemeşilor, cardinalul Andrei Báthory, cari au servit cu cel mai mare devotament pe Vodă Mihai pentru că era „viteaz" ca şi dânşii şi cari sunt de generaţii întregi în casele de dincoace de Carpaţi cei mai activi colaboratori ai gospodăriilor noastre, ducând apoi în satele lor din margenea Carpaţilor, împreună cu o agonisită, greu muncită, care-i ajută să-şi dezvolte rosturile materiale, şi multe amintiri de atingere cu ai noştri care nu sunt

totdeauna din cele mai rele. Nu-şi dă samă cineva – şi, supt raportul moral, e şi o oarecare jenă – cât sânge amestecat e la oamenii cu cari putem vorbi şi într-o românească de nuanţă nu ardeleană, ci de prin Bucureşti.

Spunem: secui, dar câte feluri de secui nu sunt în ceea ce priveşte adevăratul caracter al rasei! Cealaltă linie, care se întinde de-a lungul muntelui, prezintă un tip cu totul deosebit şi de al cărui suflet, mai închis, ne vom putea apropia mai greu. Pe unde am fost, adecă am revenit, cu o mai bună putinţă de a cunoaşte lucrurile şi oamenii, nimic nu e mai rar decât să se găsească un secui de rasă. Sunt fără îndoială atâţia români cari s-au contopit în mulţimea colonizată, cu privilegii mari de ţărani liberi, de ostaşi grăniceri, aşezaţi supt hotnogii lor căpitani, ca să poată lupta cu cine ştie ce iuruşuri noi de barbari venind prin pasurile carpatice din nesfârşitul rezervoriu al stepei; sunt şi saşi cari au fost atraşi în astfel de alcătuiri şi şi-au pierdut fiinţa etnică. Se recunoaşte părul blond, ochii albaştri de cicoare ai rasei germanice, pe lângă un alt albastru, vioriu, pe care-l găseşti până sus la Topliţa şi în care n-ar fi de admis aşa de uşor un amestec nemţesc. Dincolo, la răsărit, sunt însă trupurile mărunte, feţele galbene cu micii ochi negri, delicata structură osoasă a craniului lungăreţ, însuşiri care trimet toate, nu la aristocraţia turcească din care vin mulţi dintre ungurii în adevăr curaţi, ci la masa blândă a finilor, cari au dat cel mai mult sânge neamului pe care soarta l-a adus la convieţuirea cu noi.

Cum de au ajuns atâţia dintre ai noştri să treacă la dânşii? Tot aşa cum s-a întâmplat cu încă un element romanic, cu totul pierdut pentru ai lor, prin aceea că, fiind

catolici, n-au legătura cu altă biserică prin care să se poată păstra deosebit şi să poată recâştiga ceea ce momentan au lăsat să li se ia ori au cedat de bunăvoie. E vorba de italienii aduşi pentru lucrul la calea ferată. Aşezaţi într-o ţară aşa de bună, între vecini cari i-au privit cu prietenie, ocrotiţi de seniorii cari aici au jucat, şi pentru înstrăinarea românilor, un rol aşa de mare, îngrijiţi de preotul „romano-catolic", crescut ca naţionalist maghiar, ei au numai în numele lor urmă de ce au fost. Incuscriţi cu secuii, i-au dat şi ci încă un adaus de rasă mai frumoasă.

Sunt în secuime, mai ales în această secuime pe care am cercetat-o acuma, nu numai români foarte vechi, aceia pe cari i-a găsit colonizarea, ci şi – precum chiar astăzi am arătat-o la Academia Română – de aceia cari, pentru lucrări ca ale italienilor, la cutare *glăjărie*, fabrică de sticlă, de care se vorbeşte aşa de mult în documentele ce am aflat, ori pentru tăiatul pădurilor, au fost aduşi tocmai din Săcele sau din Ţara Făgăraşului, cu vechile lor datine şi cu preţioasele cărţi bisericeşti, din fericire păstrate, prin care se învedereazâ povestea originii lor. Nu e nici măcar un secol de când încetul cu încetul ei au alunecat către părăsirea rostului lor adevărat, la care, prin şcoală şi biserică, se revine pentru copiii ce cresc astăzi şi grăiesc uneori o aşa de curată limbă pentru care, de altfel, sunt potrivite – un filolog ar putea s-o constate – înseşi organele lor de vorbire.

La început am fost prin aceste locuri – trebuie s-o spunem – egoişti şi lacomi, noi, organele de cârmuire ale noului stat. S-a făcut nu o dată o batjocură cu pământul, în clipa de mare dreptate, dar care trebuia să fie şi de cea mai atentă şi gingaşă chibzuială, a exproprierii. S-au lăsat ispitiţi

la împroprietărirea „de recompensă națională" atâția cari trebuiau să refuze, cu indignare, cum am făcut-o cu. S-au lăsat cutărui conte absenteist, care stă în Cehoslovacia, sute de hectare din cel mai bun pământ, trecând peste prescripția formală a legii.

Dar greșelile au fost îndreptate de alți factori. De o administrație nesfârșit mai bună, de un corp învățătoresc vrednic de toată lauda, dar, înaintea tuturora, de un admirabil cler, a cărui icoană cea mai nobilă e entuziastul protopop Nistor, vechi cetitor al revistelor mele iredentiste, pe care mi le-a arătat în marele și frumosul sat-model – și pentru orice țară de înaltă cultură apuseană – Arpătac, al cărui nume a fost, ca și multe altele, strâmbat de ușoare capete înnoitoare. Unii cu veche dârzenie de aprigă luptă, alții tineri și blânzi, știind mai bine meșteșugul gingaș al sufletelor. Pătura politică, din fericire, nu-i fură de la cea mai înaltă datorie a lor.

De dincoace vine un sprijin care nu se poate semnala și recomanda de ajuns. Școli normale, secții ale Ligii Culturale își aleg sate unde nu trimet numai cărți, ci, dacă nu e biserică, ridică troițe frumos lucrate și, unde arama sună numai la biserica altora, trimet clopote. Astfel de oameni arată nu numai ce avem în inima noastră pentru ardeleni, dar și ce suntem în stare a face pentru dânșii. Și pe urma unor astfel de vizite cu inimile pline de daruri rămâne o amintire înduioșătoare de trainică recunoștință.

Nu ne dăm samă îndeajuns de ce putem face când suntem pe drumul cel bun. Ce se înfăptuiește în secuime astăzi e o strălucită dovadă.

„Neamul Românesc", 12 iulie 1936.

LIV

O NOUĂ LITERATURĂ, – DE CE?

O înnoire a literaturii – se vorbeşte aşa de mult de aceasta şi mulţi, neavând talent, cred că ajunge a se prezinta ca muschetarii acestei literaturi noi – se face de la sine, fără idei revoluţionare, fără sfidări şi gesturi de răscoală, fără atacuri împotriva înaintaşilor, prin singura apariţie a unor forţe tinere[1], formate în alte împrejurări şi care fără voie dau scrisului lor o altă formă.

E o refacere individuală a unei forme a scrisului care trebuie înlocuită sau mai curând întărită, împrospătată, întinerită, pe acelaşi trunchi naţional, cu alta.

Aşa s-a făcut la noi de foarte multe ori. Noi deosebim generaţii ca să le putem studia mai bine sau ca să dăm o împărţire mai potrivită, însă scriitorii de atunci n-au avut pretenţii de inovatori numai pentru că s-a întâmplat să se nască după alţii, căci trebuie să se ţină sama că în unele regiuni un tradiţionalism îndărătnic face ca tinerii să aibă de la primele manifestări un caracter mai arhaic, pentru a nu zice mai bătrâcios, decât atâţia din oamenii maturi. Să ne

[1] În „Neamul Românesc" urmează: *noi.*

gândim şi la ce reprezinta în literatura germană cutare tirolez faţă de scriitorii de oraşe mari, din Berlin sau din München, sau la caracterul, corespunzător secolului al XVII-lea, pe care şi astăzi îl are un scriitor francez din Canada şi chiar, evident, dintr-o epocă mult mai nouă, un scriitor din Elveţia romandă. Chiar un poet, un povestitor din lumea săsească a Ardealului, un Meschendörfer desigur, prin lumea pe care o cunoaşte şi o descrie, nu e contemporan sufleteşte cu aceia cari reprezintă în Reich, ba chiar în Viena, aceeaşi literatură.

Revoluţii literare, cu detronări, distrugeri, înscăunări de domnii noi, cu poeţii şi criticii lor, până astăzi, când luăm, cum se va vedea, lucrurile gata făcute de alţii aiurea, nu s-au pomenit la noi, de când avem, nu o risipită producţie patriarhală, ci o literatură vrednică de acest nume, asemenea cu acelea din Apus.

Romantismul de pe la 1830 n-a trebuit să dea[1] aici o bătălie înverşunată contra unui clasicism îndărătnic, organizat pentru rezistenţă şi foarte hotărât să nu plece, cu modele şi cu oamenii săi cu tot. Eliad e şi clasic şi romantic în producţiile tinereţii sale, şi Costachi Negruzzi tot aşa. Buna noastră deprindere seculară e de a lua din toate părţile şi de a face o sinteză proprie care nu se poate numi şi defini după ce s-a întâmplat în altă ţară. Şi acelaşi Eliad, ca şi acelaşi Negruzzi, sunt şi „naturalişti" în cel mai bun înţeles al cuvântului, prin darul de a vedea realitatea specială de înaintea lor şi prin stăpânirea mijloacelor trebuitoare pentru a o reda întocmai. Un Asachi a pişcat toate coardele lirei, şi clasicul de formă strictă, de senină prezintare şi

[1] În „Neamul Românesc": „*deie*".

superioară armonie a trezit ceva mai târziu vedenii de cea mai aeriană şi mai ciudată imaginaţie, istorică şi legendară. Puternica originalitate a lui Grigore Alexandrescu a nemerit şi într-o fabulă cuprinzând critica păcatelor zilei şi în vrăjirea morţilor glorioşi din taina mânăstirilor medievale şi în elegii care nu aparţin de fapt unei singure epoce. Un oarecare eclectism e în fundul fiinţii noastre, ca şi o imperioasă nevoie de unitate în tot ceea ce facem.

Când a apărut Alecsandri, el n-a dat luptă contra nimănui, şi nimeni n-a încercat să taie calea aşa de simpaticei poezii nouă în care atâţia din cei cari puteau fi socotiţi ca vechi găseau multe elemente comune cu felul lor propriu de a scrie. Şi, când, după lunga lui regalitate într-o vreme când nu se căuta în poezie nici o atotputernică şi de nimic îngrădită sinceritate, nici o dureroasă experienţă personală şi cu atât mai puţin dezlegarea tainei de care în toate privinţile suntem încunjuraţi, a răsărit altă lume, altă „generaţie", zicem noi, cum nici o vorbă amară n-a ieşit de pe buzele poetului încununat contra urmaşilor săi fireşti, închinându-le, cu un gest de boier cavaleresc, „al său apus", tot aşa strălucitul reprezintant al unui răsărit cu alte raze şi colori, Eminescu, începea, orice ar fi strecurat pentru unii în notele sale intime, prin acea osândire de sine însuşi şi de toţi ai vremii sale care e, cu flori aruncate stăpânitorilor literari ai zilei şi mai vechilor predecesori, *Epigonii*, acest desperat strigăt către armonie, sinceritate şi măsură.

E un exemplu de urmat, cu atât mai mult, cu cât gestul de supremă modestie al cui se închina la morminte şi glorifica pe mai bătrânii decât dânsul venea de la o înzestrare genială de care totdeauna poporul nostru va fi mândru.

Revoluțiile de care ni se vorbește, prefacerile care ni se recomandă, drumurile nouă, încă nepietruite, prin huceagurile și pietrișurile cărora e invitat întreg tineretul rupt de noi ca de niște nevrednici uzurpatori cu o existență sufletească prea mult timp prelungită, aceste revoluții pot fi înțelese și admise numai în cazul când o *transformare adâncă s-a făcut sau în sufletul creator sau în materialul de experiență care-i stă înainte pentru prelucrare.*

Sufletul producătorilor se poate preface radical doar printr-un amestec de rase, cei noi aducând un alt fel de a fi.

Așa, după Galia romană, care dădea poeți ca un Sidonius Apollinaris, strâns legat de seculara tradiție a Romei, a venit Francia năvălitorilor, în care, prin cucerire și așezarea biruitorilor, s-a produs pătrunderea sângelui germanic, fie și într-o măsură mult mai mică de cum credem. Atunci firește că, încetând această poezie de străvechi ritmuri, de comparații mult timp întrebuințate până la o înaintată uzare, s-a scris, și supt influența unui creștinism a toate stăpânitor, epopeea în proză a lui Grigore din Tours. Sau, după scrisul în Anglia al regelui anglo-saxon, pur germanic, Alfred, cu totul altfel s-au manifestat cei dintâi poeți francezi, cu înstăpânirea în Britania Mare a normanzilor, cari au dat țării, în toate privințile, o altă aristocrație.

Copiii noștri sunt însă din aceeași plămadă ca noi, și o mare sinteză cu minoritățile, desigur posibilă, nu s-a produs în așa măsură încât să poată avea consecințe în ordinea literară.

E oare, numai de pe urma sporturilor, a primatului câștigat de dovada unei puteri a cării chinuită oboseală n-are a face cu acele „Jocuri olimpice" al căror nume se ia astăzi

așa de mult în deșert ori de pe urma strecurării în suflete a unui misticism care înlocuiește tradiționala religie așezată, un alt material de construcție decât acela din care au cules cele vreo două generații precedente de care s-ar putea lega în chip natural acest tineret?

Mi se pare că nici societatea atât de zbuciumată și zăpăcită de astăzi nu-și datorește aspectul unor noi factori creatori, constructivi. Ea e numai cea veche întoarsă pe dos, defectele ei ieșind obraznic în locul calităților care trebuie pentru moment să se ascundă. Pare nouă, fiindcă e inferioară și are aparența de tineret, fiindcă peste prospețimea ei, încă neînvederată, au întins o groasă pătură de fard, supt care recunoaștem trăsături care sunt tocmai ca și ale noastre. Se face prea mult caz de un nou fond postbelic: e, deși se strâmbă așa de urât, tot vechea figură, care plânge și râde, a umanității milenare, îndurându-și suferințile și purtându-și luptele.

Nu, în loc să se împroaște și cu formule și cu injurii, să se revie la ce este adânc omenesc!

Atunci se va vedea ce bine sămănăm unii cu alții, cei mai simpatici tineri chiar, cu cei mai respectabili bătrâni.

„Neamul Românesc", 2 august 1936.

LV

ÎMPĂRȚIREA ISTORIEI ROMÂNILOR

Isprăvind, cu multă muncă și sforțare, și volumul al doilea din *Istoria Românilor* pe care am făgăduit-o – și sunt deprins a mă ține de cuvânt – înaintând cu spor în tipărirea celui de al treilea și având redactată în cea mai mare parte al patrulea, care înfățișează cele dintâi alcătuiri de stat ale poporului nostru, a trebuit să mă gândesc la împărțirea acestei vieți a înaintașilor noștri ca să o împart în capitolele ei firești.

Desigur e foarte ușor să rânduești atâta trudă, luptă și suferință după comodele săltare ale Domnilor. Voievozi mici, stăpânitori mari, eroi și oameni de nimic, deschizători de cale și trândavi profitori, trec toți laolaltă. Se înșiră, pe anii de stăpânire, icoanele, așa de deosebite, și faptele, care nu sunt de aceeași calitate, ale celor cari au condus ceea ce numim, cu un termen de scădere, venit de la străini, și care ar trebui să dispară ca și ridiculul cuvânt rusesc de *hospodari*, pe care-l mai întrebuințează câte unul scriind în alte limbi, Principatele, și se crede că astfel are cineva înainte o adevărată Istorie a românilor. N-are nu știu cine, care s-a grăbit și s-a și cam pripit, de să-și muște buzele, un capitol

despre Lațcu Vodă, care, pentru conștiința de sine a acestui popor, nu înseamnă chiar nimic?

După sensul și după direcțiile vieții înseși a unui popor se fac împărțirile, și firește ele sunt altele într-o scurtă carte de informație și altele când ai în vedere o dezvoltare de atâtea veacuri, care ne-a adus acolo unde, foarte sus, la loc de mare, de supremă primejdie, în fața căreia trebuie să ne strângem cu toții, ne găsim acuma.

Să ne ferim a împărți acest zbucium și această încordare după ce ne-au dat alte state, alte națiii, alte puteri și alte stări de spirit! De la ce s-a petrecut în noi înșine trebuie să luăm elementele hotărâtoare pentru a fixa termeni care nu sunt decât popasuri ale unei înaintări, chiar dacă uneori și chiar pe multă vreme, am fi fost răspinși în urmă de un nenoroc care în acea vreme nu se putea birui.

Făcând altfel, ajungem la o înfățișare împiedecată și umilită, la niște anale de robie, așa cum s-a întâmplat și cu o națiie mai mare, atât de iubită nouă, națiia italiană, a cării nobilă istorie se scrie, înșirând stăpânirile, care se urmează, ale ostrogoților, longobarzilor, bizantinilor, francilor, spaniolilor, francezilor de mai târziu, austriecilor, pe când lucrul prețios, de care e vorba, este alcătuirea unei rase, întâile ei manifestări, biruințele și triumfurile alături de îndurările ce a trebuit să sufere.

Pe aceste temeiuri, iată la ce perioade m-am oprit, și nu cred să fiu adus vreodată, dacă m-aș mai apropia, și după această încordare, de istoria nației mele, să le înlocuiesc prin altele. Aceasta, natural, fără nici un gând de a le impune altora, mai modești sau mai încrezuți, cari, cum e omul,

judecă după capul pe care-l au, şi mai adesea după capul pe care nu-l au.

De *strămoşi* se cuvine a vorbi. Altă dată i-am înlăturat, fiindcă ni[1] se părea că prea mult, şi de prea multă vreme, se vorbeşte de dânşii, aşa încât noi, cu firea şi cu fapta noastră, care fără îndoială a fost şi e vrednică de interesul tuturora, dar, mai ales, de nesfârşita noastră iubire, ne cam pierdem în umbra lor cea aşa de largă. Au dreptul să se pomenească despre ei aceia cari ne-au fost strămoşi, şi nu numai romanii, ci, pe cât li se cade, aşa de mult! şi ceilalţi, marea, viteaza şi atât de nedreptăţita, în vieaţă şi în scris, rasă a tracilor. A-i urmări şi căuta, a-i înţelege, a-i preţui e de nevoie nu numai pentru că ei au un rost în istoria lumii întregi, dar *pentru că ei sunt vii.* Pentru că-i avem în noi, pentru că numim ape şi munte după vechile lor cuvinte, pentru că lumea satelor noastre se îmbracă şi creează frumuseţă după datina lor milenară, pentru că anume aşezăminte, din fericire nu cu totul desfiinţate, vin de la ei, pentru că în gândul şi simţirea noastră e ceea ce a trăit într-înşii.

Şi, alături, Roma nu e o cucerire şi o dominaţie de împăraţi, ci o putere a rasei ieşite din amestecul italic, o voinţă a miilor de oameni cari, de la sine, fără conducători şi fără garanţie, au luat lumea în piept şi şi-au supus întinse ţinuturi peste care numai pe urmă au zburat, ca să protege cu largile lor aripi, acvilele Cezarilor.

A venit o vreme când ele s-au dus de pe malul stâng al Dunării, dar aceasta nu putea să însemne, cum caută s-o afirme din nou, cu o nesfârşită ură, ştiinţa ungurească, pornită iarăşi într-o oarbă furie, servită şi de renegaţi, desfiinţarea

[1] În ediţia princeps greşeală: *mi.*

unui neam, o *dispariție*. Legenda Dunării hotar – nici măcar hotar de stat, fiindcă Roma nu putea să *renunțe* niciodată și ea *n-avea dreptul* să părăsească nimic din ce ajunsese a face parte din însăși esența ei indestructibilă – această legendă de mărginire și de îngustare trebuie și ea părăsită. Am fost pe amândouă malurile strămoșeștii Dunări, trecând de pe unul pe altul ca în casa noastră, și rasa românească, pe alocuri robită și strâmtorată, amenințată de peire, a văzut, de-a lungul secolelor, apele a trei mări.

Așa fiind, vremea când statul roman se dăduse o clipă înapoi, cu gândul, neapărat, de a se întoarce iarăși în ceea ce de drept i se cuvine, dar *neamul exista și era în plină dezvoltare*, nu se cade să fie cuprinsă supt jignitoarea firmă de: năvălirile barbarilor. Aceștia, în fond adânc respectuoși față de imperiul pe care-l serveau pe bani, când nu mai erau stăpâniți de frică, au putut să stea, ca răsculați, în fața legiunilor, nu totdeauna fericite în lupta cu acești neastâmpărați, dar *față de satul nostru ei, cari n-aveau ideea de stat* și mijloacele unei administrații, nici destoinicia de a cârmui după modelul pe care l-a lăsat pentru toate timpurile Roma, n-au fost, fercască Dumnezeu, niște jăfuitori din ură, niște stăpâni politici și niște tirani. „Satul fără stat", întâia împărțire a vieții poporului românesc, i-a hrănit, i-a sprijinit, ba uneori, alipindu-se la atacurile lor în largul lumii, i-a și întovărășit ostășește. „*Oamenii pământului*" au rămas.

O a doua împărțire e a *creațiunii de stat*. Nu, vă rog, „întemeierea Pincipatelor", supt care firmă s-au dat mai ieri încă lupte așa de înverșunate între două concepții istorice deosebite, fiecare cu argumentele și cu datele sale. Ci această epocă, de un interes dramatic, începe de la *cea dintâi colaborare a elementului românesc* la formațiuni de

stat nouă, în afară de ideea romană, şi oricare ar fi numele şi baza majoritară sau clasa conducătoare a acestor state. Numirile naţionale nu erau pe atunci un obicei şi o necesitate. Formule politice cunoscute, legate de o glorioasă stăpânire, se primeau şi de popoare care ştiau bine ce au făcut ele, dar nu socoteau că se cuvine să iasă dintr-o tradiţie admisă. Astfel am fost şi *ctitori de state* „bulgăreşti" fără să aibă cineva dreptul de a se face Domn exclusiv peste o ispravă care este şi a noastră.

Dar, odată cu epoca modernă, astfel de *formaţiuni amestecate şi confuze* s-au înlăturat de la sine. *Instinctul popular s-a înălţat la caracterul de stat şi la ţinta dezvoltării.* În Argeş sau pe malurile Moldovei, întemeietorii, cari sunt, mult mai curând, continuatorii vechilor Domnii, ai *judeţelor de pe vremea satelor fără stat,* s-au înfăţişat ca nişte *căpetenii încoronate, cu drepturi împărăteşti depline,* ai unor Ţări Româneşti, cea din nord ajungând a-şi zice, spre deosebire de cealaltă, ţara Moldovei, deşi acuma hotarele ei mergeau mult mai departe decât cursul de sus, clar şi sprinten, al unei ape de munte.

După vremea Ţărilor Româneşti ocupate de consolidarea şi legătura lor între sine a venit o alta, în care s-au dat dese şi grele lupte, cu multă durere şi destulă mângâiere în conştiinţa marii datorii de îndeplinit: vremea apărării contra multor râvnitori la pământul deschis prin sudorile noastre rodirii, dar în fruntea duşmanilor, străini de noi în toate privinţile şi duşmani fireşti prin însăşi raţiunea de a fi a puterii lor, deşi înveşmântată, răpede, în haina romană a Bizanţului, au fost turcii osmanlâi, reprezintanţi ai Asiei cotropitoare. E deci *epoca apărării naţionale,* cu Ştefan cel Mare în frunte, ca urmaş el însuşi al românului schimbat la înfăţişare care a fost Iancu Vodă

„Hunyadi". Nu o vreme de cruciată ca în Apus, ci de defensivă națională. Dar, ca însușire de căpetenie a conducătorilor, o vreme de *cavaleri*.

Urmașii lui Mohammed al II-lea au admis granița Dunării: mare fapt pentru noi. Am fost liberi să încercăm *fapta noastră*. Am făcut-o în legătură cu ideile Renașterii apusene și cu tendința europeană spre eroism. Fie și cu chibzuiala, oarecum personală și egoistă, a lui Petru Rareș și cu bolnăvicioasa patimă a Lăpușneanului, e *vremea vitejilor*, cu Ioan Vodă cumplitul și cu Mihai.

Dar un timp de liniștită așezare vine cu veacul al XVII-lea. Acum *Domnia e pentru Domnie*. Vodă e un monarh în mijlocul unei Curți pe care o împodobește în toate privințile. Putem numi astfel o perioadă de vreo sută de ani care e pentru acești *monarhi* ei înșii.

Datina e încă temeiul, și pentru Vasile Vodă și pentru bunul Matei și pentru pomposul Brâncoveanu. Dar, supt *aceia cari erau numai în Fanar fanarioți și aici trebuiau să fie români*, ideile Apusului, primite, determină reforme, adaptate însă la împrejurările noastre. Și iată de ce, în loc de firma „epoca Fanarioților", trebuie să spunem *reformele europene*.

Dar *vechiul fond nu admite asimilarea cu nimeni*. Secolul al XIX-lea e al unei „Renașteri naționale", cum s-a spus, dar nu pentru că am fi ieșit dintr-o înstrăinare și ne-am fi fericit prin imitarea Apusului, ci pentru că s-a trezit în noi, odată cu conștiința de rasă, nevoia de a ne întoarce la noi înșine, cu tot ce învăța istoria și păstra țăranul. E *era românească, a creațiunilor culturale pentru întregirea națională*.

„Neamul Românesc", 12 august 1936.

LVI

CE DATORIM CIVILIZAȚIEI

În tristele zile de astăzi, triste pentru omenirea întreagă, pătate cum sunt și de crimă și de prostie – dar nu aici la radio se poate vorbi de ceea ce, acasă și dincolo de hotare, se poate numi politică – unul din faptele, din isprăvile care strâng mai mult inima și nu numai celor cari, ca mine vin din vremurile în care lucrurile lumii se clădeau și pe puțină omenie, e distrugerea monumentelor și a realizărilor de artă.

Uneori, în războaiele dintre nații, aceasta nu se poate evita. Sunt în joc interese așa de hotărâtoare, încât și comandantul de trupe care a primit o mai înaltă instrucție și are mai mult simțul celor care au o valoare întrecând orice, nu va sta pe gânduri să sacrifice o comoară de artă biruinții în bătălia ce s-a deschis. Alteori, altfel de oameni, mai puțin pregătiți și de o sensibilitate mai slabă, nu se opresc măcar înaintea dureroasei probleme. Pentru singura bănuială că din minunata catedrală de la Reims s-ar fi făcut ori s-ar fi regulat tirul armatei franceze, un general german a pus să se tragă asupra ei, provocând incendiul care a făcut să crape statuile ce dăinuiau de veacuri cu misterioasa lor

frumuseță și, cum în jurul unei asemenea catedrale, și zidirile de locuință sunt potrivite după dânsa, în grămada de dărâmături pe care le-am văzut încă după sfârșitul războiului erau desigur și forme care nu s-au mai putut reface. Aceeași a fost și soarta unora din castelele de care e așa de bogată Franța și care sunt podoaba peisagiilor ei de bătrâni copaci ce freamătă a lung trecut.

Alături de această distrugere violentă, tragică, este și una de toate zilele, înaintea căreia te găsești fără să te fi înștiințat nimeni că păcatul e pe cale de a se săvârși. Oameni cu bune intenții caută să îndrepte, să adauge, să împodobească. De atâtea ori un preot zelos te roagă să-i dai voie să cârpească, prin cine știe ce meșteri nepricepuți, ceea ce lipsește sau i se pare lui că lipsește bisericii în care-și face slujba, și rămâi uimit, alteori, de urâciunea pentru care, fără să-și ceară voie sau sfat de la nimeni, un alt păzitor al unei clădiri de artă s-a și apucat de ispravă, a ciocănit fresce ca să aștearnă deasupra tencuială nouă ori a tras deasupra o mâzgăleală cu ulei, când n-a mers mai departe, suprimând, ca să încapă mai multă lume, coloanele frumoase care despărțeau pronaosul, „tinda femeilor", de naos, sau, pentru a putea face mai comod rugăciunile de afară, închizând cu ziduri moarte spațiul îngăduitor de lumină al colonadei din pridvor.

Ceea ce este însă mai vrednic de osândă, stârnind cea mai furioasă indignare contra bestiilor care pot comite astfel de infamii, e dărâmarea voită, entuziastă, fanatică a operei de artă din cauza scopului, urât de ruinători, căruia ea îi este închinată și dincolo de care ea are dreptul de a trăi pentru mângâierea, din secol în secol, a acelor ce au

norocul de a o putea privi. Aşa cu ticăloşiile erostratice[1] de la Barcelona, unde se anunţă că n-a mai rămas decât, poate provizoriu şi aceea, o singură biserică dintre acelea pe care le admira orice înţelegător. Pentru că gloata comunistă sau puhoiul anarhist nu pot să se împace cu ideea unor credincioşi cari caută ceva mai sus de vieaţă şi a unor preoţi cari înalţă pentru aceasta rugăciuni ce nu pot face rău nimănui, s-a ars cuprinsul, zugrăvelile, scheletul de piatră însuşi, lins de flăcările petrolului, din acele măiestre construcţii religioase care erau, şi nu se vor putea reface niciodată, Santa Maria del Mar, pe care am văzut-o şi eu, cu turnul ei aşa de sprinten şi capitelele curioase, şi bătrânul lăcaş, de un gotic deosebit, format la faţa locului, care se chema San Paolo del Campo. Supravieţuieşte catedralei, deşi rănit de aceiaşi criminali îmbătaţi de propria lor furie, arhiepiscopatul, cu „Miradorul regelui Martin", dar mult mai îndepărtate în timp, mai neatinse de prefaceri, s-au dus pe vecie „bisericile anterioare stilului roman, cu coloanele terminate în capitele simple, sprijinind bolţi eliptice, cu zidurile goale de sculptură", pe care le descriam astfel, acuma şase ani, în carticica mea, necetită de nimeni, *O mică ţară latină*: *Catalonia*.

Se poate zice, în vremurile aspre de astăzi, când orice patimă are voie să se răsfeţe, să strige, să lovească, să spurce şi să sfarme, fără măcar să se puie în cumpănă valoarea interesului pe care-l serveşte – deşi ceea ce e strident, vulgar şi sălbatec nu poate, de fapt, să-şi găsească nici un fel de îndreptăţire – se poate zice: fiecare e stăpân în ţara lui

[1] Erostate, locuitor al Efesului, care pentru a-şi face numele nemuritor a incendiat templul Artemisei.

şi face cu dânsa, cu tot ce se găseşte în cuprinsul ei, ce-i place. E acelaşi strigăt barbar şi crud ca al părintelui beţiv care, maltratându-şi copilul, urlă: „eu l-am făcut, eu îl omor". Şi, cum astăzi se duce o vajnică luptă petru formele în care ar trebui să trăiască o societate, ca şi cum lucrul de căpetenie n-ar fi altul: *ce suflet se află în aceste forme şi ce însuşiri au oamenii cari se servesc de dânsele*, războiul civil trece nepăsător pe lângă probleme ca aceea care vi se desfăşoară în sara aceasta, şi-şi implântă steagul de partid pe îngrămădirea uriaşă a ruinelor pe care le-a făcut.

Dar *nu e adevărat că un popor e stăpân pe operele de artă care se găsesc la dânsul şi fiecare le reclamă, în vremuri liniştite, cu încredere, cu trufie, pentru sine.*

Peste hotarele ţărilor şi osebirile oamenilor, chemată să completeze noţiunea superioară a umanităţii, trăieşte o *civilizaţie care e a tuturor*, la care toţi, cu voie, fără voie, gândindu-se în momentul creaţiunii, firește, la ale lor, nu s-au putut împiedeca să colaboreze şi care *e bunul comun al speţei noastre.*

Aşa e, întâi, pentru că orice artă – de altfel şi orice literatură, orice gândire, orice aşezământ – îşi are origenile dincolo de locul unde se găseşte.

Oamenii, mânaţi de Satana neadormitul dintr-înşii, se urăsc, se bat, se distrug, dar *nimeni nu poate ţinea pentru dânsul ceea ce a gândit şi a făcut. Spiritus flat ubi vult*, a spus poetul latin; nu poate fi împiedecat spiritul, din gând sau din faptă, de a se duce „unde vrea", adecă de a se duce oriunde, în largul lumii. Fără acel Bizanţ care nu e însuşi decât un amestec consolidat şi armonizat de lucruri care vin de pretutindeni, din Roma veche disciplinată, până la

capriciile, de imense proporţii, ale Mesopotamiei, noi n-am fi avut acele bisericuţe ale noastre, asupra cărora de un timp se opresc cu simpatie privirile tuturor cercetătorilor de artă. Şi fără ca goticul, născut, în ciuda numelui său, întâmplător, în Franţa, să fi trecut, peste Germania toată, până la saşii din Ardeal, nu ni s-ar fi înfrăţit cu linia şi pictura bizantină ornamentele apusene ale uşilor şi ferestilor. Tot aşa, ca să se ridice la Barcelona Maica Domnului de la Mare, de care şi-au râs păgânii de astăzi, a trebuit ca noua artă să se ivească, să se dezvolte în depărtate regiuni franceze.

Meşterii înşii mergeau din ţară în ţară. Supt Ştefan cel Mare lucrau alături un pictor grec din Tesalia şi un sculptor slav catolic. Francezii îşi au partea în acea uriaşă operă de artă, unind silinţile a cinci secole întregi, care e catedrala din Milan. Poate nu strămoşii catalanilor distrugători de astăzi au fost meşterii zidirilor aşa de odios dispărute.

Toţi avem un drept, mai mult sau mai puţin, la tot ce e frumos, nobil, măreţ, sfânt în tot cuprinsul pământului. Şi acest drept impune şi o datorie: aceea de a apăra şi, când nu s-a putut apăra, de a pedepsi.

Nu cu protestări de gazetă şi cu suspine prin cărţi de istoria artei. Nici prin zădarnice discuţii la „cooperaţia intelectuală", de pură faţadă şi de cerc închis, la Geneva.

Ci, precum în evul mediu vinovatul faţă de biserică era exclus prin excomunicare, o sentinţă ca aceasta, de rupere din vieaţa sufletească a omenirii, să atingă pe oricine s-a dovedit nevrednic, plebe sau guvern, de a păstra ceea ce era încredinţat bunei sale paze.

„Neamul Românesc", 25 august 1936.

LVII

PE CE NE SPRIJINIM

E vremea ca fiecare să se întrebe, în ce se pregăteşte, atât de ameninţător şi de periculos, lumii întregi, pe ce se sprijină.

Căci, nu trebuie să ne înşelăm, orice ar face alianţele şi pactele, oricât frica de înfrângere din partea unui duşman tot aşa de bine pregătit tehnic ar împiedeca izbucnirea, care zilnic parcă stă să se producă, a unor noi şi teribile războaie, vechea rânduială a lucrurilor stă să se desfacă fără să se vadă bine ce i s-ar putea pune în loc. Teorii îngrijorătoare se ivesc în dauna dreptului de a trăi al fiecării comunităţi naţionale cu trecut istoric şi civilizaţie propric: unii cer loc supt soare în vecinătatea mai puţin locuită, alţii cred că o civilizaţie mai puternică are dreptul să-şi însuşească ţări unde nu s-a putut dezvolta încă – dar numai *încă* – o alta de aceeaşi măsură; vechea învăţătură a raselor superioare tulbură atâtea capete încrezute, un misticism confuz şi sălbatec face pe unii să creadă că au de la Dumnezeu sarcina de a se întinde oriunde şi oricât ar putea, şi părerea că imperialismul e un fel de datorie pentru cine a ajuns la un anume grad de forţă stăpâneşte ţări întregi, fără a mai

vorbi de credința nebună că același regim, de dreapta sau de stânga, trebuie să cuprindă, de voie, de nevoie, întreg pământul. Generațiile noi, idolatre ale sportului pentru sport – nu pentru sănătate – sunt gata de vânători mai cumplite decât ale barbarilor de odinioară cari n-aveau atâta organizare și cărora nu le stăteau la îndemână mijloacele mecanice, admirabile și de o mie de ori blăstămate, de astăzi.

Și noi se cuvine să ne gândim, mai ales cu câtă dușmănie, mărturisită sau ascunsă pentru moment, se află în jurul nostru, care ne poate fi sprijinul.

El e desigur și în *darurile cu care natura a fost așa de largă față de noi.* Ele sunt într-adevăr bogate și felurite, făcând din România, mai ales așa cum este astăzi, una din rarele țări complete. Dar această bogăție o știm întrebuința așa de prost! Cei cari se pricep o fac pentru folosul lor, sărăcind, uneori pentru totdeauna, societatea, în domeniul activității lor hrăpărețe. Cât nu s-a furat ogorului românesc de când se face agricultură de export, adecă în curs de un secol, fără a se pune nimica în loc! Ce jaf cumplit s-a făcut, mai ales de la război încoace, și în ținuturile adause, cruțate până atunci de exploatarea barbară de păduri, golindu-se coastele, ca în Vrancea, și stricând tot regimul ploilor. Cultura plantelor textile o mai păstrează doar unele sate de oameni gospodari, cum am văzut dăunăzi în jurul Vălenilor de Munte, prin truda femeilor harnice și pricepute. Dar în toată această regiune, unde prunul era așa de îngrijit, și este o întreagă literatură istorică în jurul prunilor, cei vechi putrezesc, și nimic nu se pune în locul celor ce au murit; un mic capitalism lacom a distrus smeritele gospodării de pe vremuri, iar, în ce privește vânzarea produsului,

e lăsată în sama evreilor cari cumpără încă din primăvară pe preţuri de nimic. Ocupaţia germană a lăsat o întreagă organizare din care nu s-au ales decât maşini ruginite, cuptoare care cad în bucăţi şi sutele de coşuri, rămase goale, care umpleau pivniţele.

Suntem, fără îndoială, mulţi, şi ne lăudăm cu aceasta. Dar la oraşe înmulţirea e considerată ca o ruşine: nu poate ieşi femeia pe stradă! Şi apoi veniturile mici, cu obiceiuri de lux stupid şi sălbatec, ajung abia pentru doi. De ce, pe urmă, să se mai nască bieţii copii în căsătoriile pe care mâne le poate sfărma divorţul, ajuns o obişnuinţă şi la care nu participă, cum neapărat ar trebui să fie, biserica de la care a venit binecuvântarea nunţii? Străinii se înmulţesc, iar noi, în toată Moldova orăşenească, unde şi aşa suntem mai puţini – nu! La sate sporul la întâmplare, fără grijă, urmează, şi în vederea ajutorului de muncă al copiilor, dar moartea pândeşte pe pruncii total neapăraţi faţă de dânsa, şi bolile molipsitoare înmulţesc cruciliţele prin cimitirele în mare parte prefăcute în locuri de păşune pentru vitele personalului bisericesc. În Banat ţăranul român e în plină decădere demografică: nu mai are dascălul copii pe băncile frumoasei şcoli şi elemente tinere în corul bisericii, fără ca o puternică acţiune de apărare să plece de la statul politicianizat, fără ca un îndemn să se producă în societatea însăşi, care tot nu-şi dă samă, că, scăzând astfel vitalitatea românului, după aceea, de mai înainte scăzută, a şvabului, a sârbului, a ungurului, ţiganul din margene, cu copiii mulţi, va ajunge să fie stăpânul satului.

Şi, mai la urma urmei, numărul singur nu biruie. Nu sunt oare dominate, în ciuda tuturor curentelor spre autonomie, spre libertate chiar, atâtea milioane din Industan de

câteva mii de soldați englezi în serviciul unei administrații dibace? Și nu va ajunge Italia biruitoare să ție în mână atâta lume abisiniană cu câteva regimente de eritreeni din aceeași rasă? N-a muncit, luptat și robit românul, atâtea secole, pentru domnii de alt neam cari atâta așteaptă, să revie,pentru aceeași exploatare?

Suntem deștepți? Fără îndoială că da. Mai mult poate decât orice alt neam. Oriunde ne prezintăm, în orice domenii, luăm locurile din frunte. Darul nostru de improvizare e fără margeni. Ne regăsim în orice situație parcă ne-am fi născut într-însa. Avem un fel de aplecare spre enciclopedia gândului și a muncii care nu se mai află la oamenii de mult compartimentați, băgați în saltare. Prefacem gândul în faptă fulgerător, uimind pe cine ne privește. Și o facem zâmbind, glumind, distrându-ne pe noi înșine, pe când alții se strâmbă ori blastămă. Iar lucrul ieșit din mânile noastre este, el *trebuie* să fie original, nou și frumos. Dar ce teribil lucru e inteligența care nu se poate stăpâni pe sine și care, din trufie, nu sufere să fie stăpânită de cine are mai multă minte!

Cu nici unul din aceste daruri, cu nici una din aceste puteri nu ne putem crede asigurați. Nu o dată rase superioare pe un pământ binecuvântat, al lor de mii de ani și locuit în mare majoritate de dânsele, au ajuns gunoiul desprețuit pentru o civilizație al cării secret era în buna alcătuire și în disciplina de fier.

Între însușirile noastre c însă una care azi ne ține în fața atâtor primejdii pe care le vedem sau ni le ascundem și constituie garanția de căpetenie a vieții și independenței acestui popor așa de mult încercat.

Avem, mai presus de aproape toate celelalte nații, un admirabil *echilibru sufletesc*, produs al unei culturi de mai

multe zeci de veacuri, care şi-a putut pierde strălucitoarea suprafaţă, dar a rămas în adâncul sufletelor, în misterioasa lume a sentimentelor, în rezervoriul nesfârşit al instinctelor.

Însuşirile şi defectele nu se bat necontenit între ele, ceea ce aduce tulburările nimicitoare, cum le vedem astăzi în atât de nenorocita Spanie. Nu se caută între ele, orbecăind şi rătăcind, elemente care să nu ajungă a da o armonie sufletească. Nu e de o parte ideea care fanatizează şi de alta o realitate care-şi cere dreptul ei. Iluziile care înnebunesc speţa umană nu-şi găsesc lesne prada în mijlocul poporului nostru. Uitaţi-vă la numele preveniţilor din procesele comploturilor care se descopăr; ce rareori se găseşte între ei românul de sânge! Încercările de a scoate lumea în stradă nu reuşesc. Răscoalele agrare de acum treizeci de ani au ieşit, mai mult decât din suferinţa economică, dintr-un trecător acces de misticism, şi o altă administraţie, n-ar fi trebuit să recurgă la puşca şi tunul cerut de panica marilor proprietari pentru a le potoli. Oameni *cu socoteală*, osebind imediat *ce se cuvine, ce se şade, ce se cade, ce e frumos*, am rezistat şi în marile ispite ale războiului oricăror catastrofale înrâuriri străine.

Şcoala singură, aşa cum e, atacă acest fond strămoşesc. Ea e la originea pretenţioşilor şi secăturilor, a gurilor sparte şi curentelor de manifestaţii bolnăvicioase. Ea nu dă înţelepciunea nouă şi face să se despreţuiască vechea cumineţenie.

A o preface total în esenţa ei e a păstra cel mai puternic sprijin moral pe care-l aveam.

„Neamul Românesc", 4 septembrie 1936.

LVIII

CE AM VĂZUT PE DRUM

În timpul din urmă, un drum în străinătate m-a făcut să văd o sumedenie de lucruri pe care cred că e bine să le împărtășesc și altora deoarece noi, oamenii, suntem făcuți pentru a ne informa și a ne îndemna unii pe alții, aceasta fiind și întâia datorie și cea mai mare plăcere.

În sine, aceste lucruri din țară și din afară pot să aibă adesea o foarte mică însemnătate. Dar nu numai din lucrurile mari se simte ce este o societate, ci și din multele lucruri mici de toate zilele, atunci când, observate de aproape, ele închid un adevăr adânc înțeles, fiind *semnificative*.

Și, iarăși, aceste lucruri privite deosebit pot părea mai puțin interesante. Apropiate însă de ce a fost în aceleași locuri și, mai ales, puse în fața lucrurilor corespunzătoare de aiurea, ele pot fi materie de foarte înalt învățământ.

Vă așteptați, desigur, să încep cu ce am văzut într-o străinătate, cea italiană, al cării strălucit experiment poate servi oricui altora ca un îndemn spre munca înfăptuitoare. Prefer să înfățișez unele din aspectele acestei lumi cu totul transformate, în conferințele viitoare. Și grija pe care, ca

toți oamenii de bine, o port pentru această iubită țară a noastră, mă face să vorbesc întâi de dânsa.

De dânsa așa cum am văzut-o, cu amintirile, nu totdeauna plăcute, ale zilei de ieri și cu alăturarea la cele de care-mi era plin sufletul după călătoria peste hotare.

Întâi, o observație, care e o critică, dar, mai mult decât o critică, rostirea unei dorinți, prezintarea frățească a unei rugăciuni.

E vorba de atmosfera pe care o creăm noi, zi de zi, țării noastre, batjocorind-o, cum nu mai face vreun popor din lume pentru patria sa și rostul său.

Ne batjocurim printr-o presă, a cării influență e astăzi mai mare decât odinioară, nu numai pentru că ziarul e mai răspândit, dar și, mai cu samă, pentru că e scris de oameni culți și cu un deosebit talent.

Culegem tot ce e mai rău în București, unde se fac atâtea lucruri bune, și adăugim pe lângă această informație ponegritoare tot ce se spune în cuvântările pătimașe pe care le țin, mai mult decât oricând, de la un capăt al țării la altul, oamenii de partid și pe cari buna lume cealaltă le crede că sunt o dureroasă mărturisire de adevăr. Ca și cum atâta ar fi în această lume a noastră: furturi, ucideri, călcări de datorie ale funcționarilor, necazuri și mizerii – un mare ziar de dimineață le înfățișează pe acestea și în amare satire prin desemn, în fiecare zi, iar, pe alături, păcatele care se atribuie pe rând oricării guvernări, – și desigur că nu toate sunt rele și chiar că nici una nu poate să fie cu desăvârșire și totdeauna rea.

Dar afară de București, cu locuitori cari, astăzi, s-au adunat din toate colțurile văzduhului, este ceea ce bucureșteanul, și cel de ieri, ba poate mai mult cel de ieri, numește, cu dispreț și milă, *provincia*. Acolo, în afară de discursul politic îndemnând la luptă și la ură, se duce o viață pașnică, plină, în cele mai multe cazuri, de o muncă spornică, a cării cunoștință nu ne-o transmite ziarul.

Și mai e satul: acel sat, de care vă voi vorbi, cu deosebire, astăzi, în care, după expropriere și iertarea, făcută cum s-a făcut, a datoriilor, se petrece o adevărată mare și tăcută revoluție, de ale cării urmări putem fi în adevăr bucuroși.

Tot lucruri ascunse, pe care nu le poți cunoaște decât în fața locului sau cu ochii deschiși asupra tuturor privelиștilor ce trec. Și, ca să judeci bine și să nu faci păcatul, marele păcat al clevetirii, că nu întrebi acolo chiar, pe cine e gata să scoată la iveală, întrecând și condamnarea gazetelor, ce e mai urât din ce se petrece zi de zi.

Deci ce arată să se fi petrecut în satele noastre, așa cum le putem vedea în comparație cu ce este și s-a putut face aiurea?

Satul francez este și astăzi ceea ce a fost. Într-o minunată țară, un colț de trecut, cu tot ce trecutul a putut cuprinde ca întunerec și tristețe, ca sarbădă viață întemnițată; tradițiile au murit, și statul, care le-a ucis, n-a pus nimic în locul lor. În jurul superbului oraș, triumf al inteligenții și muncii omenești, ele, alături de fermele răzlețe, sunt un element de nemișcare, în care nu tresaltă decât grija prețurilor. Pentru intelectuali ele s-au relevat doar dăunăzi prin nobilul gest de inițiativă națională al celor cari, din

cercurile cele mai înalte ale oraşelor, au venit, şi cu mijloacele lor tehnice, să culeagă sămănături bogate pe care o grevă oarbă pentru interesele ţării voiau să le lase a putrezi pe câmp.

Satul italian? Într-o ţară unde, la oraşe, totul e pe cale de înnoire, el a putut folosi, mai ales în unele părţi, foarte mult prin marile lucrări tehnice şi prin măsurile de asanare şi de ajutor, care pun la îndemâna ţăranului toată puterea unui stat pururea veghetor. Întregi ţinuturi, după o stăruitoare, eroică luptă, în fruntea căreia stă ctitorul Italiei de astăzi, nu mai sunt astăzi un pustiu bântuit de malarie. *Dar prin voia însăşi a oamenilor din aceste mici aglomeraţii rurale nu se vede a se fi făcut ceva, în ciuda îndemnurilor,* de care vom vorbi altă dată, care se văd pe toate zidurile.

La noi, trebuie s-o spunem: s-o spunem cu o mare bucurie, e altceva. *Iniţiativa omului mic din satul lui,* şi, adaug, din târguşorul lui, creează, îmbunătăţeşte şi adesea face din ou.

Nu mă gândesc atâta la Ardeal şi părţile desfăcute din vechiul regat unguresc, deşi pretutindeni se vede acolo schimbarea fericită adusă de unirea românească şi, din colţul de adâncă umilinţă, unde românul era închis şi păzit ca indianul cu pielea roşie în „rezervele" din Statele Unite, ca să putrezească şi să moară acolo, neamul nostru răsare în faţă şi înfige conştient de sine biserica sa, simbol naţional căruia nu i se va putea opune un altul. Dar mă gândesc la aceste părţi de dincoace de munte trăite tot în primejdie şi asupra cărora s-au abătut – lucru pe care nu trebuie să-l

uităm, ci să-l amintim și străinului ignorant, prea ușor dispus să critice – s-au abătut toate furtunile distrugătoare.

Loc de loc, țăranul își înnoiește ori își face din temelie, cu altă bază și din alt material, casa.

O știam de mult prin drumurile mele prahovene. Nu, vă rog, lângă Ploiești, cu satul de țigani a cărui prefacere și înlăturare mi s-a făgăduit de atâtea ori fără nici o urmare. Ci aiurea, departe de șosea, unde o casă de cărămidă se înșiră lângă alta, cu solidele gospodării cuprinse, în care s-ar găsi bine și un orășean pretențios. Iarăși pe linia care duce la Vălenii de Munte, unde de ani de zile sporesc casele de cărămidă, păstrând uneori toată grația vechilor locuințe care sunt o parte din frumusețea de folclor a țării.

Am văzut-o acum în partea de apus a României – n-aș ști să spun dacă și în Moldova este aceeași pornire; mă tem că nu, și aceasta mă îngrijorează. Casa cea nouă nu e, ca la unii împroprietăriți, o înjghebare de lut și stuh la margenea șoselii moderne – când se va face legea, promisă și aceea, a așezărilor din raza marilor drumuri? Ci *o afirmare de vitalitate*. Coperișurile de țiglă, ca în Banat, unde imensa fabrică Böhm e o binefacere națională și cine o conduce merită o înaltă decorație, răsar până adânc spre Olt, ca macul înflorit din verdeața încunjurătoare.

Și apoi, adesea, grija de biserici. Felicit pe oamenii vrednici din Filiaș cari au boltit așa de puternic zidurile lăcașului închinărilor viitoare. Oriunde preotul nu e un agent politic, care n-a fost desigur hirotonisit pentru aceea cu harul lui Dumnezeu, e tot așa, și un spirit nou se simte într-o biserică prea materializată în ortodoxia ei.

Lipseşte, trebuie s-o spun încheind, mâna statului. El pare a fi, în cele mai multe locuri, iremediabil paralizat. Iată două exemple de acasă de la mine a căror rostire ar trebui să trezească urechile vinovate. Cu toată dorinţa arătată de Suveran, când mi-a făcut cinstea de a mai călca o dată pragul casei mele, se trece Teleajenul pe o înjghebare de lemn ca după război şi scândurile furate sunt înlocuite cu mărăcini, iar la Văleni cele două părţi ale orăşelului sunt legate printr-un pod al Căii Ferate pe care peste puţin nu va mai putea trece nici un vehicul.

Mi s-a făgăduit şi aici ceva, dar aştept îndeplinirea.

Treziţi-vă, morţilor din birouri, căci ţara trăieşte!

„Neamul Românesc", 11 octombrie 1936.

LIX

TEHNICA ITALIANĂ CONTEMPORANĂ

O înnoire a poporului italian sau, mai bine, o întoarcere la viață a unei energii numai trecător ațipite, e de toată evidența îndată ce trece cineva din nou hotarul acestei minunate țări pentru un popor el însuși minunat prin inteligență, simț pentru orice frumuseță și voință de a crea, care e Italia.

Această putere moștenită din generație în generație și ținută, un timp, în loc numai prin îndoita apăsare a stăpânirii străine, de multe feluri, dar cu același sistem moleșitor, și a unei vieți de zbucium politic fără rod între grupările care aveau în vedere câștigarea puterii și satisfacții personale, nu se arată, din cauza caracterului pe care-l are regimul de astăzi, de strictă disciplină și de absolută unitate, în domeniul gândirii și al scrisului, cărora însă, desigur, le va veni ziua, ci în acela al tehnicei.

Îndemânarea în tehnică, preferința pentru operele utile, căutarea marilor lucruri solide, făgăduind eternitatea, a fost semnul osebitor al vechiului popor roman, și nu e mai bună dovada pentru păstrarea rasei, cu toate amestecurile,

multe şi variate, decât nebiruita pornire către realizări asămănătoare a italienilor din zilele noastre.

Grecia clasică a dat lumii armonia artei, pe lângă acea logică raţională pe care în zădar caută s-o înlăture, prin opere de gândire caricaturală, nebunia de astăzi. Dar lucrul de folos tuturora, ceea ce poate ajuta vieaţa să fie mai sănătoasă şi mai plăcută, n-a preocupat, nu numai pe asprii spartani, pe tebanii rămaşi rurali şi pe alte elemente locale ale elenismului, dar nici rafinata şi delicata Atenă. Pe când romanii, cari n-au avut de unde să împrumute calculul rezistenţei materialelor şi condiţiilor înjghebării trainice, s-au gândit de la început să dea cetăţii lor apa bună prin apeducte, drumul sigur pentru oşti prin şosele, marile locuri de întâlnire pentru spectacole prin circurile lor devenite nişte „colossee". Oriunde au pătruns ei, au dus aceeaşi hotărâtoare însuşire. Pietrele de pe Via Appia, care astăzi apar numai ici şi colo supt acoperişul de prund artificial potrivit pentru neapărata circulaţie a automobilelor, se întâlnesc şi pe străzile călcate numai de picioarele rarilor vizitatori ale monumentului de biruinţă de la Adam Clisi. Săpături bine chibzuite ar descoperi pretutindeni însăşi lespedea vechii căi romane şi stâlpul de pod de la Severin nu vrea să cedeze vremii care a luat cu dânsa tot restul operei admirabile a lui Apolodor din Damasc. Aş zice mai mult: cu cât avem ca romanitate în sângele nostru, cu cât e adaus la cei neromani, cu spiritul militar al graiului nostru, pornirea oricărui ţăran de a-şi dura o locuinţă a lui, pentru ai lui şi după gustul lui, are totuşi ceva roman într-însa.

Acum vreo patru sute de ani Leonardo da Vinci, poate cea mai completă întrupare a geniului italian, pe care

numai asprimea vremii l-a împiedecat de a se dezvolta şi mai măreţ, a fost artist în toate domeniile unde a adus o originalitate fără pereche, dar operele lui nu erau pentru dânsul decât încercări, schiţe, dovezi de putere, dincolo de care el înţelegea să meargă mai departe, tot mai departe. Însemnările lui arată la ce construcţii extraordinare capabile să schimbe înfăţişarea lumii, se gândea el, cel veşnic torturat de ideea lucrurilor care n-au mai fost şi par imposibile. S-a vorbit acum în urmă, şi prin ziare, de planul de a face oraşele în două rânduri, pedeştrii circulând deasupra străzii învălmăşite de strecurarea vehiculelor, şi poate la această soluţie se va ajunge în marile oraşe, unde mersul pe jos a ajuns una din cele mai chinuitoare probleme.

Liberat de hărţuiala discursurilor politice şi de ameninţarea anarhiei care împiedecă munca de azi şi distruge rezultatele muncii din alte timpuri, mai fericite, poporul italian a început a săvârşi una din cele mai mari creaţiuni de tehnică pe care o pomeneşte omenirea.

Ea se vede pretutindeni.

Întâi fireşte în regiunile pe care şi le-a câştigat: în cele de mai veche cucerire şi în cele care s-au adaus şi se adaugă supt ochii noştri.

Cine străbate partea pietroasă care a fost luată de italieni prin marele război, acel pustiu al Karstului, bun numai pentru a da material de clădire oraşelor din toate epocile, rămâne uimit, nu numai de lucrurile frumoase care răsar ici şi colo, arătând că s-a înstăpânit poporul căruia frumuseţa îi e o neapărată necesitate sufletească, dar şi de migala populară cu care pietrele răspândite ca într-o dărâmare de lume sunt seriate, rânduite, aşezate, prefăcute în

element de sprijin şi în mijloc de împrejmuire pentru ca bietul pământ frământat cu calcar, care a rămas, să fie îngrijit cu cea mai mare grijă, cu o nesfârşită iubire ca o fiinţă vie căreia i se cere hrana, dar trebuie să i se dea în schimb toată iubirea recunoscătoare după ce s-a răspândit asupră-i pătura trebuitoare pentru a-l face fertil. Toată puterea voinţii italiene, fanatice şi înduioşate în acelaşi timp, tremura în glasul domnului Mussolini când, înaintea oamenilor din multe ţări, veniţi pentru congresul de studii bizantine, vorbea de huma hrănitoare pe care o caută în adânc, cu nespusă trudă, degetele însângerate ale plugarilor Italiei.

Se creează astfel pretutindeni ogoare noi, şi mă feresc a pune alături batjocura care se face aiurea cu cel mai bun pământ din lume. Oriunde am mers, am văzut această prefacere a colţurilor pietroase şi sterpe, cazmaua mergând până în măruntaiele acestui sacru sol care, istovindu-se, a trebuit să nutrească atâtea civilizaţii. Lucrând metodic, liniştit, frumos, cu gesturi care aveau în ele ceva sacerdotal, ţăranii Laţiului, însănătoşat de miasme, împodobit cu oraşe noi, împărţit cu dreptate unei munci căreia nu-i lipseşte privigherea de orice clipă – pentru că nu se poate arunca oricărui leneş, vagabond sau prost ţărâna din care mâncăm cu toţii – se străduiau, cu bucuria în ochi că îndeplinesc un lucru de care se vor folosi neam de neam ai lor de-a lungul secolelor.

Am revăzut la Veneţia splendidul pod de cărămidă în care s-a reluat, în lipsa pietrei, vechea tehnică romană, capabilă de construcţii pe care nici un cutremur şi nici o devastare nu le-a putut clinti din temelie. Legătura cu

continentul, făcută aşa încât să nu sufere aspectul natural, aşa de rar, nici cel istoric, atât de strălucit, se simte şi-n vieaţa de toate zilele în cetatea apelor, despre care, pentru a forma un fond de susţinere palatului românesc de acolo, care s-a dovedit de un aşa de mare folos, îmi propun să vă vorbesc, în mai multe oraşe, peste puţină vreme, cu admiraţia şi iubirea care de atâţia ani mă leagă de Veneţia.

Dar acolo mă aştepta o surprindere. Vechea gară strâmtă şi banală nu mai corespundea de mult puternicii dezvoltări a Italiei înviate, rechemată la misiunea ei în lume. Ea nu va mai fi în curând decât o urâtă amintire. Cea nouă, împărţită pe mai multe peroane, e largă şi luminoasă, uşoară de înţeles de la prima vedere, ceea ce e condiţia esenţială a unei bune arhitecturi. După cerinţile de astăzi, pe care nu aici o să le discut, ea e de o simplicitate desăvârşită, dar şi de o discretă rafinare în simplicitate aparentă: fiecare din multele încăperi care se înşiră pe cele două fronturi are în interior, în locul unei văruiri banale, o îmbrăcare cu mosaice care nu are nicăiri desemnul încăperii de alături. De altfel, trimeşii tehnicei veneţiene cari au lucrat la Arcul de Triumf al nostru, de apropiată inaugurare, lucrători siguri şi aleşi, cărora statul lor le-a purtat, ca şi familiilor lor, cea mai apropiată grijă, au putut să arăte şi aici ce înseamnă lucrul precis şi onest.

Roma am găsit-o în armătura ei de granit ca una din cele mai mari fapte omeneşti în domeniul cetăţilor-metropole. Cu toată puterea statului italian, ea pare chiar strivitoare pentru orice vieaţă politică, oricât de mândră, şi în umbra acestor ziduri măreţe, în care modernul, ca în Cetatea Universitară, aşa de american clară, e aşezat deoparte,

rămăşiţile, în ele înseşi aşa de impunătoare, ale vechii Rome, par urmele unor silinţi încă nedibace în manevrarea imenselor blocuri de marmură.

Neapole e complet curăţat de crasa dominaţiilor străine şi readus, în proporţii mai mari, la ceea ce a fost în vremea Imperiului celui vechi. Unde dormeau la soare acei oameni fără ocupaţie, al căror nume de *lazzaroni* a ajuns să fie universal, acolo unde pândeau prin colţuri negre cerşetorii, pescarul care-şi caută hrana în cea mai frumoasă mare se sprijină pe cheiuri de granit, şi tot ţărmul nu e decât una din cele mai mândre plimbări din Europa. Voi arăta în altă conferinţă ce mângâiere capătă şi mizeria umană atunci când e încunjurată de un cadru care chiamă la vieaţă şi dă speranţe.[1]

Doresc ca şi în aceste cuvinte să fie un nou îndemn pentru aceea ce fără îndoială putem face şi, adaug, suntem şi pe drumul cel bun.

„Neamul Românesc", 25 octombrie 1936.

[1] Călătoria a avut loc între 7 septembrie–3 octombrie 1936. N. Iorga a participat la Congresul Renaşterii Politice italiene şi apoi, împreună cu alţi istorici români, la Congresul de bizantinologie (vezi *Pe drumuri depărtate*, ed. cit. vol. III, p. 436–440).

LX

O CIVILIZAȚIE DE ZĂDĂRNICIE ȘI RISIPĂ

O civilizație sănătoasă trebuie să aibă o îndoită bază: *cruțarea naturii și cruțarea omului însuși.* Pe lângă aceea, firește, că ea trebuie să fie potrivită în elementele ei, așa încât unul să nu fie favorizat în dauna celorlalte, din tot ce face o vreme trebuind să se desfacă o impresie de unitate și una de frumuseță, iar nu tot felul de scrâșniri și de ciocniri cari urâțesc viața însăși. Dar lucrul de căpetenie, din punctul de vedere al dăinuirii omului pe pământ, cu scopuri mai înalte, văzute pe departe, iar nu când stă să se producă ultima nenorocire, de neînlăturat, e această *economie a mijloacelor* și această *economie a puterilor.*

Civilizația n-are dreptul de a prăda și ea nu poate să se întoarcă împotriva ei înseși, lucrând la împuținarea acelei energii omenești de la care, în ultima instanță, pleacă orice.

Acesta e însă caracterul civilizației de care suntem așa de mândri și pe care am fi ispitiți s-o așezăm mai sus decât orice au mai făcut oamenii în alte vremuri: necontenit *ea face natura mai săracă și lasă pe om mai slab.*

Niciodată nu s-a lucrat astfel împotriva condițiilor neapărate ale vieții.

Vechile civilizații răsăritene au putut distruge ici și colo, în luptele ce se purtau, nu pentru mândria sau lăcomia oamenilor, ci pentru cinstea zeilor, cărora învinsul, cel omorât erau înfățișați ca o jertfă. Eau pe atunci oștiri mici, fără mijloace tehnice, luptele se mântuiau în jurul unei cetăți; ceea ce se afla dincolo de drumul mare rămânea neatins. Naturii i se cerea foarte puțin într-o viață foarte cumpătată. Nu se storcea pământul și nu se scotoceau până în fund bogățiile minerale. Sforțarea la care putea fi supusă mintea omenească și acest biet trup al nostru, din care, în chip trainic, ea se desface, era scurtă și slabă. Rase zdravene au ieșit astfel din aceste încercări de patru mii de ani și de jurîmprejurul lor pentru alte rânduri de oameni era belșugul.

Răsăritenii aceștia până astăzi – și aceasta-i deosebește de chinuitul nostru Apus european, dat cu capul de toți pereții pe care se pare că-i ridică și până la șaizeci de rânduri anume ca să aibă de ce să se izbească, – răsăritenii, zic, n-au avut ca noi, patima plăcerii și nevoia zbuciumului, a plăcerii pentru plăcere și a zbuciumului pentru singurul zbucium. În conștiința lor, luminată de un înalt ideal religios, oricât de naivă ca forme, ei aflau mângâieri care înlocuiau pe deplin satisfacerea grosolană a simțurilor, iar liniștea sufletească netulburată era pentru dânșii supremul scop al existenței, o liniște care li se părea că-i pune alături cu zeii, socotiți ca stăpânitori ai tuturor rosturilor lumii.

Să ne închipuim acuma viața, mult mai înaintată ca *omenie*, a unei cetăți grecești.

Într-o climă blândă, nevoile de bani sunt puține, și tot așa și acelea ale îmbrăcămintii, așa de ușoară și așa de elegantă, dând prin liniile singure ceea ce noi încercăm a realiza prin podoabe de preț sau prin tot felul de adausuri fără gust. E o oarecare uniformitate în veșmânt, și numai un simț mai înalt al armoniei, o prețuire mai delicată a mijloacelor pot deosebi pe unii de alții, în loc de pretenția și îmbulzirea sfidătoare de astăzi. Nimeni nu caută să acopere prin zgomot – și așa de puține sunt zgomotele celei-lalte! – glasul altuia: elocvența e de o notă senină și calmă, cuvântul potrivit, care se rostește cu o deosebită cuviință, acoperind țesătura sigură și tare a idcilor; de jur-împrejur, o lume tăcută ascultă și chibzuiește. O întreagă arhitectură de albă liniște, o artă de atitudini armonioase formează cadrul acestei scene de înaltă învățătură. Alături, în gimnaziu, în palestră un tineret deprins încă de la început cu măsura își încearcă puteri de la care nu cere ceea ce în chip sănătos n-ar fi în stare să dea, și privitorii ei înșiși nu sunt acolo decât ca să observe, să judece, să hotărască, cu o adevărată bucurie și pentru sufletele lor, iar nu ca să ațâțe, prin gesturi, prin strigăte, prin nervozitatea molipsitoare ce se desface dintr-înșii, pe luptători cari și fără aceasta ar putea, cu altă pregătire, să-și piardă firea. La spectacolele de forță atletul nu e socotit așa cum la cursele de tauri se urmărește bestia care spintecă dintr-o izbitură de coarne calul și dă peste cap dintr-o încordare pe acela care-l sfidează.

Precum în cuvântările politice se urmărește cu inteligență ritmul, tot așa la serbările cetățenești tineretul înfloritor desfășoară teoriile cu cântece de glorificare și mișcări ce însenînează. La teatrul unde nu se intră cu plată și nu se

ispitește lumea cu prezintarea a ceea e e mai strident și mai josnic în viață, pe băncile de marmură iau loc, după o înțeleaptă rânduială, spectatori cari vin ca să învețe și ca să-și curățe sufletul. Iar prin grădinile de stăruitoare verdeață trec gânditorii, profesori fără catedră, fără plată, fără curs și fără manual, sămănând oricui aleargă să-i asculte cuvintele înțelepciunii celei noi.

Această moștenire admirabilă a trecut apoi asupra romanilor, cari, cu simț țărănesc, așezat, socotit și chibzuit, au știut să o întrebuințeze, și în unele privinți s-o și ducă mai departe. După marile prefaceri de la sfârșitul antichității ceva din această neîntreruptă transmisiune s-a păstrat, ca să ne lase nouă, oamenilor unei epoce contemporane, care a pornit cu poezie și cumințenie, ceva din sănătoasele-i însușiri.

Și deodată, de pe urma unor descoperiri care, exploatate cu măsură, ar fi putut să ajute la adevărata fericire a rasei noastre, un spirit demonic, o îndrăcită pripă de a lua totul pentru o singură generație a cuprins popoarele și le-a dat, cu posibilități cum n-au mai fost vreodată, o frenezie de a avea, de a gusta, de a strica și de a nimici cât mai mult.

Smulgem rezervelor naturii tot ce putem, și încă ni se pare că nu e de-ajuns. Răpim prosteșle mijloacele de trai ale celor ce vor veni după noi, căci facem lucruri de care cu adevărat n-avem nevoie. La ce servesc în adevăr nimicurile de falsă artă, pe care nu le văd alții decât cei primiți în odăile noastre, toate fleacurile pe care de la o vreme le ignorăm cu totul, dar fără de care ni s-ar părea că locuința noastră este deșartă? În locul muzeelor pentru toți, în care să fie înfățișată o frumuseță adevărată, o ispravă tehnică demnă de atenție, facem colecțiile noastre particulare în

care zădărnicia cea mai evidentă se luptă cu cel mai strigător rău gust. Ascundem de ochii altora lucruri care, dacă au valoare, ar trebui să fie la îndemâna oricui. Cel din urmă funcționar, cel mai mic sărac burghez are între cei patru pereți ai lui mai mult decât un Goethe în cămăruța lui de la Weimar și chiar decât atâția dintre prinții cârmuitori ai timpurilor noastre. Păduri se distrug, mine sărăcesc pentru a se face necontenit, zi de zi, clipă de clipă, obiecte pe care fabricantul, înnebunit de zgomotul faptei sale, nu știe nici cui, nici unde, nici cu ce preț le va vinde. Cu mașini care răscolesc până în adâncul pământului se pregătesc în America de Nord recolte, care, dacă nu se pot vinde bine, se aruncă în fundul mării. Brazda siluită și părăsită va ajunge cu vremea un pustiu.

Pentru a liniști pe cei cu dreptate îngrijorați, pe cei indignați, de această sălbatecă risipă se pune înainte speranța înșelătoare a unor minuni ale științii prin care se va înlocui ceea ce cu atâta orbire nimicim. Dar ce om cuminte se poate încrede în asemenea făgăduieli fără nici o garanție?

Aruncat încă din cei dintâi ani în haosul fără nume al unei vieți de urlete și vuiete, de lumini care orbesc, în aerul viciat de fumurile mașinilor și înnegrit de ploaia pulberii de cărbuni, bietul om modern, al cărui sălaș e într-un colț de blockhaus, expus la toate zgomotele unei împrejurimi neorânduite și veșnic schimbătoare, e mânat către o muncă de stoarcere, de la care caută un refugiu în plăcerea care mușcă mai mult din nervii lui bolnavi.

De fapt, cu toate legăturile aparente, acest mucenic al unei civilizații absurde e singur: familia e o amintire, când

nu e o povară, prietenia a dispărut de mult cu scrisorile şi convorbirile de odinioară, viaţa de societate cu schimbarea ideilor e imposibilă, distracţiile se caută în confuzia din dancing cu jocul barbar de ţupăială şi strângerea în braţe la dispoziţia oricărui necunoscut, pe când muzica de negri fluieră a pustiu şi calcă pe loc. Între bolnavii acestui fel de a trăi se plămădesc apoi copiii cari vor fi mai nenorociţi decât chiar părinţii lor.

Ori e scris ca, înainte de a avea această mică planetă sfârşitul ei, fiinţa cea mai înaltă pe care a produs-o să piară prin istovirea nesocotinţii sale desfrânate?

„Neamul Românesc", 20 decembrie 1936.

LXI

FUNDAMENTELE DREPTĂȚII NAȚIONALE

Formula „dreptate pentru Ungaria" a mai fost aruncată o dată într-un discurs răsunător.

Lăsând laoparte orice considerații s-ar mai putea face în jurul momentului politic și a motivelor unei astfel de manifestații pe care o putem privi cu siguranța conștiinții și a pregătirii noastre, e potrivit să se cerceteze liniștit, ca o problemă de știință, bazele, fundamentele însesi a ceea ce se numește la Budapesta „dreptate națională".

Un popor poate s-o reclame – chiar dacă, precum s-a întâmplat cu ungurii, a provocat imprudent un război în care a fost învins, trebuind să sufere, în chip firesc, urmările înfrângerii sale – numai în anumite cazuri pe care încerc aici să le fixez.

Întâi, dacă e vorba de leagănul însuși al său, de locul unde s-a format și de unde și-a luat avântul.

În acest caz, el e produsul natural, organic al acelor locuri pe care nu le poate uita și de care sufletul său nu se poate despărți, tânjind de moarte după dânsul. Să ne amintim de frumoasa plângere a evreilor în „robia babilonică",

așa precum au fost redate aceste versuri în vechea tălmăcire a mitropolitului Moldovei, Dosoftei:

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Acolo ședzum și plânsem,
La voroavă că ne strânsem.
De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...

Între poporul însuși și toate aspectele naturii de acolo, toate puterile și îndreptările tainice din el, e o legătură așazicând sacră. E mare păcat să o rupă cineva, acesta fiind, cu adevărat, o crimă față de umanitate.

Așa a fost când hotărârile austro-ungaro-germanilor ne răpeau nouă, prin odiosul tratat din București, acești munți în văile cărora s-a plămădit mai ales neamul acesta românesc, legat de fiecare stâncă a lanțului Carpaților.

Dar ungurii, amestec de finezi supuși și de turci conducători, au venit, prin multe popasuri, din larga stepă eurasiatică și, dacă, în cale, le-a convenit Bugeacul cu lacurile și mlaștinile dunărene, bune pentru pescuitul îndătinat, ei s-au simțit multă vreme străini în orice locuri ale așezării lor definitive, afară de acea pustă în care puteau alerga în voie caii hoardei și în apele căreia se putea căpăta altă hrană decât aceea pe care și-o pregătește, printr-o muncă necontenită și migăloasă, plugarul. Iar Ardealul și părțile vecine nu puteau să atragă pe războinicii strămoși, porniți pe pradă, ai nației prin caracterul neobișnuit pentru dânșii și răspingător al masivului carpatic.

În al doilea rând, poate vorbi de dreptatea sa un popor deposedat atunci când nu e vorba de o simplă întreprindere fericită a oştilor sale de odinioară, ci de o pătrundere de la sine făcută, printr-un avânt ce nu se poate opri, al unui popor numeros ce nu mai poate încăpea în sălaşurile sale.

Aşa s-a întâmplat cu germanii în lenta lor întindere peste Elba şi în ţinuturile cândva locuite de prusienii păgâni, nu şi în provinciile smulse, târziu, de la poloni. Cum noi am trecut prin forţele populare înseşi şi peste Dunăre şi peste Nistru, dacă statul ar fi urmat pe aceste sentimente ale neamului, el s-ar fi putut răzima pe aceea că n-a pornit el dintr-o lăcomie brutală sau pentru o zădarnică ambiţie, ci a fost târât de mişcarea alor săi.

Dar nu ungurii au luat Ardealul şi toate părţile de dincoace de Tisa, ci Coroana Sfântului Ştefan, având din partea Papei misiunea de a aduce la botez pe păgâni şi ortodocşii „schismatici", şi-a întins un drept de cruciată perpetuă asupra acestor părţi locuite de creştini cari nu se întâmplaseră să fie catolici. Abia ici şi colo, la Alba Iulia, lângă episcop, la Cluj, la Dej, pentru paza defileurilor sau pentru exploatarea minelor, s-au aşezat, oficial, mici grupe de populaţie maghiară, restul fiind în timpuri mai noi o colonizare de agenţi ai puterii militare sau civile. Regii Ungariei au alergat necontenit după elemente străine, pe care să le colonizeze în mijlocul unor indigeni de străveche origine, prea puţini şi prea săraci ca să îndestuleze Vistieria. De aici chemarea saşilor, aducerea Cavalerilor Teutoni, orânduirea de ţărani liberi a secuilor, iar, mai târziu, supt dominaţia austriacă, chemarea în Banat, dar, şi în Ardeal, ca şi în Bucovina, adăugirea altor elemente germane după

sistemul Mariei Teresei şi a lui Iosif al II-lea. Totul e nenatural, meşteşugit, superficial, nimic din esenţa însăşi a Ardealului nefiind legat de populaţia ungurească venită din deosebite izvoare şi care, de altfel, mai apoi s-a împărţit în trei religii: catolică, reformată, calvină, unitariană, fără a mai socoti şi pe ungurii dintre saşii ispitiţi către luteranism.

Nu e deci Ardealul, Banatul, Crişurile, Maramureşul, toată partea pierdută la care râvneşte megalomania răzbunătoare a Budapestei, un patrimoniu popular al maghiarilor, cum nu este nici leagănul ancestral pentru cei cari au venit în triburi şi au trăit mult timp supt corturi, fără sate, neavând măcar sensul a ce este un pământ, un ogor, o moşie.

Al treilea, poate vorbi de dreptate pe pământul de care soarta sa însăşi, vrednicia sa l-a ajutat să şi-l însuşească, cine a dezvoltat o civilizaţie a sa.

Pot vorbi de aşa ceva acei germani de dincolo de Elba. Pot vorbi italienii în toate colţurile de lume unde au venit cu un comerţ inteligent şi fecund.

Dar în Ardeal nimic nu e specific unguresc decât doar unele clădiri mai oficiale în stil aşa-zis naţional prin anii din urmă ai stăpânirii regimului înlăturat. Nu există nici măcar tipul satului unguresc. În secuimea de est se vede foarte bine asămănarea cu vechea aşezare rurală a românilor; în cele mai multe părţi e tendinţa de a imita sălaşul german, de caracter renan, al saşilor, dar mai ales forma impusă administrativ de regimul imperial austriac. Iar în cetăţile libere de odinioară totul, zid, fortăreaţă, stradă îngustă, casă cu liniile colţurate, biserici gotice, aparţine civilizaţiei reale, pe care au adus-o germanii veniţi cu gherebii lor în locuri

deprinse până atunci cu alte forme de vieață împreună. Nu e, afară de catedrala din Alba Iulia, operă a unui maestru apusean, nici un zid venerabil la care să poată plânge aceia cari se socot cei mai nenorociți oameni din lume pentru că un steag de cucerire, ocrotind o operă de apăsare, a căzut supt blăstăme, ca o meritată pedeapsă a istoriei.

În sfârșit, dacă nu o „dreptate", măcar o toleranță se poate căpăta de cine reclamă ceva în spiritul vremii.

Spiritul secolelor de la al XIII-lea la al XV-lea a permis regalității și nobilimii maghiare să stăpânească dincoace de Tisa. Misiunea apostolică, de cruciată, era acceptată de conștiința vremii. Supunerea, ca element inferior, a românilor se putea îngădui între 1526, când Ardealul și-a căpătat, supt prinți deosebiți, libertatea întreagă, și 1699, când l-au luat cu armele Habsburgii, într-o epocă în care regimul „statelor privilegiate", a „națiilor recunoscute" domina. S-a putut menține această inferioritate și lipsă de libertate a românilor cât timp lumea admitea un imperialism sprijinit pe un fel de „civilizație" administrativă. Îndată ce principiul s-a impus la toți, creând România, precum a creat și Germania și Italia, și pregătind întregirile neapărate, orice temei ideologic pentru dominația maghiară înfiptă național abia în 1867 a căzut.

Iar resturi de populație medievală, cu caracter special, ca secuii, grupe de coborâtori ai funcționarilor și evrei maghiarizați din orașe, formând la un loc o patentă minoritate, nu pot fi temeiuri de „dreptate" reanexionistă.

„Neamul Românesc", 8 noiembrie 1936.

NOTE

I. *Noua direcție în învățământul românesc*

Cele patru conferințe rostite la Radio au fost publicate în „Neamul Românesc", după cum urmează și cu următoarele titluri:

1. *Școala Românească*: „Neamul Românesc", an. XXVI, nr. 206, miercuri, 16 septembrie 1931, p. 1 – 3, cu subtitlul: *Cuvântarea d-lui prof. N. Iorga ținută la Radio ieri după-amiază.* Începea cu apelativul „Iubiți ascultători".

2. *Reforma învățământului românesc*: „Neamul Românesc", an. XXVI, nr. 213, joi 24 septembrie 1931, p. 1 – 3, cu subtitlu: *Conferința ținută la Radio de d. prof. N. Iorga, luni 21 septembrie.*

3. *Reforma învățământului românesc. Școala comercială și școala de meserii*: „Neamul Românesc", an. XXVI, nr. 218, miercuri 30 septembrie 1931, p. 1 – 3, cu subtitlul: *Conferință ținută de domnul profesor Iorga, duminică 27 septembrie, ora 19, la Radio.*

4. Reforma învățământului superior: „Neamul Românesc", an. XXVI, nr. 225, joi 8 octombrie 1931, p. 1 – 3, cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga, președintele Consiliului de Miniștri, ținută la Radio în ziua de 5 octombrie a. c.*

Pentru a înțelege textul sunt necesare câteva precizări: în ziua de 18 aprilie 1931 s-a format ceea ce s-a numit în istoria noastră „guvernul de tehnicieni", avându-l ca prim-ministru pe N. Iorga. În afară de calitatea de președinte al Consiliului de Miniștri, N. Iorga a deținut pe toată durata guvernării și pe aceea de ministru al Instrucțiunii Publice și

Cultelor. De aceea precizează la începutul acestui ciclu de conferințe că „vorbește" în calitate de ministru al Instrucțiunii Publice. Guvernarea N. Iorga a durat până la 6 iunie 1932.

II. *Semnificația zilei de 24 Ianuarie:* „Neamul Românesc", an. XXVII, nr. 21, miercuri 27 ianuarie 1932, p. 1 – 3, cu subtitlul: *Cuvântarea d-lui prof. N. Iorga la Radio,* „Cu prilejul Unirii Principatelor dl. profesor N. Iorga a ținut următoarea cuvântare la Radio".

N. Iorga a cunoscut-o pe Doamna Elena Cuza în luna martie 1909, când a mers împreună cu două studente să-i prezinte un omagiu. Avea să scrie două portrete; primul intitulat *Doamna Elena Cuza,* apărut în „Neamul Românesc" din 5 aprilie 1909 și cel de al doilea în „Neamul Românesc literar", din 1 mai 1909. Publicate separat în ediția *Oameni cari au fost,* 1911, ele au fost reunite sub titlul *Doamna Elena Cuza,* în ediția *Oameni cari au fost,* 1936, vol. I. Aceste două portrete mărturisesc o vibrație sufletească ieșită din comun și se ridică la valori artistice deosebite, situându-se printre cele mai alese momente ale portretisticii lui N. Iorga. A se vedea textul în N. Iorga: *Oameni cari au fost,* volumul I, ediție critică de Valeriu și Sanda Râpeanu, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 273 – 278.

III. *10 Mai: „Neamul Românesc",* an. XXVII, nr. 108, 12 mai 1932, p. 1, cu titlul: *De 10 Mai* și subtitlul: *Cuvântarea ținută la Radio de d. prim-ministru N. Iorga* și fraza introductivă: „D. prof. N. Iorga președintele Consiliului a ținut aseară la Radio următoarea cuvântare:"

IV. *Optimism moral:* „Neamul Românesc", an. XXVII, nr. 124, 31 mai 1932, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința ținută aseară la Radio de d. prof. N. Iorga, Președintele Consiliului de Miniștri* și fraza introductivă: „Aseară postul nostru de emisiune a transmis următoarea conferință, plină de adânci adevăruri, a d-lui prof N. Iorga, Președintele Consiliului".

V. *Discurs de Ziua Eroilor.* O conferință care n-a fost rostită. Textul apare în „Neamul Românesc", an. XXVII, nr. 133, 12 iunie 1932, în mod neobișnuit, pe pagina 4, cu titlul *Discurs de Ziua Eroilor* și precizarea, în paranteză: „care urma să fie rostit la Radio de d. profesor N. Iorga" Este într-adevăr o situație insolită: N. Iorga refuzat de postul național de

Radio. Cui se datorează acest fapt? N. Iorga nu mai era președintele Consiliului de Miniștri, din ziua de 6 iunie 1932, când prezentase regelui Carol II demisia guvernului pe care îl condusese timp de un an și trei luni. Ziua Eroilor fiind o sărbătoare oficială, Societatea de Radiodifuziune nu i-a mai permis lui N. Iorga să vorbească despre această sărbătoare națională. Nu s-a ținut seamă nici cel puțin de faptul că sărbătoarea respectivă celebra pe cei căzuți de-a lungul *istoriei* noastre. N. Iorga a avut dreptul să se considere jignit și de aceea următoarea sa conferință la Radio va fi rostită abia după o jumătate de an: *Formarea poporului român. Conferința d-lui profesor N. Iorga ținută la Universitatea Radio, vineri 20 ianuarie,* în „Neamul Românesc" din 27 ianuarie 1933, p. 1. Dar ziarul nu publica, precum proceda de obicei, textul conferinței, ci un rezumat al acesteia, semnat D.B. Acest text nu a fost reprodus în ediția *Sfaturi pe întunerec,* 1936.

VI. *Intangibilitatea tratatelor*: „Neamul Românesc", an. XXVIII, nr. 272, sâmbătă 16 decembrie 1933, p. 1. Cu următoarea precizare: „D. prof. N. Iorga a vorbit aseară la Radio răspunzând, sub titlul: *Intangibilitatea tratatelor,* propagandei revizioniste întreprinse în străinătate de contele Bethlen. Pentru opinia publică și forurile conducătoare străine doritoare de a se informa în mod exact asupra problemei, d. prof. Iorga a vorbit în limba franceză. Apoi d-sa a dat în românește răspunsul al cărui text îl publicăm".

VII. *Un nou răspuns contelui Bethlen*: „Neamul Românesc", an. XXVIII, nr. 280, 29 decembrie 1933, p. 1, cu subtitlul „*Un nou răspuns contelui Bethlem. Dat de d. prof. N. Iorga, aseară la Radio* și cu explicația: „D. profesor N. Iorga, în ciclul conferințelor prin care răspunde contelui Bethlem, a vorbit aseară la Radio despre «Ștefan cel Mare în lumina revendicărilor maghiare». Conferința a fost rostită în limba română și în limba franceză. Dăm mai jos textul acestei conferințe".

VIII. *Catalonia și revoluția catalană*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 14, sâmbătă 20 ianuarie 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința ținută aseară la Radio de d. prof N. Iorga.*

IX. *Condițiunile morale ale păcii*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 26, marți 6 februarie 1934, p. 1, cu subtitlul: *Conferința rostită aseară la Radio de d.prof. N. Iorga.*

X. *Liga Culturală, ce a fost, ce este, la ce folosește:* „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 41, vineri 23 februarie p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința rostită la Radio de d. prof. N. Iorga.*

XI. *Câteva sfaturi pentru muncitori:* „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 52, joi 8 martie 1934, p. 1, cu subtitlul: *Conferința rostită la Radio, sâmbătă 21 a.c., de d. prof. N. Iorga.*

XII. *La frații din Apus. Creatori și creațiuni:* „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 89, 27 aprilie 1934, cu subtitlul: *Conferința rostită la Radio, sâmbătă 21 a.c. de d. prof. N. Iorga.*

XIII. *Valoarea națională a lui Constantin Vodă Brâncoveanul:* „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 113, joi 31 mai 1934, p. 1, cu subtitlul: *Comunicare la Radio de d. N. Iorga.*

XIV. *Datoria noastră față de Dinastie*: „Neamul Românesc, an. XXIX, nr. 101, 13 mai 1934, p. 1–2, cu subtitlul: *Comunicare la Radio, în ziua de 10 mai, de d. N. Iorga.*

XV. *Doamna lui Alexandru Ioan Cuza Vodă:* „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 134, miercuri 27 iunie 1934, p. 1, cu indicația: „urmează în numărul viitor". În periodic titlul era: *Doamna lui Ion Cuza Vodă.* Urmarea (nr. 135, joi 28 iunie 1934, p. 1) avea drept titlu: *Doamna lui Cuza Vodă.*

XVI. *Valoarea de artă a bisericilor noastre*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 140, joi 5 iulie 1934, p. 1 – 2 cu subtitlul: *Comunicarea la Radio a d-lui prof. N. Iorga.*

XVII. *Căminuri pentru studenți*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 177, marți 21 august 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Comunicare la Radio de d. prof. N. Iorga.*

XVIII. *Tragedia studentului român*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 194, marți 11 septembrie 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio, în ziua de 7 septembrie, a d-lui prof. N. Iorga.*

XIX. *Inițiativa privată și statul*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 205, marți 25 septembrie, 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Comunicarea la Radio, în seara de 22 septembrie, a d-lui N. Iorga.*

XX. *Ce e o hârtie veche:* „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 216, duminică 7 octombrie 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința ținută ieri la Radio București de d. prof. N. Iorga.*

XXI. *Ce s-a făcut pentru arhivele noastre*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 234, miercuri 31 octombrie 1934, p. 1 și nr. 235, joi 1 noiembrie 1934, p. 1, cu subtitlul: *Conferință ținută la Universitatea Radio, în seara de 27 octombrie, de d. prof. N. Iorga.*

XXII. *Ce sunt azi muzeele noastre*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 244, marți 13 noiembrie 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Comunicație la Radio de d. prof. N. Iorga.*

XXIII. *Muzeele. Ce sunt și ce trebuie să fie. Exemplul Americii*: „Neamul Românesc", an. XXIX, nr. 266, marți 11 decembrie 1934, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința rostită la Radio de d. prof. N. Iorga, la 8 decembrie a.c.*

În numărul următor publicării celor două conferințe (nr. 267, 12 decembrie 1934, p. 1) se tipărește în ziar următoarea notă: „Rămânând nepublicat un pasagiu din conferința rostită la Radio de d. prof. N. Iorga, la 8 decembrie a.c., îl reproducem astăzi cu introducerea din cuprinsul apărut ieri în ziarul nostru:

„Altceva decât polițe, rafturi și scrinuri cu obiecte sau păpuși îmbrăcate în costumul cutării sau cutării regiuni.

Poate fi de folos să strângi deosebite castele și palate, într-o cameră stofele, în alta obiectele de metal ori cele de lemn, fereștile împodobite și alte elemente adause. Dar nesfârșit mai de folos pentru educație este – cum se face la unele Muzee și în Europa – să se refacă odaia însăși cu ceea ce se cuprindea într-însa, pentru învățătura acelor cari nu pot cutreiera o țară dintr-un loc în altul, chiar dacă ar ști cum să-și îndrepte pașii. De ce mare folos ar fi la noi să putem vedea într-unul din Muzeele noastre odaia românului din epoca lui Ștefan cel Mare, apoi aceea a urmașului din vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab, coborându-ne până în vremea modei feministe și aceea a primelor împrumuturi din Apus, în secolul al XIX-lea.

Picturi și sculpturi au fost comandate pentru un anume loc și în vederea unui anume scop. Artistul s-a dus acolo să vadă unde i se va așeza opera, cum se va potrivi cu alte opere din același loc și cu ceea ce trebuie să le cuprindă statornic pe toate. El a ținut samă de umbra și lumina de acolo, de influența pe care obiectele vecine o exercită unul asupra altuia. El a știut că trebuie să adauge încă un sunet la o simfonie. N-a făcut pentru o biserică gotică, așa cum i s-ar fi cerut să facă pentru o hală a negustorilor, pentru o sală de mâncare, pentru o odăiță în care intră numai câțiva prieteni intimi.

Și noi venim cu Muzeele noastre și, smulgând orice lucru de acolo unde era menit să rămâie, stricăm efectul unuia prin nepotrivita prezență a altuia. La un loc așezate, după ani și după secole, realizările de artă fac impresia unor fete frumoase așezate la o reprezintație, la o conferință, una lângă alta, așa de par diforme și caraghioase. Impresia generală e greoaie și confuză: glasul de taină pe care meșterul l-a închis în lucrarea sa nu se poate face început."

XXIV. *Îndreptări literare*: „Neamul Românesc", an XXX, nr. 12, miercuri 16 ianuarie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința rostită la Radio, în seara de 12 ianuarie a.c., de d. prof. N. Iorga.*

XXV. *Solidaritatea națională*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 20, sâmbătă 26 ianuarie 1935, p. 1 – 2, cu titlul: *Solidaritate națională* și subtitlul: *Comunicația la Radio a d-lui prof. N. Iorga.*

XXVI. *Mihail Kogălniceanu*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr.28, miercuri 6 februarie 1935, p. 1 – 2 și nr. 29, joi 7 februarie 1935, p. 1, cu subtitlul: *Comunicație la Radio, în ziua de 2 februarie, a d-lui prof. N. Iorga.*

XXVII. *Noi, risipitorii de cele sfinte*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 62, sâmbătă 16 martie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio, în ziua de 14 martie, a d-lui N. Iorga.*

XXVIII. *Ideile abstracte și statul organic*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 74, marți 2 aprilie 1935, p. 1 și nr. 75, miercuri 3 aprilie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Comunicația la Radio, în ziua de 30 martie, a d-lui profesor N. Iorga.*

XXIX. *Ce este o capitală*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 92, martie 23 aprilie 1935, p. I–II și nr. 93, joi 25 aprilie 1935, p. I–II, cu subtitlul: *Conferința d-lui prof. N. Iorga la Radio.*

XXX. *Cruciați români*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 98, luni 6 mai 1935, p. I–II, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga.*

XXXI. *Bucureștii ca viață culturală și intelectuală*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 109, luni 19 mai 1935, p. 1 și nr. 110, marți 21 mai 1935, p. 1, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga.* Menționăm că N. Iorga a operat o modificare importantă în cel de al doilea paragraf care în periodic era unit cu cel dintâi: după „*cărților domnești și hrisoavelor*" nu urma punct ci virgulă, fraza continuând astfel: „*ceea ce se poate numi cu multă indulgență și un cartel intelectual*". Am dat acest exemplu pentru a atrage atenția că N. Iorga a intervenit în volum atunci când textul era transcris defectuos după, probabil, stenogramă.

XXXII. *Eroi și eroism*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 124, sâmbătă 8 iunie 1935, p. I–IV, cu subtitlul: *Comunicarea la Radio, în ziua de 6 iunie, a d-lui N. Iorga.*

XXXIII. *Amintirea lui Dimitrie Cantemir*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 140, marți 2 iulie, 1935, p. I–II, și nr. 141, miercuri 3 iulie, p. 1–2, cu subtitlul: *Comunicație la Radio, în ziua de 28 iunie, a d-lui profesor N. Iorga.*

XXXIV. *Vacanța și școlarii*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 153, miercuri 17 iulie 1935, p. I–II și nr. 154, 18 iulie 1935, p. I–II, cu subtitlul: *Comunicare la Radio, în ziua de 12 iulie, a d-lui profesor N. Iorga.*

XXXV. *Teatre de vară*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 162, duminică 28 iulie 1935, p. I–II, cu subtitlul: *Conferința d-lui profesor N. Iorga, ținută la Radio, în ziua de 26 iulie 1935.*

XXXVI. *Ce trebuie să tipărim*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 180, miercuri 21 august 1935, p. 1–2, cu subtitlul: *Conferința d-lui profesor N. Iorga, ținută la Radio, în ziua de 19 august 1935.*

XXXVII. *Cariere: odată și acum*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 189, duminică 1 septembrie 1935, p. 1, și nr. 190, marți 3 septembrie 1935, p. 1, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (30 august).*

XXXVIII. *Apărarea noastră în străinătate:* „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 201, marți 17 septembrie 1935, p. 1 – 2, și nr. 202, miercuri 18 septembrie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința d-lui profesor N. Iorga, ținută la Radio, în ziua de 14 septembrie 1935.*

XXXIX. *Cartea de școală*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 212, duminică 29 septembrie 1935, p. 1, cu subtitlul: *Conferința la Radio (26 septembrie) a d-lui N. Iorga.*

XL. *Cartea de înțelepciune*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 224, duminică 13 octombrie 1935, p. 1, cu subtitlul: *Conferința la Radio (11 octombrie) a d-lui N. Iorga.*

XLI. *Ce o colonie?*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 235, marți 29 octombrie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința ținută la Radio – 27 octombrie – de d. prof. N. Iorga.*

XLII. *Renașterea latină*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 246, 12 noiembrie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (8 noiembrie).*

XLIII. *Când se va face ziuă?*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 256, luni 25 noiembrie 1935, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio (22 noiembrie) a d-lui N. Iorga.*

XLIV. *Ignorarea omului în societate*: „Neamul Românesc", an. XXX, nr. 279, duminică 22 decembrie 1935, p. 1, cu subtitlul: *Comunicație la Radio a d-lui N. Iorga (19 decembrie).*

XLV. *Cum să călătorim*: „Neamul Românesc", an. XXXI, joi 9 ianuarie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio, în ziua de 2 ianuarie 1936, a d-lui prof. N. Iorga.*

N. Iorga amintește doar câteva din volumele în paginile cărora a inclus notele sale de drum din străinătate, reprezentând unul din capitolele cele mai însemnate în plan estetic ale creației sale literare. Toate aceste volume ca și alte impresii din timpul acestor călătorii rămase doar în paginile periodicelor au fost republicate în ediția: N. Iorga – *Pe drumuri depărtate*, trei volume, vol. I, 671 p., vol.II, 447 p., vol. III, 565 p., Editura Minerva, 1987, ediție îngrijită, selecția textelor, studiu, note și comentarii de Valeriu Râpeanu.

XLVI. *O lume care vine*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 72, miercuri 1 aprilie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (26 martie 1936).

XLVII. *Nancy*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 60, duminică 15 martie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Comunicarea la Radio a d-lui N. Iorga.*

În același număr N. Iorga publica articolul *Triumful lui G. Enescu*, scris în urma audiției la Radio a premierei operei *Oedip*, care a avut loc la Opera Mare din Paris. Articolul este considerat un moment în definirea specificului capodoperei enesciene și a fost apreciat în mod superlativ de compozitor. Pe pagina a doua a aceluiași număr, la rubrica „Românii în străinătate", se publică o amplă relatare cu titlul: *Oedip de George Enescu la Opera din Paris*, însoțită de fotografia compozitorului.

XLVIII. *Ce se vede în Italia*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 44, miercuri 26 februarie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Comunicație la Radio a d-lui N. Iorga.*

XLIX. *Datini și sărbători – azi:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 86, marți 21 aprilie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio (17 april) a d-lui N. Iorga.*

L. *„Academia Mihăileană"*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 114, 27 mai 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (25 mai).*

LI. *Ce este Academia Română*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 135, 23 iunie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui prof. N. Iorga (18 iunie 1936).*

N. Iorga a fost ales membru corespondent al Academiei Române în ședința secțiunii istorice din 7 aprilie 1897 (vezi *N. Iorga membru corespondent al Academiei Române*, în N. Iorga, *Opera-Omul-Prietenii*, Editura Artemis, 1992, p. 89 – 90. Devine membru titular al Academiei, paisprezece ani mai târziu,în 1911. Discursul de recepție a fost rostit în ziua de 17 mai 1911 și se intitulează *Două concepții istorice* și constituie un text reprezentativ pentru gândirea istorică a lui N. Iorga (vezi *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a-III-a, 1944, P. 77 – 98).

LII. *Despre organizarea muncii științifice*: „Neamul Românesc" an. XXXI, nr. 139, duminică 28 iunie 1936, p. 1, cu subtitlul: *Conferință la Radio a d-lui N. Iorga (23 iunie 1936).*

LIII. *Drumuri prin secuime*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 150, duminică 12 iulie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (10 iulie 1936).*

LIV. *O nouă literatură, – de ce?*: „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 167, duminică 2 august 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferință rostită la Radio, duminică 26 iulie 1936.*

LV. *Împărțirea Istoriei Românilor:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 174, miercuri 12 august 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui prof. N. Iorga (6 august 1936).*

LVI. *Ce datorim civilizației:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 184, marți 25 august 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui prof. N. Iorga (22 august 1936).*

LVII. *Pe ce ne sprijinim:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 192, vineri 4 septembrie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (2 septembrie 1936).*

LVIII. *Ce am văzut pe drum:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 222, duminică 11 octombrie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga (8 octombrie).*

LIX. *Tehnica italiană contemporană:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 232, 25 octombrie 1936, p. 1 – 2, cu subtitlul: *Conferința la Radio a d-lui N. Iorga, 23 octombrie 1936.* Precizăm că în ziar după titlu apărea indicația: II, considerându-se, probabil, această conferință ca urmarea celei precedente.

LX. *O civilizație de zădărnicie și risipă:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 277, vineri 20 decembrie 1936, p. 1 – 2.

LXI. *Fundamentele dreptății naționale:* „Neamul Românesc", an. XXXI, nr. 243, 8 noiembrie 1936, p. 1, cu subtitlul: *Cuvântare rostită de d. prof. N. Iorga la Radio (6 noiembrie 1936).*

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XXV
Notă asupra ediției XXXV

I. Noua direcție în învățământul românesc 1
II. Semnificația zilei de 24 Ianuarie 38
III. 10 Mai 42
IV. Optimism moral 46
V. Discurs de Ziua Eroilor 55
VI. Intangibilitatea tratatelor 58
VII. Un nou răspuns contelui Bethlen 62
VIII. Catalonia și revoluția catalană 66
IX. Condițiunile morale ale păcii 71
X. Liga Culturală, ce a fost, ce este, la ce folosește 75
XI. Câteva sfaturi pentru muncitori 81
XII. La frații din Apus. Creatori și creațiuni 86
XIII. Valoarea națională a lui Constantin Vodă Brâncoveanul 94
XIV. Datoria noastră față de Dinastie 100
XV. Doamna lui Alexandru Ioan Cuza Vodă 108
XVI. Valoarea de artă a bisericilor noastre 114
XVII. Căminuri pentru studenți 121
XVIII. Tragedia studentului român 128
XIX. Inițiativa privată și statul 134
XX. Ce e o hârtie veche 141
XXI. Ce s-a făcut pentru arhivele noastre 148
XXII. Ce sunt azi muzeele noastre 155
XXIII. Muzeele. Ce sunt și ce trebuie să fie. Exemplul Americii 161
XXIV. Îndreptări literare 166

XXV. Solidaritatea națională 1
XXVI. Mihail Kogălniceanu 1
XXVII. Noi, risipitorii de cele sfinte 1
XXVIII. Ideile abstracte și statul organic 1
XXIX. Ce este o capitală 2
XXX. Cruciați români 2
XXXI. București ca viață culturală și intelectuală 2
XXXII. Eroi și eroism 2
XXXIII. Amintirea lui Dimitrie Cantemir 2
XXXIV. Vacanța și școlarii 2
XXXV. Teatre de vară 2
XXXVI. Ce trebuie să tipărim 2
XXXVII. Cariere: odată și acum 2
XXXVIII. Apărarea noastră în străinătate 2
XXXIX. Cartea de școală 2
XL. Cartea de înțelepciune 2
XLI. Ce e o colonie? 2
XLII. Renașterea latină 2
XLIII. Când se va face ziuă? 2
XLIV. Ignorarea omului în societate 2
XLV. Cum să călătorim 2
XLVI. O lume care vine 2
XLVII. Nancy 2
XLVIII. Ce se vede în Italia 2
XLIX. Datini și sărbători – azi 2
L. „Academia Mihăileană" 2
LI. Ce este Academia Română 2
LII. Despre organizarea muncii științifice 2
LIII. Drumuri prin secuime 2
LIV. O nouă literatură, – de ce? 2
LV. Împărțirea Istoriei Românilor 2
LVI. Ce datorim civilizației 2
LVII. Pe ce ne sprijinim 2
LVIII. Ce am văzut pe drum 2
LIX. Tehnica italiană contemporană 2
LX. O civilizație de zădărnicie și risipă 2
LXI. Fundamentele dreptății naționale 2

73
80
87
94
02
10
17
25
31
39
45
51
56
62
69
75
81
87
93
98
03
09
14
19
24
29
36
43
47
53
58
64
69
74
80
86
92
97

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen 2026